

Biblioteka SVEDOČANSTVA

Br. 21

**Izbeglice – žrtve
etničkog inženjeringa**

priređio: Boris Delić

Biblioteka SVEDOČANSTVA Br. 21

Izbeglice – žrtve etničkog inženjeringa
Priredio: Boris Delić

IZDAVAČ:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:
Sonja Biserko

* * *

Autori:
Boris Delić
Safeta Biševac
Drago Kovačević

PRELOM:
Nebojša Tasić

UNOS TEKSTA:
Branka Orlović

KORICE:
Ivan Hrašovec

ŠTAMPA:
"Zagorac", Beograd 2004.

TIRAŽ: 500

ISBN - 86-7208-096-3

*Zahvaljujemo se Vladi Sjedinjenih Američkih Država
na pomoći za objavljivanje ove knjige*

Izbeglice – žrtve etničkog inženjeringa

UVOD

Instrument stvaranja srpske etničke države

I novi milenijum, nažalost, počinje sa ogromnim masovnim egzodusom stanovništva širom sveta; najnoviji slučajevi su Istočni Timor, Avganistan, Sudan i drugi. Izbeglištvo je uvek bolno i teško iskustvo, što su pokazali i ratovi na teritoriji bivše Jugoslavije. Osim toga, povratak nikad nije masovan, bez obzira na veliku želju izbeglica da se vrate. Intencija Dejtonskog sporazuma (Annex VII) da, pre svega, poništi rezultate rata i obezbedi takav proces nije dao velike rezultate. Razlozi za to su brojni. Prvi je, svakako, to što su počinio i kreatori ovog zločina još uvek nosioci vlasti na tim prostorima, a drugi, isto tako značajan, je to što su se brojne izbeglice već integrisale u nove sredine, mnoge u trećim zemljama.

U odnosu na povratak, jugoslovensko iskustvo je pokazalo i neke izuzetke. To se prvenstveno odnosi na kosovske Albance, koji su se nakon povlačenja jugoslovenske armije, paravojski i policije masovno vraćali svojim kućama, uprkos činjenici da su njihova sela mahom bila spaljena i devastirana (srpske snage su spalile više od 100.000 albanskih kuća). Drugi primer su Srbi iz Hrvatske, koji su utočište našli u samoj Srbiji. Njihova želja za povratkom je opstruirana, kako sa hrvatske, tako i sa srpske strane. Uprkos tome, povratak Srba u Hrvatsku je proces koji još uvek traje, sa mogućnošću da se u budućnosti intenzivira. Sada su, naime, bezbednosni uslovi zadovoljavajući, i, što je još važnije, hrvatska vlast je promenila svoju politiku prema Srbima. Do ove promene je došlo nakon što se Hrvatska kandidovala za članstvo u EU, što je kao uslov nametalo, ne samo saradnju sa Hagom, već i povratak srpskih izbeglica.

Osim bezbednosnih uslova, koji su za sada problematični uglavnom na Kosovu, za što bržu integraciju izbeglica u sredine u koje se vraćaju, ili tamo gde nameravaju da ostanu, neophodni su i ekonomski uslovi. Prvi uslov vezan je za opštu atmosferu zajednice u koju se izbeglice vraćaju. Stvaranje adekvatne

atmosfera, neophodne za proces uključivanja i normalizaciju odnosa nije moguće bez definisanja prirode sukoba i identifikovanje počinitelja zločina. To je u velikoj meri do sada izostajalo, jer ni sama međunarodna zajednica nije bila dosledna u definisanju sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. Tek nakon NATO intervencije na Kosovu, zapadne vlade su konačno definisale karakter režima u Beogradu i njegovu desetogodišnju politiku.

Opređenje međunarodne zajednice za obnavljanje multietničkog karaktera prostora bivše Jugoslavije, bez obzira na to što to zvuči kao iluzija, neophodno je kao poruka Evrope balkanskim narodima – kakav Balkan ona, dugoročno gledano, želi. Samo tako se može sprečiti stvaranje monoetničkih država koje su po definiciji isključive.

Proces protiv Slobodana Miloševića u Haškom tribunalu razobličuje hronologiju rata i otkriva njegove ciljeve, ideologe i arhitekta. Milan Babić, bivši predesnik tzv. Republike Srpske Krajine je kao aktivni učesnik realizacije projekta u Hrvatskoj u svom svedočenju veoma ubedljivo pokazao kako je program bio detaljno pripreman u institucijama sistema kao što su vojska, policija, Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU), mediji. U Hagu se jasno razotkriva činjenica da je etničko čišćenje bio cilj rata, a ne njegova posledica. Ono je bilo u funkciji, kako to kaže akademik Miodrag Jovičić, "okupljanja svih Srba u jednoj državi", iz čega bi sledilo da bi se Republika Srpska i tzv. Republika Srpska Krajina, koje su stvorene "borbom tamošnjeg srpskog naroda", morale ujediniti sa Srbijom i Crnom Gorom, pod nazivom, kako on sugerše, Ujedinjene srpske zemlje.

U traganju za odgovorom na pitanje zašto se Srbija krajem XX veka opredelila za stvaranje srpske etničke države, koja nije moguća bez etničkog čišćenja i masovnih ratnih zločina, neophodno je definisati karakter balkanskih država. Suština razumevanja moderne države na Balkanu jeste koncept etničke države koja po definiciji podrazumeva zločinačke metode u njenom ostvarivanju. Nakon kolapsa komunizma, zbog pomanjkanja demokratskog potencijala neophodnog za funkcionisanje i transformaciju kompleksnih državnih zajednica došlo je do raspada socijalističkih federacija (ČSSR, SSSR i SFRJ). U vakuumu do kojeg je došlo, pre svega u pogledu identiteta pojedinih naroda, nacionalizam je imao važnu mobilizirajuću ulogu u periodu tranzicije, ali je u pojedinim slučajevima delovao kao okidač sukoba. Srpski nacionalni program bio je okidač ratova u Jugoslaviji, jer su srpski nacionalisti smatrali da je došao trenutak da Srbi najzad zaokruže svoju nacionalnu (etničku) državu.

Transformacija Jugoslavije u labavu federaciju ili konfederaciju za njih nije bila prihvatljiva. Jugoslavija je smatrana rešenjem srpskog pitanja¹,

¹ U bivšoj SFRJ pod istim državnim krovom bio je okupljen praktično celi srpski nacionalni korpus, što je i u Evropi i pogotovo na Balkanu, slučaj bez presedana.

samo pod pretpostavkom da je ona centralistička i unitarna država. Percepcija Jugoslavije u kojoj bi Srbi bili tumači interesa drugih naroda nikada nije bila prihvaćena od onih na koje se odnosila. S druge strane, Srbi nikada nisu prihvatili ideju kompleksne države u kojoj bi svi narodi bili jednaki. Stvaranje "nove srpske države" podrazumevalo je teritorijalnu ekspanziju prema sverozapadu, odnosno prema delovima Hrvatske (trećina teritorije) i BiH (dve trećine te bivše centralne jugoslovenske republike). Ta ideja, čiji je ideolog bio Dobrica Ćosić, dobila je široku podršku srpske elite krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX veka.

Scenario za rasturanje Jugoslavije bio je isplaniran u detalje. To je bilo vidljivo i po tome što su se događaji smenjivali velikom brzinom, što nije ostavljalo vremena drugim republikama da se organizuju i na odgovarajući način reaguju. Erupcija srpskog nacionalizma, koji je posredstvom medija bio vešto manipulisan, stavljena je u funkciju mobilisanja srpskog naroda u celini, pre svega u Hrvatskoj. Ostvarivanje ratnog cilja – "svi Srbi u jednoj državi" – odložilo je pitanje demokratizacije, pod izgovorom da se "buđenjem organskih energija srpskog nacionalnog bića" može omogućiti stvaranje srpske nacionalne države.

U suštini, okupljanje oko srpskog nacionalnog programa kako ga je definisala grupa oko Dobrice Ćosića, počinje nakon usvajanja ustava SFRJ iz 1974; usvajanju je prethodila široka javna diskusija u celoj SFR Jugoslaviji. Ovaj ustav je suverenost preneo na republike – članice federacije, čime se, po sudu većine Srba, srpsko nacionalno pitanje u Jugoslaviji još više udaljilo od pravih rešenja. Konfederalizacija Jugoslavije, koju je ustav iz 1974. sankcionisao, srpska elita je tretirala je kao pokušaj potpune dezintegracije srpskog naroda; taj stav je počivao na tezi da granice Srbije "nisu ni nacionalne ni istorijske", te da su, u tom smislu, "granice svih republika više administrativnog nego političkog karaktera"; Mihajlo Đurić, profesor beogradskog Pravnog fakulteta, je, na primer, smatrao da je shvatanje tih granica kao državnih, proizvoljno i neodrživo, tvrdeći da "ni za jednu republiku u Jugoslaviji, izuzev, možda Slovenije, postojeće granice nisu adekvatne, a pogotovo ne za Srbiju", te da srpski narod u slučaju podele ostaje da živi u četiri-pet republika, a ni u jednoj "on ne može da živi svojski".² Ustav iz 1974. je doživljen kao poziv Srbima da se bore za svoj "opasno ugrožen nacionalni identitet i integritet, što je osnovni preduslov daljeg istorijskog samoodržanja". Srpski nacionalisti već tada razvijaju tezu da srpski narod u suštini nema pretpostavke za suživot sa drugima, jer nema mogućnost da se služi "ćirilničnim pismom" u Bosni i Hercegovini, dok u Crnoj Gori nema pravo na "vlastito ime", te da srpski narod mora da se otrezni od zabluda prošlosti da bi mogao da "misli na svoj opstanak". Ova argumentacija se koristila i u

² *Pravni anali*, Beograd 1971, No 3, p.232

antibirokratskoj revoluciji, koja je, uz *Memorandum SANU*, markirala buduće granice srpske države.

Nespремnost za rešavanje otvorenih pitanja i otpor promenama, doveli su do homogenizacije srpskog naroda na nacionalnoj osnovi, koji je rekonstrukciju Jugoslavije u novim okolnostima doživljavao kao gubitak svoje jedinstvene države. Instrumentalizovanje etničkog identiteta (srpskog) pod parolom "prvo država, pa onda demokratija", blokiralo je demokratizaciju i sprečilo nužnu pluralizaciju interesa. Srpska elita se ponovo vraća svom nacionalnom programu koji se na neformalnom nivou priprema već početkom sedamdesetih, a artikuliše u program 1986, kada je objavljen *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti*.

Istovremeno je plasirana i teza da su krajevi (u Hrvatskoj) naseljeni Srbima namerno ekonomski zapostavljeni "osmišljenom politikom hrvatskog rukovodstva". Ističe se da su "Srbi u Hrvatskoj izloženi neminovnosti postepene asimilacije", te da su "građani drugog reda", da se "omalovažava genocid koji je nad njim izvršen, što otvara mogućnost da se on ponovi". Posebno se ističe da bi konfederalizacija dovela do raspuštanja JNA, uz formiranje republičkih armija, čime se srpski narod u Hrvatskoj "dovodi u ogromnu opasnost koja više nikoga ne može ostaviti ravnodušnim". U tom slučaju Srbi u Hrvatskoj "imaju pravo da odmah traže teritorijalnu autonomiju ujedinjenih opština u kojima živi većina srpskog naroda – dakle, u Baniji, Lici, Kordunu, severnoj Dalmaciji i Slavoniji". Odnosno, ukoliko Hrvatska proglasi otepljenje od Jugoslavije, srpski narod ima "pravo da se otcepi od Hrvatske".

Insistiranjem na nepovoljnom položaju Srba u Jugoslaviji, srpska propaganda insistira i na tome da je Srbija oduvek bila antikomunistička. Na pad komunizma reaguje se novom tezom po kojoj "avnojevske granice gube svaku istorijsku zasnovanost, a nemaju nikakvu međunarodno-pravnu regularnost". Smatralo se da se ne može srušiti društveni poredak koji je stvorila Komunistička partija, a da se "ne sruši i njegova istorijsko-politička odrednica – avnojevske granice". Dobrica Ćosić takođe smatra da "srpski narod ne može da prihvati konfederaciju sadašnjih republika, jer njihove granice nisu legitimne ni u istorijskom, ni u državno-pravnom smislu, te su granice određene političkim ciljevima i kriterijumima Komunističke partije Jugoslavije i brionskim ustavom".³

Rešenost Srbije za rasturanje Jugoslavije najbolje ilustruje nastojanje SANU da dekurazira svaki napor međunarodne zajednice tokom 1991. godine da spase njen opstanak. Na primer, Dobrica Ćosić se u svim ključnim

³ Intervju Ćosića *Politici*, 21. januar 1991.

Tezu o promeni avnojevske granice prvi je izneo Kosta Čavoški u *Književnim novinama*, a podržao je veliki deo pravne elite poput, na primer, dr Budimir Košutić, dr Vojislav Koštunica, dr Radoslav Stojanović i mnogi drugi.

trenucima obraćao javnosti preko lista *Politika*. U dva navrata 1991 (u januaru i u julu), on daje intervjuue tom listu, oba plasirana na udarnim mestima, u kojima sugerise da je "opstanak Jugoslavije utopija", te da "spašavanje Jugoslavije političkim ucenama i ekonomskim pritiscima spoljnih činilaca u ime fiktivne antikomunističke ideologije i evropske konstelacije neće ni jugoslovenskim narodima, ni Evropi, doneti trajno dobro". Ćosić dalje sugerise da "Srbi nemaju nacionalni i demokratski razlog i pravo da sprečavaju Hrvate i Slovence da se otcepe od Jugoslavije i stvore svoje samostalne države", ali istovremeno ukazuje da oni "zasnivanje samostalnih država mogu da izvrše samo na svojim etničkim teritorijama", te ako "zasnivanje država vrše i aneksijom srpskih etničkih teritorija, oni će biti zavojevači i izazivači rata".

Nakon pada Vukovara krajem 1991. godine i odluke o raspoređivanju međunarodnih snaga (UNPROFOR) u Hrvatskoj, kada je postalo jasno da će BiH takođe poći putem nezavisnosti, počinje organizovana kampanja zastrašivanja Muslimana, ne bi li ostali u krnjoj Jugoslaviji, uz istovremeno predočavanje krvavog građanskog rata. Brojnim javnim istupima srpskih bosnaskih lidera (Biljana Plavšić i Radovan Karadžić), kao i niza javnih ličnosti u Srbiji (Dobrica Ćosić i drugi akademici) i ovdašnjih političara, koji su se već pokazali kao sposobni ratni huškači u Hrvatskoj, poput Vojislava Šešelja, Bosni i Hercegovini je jasno predočeno šta je čeka.

U jeku rasprava o mogućoj transformaciji Jugoslavije u labavu federaciju ili konfederaciju, Biljana Plavšić 1990. godine iznosi da je "uslov da Srbin ne bude odvojen od celine srpstva konfederalnom državnom granicom. Kad ga neko odvaja, on se, u refleksu da postane manjina, udajljuje od muslimana, umesto da im se približava. Ta pretnja konfederalnim granicama je, mislim, više razdvojila narode na prostorima BiH nego što ih je zbližila".⁴

Vojislav Šešelj je bio i zvanični glasnogovornik Miloševićevog režima. On je obznanio ciljeve rata i granice nove države. Između ostalog, on kaže: "Naša Srbija nije ograničena Drinom. Drina je srpska reka koja protiče kroz centar Srbije."⁵ U nizu javnih istupa i intervjuua, Šešelj detaljno elaborira granice novih država u nastajanju; tvrdi da "jedan deo Muslimana opet sebi dozvoljava da bude oruđe u hrvatskim rukama. Kao što su učinili u Drugom svetskom ratu. Mi smo im poručila da se ne igraju. Ovoga puta neće biti oproštaja. Mi ih upozoravamo da ostanu po strani srpsko-hrvatskog sukoba. Očigledno Izetbegović i onaj Čengić to odbijaju, nažalost. Opredelili su se i suočiće se sa posledicama. Tri države: Velika Srbija, Mala Hrvatska i još manja Slovenija. O srpskim zapadnim granicama razgovaraćemo direktno sa Italijom. A Makedonija? Ona je uvek bila srpsko područje. Cela."⁶

⁴ *Intervju*, 21. decembra 1990.

⁵ *Svet*, 30. maj. 1990.

⁶ *Revija 92*, 31. januar 1990.

U plašenju drugih naroda, Šešelju nikada nije manjkala mašta. U svim tim pretnjama provlači se ambivalentna poruka: Srbi kao žrtve, ili uspešni ratnici. Šešelj poručuje Muslimanima: "Bosna je nesporno srpska a kome se to od muslimanskih fundamentalista ne sviđa, moraće da pakuje kofere i da se seli. Ja smatram da je srpski narod samim svojim genetskim bićem uvek spreman za ratovanje. Svaki Srbin kad se rodi, rodi se kao vojnik, a to zna i Evropa. Mnogi su ovde na Balkanu platili gorka iskustva zato što su potcenjivali srpski narod".⁷

Pitanje buduće srpske države dominiralo je u izjavama svih bosanskih lidera, pa se Muslimanima skreće pažnja da je sa Srbima bolje ne ratovati. Biljana Plavšić ističe da će Srbi znati braniti Jugoslaviju i sve Srbe i da će "Srbi svoje regije u BiH održati i razviti. Srbi će se uvijek odazvati na mobilizacijske pozive JNA. Srba u Jugoslaviji ima mnogo, koliko svih ostalih zajedno. Sa Srbima ne treba ratovati. Sa njima je živjeti divno, a ratovati je pogibeljno. Nećemo biti mirni dok se Hercegovini ne pripoje Foča, Goražde, gde istorijski i geografski pripadaju".⁸

Muslimani se u srpskoj propagandi pežorativno nazivaju balijama i ističe se da su "Muslimani genetski kvaran narod koji je prešao u islam, i sada se, naravno iz generacije u generaciju taj gen jednostavno kondenzuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira takav način razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usađeno".⁶ U svim javnim nastupima prominentnih lidera i intelektualca rat i etničko čišćenje propagirani su kao legitimno sredstvo za ostvarivanje opravdanih ciljeva. Biljana Plavšić je zapamćena i po sledećoj izjavi: "Ja bih više volela da potpuno očistimo Istočnu Bosnu od Muslimana. Kada kažem očistimo, nemojte da me niko uhvati za reč pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Ali, oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naziv etničko čišćenje i okvalifikovali to kao ratni zločin".⁷ Biljana Plavšić je, naravno, polazila od brojne nadmoćnosti Srba i računala da bosanski rat mogu da dobiju samo Srbi, jer: "Nas je 12 miliona, pa neka šest miliona strada, ostalih šest miliona će pošteno da živi".

Pismo Dobrice Ćosića Kongresu srpskih intelektualaca (26. marta 1992) sažeto formuliše strategiju. U njemu se kaže: "Raspad Jugoslavije koju su Srbi sedam decenija smatrali svojom otadžbinom, istovremeno sa krahom brionskog socijalizma, primorao je srpski narod da treći put u ovom veku, pod najnepovoljnijim spoljnim i unutrašnjim uslovnostima, uvida zablude i greške u stvaranju i odbrani Jugoslavije, gradi sebi novu državu – slobodnu, demokratsku, civilizovanu zajednicu... Mi Srbi, Muslimani i Hrvati

⁷ *On*, 4. maj 1991.

⁸ *Politika*, 22. septembar 1991.

⁶ *Svet*, 6. septembar 1993. Biljana Plavšić, jedan od tri vodeća bosanska lidera optužena za ratni zločin.

⁷ *Ibid*.

uvažavanjem istorijskih iskustava i sadašnjeg stanja među nama, moramo se što pravednije razdeliti i razgraničiti da bismo uklonili razloge da se mrzimo i ubijamo i da sutra možemo sa što manje prepreka da se ujedinjimo u svemu što nam je obostrano razumno i korisno."

U tiražnom listu *Večernje novosti* objavljeni su izvodi iz Ćosićeve knjige *Promene* (izdanje novosadskog *Dnevnika*, 1992) u kojoj se srpsko nacionalno pitanje sagledava isključivo kao teritorijalno pitanje: "Srbi su raspadom Jugoslavije primorani da pronađu državno-političku formu rešenja svog nacionalnog pitanja. Ja je sada vidim u federaciji srpskih zemalja. U tu federaciju treba da uđu ne 'svi Srbi', nego srpske etničke oblasti".

Radovan Karadžić još 1990. godine kaže: "Mi sad otvoreno govorimo ono što se ranije nije smelo ni šaputati: "Srbi u BiH sve svoje nade vežu za svoju maticu Srbiju i nikad neće dozvoliti da od Srbije budu odvojeni nekakvom državnom granicom. Neka se svi narodi u Jugoslaviji u državnom pogledu rasporede kako sami žele. I srpski narod će to učiniti i naći načina da ostane na istoj, prostoj ili složenoj, državi u kojoj je i Srbija."⁹

O odlučnosti Srba da stvore svoju novu državu R. Karadžić kaže: "Treba početi pripreme za stvaranje saveza srpskih država kao reagovanje na nameru da EZ isparceliše srpski narod. Mi Srbi smo na prekretnici. Dva veka smo potrošili na borbu za otadžbinu i slobodu. Sada nema mnogo razloga ni smisla za dezertstvo ni lažno mirotvorstvo. Mi jesmo za mir, ali nipošto za mir u kojem bi cena bila Srbija, srpski narod i srpska država i uopšte srpsko pitanje kao celina na Balkanu".¹⁰

Željko Ražnatović Arkan je na terenu bio izvođač radova etničkog čišćenja i u to vreme veoma često davao intervju, objašnjavajući politiku Miloševićevog režima. On kaže: "Mi smo odbranili naš narod na prostorima Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Olsobodili smo koliko smo mogli ta naša srpska sela. Vodili smo odbrambeni rat. Digla se, kao što znate, velika prašina oko Bijeljine. Međutim, ona bi sada bila muslimanska i granica bi bila ponovo na Drini. Isto tako, reagovali smo na vreme i što se tiče samog Zvornika."¹¹

Pošto nije uspeo da "okupira" Jugoslaviju kroz partijski sistem, Slobodan Milošević je obelodanio paralelni program, a to je da se "Srbija mora pripremiti za život bez Jugoslavije". Njen cilj je da "uspostavi granice u okviru kojih neće biti rata", jer van tih granica "nije moguće izbeći rat".¹²

Usvajanje novog ustava Republike Srbije 28. septembra 1990. godine označilo je kraj prve faze priprema za rasturanje Jugoslavije. Taj Ustav je uzurpirao dve ključne savezne funkcije: nacionalnu odbranu i međunarodne

⁹ *NIN*, 9. novembar 1990.

¹⁰ *Politika*, 23. januar 1992.

¹¹ *Intervju*, 13. novembar 1992.

¹² Borisav Jović, *Raspad Jugoslavije*, str. 131.

odnose (član 72/1 i član 72/3); takođe je ukinuo ustavne funkcije dvema autonomnim pokrajinama (članovi 108-112) i isključio je Srbiju iz pravnog sistema SFRJ (član 135). To je bio prvi secesionistički dokument, posebno kroz formulaciju u članu 135, koji kaže da će Srbija primenjivati savezne zakone samo ukoliko nisu "suprotni njenim interesima". Ustvari, taj ustav poništava sve obaveze Srbije prema ostalom delu zemlje. S druge strane, Srbija je nastavila da koristi sva prava koja proizlaze iz saveznog ustava, pre svega, ona najvažnija koja joj omogućavaju reprezentaciju (tri člana, uključujući i autonomne pokrajine) u Predsedništvu SFRJ, što je Srbiji omogućilo da blokira rad saveznih organa. Slobodan Milošević je u to vreme čak obznanio u jednom govoru na RTS (15. marta 1991) da "Jugoslavija više ne postoji". Taj Ustav je pomogao Miloševiću da bude bezbedan u Srbiji "koja nije bila u ratu" i da, navodno, nema ništa sa dolazećom "tragedijom".

U tim kritičnim godinama za budućnost Jugoslavije, Slobodan Milošević je uspeo da, mahinacijama i podvalama, oslanjajući se na kontradikcije i nepripremljenost njegovih partnera u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, izađe kao pobednik iz svake situacije, bilo da ju je sam isprovocirao, ili je do nje došlo spontano. Pošto nije uspeo da recentralizuje Jugoslaviju, Milošević je prešao na plan koji je javno obelodanjen preko drugih partija. One su objavile ratne ciljeve Srbije kroz svoje programe. To su pre svega Srpski pokret obnove Vuka Draškovića (SPO),¹³ Srpska radikalna stranka (SRS)¹⁴ Vojislava Šešelja i Srpske narodne obnove (SNO) Mirka Jovića. Sve tri

¹³ Program SPO je polazio od toga da se Hrvatska ne može konfederalizovati u svojim granicama dok od Baranje, delova Slavonije, Korduna, Like, Banije i severne Dalmacije ne bude obrazovana autonomna pokrajina srpske krajine i dok ne bude garantovana autonomija Istri i Dubrovniku. U slučaju da se Hrvatska ipak otcepi od Jugoslavije, program SPO predviđa da "autonomna pokrajina srpske krajine uđe u sastav srpske države." Kada je u pitanju Kosovo, u slučaju konfederalizacije Jugoslavije ili njenog raspada, SPO se zalagao za "ukidanje autonomnog statusa Kosova i Metohije, ukidanje albanskog jezika kao službenog, zatim prava Šiptara na albansku zastavu, kao i antisrpski ustrojene škole, policijsku službu, bolnice, pošte i sudove."

¹⁴ Radikali su jasno definisali zapadnu granicu srpske države, slično SPO, i posebno se fokusirali na rešavanje albanskog pitanja. Jedna od prvih mera koju su predvideli bila je "proterivanje 360.000 albanskih emigranata i njihovih potomaka", zatim, da se na Kosovu i Metohiji "proglasi ratno stanje i zavede vojna uprava i ustanove koje se finansiraju iz državnog budžeta, a deluju na albanskom jeziku poput Univerziteta, Akademije nauka i umetnosti, izdavačkih novinskih kuća" i sl. Da se svim "Šiptarima srpskim državljanima koji borave u inostranstvu i tamo deluju sa separatističkih pozicija, odmah oduzme srpsko državljanstvo i zabrani povratak", te da se svim "Šiptarima, koji to žele, izda iseljenički pasoš". SRS je u svom programu poseban fokus stavio na "preseljavanje vojne i policijske akademije i svih vojnih ustanova koje nisu direktno za komandovanje pojedinim armijskim oblastima, kao i čitav niz drugih državnih ustanova, čime bi se stvorili uslovi za preseljavanje desetina

partije zastupale su i promovisale četnički pokret i oslanjale se na njegovu tradiciju iz Drugog svetskog rata.

Mogućnost konfederalizacije Jugoslavije odbile su sve srbijanske partije, kao što su odbile i Hašku konferenciju (1991) koja je ponudila najoptimalnije rešenje, kako za sve jugoslovenske narode, tako i za manjine, za koje je bio predviđen specijalni status. Slobodan Milošević je imao punu podršku svih faktora na srbijanskoj sceni – opozicionih partija, armije, crkve, Akademije, Udruženja književnika i medija – da odbije plan lorda Karingtona. Milorad Ekmečić, prominentni srpski istoričar, tada kaže da je "konfederacija Jugoslavije moguća samo uz novu deobu teritorija, od mađarske granice do Jadranskog mora. Ne daj bože, jer u to ćemo morati da uložimo novih najmanje milion života".¹⁵

Ujedinjavanje svih Srba u jednu državu bio je glavni politički cilj beogradskog režima i u tom smislu sudbina izbeglica je neodvojiva od političkog projekta, a u kasnijoj fazi neodvojiva i od fijaska tog projekta. Izmeštanje ogromnog broja ljudi kao svojevrsni etnički inženjering, od početka je bio ugrađen u projekat stvaranja nacionalne države. Kao koncept "humanog preseljenja", praktično razmene stanovništva, definisao ga je pisac Dobrica Ćosić, koji je kasnije, dok je bio predsednik SRJ (1992–1993), na toj osnovi postigao sporazum i sa hrvatskim predsednikom Franjom Tuđmanom. Dogovorili su se da "sve učine, ne samo da omoguće već i da preporuče dobrovoljno i civilizovano premeštanje (stanovništva) kako bi rešili probleme u krajevima gde je ugrožen opstanak neke zajednice, bilo u Srbiji, bilo u Hrvatskoj". Taj dogovor tajno podržava i Slobodan Milošević (a tokom rata je i funkcionisao), što se najbolje može pratiti po tome kako su stvarani talasi izbeglica koji su za sobom ostavljali etnički čiste teritorije. On je predviđao razmenu hrvatske manjine u Vojvodini i nekim selima na Kosovu¹⁶, i srpske

hiljada oficira, podoficira, policijaca, državnih činovnika članova njihovih porodica i kompletne prateće infrastrukture".

Radikali su predviđali i druge mere u cilju ohrabriranja Albanaca na emigraciju, kao što je izgradnja puteva "koji bi namerno prelazili preko najnaseljenijih albanskih imanja, zatim izgradnja naselja za doseljenike kako bi se prekinuo šiptarski etnički prostor, kako bi izgubili prostor u dubinu što je važan element njihovog osećanja sigurnosti". Program radikala predviđa i takve groteskne detalje kao što je presecanje električne energije kroz "sabotažu", kao i dotoka vode kako bi im se "život učinio nemogućim". Drugi metodi uključuju česte provere finansijske policije, zatim uvođenje raznih obaveznih dozvola, infiltriranje DB ljudi u razne albanske organizacije kako bi uticali na njihove "aktivnosti, ako ne i upravljali njima".

¹⁵ Milorad Ekmečić, TV Studio B, 14. XII 2002 (reemitovanje ranije izjave, date pre početka rata).

¹⁶ Iseljeni su skoro svi Hrvati odnosno Janjevci sa Kosovu tokom 1994. i 1995. godine uz punu podršku hrvatske vlade i katoličke crkve.

manjine u Hrvatskoj, koja "nikada neće prihvatiti da živi u demokratskoj i nezavisnoj Hrvatskoj".

Da bi se postigli ciljevi ovako zamišljenog projekta, od samog početka rata stvarane su srpske izbeglice u zapadnoj Slavoniji, koje su bile dokaz da "zajednički život nije moguć". Istovremeno, proterivani su svi ne-Srbi sa teritorija koje su bile proglašene etnički srpskim teritorijama. Izbeglice je trebalo da posluže za konsolidaciju srpskih etničkih teritorija, što bi zadovoljilo težnju srpskih nacionalista za pomeranjem države na severozapad.

Kada je reč o Srbima sa Kosova, oni su bili instrumentalizovani od početka osamdesetih godina kada je, nakon albanskih demonstracija 1981, otvorena, bolje reći, dinamizirana jugoslovenska kriza. Srpski nacionalisti instrumentalizovali su kosovske Srbe, ne da bi rešavali kosovsko pitanje, već da bi otvorili srpsko pitanje u Jugoslaviji. Već tada je grupa oko Dobrice Ćosića zagovarala politiku podele Kosova. Od tada datira zloupotreba kosovskih Srba, pre svega kroz propagandu o genocidu nad Srbima na Kosovu. Ta teza bila je zastupljena i u *Memorandumu*.

Ćosić je o budućnosti Kosova govorio i na sastanku sinoda Srpske pravoslavne crkve 6. novembra 1998. godine. Njegova polazna pozicija bila je da je "Kosovo izgubljeno kao teritorija i da se treba boriti za očuvanje hrišćanskih spomenika i preostalih srpskih enklava". Osim toga, izneo je da "granične opštine, sa srpskim življem, treba pripojiti njihovoj matici, gde su nekada i bile". Njegova tumačenja ratova u poslednjoj deceniji prošlog veka svodi se na pravljenje nove srpske države koja bi se pomerila na severozapad. Ćosić kaže: "Nastaje period teritorijalno-etničkog prekomponovanja i konsolidovanja balkanskog prostora, vreme prinudnog prilagođavanja koje ćemo morati da prihvatimo kao životnu realnost. Epohalne promene dovele su srpski narod u položaj da se zgusne na teritoriji na kojoj može da živi, koju može civilizacijski da pokrije i odakle nikome nije neprijatelj. I u ovoj nesreći rađa se nešto korisno, a to je etničko smirivanje ovog prostora. Srpski narod se integriše i homogenizuje; sabija i zaokružuje svoj životni prostor koji dobija etničke granice. Ta promena je uslovljena stvaranjem nove nacionalne države, sa teritorijom koja samo za agresore može biti sporna. Dakle, primorani smo da stvaramo državu po sopstvenoj meri i snazi".¹⁷

Srpski nacionalisti, posebno oni oko SPC i Dobrice Ćosića, sprovode politiku na Kosovu koja kao konačno rešenje vidi podelu Kosova. Ovakav odnos prema sudbini Srba sa Kosova posebno je došao do izražaja nakon NATO intervencije 1999. godine. Povlačenje Srba iz južnog u severno Kosovo je bilo takođe plansko, ili, kako kaže Dušan Bataković – "u veoma kratkom roku Kosovo je bilo spontano kantonizovano, i to na način koji se dosta poklapao s kartom projekta kantonizacije iza koje su, znatno pre otpočinjanja ratnih

¹⁷ Dobrica Ćosić, *Lovljenje vetra*.

dejtava, stali i Srpska pravoslavna crkva i Srpski pokret otpora sa Kosova. Od predviđenih pet kantona ostala su četiri. Najveća i najznačajnija koncentracija Srba, na severu Kosova, obuhvata i najveću srpsku enklavu, koja se prostire od Kosovske Mitrovice i Zvečana do Leposavića i Zubinog potoka. Zahvaljujući, pre svega, francuskim trupama iz sastava KFOR nije izvršeno ponovno ujedinjenje Kosovske Mitrovice".¹⁸ Srbi su se, pre dolaska međunarodnih trupa, na komandu JNA i MUP Suve Reke povukli iz Prizrena i drugih delova koji su očigledno bili predviđeni kao albanski kantoni.¹⁹

Dušan Bataković kaže da je Srbima na Kosovu, nakon ulaska KFOR, objašnjen plan kantonizacije, kojim se predviđa i očuvanje posebnih veza srpskih zona na Kosovu sa državom Srbijom, što su oni "burno pozdravili". Podršku projektu kantonizacije pružila je većina opozicionih partija.

Sada u Srbiji ima oko 400.000 izbeglica, a u nekim prethodnim fazama bilo ih je znatno više. Mnoge izbeglice su otišle u treće zemlje, kao što su zemlje EU, Australija, Novi Zeland, SAD, Kanada, Južna Afrika, te neke zemlje Latinske Amerike. Izbeglice se mogu svrstati u nekoliko kategorija, a to je opredeljivalo njihov tretman i upotrebu. Najpre su došle izbeglice iz Hrvatske 1991, odnosno Zapadne Slavonije, pod patronatom JNA; zatim one sa teritorija koje su bile pod kontrolom hrvatskih snaga, i one su uživale sve privilegije, uključujući i izbeglički status; zatim, izbeglice iz tzv. Republike Srpske Krajine, koje nisu mogle ostvariti izbeglički status jer su u Srbiju došle svojom voljom. U drugom talasu, početkom rata u Bosni (1992), dolaze izbeglice iz Bosne i Hercegovine, i to iz delova koje nisu kontrolisale srpske vojne snage (znači, manje od 30 odsto teritorije Bosne i Hercegovine), koje su takođe dobile izbeglički status. Međutim, izbeglice iz Republike Srpske nisu dobijale izbeglički status, jer su takođe dolazile svojom voljom. Nakon operacije "Oluja" dolazi do najvećeg egzodusa Srba koji se nastanjuju na teritoriji Republike Srpske i Srbije i koji dobijaju status izgnanika. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma podstaknut je egzodus Srba (od strane paljanskog rukovodstva) iz Sarajeva i okoline, s tim što su te izbeglice zadržane u Republici Srpskoj. Takođe su povučeni Srbi iz dela Bosanske krajine koji je Dejtonskim sporazumom pripao Federaciji BiH. Tako su, uz ostale, najveće žrtve velikosrpskog projekta – Srbi iz Hrvatske i Bosanske krajine.

Najdramatičniji egzodus je bio pokretanje Srba iz tzv. Republike Srpske Krajine 4. avgusta 1995, nepunih mesec dana posle pada Srebrenice. Tada je u Međunarodnom crvenom krstu registrovano oko 150.000 Srba koji su veoma planski bili raspoređeni po Vojvodini i okolini Beograda. Ključnu ulogu, prema rečima Koste Čavoškog, u pripremi vojnog sloma Krajine odigrali su generali i viši oficiri tzv. Republike Srpske Krajine i Republike Srpske, koji

¹⁸ *Srpska politička misao*, Vol. VI, 1999, no. 3-4.

¹⁹ Iz razgovora sa sveštenikom SPC u Prizrenu, avgusta 1999.

su isključivo postupali po poverljivim nalogima iz Beograda.²⁰ Milan St. Protić u to vreme na sledeći način komentariše pad Krajine: "Milošević je ohrabrio Hrvate da zauzmu Knin i Krajinu vojnim sredstvima, a sprečio Krajišnike da se tome oružano suprotstave".²¹

Očigledna je bila namera da se izbeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine razmeste, bilo u Republiku Srpsku ili u samu Srbiju; u Srbiji, pre svega, u područja naseljena manjinama, kao što su Vojvodina, Sandžak, Kosovo i manje naseljena područja Srbije, kao što je, na primer, Istočna Srbija. Tako je najveći broj izbeglica iz Hrvatske planski razmešten u Vojvodinu i to u oblastima gde su nastanjeni Hrvati i Mađari. To je dovelo do svojevrsne interakcije, odnosno tenzija između manjina i izbeglica. Veliki broj Hrvata, koji su inače bili pod stalnim pritiskom od početka rata, iselio se počev od 1991. do 1995. a u njihove kuće su se uselile izbeglice (Hrtkovci, Zemun, Zemun Polje). Mađari, kao najbolje organizovana manjina, dugo su se odupirali pritiscima, ali su sada prinuđeni da i sami zauzmu radikalniji stav u pogledu svog statusa. Povratak izbeglica, posebno u Hrvatsku, bio je planski opstruiran i dekuraziran, jer, kako kaže Mihajlo Marković, "u sadašnjim prilikama masovni povratak bi značio ne samo gubitak teritorije već i naroda. Deca povratnika bi bila pokatoličena i govorila hrvatskim jezikom, a mnogi unuci bi postale ustaše – kao što se desilo u zapadnoj Hercegovini".²²

Pokušaj režima da se izbeglice usmere na Kosovo kako bi se izmenila demografska struktura Kosova nije uspeo.²³ Samo oko 30.000 izbeglica (najviše iz Krajine) je u jednom trenutku završilo na Kosovu (oni koji nisu imali gde), s tim što je polovina tokom vremena uspela da napusti Kosovo. Početkom oružanih sukoba na Kosovu i preostali broj izbeglica je iseljen, uglavnom u treće zemlje. Režim je u to vreme optužio UNHCR i druge međunarodne organizacije, koje su pomagale krajiškim Srbima da nađu utočište u trećim zemljama, za etničko čišćenje Kosova od Srba.

Poslednji talas izbeglica sa Kosova (prema podacima UNHCR oko 165.000) uglavnom se smestio po užoj Srbiji kod rođaka ili u vlastite kuće koje su građene mnogo ranije. Jedan broj je smešten po kampovima. Režim im ne priznaje status izbeglica ili izmeštenih lica, pa zbog toga i nije poznat broj onih

²⁰ Kosta Čavoški, *Zatiranje Srpstva, Hrišćanska misao*, Beograda-Valjevo 1996, str. 71-78.

²¹ Milan St. Protić, *Mi i Oni, Hrišćanska misao*, Beograda-Valjevo- Srbinje 1966 str. 97- 106.

²² Mihajlo Marković, *Društvena misao*, Službeni list SRJ, Beograd 1999, str. 241.

²³ Mihajlo Marković, *Društvena misao*, Službeni list SRJ, Beograd 1999. On kaže da "ne treba zaboraviti demografski značaj ovog priliva jedne realtivno mlade i vitalne populacije. U prilično sumornu sliku koju pružaju sve dosadašnje analize naših demografskih kretanja u Srbiji – izbeglice unose neke svetlije tonove". Str. 242.

koji nemaju gde da se smeste. Namera beogradskih vlasti (još uvek je) da se jedan broj tih ljudi vrati na severno Kosovo i u enklave za koje se smatra da bi podelom Kosova pripale Srbiji. Da su Srbi sa Kosova odlazili sa Kosova, pre svega, iz ekonomskih, ali i iz etničkih razloga, poznata je činjenica. Veliki broj Srba je za enormne svote prodao svoju imovinu Albancima, uprkos zabrani prodaje nekretnina Albancima. Vlada Srbije je, naime, donela Zakon o ograničenju prometa nepokretnosti (Službeni glasnik SR Srbije br. 30/89) koji izuzima Vojvodinu. U članu 3. Zakona stoji da će "Komisija koju obrazuje Skupština SR Srbije odobriti promet nepokretnosti kad oceni da se tim prometom ne utiče na promenu nacionalne strukture stanovništva ili na iseljavanje pripadnika određenog naroda, odnosno narodnosti i kad taj promet izaziva nespokojstvo".

Rezultati projekta "svi Srbi u jednoj državi" su pogubni ne samo za region nego i za Srbe. Ljudske žrtve: u toku rata u Sloveniji (1991) bilo je 70 žrtava. U Hrvatskoj broj mrtvih iznosi 23.000 sa obe strane. U BiH poginulo je 258.000 ljudi, plus 16.000 na srpskoj strani kroz JNA i paravojske koje su dolazile iz SRJ, što ukupno čini 297.000 ljudi. U kosovskom ratu je poginulo više od 10.000 ljudi. Ukupan broj izbeglica i raseljenih lica u Hrvatskoj iznosi oko 513.000, od čega je 158.000 Hrvata i 355.000 Srba. U BiH je 1995. bilo 1.282.000 raseljenih i oko 1.200.000 izbeglica. U Srbiji je veliki broj pripadnika nacionalnih manjina pod pritiskom napustio zemlju; Hrvata oko 60.000, Mađara 50.000, Albanaca 300.000. Treba napomenuti da je oko 300.000 građana Srbije, uglavnom mladih ljudi, napustilo zemlju zbog straha od mobilizacije, a kasnije zbog ekonomskih razloga. Najveći broj Albanaca, od 800.000 proteranih za vreme intervencije, se vratio, ali značajan broj je ostao po svetu. Oko 4.400.000 ljudi je promenilo mesto boravka, odnosno oko 20 odsto stanovništva. Odlazak mladih ljudi iz regiona i dalje se nastavlja. Osim toga, SRJ je pretrpela materijalni gubitak koji za period 1990-1995. iznosi oko 60 milijardi dolara. Sve u svemu, indirektna ekonomska šteta izazvana ratom za ceo region procenjuje se na oko 125 milijardi dolara.²⁴

Srpski nacionalni program krajem XX veka doživeo je istorijski poraz. Međutim, srpska politička elita, odnosno njen veći deo, još nije odustao od svojih pretenzija, stalno se nadajući da će se promeniti međunarodne okolnosti koje bi omogućile rekonstrukciju Balkana u kojoj bi Srbija dobila Republiku Srpsku, Crnu Goru, deo Kosova i Makedonije. Republika Srpska se još uvek tretira kao ratni plen, odnosno kao "jedina svetla tačka u procesu razbijanja SFRJ"²⁵.

²⁴ Žarko Papić, *Bosna i Balkan, Mogućnosti i uslovi oporavka*, Sarajevo, Bosna Forum 17/02, str. 43-45.

²⁵ Rajko Gnjato, *Geopolitičke perspektive opstanka Republike Srpske*, str. 575, *Geopolitička stvarnost Srba*, Institut za geopolitičke studije, Beograd, 1997.

Najveću opasnost za opstanak Republike Srpske srpski nacionalisti vide u Aneksu VII Dejtonskog sporazuma, tj. u Sporazumu o izbeglicama i raseljenim licima, jer se njegovim sprovođenjem gubi koheziona moć Republike Srpske, a jača uloga onih koji Republiku Srpsku "utapaju" u jedinstvenu državu BiH, i "interese srpskog naroda potčinjavaju interesima muslimana". I sada kada je Vlada Republike Srpske, doduše pod pritiskom, objavila vlastiti izveštaj o masakru u Srebrenici 1995, srpski nacionalisti u Srbiji sa žaljem konstatuju da je proces integracije RS u BiH *de facto* proces nestanka RS koja "definitivno gubi najvažnije poluge državotvornog entiteta u sastavu BiH, što će je dovesti do samoukidanja".

*
* * *

U zaključku se može reći da Balkan nikada u svojoj istoriji nije zaokupljao svetsku pažnju kao u poslednjoj dekadi XX veka, kada je svet u suštini po prvi put postao svestan njegove raznovrsnosti i kompleksnosti. Isto tako može se reći da je Balkan postao paradigma svih međunarodnih problema u postbipolarnom svetu. Međutim, balkansko pitanje još nije rešeno, jer nije završen proces raspada Jugoslavije. I pored dugogodišnjeg bavljenja raspadom Jugoslavije, svet je propustio da sagleda razlike između jugoslovenskih republika, što je otežalo i razumevanje suštine raspada Jugoslavije. Zahtev za istinskom federalizacijom Jugoslavije bio je suštinski razlog za njen raspad, jer Srbija to nikad nije prihvatila. Fragmentacija, ili decentralizacija Balkana je deo procesa globalizacije. Balkanske države su suočene sa istim problemom: tranzicijom. Kada je reč o Srbiji, ona je, osim toga, suočena i sa pitanjem ratnih zločina; odbijanje suočavanja sa njima glavna je opstrukcija tranziciji. Kriminal i korupcija su zajednički problemi regiona. Etnička rekonpozicija koja je obavljena u regionu ima ogromne posledice na budućnost samog regiona, kao što se vidi iz navedenih podataka. Međutim, Balkan je i dalje ostao multietnički prostor koji treba sačuvati, uprkos tome što novostvorene države još uvek insistiraju na etničkim državama. Ta njihova ambicija najbolje se vidi u njihovom odnosu prema manjinama i izbeglicama, kao glavnom instrumentu, odnosno smetnji za konsolidaciju etničkih teritorija.

Sonja Biserko

Boris Delić

Zatočnici zločina

*"A šta misliš, da li je njima žao, da li je njima žao nas"
upitala je za svoje progonitelje izbeglica Nefa'*

U vremenu kada se Evropa ujedinjuje i prima nove članove u zajednicu demokratskih zemalja u njenom zapadnobalkanskom regionu, ponajviše u Srbiji, živi na rubu egzistencije, stotinu hiljada ljudi sa privremenim građanskim statusom. Države u regionu i međunarodna zajednica tretiraju ih prvenstveno kao humanitarni problem u priključenju ove regije Evropskoj umiji. Rekli bi smo da je humanitarni aspekt zasjenio status, uzroke i posledice izbjeglištva, humanitarno je preuzelo od politike, prava i filozofije sve aspekte izbjeglištva i svelo ga na egzistencijalna i sasvim dovoljna pitanja opstanka ove skupine. Kao argument da se problem uspešno riješava koristi se statistika koja je stalno uzlazna, od nule prema nečemu pa time i optimistička.

Ipak smo još daleko do trajnog rješenja i nameće se pitanje da li je i kako izbjeglička prica u regionu zaokružena i ispričana, je li problem riješen ili na putu svog rješenja, da li su uzroci označeni i uklonjeni, a posljedice ublažene, zločinci kažnjeni te na kraju – pouka izvučena. Ključni pojmovi i mjerilo za rješenje problema su: mir, istina, pravda i pomirenje.

Istina: Iza generalnih osuda zločina na svim stranama činjenica je da svaka država, narod pa i stranka unutar regije imaju svoje verzije o uzrocima, posledicama i žrtvama sukoba. Generalno i u kolektivnoj svijesti na ovim prostorima ne postoji zajednička pouka i sjećanje na zločin i zločince. Ispisane su nove stranice istorije, manje naučne a više patriotske po naboju i usmjerenju. Sve je već istorijski utvrđeno i datumi i brojke, krivci i žrtve. Svaki narod ponaosob brižno njeguje svoje nove epove i mitove. Tradicija nije ustupila mjesto ideologiji niti poklekla pred globalizacijom već je i pridobila intelektualni sadržaj. Mitovi su ponovo bili primamljiviji od istine.

¹ Janja Beć "Pucanje duše", izdanje Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji"

Pomalo ove nove istorije zvuče neuvjerljivo, bledunjavu i neprikladno kada se po klasičnim mitskim obrascima objašnjavaju protekli događaji. Istina, istorijska i tragična su bila kolektivna stradanja, seljenja i izbjegličke kolone u Evropi krajem 20 vijeka. Medjutim, ovaj su put gotovo izostali oni drugi zanimljivi istorijski aspekti: nadahnute vođe, poginuli heroji, važne bitke i slavni generali (većina zvučnih generalskih imena je u Hagu). Nepojmljivo za balkanske narode, gotovo kraj istorije za koju se ovdje zna i priznaje. Jer su generali, bitke i ratovi događaji koji konstituiše naše male narode, dominantna priča koja daje srž njihovim kulturnim i političkim obilježjima, tradiciji i javnom mišljenju. Ovdajna istorija se pravi uz pomoć mitova, heroja i žrtvi. Problem je sto se za prethodne ratove, bune i revolucije može utvrditi da su bile drame dok se za sadašnja zbivanja, da parafraziramo, može reći da su bila povijesna farsa sa trecerazrednim akterima.

Zato ostaje problem pisanja istorije, izgradnje zajedničkog sjećanja kod svakog naroda ponaosob, odnosno povijesti koju bi Evropa razumjela, a stručnjaci potvrdili.

Zbog toga je pitanje minimuma zajedničke saglasnosti o onome što se desilo veliki test u procesu pomirenja. Istina treba da bude brana stvaranja novih mitova."Pokazalo se da se konflikti na prostorima bivše Jugoslavije hrane stvarnim ili izmišljenim istinama, mitovima i istorijskim iskustvima nepravde, gdje niko od onih koji žive danas nije bio umiješan. Na balkanu je, međutim, stvorena sofisticirana kultura laži. Postoji srpska, albanska, hrvatska, bošnjačka kultura laži. Bez imalo suzdržanosti prognanici će na istu temu pričati o svom stradanju dok ce drugi tvrditi da niko nije prognan vec svojevolumno otišao. Govoriti o ponovnoj izgradnji povjerenja i pomirenja znači govoriti o razvoju "kulture istine" kao jednom od osnovnih znakova pored puta", zaključuje Enver Đuliman².

Da ponudimo nass zaključak – stotine hiljada izbjeglica i etničko čišćenje u Evropi decenijama nakon poraza fašizma su jedina važna istorijska činjenica. Kolone izbjeglica na svim stranama koje bježe od svih vojski u regionu su činjenice koje mijenjaju povijest XX vijeka u Evropi. Pri tom, ova činjenica, ne daje pravo nijednoj strani u sukobu, vojsci ili politici u regionu da se mogu nazvati oslobodilačkom a ponajmanje civilizovanom stranom. Izbjeglice su zatočenici zla koje je godinama nadvladalo na ovim prostorima, velikog zla kojeg su nadahnjivali beznačajni i beskrupulozni političari, inspirisali loši novinari i provodili sitni kriminalci u vojnim uniformama specijalnih jedinica...

Bez suštinske rasprave: Ali i to je bilo dovoljno da se u okviru svog entiteta o ratu i stradanjima ispišu brojne publikacije za svaki narod ponaosob.

² "Teško pomirenje", Enver Đuliman, Izdavač Norveški helsinški odbor za ljudska prava i Norveška crkvena pomoć, Oslo - Sarajevo, 2000.

Mnoge od ovih knjiga koje su donirane I štampane čame po podrumima. Uzgred je i problem izbjeglištva, čini se, dosta dobro literarno opisan, pedantno obraden u historiografiji, demografiji, političkoj, etičkoj geografiji i u pravnoj nauci. Puna polica prigodnih ili tematskih izdanja o izbjeglištvu već postoji, na raspolaganju su akademska istraživanja, memoari, sjećanja, književna dela, zbornici, da ne zaboravimo i svjedočenja iz Haga pa i ova publikacija.

Pa opet, kada bi i sve uspjeli skupiti na jednom mjestu i prelistati tesko bi mogli izdvojiti dela koja pokušavaju, sa kritične dinstance i bez rezervi u odnosu na identitet i pripadnost, proniknuti dublje u pojavu, uzroke i posljedice izbjeglištva. Gotovo je izvjesno da problem izbjeglištva u regionu nije kritički promišljen i vrednovan pa ni sagledan odnosno da ta tema čeka ozbiljne analitičare. Posebno one u srpskoj javnosti. Čini se da ova tema čeka i hrabre političare i državnike da podstaknu otvoren dijalog koji se neće libiti pokrenuti širu i suštinsku raspravu o izbjeglicama i time simbolično kleknuti na koljena pred kolonama uništenih porodica.

Zato smatramo da priča o izbjeglištvu nije gotova, nedorečena su ostala neka teška pitanja: ko je zacrtao i stvorio kolone izbjeglica, krije li se u tim kolonama zla kob Balkana, glupost ili zločinačka narav tadašnjih vođa, ko je nametnuo ideju da je za svaki narod riješenje nacionalnog pitanja u etničkom čišćenju (ili mi, ili oni), kako se stvara (proizvodi) nekritično masovno vjerovanje vođama koji ih vode u smrt i beskućništvo, ko se i sa kim dogovarao, razmjenjivao teritorije i ljude i kakvog su duhovnog I istorijskog sklopa stratezi koji su beskrupulozno nad kartama iscrtavali linije, razgraničenje i pravce povlačenja izbjeglica.

Zato su u ovoj knjizi samo u natuknicama dati osnovni povijesni i društveni problemi, uzroci i posljedice izbjeglištva, hronologija zbivanja, obilježja zla te javni, društveni i politički stav prema ovoj ugroženoj skupini. Ovo su neke od tema koje zaslužuju pažnju i nisu dorečene, uglavnom se prećutkuju, zaobilaze, ili su još dnevnoaktuelne da bi bile predmet kritičke analize.

Aktuelne dileme: U ovom prilogu tek u naznakama ističemo i neke dileme odnosno teme koje se čine važnim za promišljanje današnje političke scene i ambijenta u regionu, posebno u Srbiji.

- Tema o zlim vođama i njihovim narodima ili otkud u Srbiji, označenom kao agresor i osvajač, najviše izbjeglica u regionu
- Pitanje razumijevanja zla koje je dovelo i koje prati izbjeglištvo
- Određivanje političkog i društvenog ambijenta nastajanja i nestajanja izbjeglištva

Jedno pitanje se nameće - kako to da zemlja koja je obilježena kao nasilnička i osvajačka ima najviše izbjeglica u regionu? Da li je Srbija i stradalnik i gubitnik ili podstrekač i gotovo jedini krivac proteklih ratnih

zbivanja koju je, eto na kraju, stigla zaslužena kazna. Koliko i same izbjeglice shvataju izvor zla i strukturu nasilja koje se sručilo na njih, koliko su sami igrali ulogu aktera, a koliko žrtve³. Da li je u javnosti u Srbiji, u regionu pa i Evropi prihvaćeno mišljenje da izbjeglice nisu nastale kao posljedica rata već su i glavni akteri – razlog rata na ovim prostorima.

A osnovno pitanje današnjice je da li smo izašli iz kruga zla, da li smo mi između sebe u regionu i zajedno sa Evropom izmješteni ili na sigurnom putu da budemo izvan "zona smrti" pa i etničko-religijske netolerancije, kriminaliteta i bijede.

Javnost u Srbiji očigledno je podijeljena (ali ne napola) u odnosu na mišljenja o uzrocima nesreće. Osnovna dilema je koliko smo žrtve zavjere, a to znači da je sve laž, sa elementima izdaje i uvijek prisutnim mitovima o stradanju ili izabranom narodu, a koliko smo važni akteri i veoma, veoma odgovorni za zlo u ovom regionu. Između ova dva stava, produkovana i reprodukovana, je ponor mišljenja i odgovornosti za budućnost.

Ponor je dubok i ova dilema je važna kako zbog prošlosti tako i odnosa prema budućnosti. Reći javno da su Srbi, odnosno srpski vojnici po naređenju srpskih političkih i vojnih vođa ubijali civile u Sarajevu, granatirali grad u okruženju, da su etnički čistili cijela sela, da su u Srebrenici pobili nekoliko hiljada zarobljenika, da su Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini vršljale bande takozvanih specijalaca, a običnih ubica i kriminalaca a da je Slobodanu Miloševiću bilo stalo do zaštite Srba u Hrvatskoj koliko do lanjskog snijega – i sve to glasno izjaviti – rizik je za sve pa i ovog autora koji time rizikuje da od izbjeglica, ali i šire bude ukoren zbog pomanjkanja patriotizma. Etiketa nije bezazlena, neki su i doslovno gubili glavu jer nisu bili dovoljno i po mjeri – patriote.⁴

³ "Upitani ko je imao najviše koristi od dešavanja koja su ispitanika prisilila da napusti svoju kuću, respondenti apsolutnom većinom pominju etničke rivale (Hrvate, Bošnjake, Albance) sa čak 56 odsto u ukupnom broju odgovora, potom Zapad (6 odsto), srpske političare (5 odsto), dok su ostali odgovori veoma rasuti. Među njima se sreću i 'hrvatska politika i država', 'lopovi i paravojne formacije', 'komšije Muslimani koji su opljačkali stan i uselili se u njega', 'banditi i lopovi', 'bivše vlasti', 'ne verujem da je iko imao neke koristi što se sada pokazuje', 'Martić i njegovi poslušnici', 'pokazat će istorija', 'komšije Muslimani, ostvarili su ono što su hteli. Otkupili su moju kuću sa radnjom', 'političko rukovodstvo sa svih strana', 'ratni profiteri', 'političari i stranci koji su petljali prste ovde', itd. Poglavitno okrivljavanje etničkih rivala, među kojima takođe ima izbeglica i drugih žrtava, upućuje na odsustvo uvida u uzroke izbeglištva." Vladimir Ilić, *Izbeglice u Srbiji: Između integracije i mogućeg povratka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001.

⁴ "...Najpre nešto oko amnezije: za Srbiju će se pokazati pogibeljno ukoliko ne bude bila kadra da se suoči sama sa sobom. Srbija, takođe, mora da shvati da danas, zagašena izbeglicama iz Bosne i Hrvatske (pri čemu je postala i najgušće naseljena država u ovome delu sveta), poslednje što sme da čini jeste traganje za 'žrtvenim

Osnovna alibi-misao "a sta su oni nama radili" je konstatno prisutna u svim raspravama pa u javnosti prevladajuće prećutkivanje zla ili njegovo pravdanje tuđim zlom. I dok to ne-mišljenje, alibi mišljenje prećutno traje, dok je nevidljivo i pritajeno pa i da se podnosi, ali kada postane aktivno, važeće i pravovjerno onda postaje nepodnošljivo.

Gore navedene tvrdnje su samo neke elementarne informacije i termini koji odgovaraju stvarnosti iz blize istorije, dakle ne sporni sudovi koje treba rangirati ili pravdati sa zločinima onih drugih i pogrešnom politikom Zapada. Na djelu je bio – i to treba više puta reći – pogrom i etničko čišćenje od strane srpske vojske i njihovih vođa, ma koliko zapadni političari bili lažljivi ili tuđi zločinci krvaviji od naših.

Olako odabran istorijski put: Ostaje i dalje nerazjašnjeno pitanje otkud u Srbiji stotine hiljada izbjeglica kada su Srbi najbrojniji i dominantni narod u regionu. Da li su izbjeglice, ma koliko bile teret državi, poželjne da popune populacijske praznine u Srbiji. Zašto se u Srbiji ne priča o povratku izbjeglica, zašto zvanična politika suzdržano, tačnije deklarativno podržava povratak i ostanak Srba u Hrvatskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine. Da li su Srbi u susjednim državama "loši Srbi" samim time sto nisu u matici ili ne žive u nekom entitetu sa pridjevom srpski.

Potreba za granicama i okvirima u kojim žive Srbi javno je promovisana kao osnovni nacionalni cilj, iako su takve ideje bile arhaične te praktično nemoguće za ostvarenje. Samim tim su dovele do tragičnih posljedica i kolona izbjeglica.

Odgovor na osnovno pitanje, otkud toliko izbjeglica, traži i pomoć istorije, odnosno sagledavanje političke prošlosti, osnovnih ciljeva i ideja u srpskom narodu. Zapravo osnovni odgovor na ovo pitanje u osnovi i ne zahtijeva posebna i duboka istraživanja I znanje istoričara da bi se slobodno izrekla osuda i jasno sagledao vidljivi niz zabluda, loših poteza i gluposti političara – a o zlu da ne govorimo. Jer sve sto se događalo, kolone izbjeglica i stradanje Srba su, čini se, logičan slijed povjesti, nimalo iznenađujući i čak predvidljiv, samousmjeravan možda nesvjesno, ali odlučno i pravolinijski u dozvoljenom istorijskom pravcu.⁵

jarcem', to jest za izbegavanjem suočavanja sa vlastitom kolektivnom nečistom savešću, pri čemu ispada da su naši sunarodnici, koji su se zbog nesreće obreli u Srbiji, krivi za sva zla ovoga sveta, katkada čak i tretirani i kao bića 'drugoga reda.'" Ivan Đurić, *Helsinška povelja*, jun 1996, tekst preuzet iz *Vranjskih novina* od 8. 02. 1996.

⁵ "Srpski je narod u 19. stoljeću izborio homogeni (ili gotovo homogeni) teritorij i mogao je realizirati ujedinjenje cijelog srpskog naroda na drugačiji način, a ne vojnom i državnom silom. Mogao je pretvoriti stvorenu državu u ekonomsku, kulturnu, umjetničku, znanstvenu i spiritualnu jezgru srpskog naroda. Mogao je toj jezgri dati neslućeni dinamizam, obilježiti je sugestivnom atraktivnošću kulturnog centra. Mogao je uz tu jezgru vezati i one dijelove srpskog naroda koji su se povijesnim

Pocetkom prošlog vijeka ka Srbiji i Beogradu stremili su demokratski tačnije slobodoumno orijentisani intelektualci iz okruženja. Sada u Srbiju dolaze samo etnički čisti i pravovjerni dok se ignorišu Srbi koji su se vratili i žive u nekim drugim državama. Nacionalna politika ustupila je mjesto prostom etničkom prebrojavanju u okviru svojih granica.

Urušavanje države: U rasplet jugoslovenske drame Srbi su ušli sa jasnim rezervama prema Evropi i zapadnoj demokratiji, sa idejom o neostvorenoj viziji nacionalnog jedinstva i dozom bahatosti, dakle, bez vlastite prave mjere, u ulozi moćnika i opredjeljenjem za silu. A kako Srbi zapravo neku moć i silu nisu ni imali, žrtve se nisu mogle izbjeći. A umjesto da žrtve budu lekcija i pouka, one su ponovo postale predmet ponosa i uzdizanja nebeskog naroda.

Ova misao o uzvišenosti i umišljena misija o odbrani socijalizma-komunizma-rusije-pravoslavlja....., arhaična ne-misao u odnosu na svijet nakon rušenja berilnskog zida, potekla je iz intelektualnih i akademskih krugova. Kako su se na nju zalijepile mase, one iz mitingaških a kasnije izbjegličkih kolona, postaje jasnije kada se sagleda praznina nastala u Jugoslaviji nakon nestanka lidera i vođe, odnosno kada su nacionalne političke elite izgubile interes za njenim postojanjem.⁶

Elita ponovo počinje da stvara državu po svojoj mjeri i ubjedenju.⁷ Krajem osamdesetih godina prošlog veka u tadašnjoj SFRJ nas je sve iscrpljivala politika nemogućeg i bezuspješno trajala državna atletika u

razvojem našli u okviru drugih država, ne težeći (imperativno) njihovom priključenju srpskoj državi, ostavljajući svakom dijelu mogućnost da se razvija autonomno i u duhovnom jedinstvu sa srpskom (državnom) jezgrom: diverzitet u jedinstvu. Taj put je zahtijevao mnogo veću hrabrost nego što je junaštvo u ratu. Taj je put tražio mnogo koncentriraniju energiju, mnogo uporniju sistematičnost i mnogo inventivniju misaonost nego državni teror. Ta je povijest iziskivala pažljivost i strpljenje, skromnu izdržljivost i dugotraju vjeru u tami.. Radilo se, dakle, o povijesti koja je bila deset puta teža nego vođenje ratova i državno nasilje." Stanko Lasić, *Nedjeljna Dalmacija* 21. srpnja 1993.

⁶ "Modernu istoriju srpskog naroda karakteriše odsustvo kontinuiteta i u stvaranju države i u razvoju društva", navodi Latinka Perović u uvodu knjige Marka Nikezićia *Srpska krhka vertikala*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004.

⁷ "Srpska elita kao da je tokom čitave svoje moderne istorije imala utisak da počinje iz početka. I da ima potpuno slobodne ruke u definisanju političkog sistema koji želi da ostvari. Suočena sa siromašnom i neobrazovnom masom, koja nije mogla igrati ulogu modernog javnog mnjenja, elita je imala utisak ničim kontrolisane slobode u kreiranju pravca kojim se država kretala", navodi istoričarka Dubravka Stojanović, *Evropski demokratski izbori kod srpske političke intelektualne elite 1903-1914*, RD 17157, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković", Beograd.

granicama virtuoznosti da se svi drže na okupu. Na djelu je bila država bez forme i društvo bez identiteta.

Opet u toj posljednjoj jugoslovenskoj državi, koliko god je jugoslovenski identitet bio vjestački a režim represivan, održavani su stabilni obrasci ponašanja i civilizacijske norme nenasilja, tolerancije i rekli bi dobrokomšijskih odnosa. Dirigovan pad ovih vrijednosti je izazvao smrtonosnu deregulaciju u narodu, plemena su napustili njihovi zajednički dobri duhovi (Partija, Tito) a politička elita je ponudila nove heroje i narodne partije.

Što se, u svijesti ljudi dogodilo? Urušavanje države, pa i one koju možemo etiketirati najrepresivnijom, neizbježno dovodi do gubitka identiteta I panike masa. "U promjeni forme svijeta, veliki broj pojedinaca i porodica se odjednom osjetio napušten... zakletva mnogih jednoj velikoj formi koja ih drži zajedno postala je krivokletstvo, odnosno neuspjela hipnoza... dolazi do samoposluživanja, preteće anarhije i država postaje kula od pijeska", plastično bi riječima Petera Sloterdajka⁸ ponudili jedan od odgovora I opisali raspad cjeline jugoslovenske.

Raspad jugoslavije najviše je pogodio Srbe koji brzo prihvataju ponudene kolektivne, tipske pa i mitske obrasce mišljenja i ponašanja u vlastitoj svijesti a improvizuju postupke i akcije prema međunarodnoj zajednici.

Može se, ipak, reći da u nedavnoj srpskoj prošlosti sve teklo isuviše pojednostavljeno za jedan narod, bez imalo intelektualnog napora i misaonosti. Tokom zadnje Jugoslavije kod Srba je apsolutno prevladao dinarski ratni duh, UDBA je bila njegovo svetojarište (J. Mirić) političari nisu znali sta se događa, državnika gotovo da nije bilo a nacionalistički zločin su ohrabrali postkomunistički klonovi. Preovladava mišljenje da tadašnji srpski političari nisu bili dorasli novonastaloj situaciji, intelektualno skoro nikako, civilizacijski nimalo a pragmatično do nivoa kafanskog nadmudrivanja. Moći i još više moći, više teritorije i više suvereniteta bila je osnovna pokretačka misao a osnovna snaga Srbi koji se lako povode, kreću pa i ginu, bilo za komunizam, za nacionalizam ili nešto drugo.

Zatvoreni krug u Hrvatskoj: Srpske zablude ne odnose se samo na one unutar granica Srbije, komunističkoudbaskom tehnikom na cijelom srpskom prostoru nametnuto je istobrazno mišljenje kao zakon spojenih posuda. Razmišljanja u Kninu i Beogradu bila su gotovo identična, sa razlikom u stepenu primitivnosti, gluposti i moći. O uzrocima izbjeglištva Srba iz Hrvatske mogu se i trebaju knjige napisati. Ukratko se samo osvrnimo na neke uzroke u postepenom ali planiranom stvaranju ovih izbjegličkih kolona. Put ka izbjegličkim kolonama bio je zacrtan u hrvatskoj političkoj strukturi a trasiran

⁸ Peter Sloterdajk, *U istom čamcu*, Beogradski krug, Beograd 2001.

isključivosti srpske politike. Milosević je, podsjetimo za početak, odvojio srpski etnikum od njegove osnovne državne zajednice Hrvatske, blokirao sve pregovore izvan njegove moći i utjecaja i time zatvorio svaki izlaz osim onog u kolonama prema Srbiji. Nema uzmicanja, nema oklijevanja i nema kompromisa, put osвете ili put žrtve, svi smo jedno i isto mislimo.

Situacija za Srbe u Hrvatskoj bila je gotovo bezizgledna za miran rasplet.

"Hrvatski su Srbi u borbi protiv genocidnog fašizma stekli visoko subjektivan, čak i iracionalan, ali izuzetno snažan "odbrambeni sindrom" koji i dan-danas, suprotno zdravom rasuđivanju i opštim, evropskim i civilizacijskim procesima, dirigira njihovim političkim opredjeljenjima, opterećuje njihovu percepciju događaja i ličnosti na savremenoj političkoj pozornici.⁹ Sve ovo hrvatska politika nije uvažila, čak šta više pojačavala je osjećaj straha i ugroženosti hiperpolitizacijom i hipersenzibilizacijom i scenario za zločin stoljeća (Svetozar Livada) je dovršen.

Strah, predrasuda i mržnja su postali osnovni emocionalni sklop ova dva naroda. Iz najdubljeg i najtamnijeg srca tame izmilile su kreature masovnih ubica iz prošlog rata i na djelu je bila politika – ili mi ili oni. Strah je, poznato je odavno, izvor mržnji i grčevitih uzvrata a samo zlo (jevrejski ru'ach stut) i prema Bibliji proizvodi duh ludosti i nerazboritosti. Srbi u Hrvatskoj su krenuli najgorim putem, potrošili su i olako legitimno pravo na pobunu svrstavajući pod pobunom oružan sukob i zločine. Sve ovo je dovelo do masovnog izbjeglištva i etničkog čišćenja, dogovorenog i usmjeravanog u razgovorima dvojice vođa ovih naroda.

BiH – banalnost zločina: Bosna je kompleksna i teška priča ali i više nego očigledan primjer kako nacionalizam može postati masovni pokret u kojem ljudi uzmu učešće iako ne sudjeluju u njegovoj izvornoj zamisli, kako osjećaj straha, nepovjerenja i mržnje dovodi do prećutkivanja, zataškavanja, pravdanja a kasnije i podržavanja zločina. Pojavljuju se isprva bande i samoproklamovani patrioti koji uz prećutnu saglasnost, podršku ili po direktivi počne da napada vaše susjede, etnički čisti naselja pa i cijele oblasti. Slično radi druga strana, a svaka zajednica pravda zločine svoje bande osjećajem ugroženosti i fizičkom prijetnjom i hrane se pričama o zvjerstvima drugih. Društvene veze se kidaju među starim poznanicima, gotovo svako može da ubije onog drugog a da to niko ne primijeti, osudi, a ponegdje čak i nagradi.

⁹ Ljudi i društva se vezuju uz sopstvene rane više nego uz heroin, rekla bi današnjim riječnikom američka pjesnikinja Caroline Myss. Sopstvene rane pa ciklus agresije i osвете za njih su jedna od dve tri priče koje se vječno ponavljaju u ljudskim zajednicama.

Za takvo nešto, za stvaranje lanca zločina nije bila dovoljna regularna vojska nego "patriote", kriminalci u uniformama regularne vojske.¹⁰

Oproban u Hrvatskoj (na obema stranama) obrazac u formiranju patriotskih vojnih formacija je dovršen u Bosni i Hercegovini. Sa kriminalcima na čelu, tenkovima i oficirima u komandi uz podršku političke i duhovne elite i sa prestrašenim iracionalnim narodom, put tragedije je bio trasiran. "Kao da smo svi poludjeli", kažu danas bivši vojnici.

Međutim, postoji lanac koji povezuje narod, vlast i javnost u sva tri naroda Bosne i Hercegovine sa različitim ali konkretnim stepenom odgovornosti. Međutim do etničkog čišćenja i izbjeglištva nije došlo samo posljedično, zbog prisutnog straha i haosa, ono je bilo planirano i ciljno u svim vojnim štabovima i ratnim akcijama.

Srbi kao ne-Evropa: Srbi su, da se osvrnemo na kraju i imperija i kolonija i žrtve i masovni zločinci, prijetnja Evropi i čuvari najvažnijeg puta, ali uglavnom u sporu a često u ratu gotovo sa svima. Bez suviše pretencioznosti može se dijagnosticirati zbunjujuća kompleksnost ideja i put nalik mjesečarenju, jasno bez prolazne ocjene na ispitu istorije zbog površnosti, neizgrađenosti i nezrelosti.

Uz dodatak dirigovane crno-bijele isprobane i dobro prihvaćene medijske sheme i spoljašne imaginacije svjetskih medija izgrađena je uvjerljiva predstava o divljem narodu. Srbi su kodirani "onim drugima" u

¹⁰ Dragan Radulović, "Lokalno stanje kriminala u Srbiji", dokument SIRP-WS-1.4; original str.4: "Već sa početkom ratnih sukoba sve vladajuće nomenklature u republikama bivše SFRJ razasale su signale kriminalcima koji su se nalazili u emigraciji da se vrate i da pomognu patriotske projekte. Po negde, kao u Srbiji i Crnoj Gori, jedan broj kriminalaca je kroz amnestije dobio skraćene zatvorskih kazni, ali sa obavezom da se priključi nekoj od patriotskih para-vojski. Delovanje ovih para-vojski je obeleženo zločinima protiv civilnog stanovništva, zlostavljanjem ratnih zarobljenika i, posebno pljačkom imovine na ratnim područjima. Kriminalci okupljeni u para-vojskama bili su, naravno, neuporedivo više zainteresovani za pljačku i silovanja nego za otvorene borbe u kojima je pretela opasnost da budu ranjeni, zarobljeni ili ubijeni. Gradovi i sela zahvaćeni ratnim razaranja sistematski su pljačkani. Iz kuća i stanova, bez obzira na nacionalnu pripadnost vlasnika, odnošeno je apsolutno sve – uključujući često i stolariju (prozore, vrata, parket, brodske podove), upotrebljive instalacije i crepove. Opljačkana dobra su prodavana po bagatelnim cenama u 'svojim' republikama. Iako su se pljačkom bavile različite grupe kriminalaca koje najčešće i nisu bile međusobno povezane, uspostavljen je ipak neformalni sistem plaćanja reketa koji se na kraju slivao u jedan centar (Srpska dobrovoljačka garda u Erdutu). Ratovi su, tako, pojedinim kriminalcima dali priliku da kroz navodno patriotsko delovanje 'operu' svoje biografije, ali i da se kroz pljačku obogate. Grupe koje su se na ovaj način prekalile na frontovima, ostale su nakon rata čvrsto povezane i samo su promenile oblast delovanja."

Evropi, ne-Evropom u Evropi, od imena Srbin korišten je glagol srbovati koji traži postupke moralizacije međunarodne zajednice.

Uzroci stradanja i izbjeglištva su ovim grubo ocrtani, sa rizikom pojednostavljenja i površnosti ali sa osnovnim motivom kritičkog preispitivanja prošlosti i uzroka izbjeglištva. Ovo zlo, koje nas je zadesilo, ma kako banalno izgledalo, traži ovdašnju Hannah Arendt da ga detaljno opiše.

Osnovno pitanje koje proističe iz proispitivanja zla i još postojećeg trajanja izbjeglištva, zatočenika zla, je pitanje može li se preći olako preko izvorišta tame, njegova uzroka i posljedica i ne dovršivši priču, bez jasne poente i pouke, ovu regiju pridružiti Evropi.

Ako je u prethodnim ratovima na ovom dijelu Balkana veoma brzo isplivao defekt zakasnila historije i pravde i došlo do naglog zapadanja u ćorsokak uz nemoć Evrope i svijeta da defekt brzo ispravi treba postaviti pitanje gdje počivaju mogućnosti drugačijeg stanja na ovom prostoru i kako izbjeći opasnost da se prošlost ne ponovi. Nužnost postupnog uključivanja u Evropu i put demokratije nisu apsolutne garancije da se zlo ne ponovi.

Usudimo se reći, odnos prema izbjeglicama, svojim državljanima je poligrafski tačan i precizan pokazatelj iskrenosti vlada, mogućnosti projekta evropske građanskosti i drugačije budućnosti na ovom prostoru. Pristajanje na umanjenja prava izbjeglica – na isključivanje u okviru prava na dobijanje državljanstva na etničkoj osnovi ili u okviru socijalnih isključivanja (posao, škola, pravosuđe, zdravstvo) nije moralno pitanje već pitanje političke budućnosti u regionu.

Ući u Evropu sa kolektivnim traumama, neispravljenom nepravdom i neostvarenom pravdom, bar što se tiče osnovnih ljudskih prava, čini teškim uspostavljanje političkog i socijalnog poretka na ovim prostorima, i to prvo u svijesti izbjeglica. (Problem stanarskih prava u Hrvatskoj, odnosno prava na izgubljeni dom)

Jer pitanje da li ćemo još godinama imati posla sa svjesnim građaninom, pripadnikom građanske Evrope ili vječnim nezadovoljnikom (izbačenim iz matične i neprihvaćenim u novonastaloj zajednici) čije sjećanje određuje nepravda i isključenost iz procesa država-nacija – Evropa. Izbjeglice su sada, bez obzira na stepen humanitarne pomoći, tragične figure lišene političkog života, mišljenja i pripadnosti zajednici. Pitanje je koliko je sagledana i promišljena prisilna migracija, kakve sve posljedice ostavlja re-demarkacija geografskih granica, tačnije izvršeno i provedeno etničko čišćenje. Možemo li izbjeglice, dakle ljude izbačene iz matične države, nepoželjne i obespravljene svrstati u problematiku i strategiju smanjenja siromaštva.

Evropa je prepoznala ovu opasnost i označila je uslovom priključenja demokratskim državama i za vjerovati je da neće prihvatiti objašnjenja nego

činjenice i nestajanje sadašnjeg izbjeglištva kao mogućnost ponavljanja historije.

Srpske izbjeglice i demokratija: U srpskoj demokratskoj javnosti ostala je dilema kako objasniti izbjeglicama da je razvoj demokratije i priključenje Evropi njihov stvaran interes ili nešto još jednostavnije za shvatiti da će u ujedinjenoj Evropi svi Srbi biti u jednoj zajednici-državi.

Većina je formirala svoje mišljenje već na početku balkanske tragedije i ostala vjerna mitovima i predrasudama iako se istina otrgla od prvog dnevnika RTS¹¹. Sa velikom vjerovatnoćom na sljedećim i nekim drugim izborima glasaće opet za one koji su ih i doveli do izbjeglištva. Nažalost, kod izbjeglica prisutna je stara i neoblikovana svijest koja se sporo mijenja u već postojećoj destruirajućoj i osiromašenoj masi.

Ostalo je pitanje kako transformisati situaciju nepravde i pretrpljene patnje u pokret za više prava i demokratije što je povoljna situacija za ambijent u kojem žive i oni lično. Ostajanjem na mržnji i revoltu i pristajanjem na nepravdu uz zadovoljenje egzistencijalnih uslova (hraniti se, obući, stanovati) znači postojanje tinjajućeg jezgra nezadovoljstva koje će uvijek biti spremno da potihog glasa protiv, ali i da shodno okolnostima masovno i desperatno protestuje protiv onih etički-politički-civilizacijski drugih.

Izbjeglice i civilno društvo: Na kraju da se još jednom zapitamo koga još zanima knjiga o izbjeglicama? Postoji li opravdanje za nastavak priče o izbjeglicama. Da li je potrebno dalje angažovanje nevladinih organizacija u zaštiti ljudskih prava ove ugrozene populacije. Treba li i dalje podsjećati na uzroke i posljedice zblivanja na ovim prostorima koji su doveli do 2,5 milijuna izbjeglica.

Da li se, zapravo, što se tiče izbjeglica radi o istorijskom faktoru koji je vremenom izgubio na aktualnosti ili se, ipak, u kolonama izbjeglica krije bit nedavnih događanja koja još traju i još nisu dosledno obuhvaćena u povjesnoj i praktičnoj svijesti.

Ukratko da podsjetimo na sadašnju stvarnost: u Bosni i Hercegovini problem je sveden na humanitarni aspekt crvenih krovova i imovinskih Komisija, povratak imovine je gotovo stoprocentan, povratak ljudi je otežan i spor. U Hrvatskoj je ponovo i iznuđeno izvučen problem stanarskih prava i to kao problem smještaja, a ne prava na dom. Vlasti u Srbiji se uglavnom bave raseljavanjem kolektivnih centara i pokušavaju iznaći sredstva za stambenu

¹¹ Manje od trećine njih je stvarno primetilo promene do kojih je u vezi sa problemom izbjeglištva došlo posle izbora održanih prošle godine. Oni su katastrofalno neinformisani, nemaju novca da kupuju novine, specijalizovana štampa ne uspeva da do velike većine njih prođe, upućeni su poglavito na elektronske medije, odnosno na dnevnik državne televizije i na TV Pink. Vladimir Ilić, *Izbeglice u Srbiji: Između integracije i mogućeg povratka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001..

izgradnju. Na Kosovu je još ugroženo osnovno pravo – pravo na život. Uglavnom se priča o standardima ali su ljudska prava pod sjenkom rješenja konačnog statusa. S druge strane međunarodna zajednica sve više problem izbjeglištva gleda kroz prizmu globalnog siromaštva.

Znamo da su prisilne migracije na prostoru bivše SRJ, istjerivanje, egzodusi, deportacije na nacionalnoj, vjerskoj osnovi lišile stotine hiljada ljudi krova, građanskih prava pa i osnovne egzistencije. Međutim, kolektivne sudbine sačinjene od stotine hiljade izbjeglih pojedinaca predugo su predmet političke instrumentalizacije. Uočljivo je, dakle, da još uvijek nedostaje jasan i prihvaćen regionalni koncept rješenja izbjegličkog pitanja i to concept koji je okrenut budućnosti i neopterećen kratkoročnim političkim interesima. Različiti uzroci i povodi izbjeglištva pokušavaju se diferencirati tako što će vezati svaku etničku skupinu izbjeglica uz različit politički concept krivice i žrtve. Na taj način se vrtimo u krugu i problem izbjeglištva ostavljamo otvorenim pa i dostupnim za politikansko manipulisanje i u budućnosti. U procesu razvoja demokratskih društva na jugoistoku Evrope aspect progona bi trebao prevazići senzibilitet sjećanja na istorijsku kob i nepravdu pojedinog naroda.

Izbjeglištvo nije samo posljedica nego i cilj svih ratova i ratnih stratega na Balkanu. Kolone traktora, kolektivni centri i satori bili su gotovo identični na ovim prostorima. Slične su traume koje su narodi i porodice doživjele. Ova grupacija karakteriše gubitništvo, osiromašenje, nesigurnost i neizvesnost, zavisnost i gubitak samoidentiteta, nagomilana negativna iskustva

Zato je diskvalifikacija ideje izгона i stvaranja etničkih homogenih zona, regiona, gradova i država kao legitimnog političkog instrumenta ili načina rješavanja političkih konflikata osnovni preduslov političkog približavanja ovog djela Evrope krugu demokratskih zemalja. Uspostavljanju zajedničkog sjećanja na zločine i na tragični egzodus naroda, javno deklarisanje u odnosu na mračnu prošlost su važne pretpostavke za prihvatanje demokratskih vrijednosti i standarda.

"Možemo da kažemo, ajde, vlast ima problema i sa svojim građanima koji su ovde radili ili rade, a ne mogu da dobiju plate, pa ne može da riješi ni izbegličke egzistencijalne probleme. Postoji jedna vrlo jasna politika prećutkivanja i jasna politika marginalizovanja te teme. Utoliko mislim da je pitanje izbeglih i proteranih ljudi svesno gurnuto pod tepih. Mislim da će to u istoriji naše zemlje ostati kao najsravniji čin – način na koji se sudbina stotina hiljada ljudi tretira od zvanične vlasti. Ostaće to kao tamna mrlja na našoj zajedničkoj savesti", uočio je Zoran Đinđić.

Stoga smatramo da je potrebno održati pozitivan duh u odnosu na ovaj problem ili će on ostati neodlučan, neodređen sa javnim mišljenjem da je riješen, odnosno sa relativnim kriterijumima važenja u odnosu na pojedine države ili politički događaj koji mu je predhodio. Vjerujemo da ovo pitanje

zaslužuje izvjesnost i principijelnost, primjerenu opšteprihvaćenim demokratskim vrijednostima, te dalju akciju u suočavanju sa ovim problemom. Proces evropskih integracija traži zajednički concept i sjećanje koje će sprečiti obnavljanje ili verifikaciju ideja etničkog čišćenja i progona. Ovakav pristup zahtjeva istorijski, politički, društveni i psihološki pristup i dalji angažman civilnog sektora koji će javno i edukativno, pa i preventivno ispričati priču o tragičnim događajima i strašnim zločinima.

Narodi često "nisu spremni na buđenje a ukoliko postoje znaci tog buđenja, u smislu iznošenja istine, onda se ona racionaloizira (takva su bila vremena, što nam je ovo trebalo, moramo gledati naprijed) umjesto da se osudi i da se povuku konsekvence"

Šta je pomirenje i treba li zaboraviti uzroke konflikta? Pomirenje je, da parafraziramo Đulimana proces u kojem se realnost konflikta tretira u perspektivi budućnosti. To zahtjeva da se neprijateljstvo iz prošlosti i sadašnjosti uzme zaozbiljno i da se njegovo značenje ne umanjuje. Ljudsko je biće često voljno i ubiti i umrijeti za ideje koje čine sadržaj konflikta. Ljudi su počinili neljudske postupke protiv drugih, kao sto su i sami bili izloženi neljudskim napadima. Neki su izgubili svoju ljudsku vrijednost čineći neljudske radnje, dok je drugima ova vrijednost oduzeta napadom.

Istorijska objašnjenja proteklih događaja i novinarske priče su neophodne da bi se razumjeli događaji ali nedostaje analiza te pitanje čina, djelovanja i svrhe. Kao i pitanje zajedničke pouke jer nacionalizam i fašizam nisu urođeni ali isto tako ni privrženost demokratiji.

Civilno društvo ima mehanizme i načine utjecaja na svijest zajednice na državnom i regionalnom nivou i nije pod utjecajem lokalnih dnevnopolitičkih ili nacionalnostrateških nastojanja da se problem stavi pod tepih i zaboravi. Zato mislimo da su – dalja istraživanja, prikupljanje dokumentacije, davanje savjeta i preporuka, pisanje apela, pritisak na vlasti i upoznavanje evropskih institucija sa normama i statusom ovih grupa kao i svakodnevni rad na edukovanju i informisanju o problemima progona – važan korak u integraciji ovih zemalja sa demokratskom Evropom.

Ova publikacija je zamišljena kao skroman prilog zajedničkom sjećanju i diskvalifikaciji ideje etničkog čišćenja na ovim prostorima.

Drago Kovačević

Pogled iznutra

Biti izbjeglica, a pisati o izbjeglištvu i nije neka prednost. Pogled iznutra često zna biti zamagljen, zna blokirati cjelinu sliku a izoštriti samo određene detalje, koji onda prijete da samo oni budu cijela slika. Pretjerana doza subjektivnosti, skoro da se podrazumjeva, a ona nikako nije dobar saveznik.

Pokušaću, ipak, odgovoriti na neka pitanja koja se neminovno nameću i na koja odgovor mora biti činjenično istinit, razumljiv i pošten.(...)

(...) Kako je moguće da izbjeglice koje su najveće žrtve tih ratova u velikom broju podržavaju upravo ekstremističke projekte u okviru svojih nacija i proglašavaju herojima ljude koji su u najvećoj mjeri doprinjeli njihovoj nesreći?

Upravo na ova pitanja ja pokušavam odgovoriti već desetak godina, govoreći o tome javno, objavljujući tekstove, čak i knjigu, komunicirajući sa velikim brojem ljudi različitih mišljenja, "kopajući" po štampi u regionu. Imao sam priliku da o tome govorim i pred Haškim sudom, kao zajednički svjedok odbrane i tužilaštva u procesu koji se vodi protiv Milana Babića. Životna i profesionalna sudbina me je stavila u priliku da neke stvari vidim iz blizine, da budem učesnik, i moja je obaveza da u skladu sa svojim najboljim mogućnostima doprinesem istini, doprinesem suočavanju sa stvarnošću, sa onim što se događalo. Ne može se preko toga preći tek tako i kazati, pa dobro, bilo je što je bilo, idemo dalje. Takav stav je neprihvatljiv jer je on klica neke nove nesreće i praktični nastavak rata, čim se za to stekne neki minimum uslova. Sve što nije spoznato osuđeno je na ponavljanje.

Nema niko pravo da kaže kako nisu ništa stotine hiljada ubijenih, kako nije ništa nekoliko miliona iseljenih i protjeranih, kako ništa nisu porušeni i spaljeni gradovi i sela, kako nije ništa Srebrenica, Vukovar, Sarajevo, Mostar, Knin, Zapadna Slavonija, Kazani, Tarčin. Niko nema pravo da kaže kako nije ništa petnaest godina društvenog propadanja i destrukcije na Balkanu što će ostaviti posljedice na generacije ljudi koji ovdje budu živjeli. (...) Suočavanje sa istinom prvi je korak ka konsolidaciji društvenih, političkih, ekonomskih, pa, ako hoćete, i socio-psiholoških prilika u ovom našem podneblju.

(...) Po prirodi stvari najzanimljiviji je srpski dio ove priče. Godinama prije pada Berlinskoga zida, već negdje nakon Titove smrti, u javnom životu Srbije pojavljuje se jedna uticajna i dosta agresiva nacionalistička struja, koja je svoju političku legitimaciju stekla kritikovanjem ustavnog položaja Srbije (Ustav iz 1974) i naročito, etničkim nemirima na Kosovu. Ta struja je svog neformalnog vođu imala u književniku Dobrici Ćosiću koga su ti krugovi vrlo rado nazivali "ocem nacije". Pored Ćosića tom krugu je pripadao značajan broj ljudi iz SANU, Udruženja književnika Srbije, Srpske pravoslavne crkve i medija.

U nastojanjima ove grupe vrlo lako je bilo identifikovati dosta radikalno postavljeno nacionalno pitanje. Srbija je stalni pobjednik u ratu, a gubitnik u miru- ponavljalo se stalno, neprekidno u desetinama tekstova, publikacija, knjiga. Jugoslavija je nepravedna država prema srpskom narodu i u njoj su Srbi stalne žrtve, bio je također zastupljen stav. Srpski narod ima pravo na državu u kojoj će živjeti svi Srbi. Republičke granice su administrativne i nepravedne, također su stavovi koji su se često mogli pročitati.

Sve ovo je već 1986. pretočeno u Memorandum SANU, koji je pretstavljao uobličen nacionalni program na velikosrpskim osnovama.

Prosto se vapilo za tipom vođstva u srpskom društvu koje će kasnije upražnjavati Slobodan Milošević, koji je na već pomenutim idejama započeo politički uspon na Kosovu, 1987. godine. Iste godine je uslijedila kampanja obračuna sa liberalnim djelom političkog vođstva u Srbiji koji je personifikovao Ivan Stambolić i u operacionalizaciju Memoranduma SANU krenulo se nakon toga obračuna koji se dogodio na 8. sjednici CKSKS, ujesen 1987. godine. Taj politički stampedo koji je uslijedio kroz tu i naredne dvije godine zvao se "antibirokratska revolucija".

U ostalim djelovima bivše Jugoslavije pomno se pratio razvoj događaja u Srbiji, i ti događaji su kod ostalih djelova političkih elita, ali i kod građana donosili nespokojstvo pa i strah. To je pogodovalo jačanju ostalih nacionalizama i njihovom izlasku na javnu scenu. Dotadašnje političke elite su vremenom postale delegitimisane, i to se naročito vidjelo u Hrvatskoj. Tamo se 1989. godine pojavljuje HDZ i Franjo Tuđman, koji prave politički uspon na strahu od Miloševića i velikosrpskog projekta, izlazeći istovremeno sa idejom o hrvatskoj državi u "povjesnim granicama", što je značilo da pretenduje također na promjene republičkih granica i sasvim otvoreno govori o njihovom nepriznavanju.

Miloševićevo i Tuđmanovo velikodržavlje će se narednih godina pothranjivati i jedno drugo održavati, živeći u političkoj i svakoj drugoj simbiozi. Osnovni instrumenti te simbioze bili su raspirivanje međusobne mržnje, straha i netrpeljivosti među građanima srpske i hrvatske

nacionalnosti. U tom poslu su im pomagale nacionalne elite, nacionalne institucije i mediji.

Već te, 1989. godine srećemo prve tragove paravojnog organizovanja u čemu ključnu ulogu igraju tajne policije u Srbiji i Hrvatskoj. Ta vrsta organizovanja će kroz 1990. godinu uzeti velikoga maha, a tokom 1991. godine će paravojne jedinice započeti sa ratom i etničkim čišćenjem najprije u Hrvatskoj a potom i u Bosni i Hercegovini.

HDZ i Franjo Tuđman su dobili izbore u Hrvatskoj, 1990. godine, i otpočeli sa realizacijom svog političkog projekta. Taj projekat se svodio na samostalnu Hrvatsku državu u "povjesnim" granicama, sa što manje pripadnika drugih naroda, naročito Srba, koji su otvoreno nazivani "stranim tijelom u hrvatskom narodnom biću".

Na krilima toga straha, ali i na djelovanju svoje političke policije, Milošević je u brojnoj srpskoj zajednici u Hrvatskoj stvorio političke i paravojne strukture koje su već u drugoj polovini 1990. godine otpočele sa aktivnim, oružanim otporom Hrvatskoj. Tuđmanu i HDZ-u je to dobro došlo da u cijeloj Hrvatskoj razgore antisrpsku histeriju, tako da već početkom 1991. godine imamo niz terorističkih akata na Jadranskoj obali, gdje se miniraju kuće i vikendice čiji su vlasnici Srbi, a otpočinje i jedna vrsta specifičnog pritiska u velikim hrvatskim gradovima na pripadnike srpske nacionalisti. Već tada, prije oficijelnog početka ratnih zbivanja pojavljuju se prva iseljavanja pod pritiskom i osjećanjem straha iako se to još ne smatra izbjeglištvom. Ista vrsta pritiska događa se nad Hrvatima u onim gradovima i opštinama gdje su Srbi činili značajnu većinu. To je bilo naročito vidljivo u Dalmaciji i gradovima kao što je Knin i Benkovac. Tada se pojavljuje jedna specifična kategorija ljudi koji su mjenjali mjesto boravka bez svoje volje, ali na način da su mjenjali kuće. Tako su Hrvati iz Knina ili Benkovca mijenjali kuće i stanove sa Srbima iz Biograda, Zadra ili Šibenika i tako odlazili u sredine gdje su vjerovali da će biti bezbedniji.

Kroz drugu polovinu 1990. i prve mjeseca 1991. godine, veliki je broj akata na obe strane koji su bili terorizam nad pripadnicima manjinske zajednice, sračunat na njihovo iseljavanje. Počinioci tih noćnih miniranja, pucnjave i pretnji po pravilu nisu bili identifikovani iako je svima bilo jasno da to organizuju vlasti i da bi ih trebalo tražiti u bezbedonosnim strukturama. U to vrijeme još nije bilo ubijanja, ali je bilo pitanje dana kada će i to nastupiti.

Važan dan, koji će odrediti daljnju realizaciju raspada SFRJ, ali i ubrzavanje rata koji je inicijalno započinjao u Hrvatskoj je 25. mart, 1991. godine. Tada su se u Karadorđevu sastali Franjo Tuđman i Slobodan Milošević i parktično dogovorili izvedeni plan rata koji će se narednih pet godina događati na prostoru bivše SFRJ. Od toga dana oni su stvarni i formalni gospodari rata koji će sa manje ili više uspjeha kontrolisati sve do potpisa Dejtonskoga sporazuma krajem, 1995. godine.

Na tom sastanku oni su pošli od pretpostavke da im je zajednički interes podjela Bosne i Hercegovine, proširenje teritorije i nacionalna homogenizacija koju će uraditi tzv. "humanom razmjenom stanovništva". Kada je riječ o "humanoj razmjeni stanovništva" računali su na podršku nekih važnih krugova u svjetskoj politici koji su smatrali da je jedan od važnih uzroka nestabilnosti na Balkanu nacionalna izmještanost koja vodi ka stalnim ili periodičnim nacionalnim sukobima.

Na tom sastanku, oni su čak odredili i komisiju za razgraničenje u Bosni i Hercegovini, a na čelo te komisije sa hrvatske strane imenovan je dr Dušan Bilandžić dok je sa srpske to bila dr Smilja Avramov. Dr Dušan Bilandžić je kasnije pričao kako to imenovanje nikada nije ozbiljno shvatio, i da mu je ličilo na dječiju igru. Ipak treba reći da je u međusobne odnose Tuđmana i Miloševića bio duboko involviran jer je pored ostalog bio imenovan 1994. godine za prvog hrvatskog ambasadora u Beogradu, što je u političkom smislu i konkretnom kontekstu rata koji je još uvijek trajao, bila veoma delikatna uloga.

Rat u Hrvatskoj bio je samo priprema za rat u Bosni, i trebao je da Hrvatskoj omogući međunarodno priznanje, kako bi se onda izazvao rat u Bosni, to predstavilo kao unutarnji sukob u kojem bi Bosna i Hercegovina bile podjeljena između Tuđmana i Miloševića, odnosno između Srbije i Hrvatske, a stanovništvo sa prostora gdje je predstavljalo manjinu bilo premješteno na prostore gdje bi pravilo većinu i popunjavalo etničke rupe nastale etničkim čišćenjem. Za takav plan gospodari rata su već bili sačinili ukupnu infrastrukturu u političkom i vojnom smislu. Eksponenti Slobodana Miloševića u Bosni su bili SDS i Radovan Karadžić, a Tuđmanov HDZ i Mate Boban. Cijelo vrijeme rata taj savez je funkcionisao besprekorno (...) Dakle, nakon sureta u Karadorđevu iz marta 1991. godine, sljedi čuveni Miloševićev sastanak sa predsjednicima opština iz Srbije, gdje on najavljuje početak rata i gdje doslovno izgovara rečenicu – "ako ne umemo da radimo, bar umemo da se bijemo." Bila je potrebna samo nedjelja dana da se na Plitvicama izazove prvi veći oružani sukob u Hrvatskoj, i to na Uskrs, 31. 3. 1991. godine, u kome su se sukobile snage Tuđmanove policije i tzv. "Martićeva policija". U tom sukobu je bilo mrtvih i taj dan se uzima kao stvarni početak rata. U sukob na Plitvicama se uvlači JNA i to kao tampon zona između sukobljenih strana, što je bio korak ka njenoj ubrzanoj delegitamaciji kao vojske svih naroda u SFRJ. Tada JNA još nije bila pod punom Miloševićevom kontrolom, ali su vršene ubrzane pripreme da se to dogodi. Vrlo brzo će se dogoditi slična stvar u Pakracu, pa zatim i u Borovu selu, koje je naročito značajno za daljnje ubrzavanje rata, i gdje se u masovnijem smislu prvi put vide velike izbjegličke kolone.

Incident u Borovu Selu i u još nekoliko mjesta u Hrvatskoj, dogodio se 2. maja 1991. godine, na način da je u to selo stiglo nekoliko autobusa hrvatske policije sa punom ratnom opremom, kao bi rješilo skidanje srpske zastave sa

jarbola u sredini sela, ali ih je dočekala zasjeda sastavljena od mještana i ljudi iz Srbije za koje su se naknadno Vojislav Šešelj i Mirko Jović svadali oko toga čijih je bilo više, i gdje je izginulo petnaestak hrvatskih policajaca. Broj mrtvih bi svakako bio i veći da u sred sukoba nije ušla jedinica JNA koja je sukob prekinula i pokupila ubijene. Tadašnji ministar policije u hrvatskoj vladi Josip Boljkovac je kasnije tvrdio da on nije poslao policiju na intervenciju u Borovo selo, nego da je to uradio preko paralelnog lanca komandovanja lično Franjo Tuđman. Boljkovac je nakon događaja u Borovu selu bio smijenjen, a vrlo brzo je od strane HDZ-ovog aktiviste iz Tenje izvjesnog Gudelja, ubijen i šef policije u Osijeku Josip Rajhl-Kir koji nije pristajao na vansistemske angažovanje policije i koji je nastojao da sukobe u osječkoj reviji nastale na nacionalnoj osnovi rješava pregovorima. Upravo je i ubijen dok se vraćao sa pregovora zajedno sa srpskim pregovaračima. Pomenuti Gudelj, koji je odmah identifikovan, nikada od strane hrvatskog sudstva nije procesuiran.

Istoga, 2. maja 1991. godine, izbili su oružani incidenti kod sela Kijevo kod Knina i Polača kod Benkovca, a i u tim sukobima je bilo mrtvih.

Toga istoga dana, u Zadru lokalne strukture vlasti prirećuju demonstracije koje se pretvaraju u "kristalnu noć" za zadarske Srbe. Dolazi do masovnog napada na lokale i firme čiji su vlasnici bili Srbi i veliki broj ljudi srpske nacionalnosti tog dana bježi iz Zadra prema Kninu i Benkovcu. Nekoliko dana kasnije slična stvar se događa sa lokalima i radnjama vlasnika hrvatske nacionalisti u Kninu.

U Splitu 6. maja, 1991. godine, izbijaju demonstracije protiv JNA i gine jedan vojnik, ali slika davljenja vojnika pred komandom Vojno pomorske oblasti obilazi svijet.

Situacija u Hrvatskoj je eskalirala u rat i glavne žrtve su postali civili. U maju imamo već veće pokrete izbjeglica, a u Srbiji je otvoren prvi centar za prihvatanje izbjeglih Srba u selu Vajska u Bačkoj, na Dunavu. Miloševićeva ratna propaganda se trudila da pojavu izbjeglica koristi kao sredstvo za podizanje ratne energije. Briga o izbjeglicama je povjerena Brani Crnčeviću, jednom od značajnih ratnih propagandista i to će tako ostati sve do 1992. godine i početka rata u Bosni kada je donesen Zakon o izbjeglicama i formiran Komesarijat za izbjeglice.

Bježanje Srba iz velikih hrvatskih gradova počelo je već u proljeće 1991. godine. Oni su bježali prema Srbiji, ali i prema opštinama u Hrvatskoj gdje su Srbi predstavljali većinu. Teško je sada procijeniti koliko je ljudi u tom prvom periodu napustilo Hrvatsku, ali to nije svakako beznačajan broj. Istovremeno iz opština sa srpskom većinom bježe Hrvati.

Tehnologija koja se primjenjivala kao oblik pritiska i na jednoj i na drugoj strani kao da je prepisana iz istoga udžbenika. Bila je to kombinacija nasilja, pretnji i ignorisanja u radnoj i životnoj sredini. Š. B. Izbjegli Srbin iz Šibenika, priča da je noćima dobijao anonimne telefonske pretnje i opomene

da odlazi, da je na vratima od stana zaticao ispisane grafite i poruke, da je mjesecima sjedio na radnom mjestu, a da mu se niko nije obraćao niti od njega tražio da bilo šta radi. Pri tome nikada nije dao povoda da se tako prema njemu neko ponaša, nije je njegova nacionalna pripadnost bila vidljiva po nekim gestama. Pritisnut tom atmosferom on je otišao u ljeto 1991. godine i sa najnužnijim stvarima se doselio u Beograd, gdje i danas živi.

Slična stvar se dogodila i sa M. G. iz Knina koji je odselio u Šibenik istoga toga ljeta. Nekoliko puta je noću pucano po krovu i fasadi njegove kuće, dobijao je anonimne telefonske pretnje, u trgovačku radnju koju je držao niko nije ulazio. Trudio se da ničim ne da povoda za bilo kakav konflikt, ali to nije pomoglo.(...)

(...) Prvu pravu ratnu bitku u Bosni vodili su kninski korpus JNA i hrvatska vojska iz zbornog područja Split na kupreškoj visoravni.

Ovom otpočinjanju rata u Bosni prethodio je susret Radovana Karadžića srpskog lidera i Mate Bobana hrvatskog lidera u Bosni. Taj susret u Gracu- Austrija iz februara 1992. godine, bio je daljnja operacionalizacija Miloševićevog i Tuđmanovog plana o prenošenju rata u Bosnu. Prethodno su obustavljeni sukobi u Hrvatskoj i potpisan Vensov plan, a krajem novembra 1991. godine potpisan sporazum između Tuđmana i Miloševića o deblokadi kasarni JNA u Hrvatskoj. To je jedini sporazum koji je Milošević potpisao, jer je uvijek tvrdio da Srbija nije u ratu, jer je on praktično regulisao podjelu oružja JNA između njega i Tuđmana. Tim oružjem koje je JNA držala na području Hrvatske, naoružani su Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini i sve ratne pripreme su bile završene. Rat u Hrvatskoj i Bosni su dio jedinstvenog procesa i zajednički je zločinački poduhvat Tuđmana i Miloševića. Oni su taj rat kontrolisali i vrlo lojalno se držali dogovora, bez obzira na retoričko neprijateljstvo koje je forsirala njihova ratna propaganda. Tako se događalo da na terenu jedni drugima prepustaju teritorije koje su ranije zacrtali kao svoje, iznajmljuju oružje za novac ili uz garancije, pustaju trupe da se prebace na ratište protiv muslimanske strane preko teritorija koje kontrolišu i slično. Postoje naredbe sa potpisom Radovana Karadžića iz 1993. godine, gdje on traži od svojih snaga i organa vlasti da prebacuju hrvatske trupe i civilno stanovništvo preko teritorije Republike Srpske u Hrvatsku. Te naredbe je objavio odbor za njegovu zaštitu od Haškog tribunala sa namjerom da pokaže njegovu humanost, ali svaki iole bolji poznavalac ratnih prilika u BIH zna da su Srbi i Hrvati u BIH bili saveznici angažovani na njenoj podjeli.

Ali vratimo se Hrvatskoj i ratnoj 1991. godini. Dakle, sa prostora Hrvatske koji je kontrolisala JNA i snage lokalnih Srba, a to je bila jedna četvrtina teritorije, iselilo je i otišlo u izbjeglištvo više od stotina hiljada ljudi hrvatske nacionalnosti. Nad njima su vršeni ratni zločini, paljena i plačkana njihova imovina. U isto vrijeme je iz hrvatskih gradova izbjeglo više od sto hiljada ljudi srpske nacionalnosti, pod najrazličitijim vrstama pritiska,

od toga da su zaplašivani, odvoženi u logore poput onoga na zagrebačkom velesajmu, pa do toga da su bili ubijani, kao u Sisku, Bjelovaru, Gospiću i Zagrebu. Imovina im je oduzimana i uništavana, a u tome su učestovali državni organi. U zapadnoj Slavoniji, sa prostora Podravske Slatine, Slavonske Požege, Daruvara, Grubišnog Polja i Virovitice, hrvatska vojska i organi vlasti napravili su etničko čišćenje više desetina hiljada Srba, protjerujući ljude i paleći njihova sela. Naredbu za iseljavanje dobijali su direktno od kriznih štabova hrvatske vlasti pod pretnjom smrti. Sve to se događalo početkom decembra, 1991. godine. Veliki broj tih ljudi je završio u Istočnoj Slavoniji i Baranji po selima i kućama iz kojih su bili istjerani Hrvati.

Recept etničkog čišćenja bio je identičan kod obe strane.

Kroz 1992. godinu u Hrvatskoj nije bilo većih oružanih sukoba, ako se izuzme Miljevački plato gdje je hrvatska vojska zarobila i masakrirala nekoliko desetina srpskih rezervista. U drugim segmentima stvar su manje više pod kontrolom držale međunarodne snage, UNPROFOR. Već, početkom 1993. godine dolazi do sukoba u Ravnim Kotarima i u reonu Masleničkog mosta, gdje je hrvatska vojska ušla u UNP-a zonu Jug i spalila nekoliko srpskih sela, potjeravši u izbjeglištvo nekoliko hiljada ljudi sa tog prostora. Oni koji nisu uspjeli pobjeći bili su nemilosrdno pobijeni. Ista stvar se dogodila u jesen te godine u Medačkom džepu uz primjenu taktike "spaljene zemlje" i nemilosrdnog ubijanja svih koji ne pobjegnu. Ta dva događaja su bili manifestacija budućih nastupanja hrvatske oružane sile prema Srbima u Krajini. Početkom maja 1995. godine hrvatska vojska je u akciji poznatoj pod imenom "Bljesak" napala zapadnu Slavoniju, prostor Okučana i Pakraca, bez obzira što je taj prostor bio pod zaštitom UN, i za dva dana odatle je protjerano ili odatle pobjeglo svo civilno stanovništvo, a ubijeno je nekoliko stotina civila. Tog prvog i drugog maja 1995. godine, zapadnu Slavoniju je napustilo više od petnaest hiljada ljudi koji su preko Bosne krenuli ka Srbiji. Etničko čišćenje zapadne Slavonije bio je dovršen tim činom hrvatske vojske.

Prostor Krajine, koji je obuhvatao sjevernu Dalmaciju, Liku, Baniju i Kordun hrvatska vojska je etnički očistila u akciji poznatoj pod imenom "Oluja", koja se dogodila 4. avgusta 1995. godine i trajala do 9. avgusta, a u kojoj je natjerano u bijeg preko dvjestohiljada ljudi. To je bila najduža izbjeglička kolona koja je stigla u Srbiju i u neprekinutom lancu pristizala više dana. Izbjegllice iz Krajine su u Banja Luci dočekali predstavnice Vlade Srbije, Buba Morina, komesarka za izbjeglice i Leposava Milićević ministarka zdravlja. Kolone su bile zaustavljene od strane vojnih i policijskih snaga Republike Srpske. U kontaktu sa rukovodstvom bivše RSK, predstavnice Vlade Srbije su tražile da se izbjeglice usmjeravaju u gradove u Bosni odakle je bilo potjerano muslimansko stanovništvo, kao što su Višegrad, Srebrenica, Bratunac, Brčko, Derventa, Bosanski brod i slično. U isto vrijeme je iz Banja Luke i okoline, iseljavano hrvatsko stanovništvo preko skele u Davoru kod Srpcu, a u njihove

kuće smješteni Srbi iz Krajine. Iseljene banjalučke Hrvate su hrvatske vlasti smještale u kuće protjeranih Srba sa Banije i Korduna.

Tih avgustovskih postolujnih dana, Buba Morina je govorila izbjeglicama da će tek dvadesetak posto njih moći preći u Srbiju, pa ni oni neće ostati u Beogradu već će biti smješteni na Kosovu. To je bilo neprihvatljivo za izbjeglice i vidjelo se da takav plan nije moguće sprovesti. Kako su ceste oko Banja Luke sa svih strana bile praktično neprohodne i zakrčene traktorima i drugim vozilima, i kako je prijetila velika humanitarna katastrofa, kako izbjeglicama, tako i Banja Luci, nakon dva dana izbjeglice iz Krajine su propuštene prema Srbiji. Manji dio je ostao u Bosni i to uglavnom na prostoru Banja Luke, a u Srbiju je u jednom talasu stiglo dvjestohiljada ljudi.

Miloševićev režim je otpočeo sa racionalizacijom vlastite odgovornosti za ono što se dogodilo i za humanitarnu katastrofu do tada nevidenih razmjera. Otvoreni su sabirni centri za izbjeglice i otpočelo hapšenje vojno sposobnih, uglavnom mlađih muškaraca. Te poslove koje je radio MUP stavljeni su u nadležnost Željka Ražnatovića Arkana, kako bi se izmještala potpuna odgovornost režima. Bilo je uhapšeno i privedeno, te odvedeno na ratišta u Bosni i u Arkanove kampove u Istočnoj Slavoniji više hiljada ljudi.

Nekoliko stotina tih uhapšenika je tamo izginulo ili pretvoreno u teške invalide. Za tu vrstu zločina niko nikada nije odgovarao, i jedva da je ko o tome progovorio. Toliko je zla bilo u ovoj zemlji, pa to valjda i nije bilo tako vidljivo.

Te iste 1995. godine, u Srbiju je stigao i veliki broj izbjeglica iz Bosne, i to onih djelova koji su se graničili sa Hrvatskom. To je zapadna Bosna ili Bosanska Krajina koja je po dogovoru između Tuđmana i Miloševića, odnosno Bobana i Karadžića, trebala pripasti Hrvatskoj, i koja je po zamisli Tuđmanovih kartografa trebala da popravi neke geografske nedostatke tzv. "kifile", kako je nazivan geografski oblik Hrvatske u njenim međunarodno priznatim granicama.

Sadašnji hrvatski predsjednik Stjepan Mesić, pričao je u više navrata da se Franjo Tuđman vratio oduševljen iz Karadordeva, sa sastanka sa Miloševićem i da je pričao kako su se vrlo lako dogovorili da baš tu bude korigovana hrvatska granica.

Nezgodu u svemu tome je bila što su na tome prostoru uglavnom živjeli Srbi, pa se onda trebalo potruditi da ih se odatle otjera. Republika Srpska je zauzimala dvije trećine prostora Bosne i Hercegovine, i bilo je izvjesno da međunarodna zajednica u najpovoljnijoj varijanti može pristati na ispodpolovični procenat teritorije tog entiteta. Kardžić i njegova vojna komanda započeli su onda prepuštati teritorij isključivo snagama hrvatske vojske. Strogo su vodili računa da teritorij ne prepuste snagama Alije Izetbegovića, tj. bošnjačkim snagama. Vrlo je karakterističan slučaj Kupreške visoravni gdje su Hrvati i Srbi zapravo i započeli rat u Bosni. Kuprešku visoravan su držale Karadžićeve snage, od 1992. do ljeta 1995. godine. Kada je

počelo prepuštanje teritorija u ljeto 1995. godine, nekoliko dana su molili hrvatsku vojsku da uđe na Kuprešku visoravan od pravca Livna i Duvna, jer je postojala mogućnost da to urade bošnjačke snage iz pravca Bugujna. Zanimljivo je kako su postavili taktiku ustupanja teritorija. Da to ne bi izgledalo kao namjerno ustupanje, redovno bi se simulirao sukob između srpskih i hrvatskih snaga. U tom sukobu bi izginuo izvjestan broj ljudi, a onda bi se srpska snage i narod sa tog prostora povlačili. Oni koji bi se usudili da ostanu bili su od strane hrvatskih snaga ubijani. Glas o tome išao je do sljedeće opštine i narod bi bez ostatka odlazio u bjeg prema Banja Luci i dalje prema Srbiji. Tako su etnički očišćeni pored Kupresa, Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč, Bosanski Petrovac, Sanski Most, Ključ, Jajce, Šipovo i Mrkonjić Grad. Ova dva posljednja mjesta su kasnije po Dejtonskom sporazumu pripali Republici Srpskoj i u njih se vratio veći dio predratnog stanovništva. U jesen, 1995. godine, u Srbiji se našlo između 600 000 i 700 000 izbjeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Slobodan Milošević je u novembru 1995. godine otišao u Dejton i tamo potpisao Dejtonski sporazum, zajedno sa Franjom Tuđmanom i Alijom Izetbegovićem, uz prisustvo i aplauze najviših zvaničnika međunarodne zajednice i stranih sila. Osjećao se sigurno i u svom stilu po povratku u Srbiju proglasio pobjedu svoje politike. To što je Srbija bila prepuna ljudi koje je unesrećio nije ga niti malo brinulo. Na kongresu svoje partije, koji mjesec nakon Dejtona, čak je istakao kako su mu izbjeglice dužne za sve što je za njih dobro uradio i izrazio očekivanje da će mu to vratiti i pomoći kada od njih zatraži konkretnu uslugu.

NEKA ZAPAZANJA OKO POLITIČKOG KONTEKSTA IZBJEGLIŠTVA

Na prostoru bivše SFRJ, u nekoliko ratova, više miliona ljudi je bilo pokrenuto iz svojih domova i završilo u izbjeglištvu. Jedan broj njih se nakon ratova i uz pomoć međunarodne zajednice, vratio u mjesta svog ranijeg prebivališta. Tamo gdje su etnička manjina, izbjeglice i po povratku žive u rizičnim uslovima i česte su povrede njihovih ljudskih prava, bez obzira na konvencije, standarde, potpisane sporazume i deklarativna zaklinjanja nadležnih vlasti da će im pružiti potrebne uslove za normalno socijano funkcionisanje. Teško je naći primjer da to nije vidljivo. Zašto je to tako, može se objašnjavati različitim argumentima, od onih da su ratne rane još svježije, pa do toga da su ekonomski uslovi teški za održive povratke.

Ipak, mislim da je najznačajniji dio problema u prirodi društava i država koje su nastale na prostoru bivše SFRJ, dakle u prirodi političkog bića društvenih i upravljačkih elita tih država, koje su u ogromnoj mjeri opterećene nacionalističkim rakursom, anahronim i inferiornim za vrijeme u kome živimo, ali još uvijek žilavim da traje i određuje modele ponašanja i mišljenja

velikog broja ljudi. Ta društva su u svojoj osnovi organska pa i sredstva koja su im na raspolaganju ne troše na razvoj i društveni progres, nego na očuvanje organskog, nacionalističkog koncepta. Nema u tim uslovima dovoljno mjesta za drugo i drukčije, nema tolerancije, nego se drugost posmatra i doživljava kao faktor rizika i potencijalni neprijatelj.

U tim uslovima i u okviru takvih ideoloških kanona, a uz nerazumjevanje suštine zbivanja na ovom prostoru od strane međunarodnih aktera, društvene elite balkanskih naroda prihvatile su se posla čija je bilansa tragična.

Upravo tada nastaju termini kao što su "etničko čišćenje" i "humana razmjena stanovništva". Autori tih pojmova su upravo sa prostora bivše Jugoslavije, a pojmovi su postali operativni devedesetih godina prošlog stoljeća i sada su bitan predmet procesa za ratne zločine pred tribunalom u Hagu.

Kako se "etničko čišćenje" shvatalo u elitama kao prednost i sreća, najbolje svjedoče dva primjera koja su mi se najupečtljivije urezala u sjećanje.

Prvi je vezan za hrvatskog "oca nacije" Franju Tuđmana, koji je podnoseći izvještaj o stanju države i nacije za 1996. godine, u atmosferi najveće pompeznosti kojoj je bio sklon, pred Saborom Hrvatske, mnogobrojnim gostima i desetinama kamera raznih kuća, doslovno kazao da je najveći uspjeh njegove politike to što je Hrvatsku očistio od Srba. "Oni nikada više neće moći ugroziti Hrvatsku i biti politički faktor, jer nikada više neće preći tri-četiri minorna procenta", istakao je krajnje ponosno, diveći se zločinu koji je počinio.

A kakavo je bilo gledanje na izbjegličke golgote među jednim značajnim djelom društvene elite u Srbiji, najbolje ilustruje izlaganje šabačkog vladike Lavrentija, kazano na okruglom stolu organizovanom pre početka Dejtonske konferencije, u jesen 1995. godine, a objavljen u nedjeljniku NIN od 6. januara 1996. godine. Vladika Lavrentije je bez velikih ograda u tome izlaganju kazao, da 700 000 izbjeglica iz Hrvatske i Bosne u Srbiji nisu nikakva tragedija "već voda na mlin srpskome narodu". Potom je pokušao da objasni zašto to vidi kao veliku korist za Srbiju i ustanovio da će izbjeglice donijeti bolji nacionalni omjer u Srbiju i srpski narod učiniti vitalnijim zaustavljajući demografske negativne trendove.

Ova dva stajališta su apsolutno kompatibilna i proizvod su potpuno identičnog načina razmišljanja, a ono se može sažeti u floskulu – jedan narod, jedna država, jedna vjera i vjerovatno, jedan vođa.

Zbog ovakvih stavova, u svim državama bivše Jugoslavije izuzetno je teško postaviti pitanje ratnih zločina. Čim se takvo pitanje postavi, sa svih strana se pojave tzv. "branioci nacionalnih interesa" i zločinima druge strane opravdavaju i pokrivaju zločine koje su radili pripadnici iz njihove nacije. Postoje čitavi pokreti koji brane optužene za ratne zločine i sprečavaju njihovo hapšenje i izručenje haškom sudu. Parole "svi smo mi Norac i Gotovina", "svi

smo mi Radovan i Ratko", "Šešelji srpski junak" i slično, proizvod su jednog stanja duha koji proizvode nacionalne elite, a onda se u skladu sa time ponašaju politički nosioci vlasti. U štabovima za odbranu haških optuženika nalaze se profesori univerziteta, akademici, sveštenici, književnici, slikari, novinari i ko sve ne.

Ali, ako se ovakva pitanja u svakoj državi pojedinačno, ne postave, ako u svim tim društvima ne dođe do jasnog distanciranja od zločina i do jasnog stava o tome šta se dogodilo, ako se ne pokaže spremnost da se te stvari prevazilaze racionalno i ako se o tome ne otvori dijalog u cijelom regionu, gdje će žrtve moći dobiti zasluženu satisfakciju, bez obzira iz koga su naroda, ovaj prostor će ostati stalni izvor nestabilnosti i crna rupa moderne civilizacije. Bez toga nije moguć ni ekonomski ni bilo koji drugi razvoj.

Centar problema i centar zla proteklih ratova i sukoba, sadržan je u etničkom čišćenju. Zbog toga su se zapravo i vodili ratovi, za "čiste" ili "što čistije" nacionalne države koje su bile cilj tih ratova. To je sada potpuno dokazana stvar, i svakodnevno za ovakvu konstataciju imamo sve više neoborivih argumenata. Priznanje krivice Milana Babića pred haškim sudom i kajanje koje je tom prilikom ispoljio za učešće u događajima iz 1990. i 1991. godine u Hrvatskoj, kao i priznanje Biljane Plavšić po sličnom modelu, te njihovo ukazivanje na to odakle je "duvao vjetar", vrlo jasno je pokazao koliko je u svemu što se događalo bilo sistema i koliko ratni zločini nisu bili samo stvar pojedinaca koji su iskoristili rat za zadovoljavanje svojih bolesnih i kriminalnih nagona, već jednog dobro razrađenog sistema. (...)

Svim pobornicima ideje o čistoj nacionalnoj državi sud u Hagu je veliki problem, i oni ga osporavaju na nejnevjerovatnije načine, a suština osporavanja jeste samo u jednom – taj sud se kroz bavljenje utvrđivanja krivice aktera rata u bivšoj Jugoslaviji u svim suđenjima dotiče i etničkog čišćenja. Nema predmeta da taj elemenat nije prisutan. Osporavanjem suda oni žele osporiti činjenice do kojih se na suđenju dolazi.

Autor je izbjeglica; devedesetih godina se aktivno bavio politikom (1994. godine gradonačelnik Knina; 1995. ministar informisanja RSK), sada živi u Beogradu i radi kao socijalni radnik u izbjegličkim nevladinim organizacijama

Safeta Biševac

Iseljavanje Srba sa Kosova

Od povlačenja jugoslovenskih i srpskih snaga s Kosova i dolaska međunarodnih trupa Ujedinjenih nacija, juna 1999. godine, prošlo je pet godina, a problemi humanitarne prirode i dalje su veoma prisutni na ovom području. Zavisno od nacionalne pripadnosti, građani Kosova različito gledaju ne samo na prošlost i budućnost, već i na sadašnjost. Samim tim ocena učinka petogodišnje međunarodne uprave kreću se od katastrofalno loše kako je vide Srbi do uglavnom zadovoljnih Albanaca. Negde između su pripadnici ostalih etničkih grupa čije probleme retko ko pominje i za čije se stavove o rešavanju statusa Kosova, čini se, niko ne zanima.

Izuzetak su povremeno kosovski Romi. Iako skoro niko romske organizacije i političke partije ne pita za mišljenje o budućnosti Kosova, međunarodne humanitarne organizacije slažu se da su pripadnici ovog naroda od juna 1999. godine bili žrtve brojnih osvetničkih akcija pojedinih Albanaca, zbog čega su bili prisiljeni na iseljavanje. Tokom poslednje dve godine broj napada na Rome je značajno smanjen, ali se iseljeni uglavnom ne odlučuju na povratak.

Da su etničke manjine na Kosovu u, najblaže rečeno, nezavidnom položaju pokazuje i redovni izveštaj o radu Misiije UN na Kosovu koji se odnosi na period od 1. oktobra do 31. decembra 2003, podnet početkom februara 2004. godine. U izveštaju je generalni sekretar svetske organizacije Kofi Anan, između ostalog, ukazao na neravnomernu zastupljenost svih zajednica u kosovskim institucijama, ali i druge negativnije pojave. "Zastrašivanje i nasilje, posebno protiv manjina, ometaju napredak u svakoj oblasti i moraju prestati", upozorio je Anan.¹

Kakva god bila ocena dosadašnjeg rada međunarodne uprave na Kosovu, nema dileme da su pojedini problemi i dalje aktuelni, a među njima su pitanja nestalih i izbeglih. Još nije rasvetljena sudbina više od 3.000 nestalih i otetih građana Kosova. Većina nestalih je albanske nacionalnosti, dok je broj nestalih Srba oko 1.000. Više od 700.000 Albanaca izbeglih s

¹ B92, 6. februar 2004.

Kosova tokom NATO intervencije 1999. godine vratilo se svojim kućama, ali je dobar deo njih i dalje suočen s ekonomskim problemima. Za razliku od izbeglica albanske nacionalnosti, Srbi koji su izbegli s Kosova nakon juna 1999. godine vratili su se u gotovo zanemarljivom broju svojim kućama. Sredinom februara predsednik Kosova Ibrahim Rugova i bivši civilni administrator UN na Kosovu Hari Holkeri posetili su Srbe-povratnike u selima Biča kod Kline i Belo Polje kod Peći, pozvali sve raseljenje građane da se vrate na Kosovo i obećali da će povratak postati realnost. Rugove je izjavio da će Kosovo biti dom svima koji žele da se vrate.

Holeri je izrazio odlučnost za realizaciju projekata za povratak svih iseljenih građana Kosova, ističući da je to "barometar demokratizacije". On je obećao da će UNMIK učiniti sve što je moguće kako bi sprečio svaki pokušaj ometanja povratka raseljenih na Kosovo. Ovakvim rečima mnogi raseljeni Srbi i dalje ne veruju, a da njihovi strahovi nisu bez osnova pokazuje i ubistvo dvoje Srba u okolini Lipljana neposredno pre Rugovine i Holkerijeve posete. Tokom martovskog nasilja na Kosovu unistene su i tek izgrađene kuće za Srbe povratnike u Belom Polju.

Očigledno je da rešavanje mnogih navedenih pitanja ne zavisi samo od volje i moći UNMIK, već i od političkih predstavnika kosovskih Srba i Albanaca, ali i zvanične Prištine i Beograda. Prema rečima bivšeg šefa UNMIK Hari Holkerija, brže rešavanje problema nestalih i kidnapovanih Srba i Albanaca moguće je jedino dijalogom Beograda i Prištine. "Moramo da imamo brži napredak u rešavanju ovog bolnog pitanja. Način na koji je moguće ostvariti napredak je dijalog između Beograda i Prištine. Pitanje nestalih lica je jedno od četiri glavna praktična pitanja koja bi najpre trebalo da budu pokrenuta tokom dijaloga", rekao je Holkeri u svom obraćanju Savetu bezbednosti UN.²

Dijalog Beograda i Prištine uslov je za rešavanje i ostalih problema Kosova, pa i povratka izbeglih Srba. Očigledno je, međutim, da volje za ozbiljnim i svestranim dijalogom nema. Situaciju dodatno komplikuje politička nestabilnost i neizvesnost oko formiranja državnih institucija u Srbiji. Skretanje Srbije u desno i sve приметnije nerazumevanje između Beograda i međunarodne zajednice sigurno ne doprinosi normalizaciji prilika na Kosovu, pa ni povratku Srba. Martovsko nasilje Albanaca na Kosovu, ojačalo je pozicije Beograda, čije je stavove o rešavanju kosovskog problema do tada retko ko u međunarodnoj zajednici slušao. Od 17. marta i erupcije albanskog nasilja protiv kosovskih Srba, međunarodni faktori počinju da oslušuju šta Beograd govori.

O uticaju vlade Srbije na položaj kosovskih Srba, njihovi politički predstavnici, kao i u mnogim drugim slučajevima različito gledaju. Dok je član

² B92, 6. februar 2004.

Predsedništva Skupštine Kosova Oliver Ivanović još pre formiranja koalicione vlade Vojislava Koštunice, a koju podržava SPS, upozoravao da povratak socijalista nanosi "najveću štetu i Srbima i Kosovu i Metohiji", Milan Ivanović, predsednik Srpskog nacionalnog veća iz severne Kosovske Mitrovice smatra da je formiranje izvršne vlasti u Beogradu dobra vest za tamošnje Srbe. Oliver Ivanović je sredinom juna optužio Vladu Srbije da različitim signalima i porukama koje šalje kosovskim Srbima pogoršava njihov položaj, ali se od njegovog stava ogradio ostatak koalicije "Povratak".

Politički predstavnici kosovskih Albanaca ne pokazuju želju za dijalogom sa Beogradom. Uprkos deklarativnom zalaganju za multietničko Kosovo, politički predstavnici kosovskih Albanaca pali su na prvom ozbiljnijem ispitu. U nemirima 17. marta, vrh kosovskih Albanaca nije učinio dovoljno na zaustavljanju napada na Srbe, a ozbiljnije osude usledile su tek posle dolaska predstavnika međunarodne zajednice na Kosovo, Havijera Solane i Krisa Patena.

ISELJAVANJE SRBA PRE 1999. GODINE

Proces iseljavanja Srba sa Kosova počeo je davno pre izbivanja krize u bivšoj SFRJ i oružanih sukoba. Priče o "etničkom čišćenju" Srba iz ove pokrajne i naseljavanju Albanaca iz Albanije decenijama pothranjuju brojni predstavnici srpske političke i intelektualne elite. Zanimljivo je da većina političara, naučnika i intelektualaca barata različitim podacima o broju Srba koji su napustili Kosovo u drugoj polovini XX veka ili im je nakon Drugog svetskog rata bio zabranjen povratak. Ova pojava očigledno nije objektivno istražena i samim tim je podložna demagoškoj zloupotrebi.

Prema popisu stanovništva iz 1981. godine, Kosovo je imalo 1.584.441 stanovnika. Albanaca je bilo ubedljivo najviše 1.226.736, Srba 209.498. Treći po brojnosti bili su Muslimani (Bošnjaci) sa 58.562, a četvrti Crnogorci 27.028. Deset godina kasnije, broj Srba na Kosovu je povećan za samo pet-šest hiljada i iznosio je 215.346. Albanci su te godine uveliko bojkotovali državne institucije, te nisu učestvovali u popisu. Prema procenama statističara iz Beograda broj Albanaca na Kosovu nije bio veći od 1,5 miliona. Albanski podaci su se razlikovali, a Albanci su tvrdili da ih na Kosovu ima više.

U Memorandumu Srpske pravoslavne crkve o Kosovu i Metohiji objavljenom avgusta 2003. godine navodi se da su "Srbi postepeno, ali sistematski progonjeni sa Kosova i Metohije, naročito od 1965. godine". SPC tvrdi da je od 1966. do 1977. proterano 35.000 Srba. U periodu od završetka Drugog svetskog rata pa do 1961. godine, po podacima SPC, 338 naselja u pokrajni "etnički je očišćeno od Srba". Crkva navodi da je od 1961. do

1989. godine proterano 220.000 Srba, dok ██ od 1961. do 1981. godine 606 naselja na Kosovu ostalo bez srpskog živilja.³

U Osnovama programa povratka interno raseljenih sa Kosova i Metohije koji je Koordinacioni centar predstavio 2002. godine, poglavlje o "Genezi iseljavanja Srba i drugog nealbanskog stanovništva sa Kosova i Metohije" navodi se da je "poznato da je pretvaranje Kosova i Metohije u većinski albansku teritoriju posledica sledećih procesa:

1. demografska ekspanzija albanskog stanovništva koja je promenila etničku strukturu pokrajine,
2. iseljavanje Srba i ostalih nealbanaca pod pritiskom,
3. kupovina nepokretne imovine Srba i ostalih ne-Albanaca po uvećanim – atraktivnim cenama.⁴

Iako se ne može isključiti da je na Kosovu bilo pritisaka na starosedelačko srpsko stanovništvo da se iseli, o čemu ima brojnih pojedinačnih primera, ne treba zanemariti ni razloge ekonomske prirode. Kosovo je uvek bilo najnerazvijenije područje bivše SFRJ pa je odlazak njegovih građana u razvijenija područja bilo uobičajena pojava. Dok su se Albanci većinom iseljavali u inostranstvo i zapadne zemlje, Srbi su se selili uglavnom u različite delove centralne Srbije, gde su uz novac koji su prodajom svoje imovine na Kosovu dobijali mogli da obezbede daleko bolji život.

ISELJAVANJE SRBA S KOSOVA OD JUNA 1999. GODINE

Prema podacima Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju od ulaska UN trupa pokrajnu je napustilo oko 280.000 građana nealbanske nacionalnosti. Još 20.000 je napustilo svoje domove i interno je raseljeno u jednonacionalnim enklavama na severu Kosova, Kosovskoj Mitrovici, Zvečanu, Leposaviću. Broj registrovanih raseljenih i prognanih lica u Srbiji je 212.781, a U Crnoj Gori 29.500. Koordinacioni centar procenjuje da na teritoriji SCG živi još 50.000 raseljenih s Kosova koji se nisu registrovali. Posmatrano po nacionalnoj strukturi, najviše raseljenih pripada srpskoj nacionalnosti. Prema podacima državnih organa SCG, broj registrovanih raseljenih kosovskih Srba iznosi 226.000. Za njima slede Romi (37.000), Bošnjaci (15.000) i ostali kojih je 9.000.

Međunarodne organizacije uglavnom se ne slažu sa ovim podacima zvaničnog Beograda o broju raseljenih s Kosova. Maja 2000. godine Visoki komesarijat UN za izbeglice saopštio je da je registrovao više od 150.000 ljudi,

³ Memorandum SPC, avgust 2003.

⁴ Osnove programa povratka interno raseljenih sa KiM Koordinacionog centra za KiM.

uglavnom Srba koji su napustili Kosovo od ulaska UN snaga. Navodeći da vlada u Beogradu tvrdi da je u "proteklih 12 meseci" Kosovo napustilo 350.000 ljudi, Rojters podseća da NATO insistira da je broj znatno manji. KFOR tvrdi da su mnogi Srbi napustili Kosovo pre dolaska međunarodnih snaga tokom vazdušnih udara NATO. Podaci UNHCR, međutim, pokazuju da je u Srbiji registrovano samo 20.000 raseljenih koji su Kosovo napustili tokom NATO napada.⁵

Ni Albanci ne veruju da je Kosovo napustilo toliko njihovih sugrađana srpske nacionalnosti. Fadilj Maljoku, publicista iz Prištine podseća da je, prema popisu iz 1991. godine na Kosovu živelo 215. 346 Srba. "Prema podacima UNMIK na Kosovu sada živi oko 100.000 Srba, znači treba da ih se vrati 115.000", izjavio je Maljoku "Slobodnoj Evropi".

Stanimir Vukićević, predsednik Jugoslovenskog komiteta za saradnju sa UN je u junu 2000. godine međunarodnim zvaničnicima saopštio da je na Kosovu ostalo 130.000 Srba, što znači da je pokrajnu napustilo više od dve trećine Srba. Prvi šef UNMIK na Kosovu Bernar Kušner je istovremeno na zasedanju Parlamentarne skupštine Saveta Evrope izjavio da je pokrajnu napustilo 120.000 Srba.⁶

Kosovski Srbi su svoje domove počeli da napuštaju sa vojskom i policijom po potpisivanju Vojno-tehničkog sporazuma o povlačenju jugoslovenskih oružanih snaga s Kosova 10. juna 1999. i ulasku međunarodnih trupa. Sa jugoslovenskom vojskom i policijom domove je, u prvom talasu iseljavanja, prema podacima Srpske pravoslavne crkve, napustilo 30.000 Srba. Sa vojskom i policijom Kosovo je do polovina juna napustila i većina kosovskih Srba. U to vreme, polovinom juna 1999. godine, tadašnje jugoslovenske vlasti, koje su proglasile pobedu nad zapadnom vojnom alijansom, a Rezoluciju UN 1244. o Kosovu i Vojno-tehnički sporazum tumačili kao potvrdu teritorijalnog integriteta Srbije i SR Jugoslavije sa Kosovom kao neraskidivim delom, trudile su se da "ne vide" izbeglice s Kosova. Njihovo izbeglištvo pokušavali su da predstave kao privremeno napustanje domova koje će kratko trajati.

Posredstvom medija pod državnom kontrolom, vlasti su pokušavale da šire optimizam i da ubeđuju Srbe da treba da se vrata na "svoja vekovna ognjišta". "Večernje novosti" su 20. juna obavestavale svoje čitaoce da se "Srbi sa Kosmeta u manjem broju izmeštaju iz sela u gradove gde KFOR kontroliše situaciju, a već ima nagoveštaja da bi uskoro mogao da počne i povratak privremeno otišlih". Zoran Grujić, komesar za smeštaj i prihvata izbeglih u Kruševcu izjavio je za taj list da je oko 280 ljudi, žena i dece smešteno u kruševačkim kolektivnim centrima. "Međutim, već danas dva

⁵ "Glas javnosti", 23. maj 2000.

⁶ "Borba", 30. jun 2000.

autobusa kreću za Obilić i Gnjilane sa povratnicima. Gotovo svi izbegli najavljuju brz povratak u svoje domove", tvrdio je on.

Prvih dana međunarodne vlasti na Kosovu, zvanični Beograd nije kritikovao ni KFOR ni UNMIK. Rukovodstvo Jugoslovenske levice je održalo sastanak u Prištini 20. juna i konstatovalo da "ohrabruje sve izraženija odlučnost i energičnost mirovnih snaga UN da sprovedu u delo Rezoluciju UN".⁷

Republički ministar za rad, boračka i socijalna pitanja Tomislav Milenković u Vranju je razgovarao sa raseljenim Srbima. Milenković je govorio o "pozitivnim primerima vraćanja raseljenih", međunarodnim snagama "koje poslednjih dana intenzivno rade na razoružanju OVK i svojim fizičkim prisustvom stavljaju se u funkciju zaštite srpskog i crnogorskog stanovništva".⁸

"Politika" 21. juna piše o organizovanom povratkom Srba na Kosovo i Metohiju, tvrdeći u naslovu da "Bezbednost garantuje mirovna misija UN". U kolonama autobusa i privatnih automobila u pratnji organa bezbednosti i visokih funkcionera Srbije, kolone raseljenih krenule su put Prištine, Zubinog Potoka, Leposavića, navodi "Politika". Ovaj dnevnik ocenjuje da je "na smirivanje straha i vraćanje poverenja uticala činjenica da je garancija za bezbedan povratak i ostanak Srba i Crnogoraca preuzele vlada Srbije i komanda mirovnih snaga UN. U narednom periodu svi koji se vrate moći će da nastave normalan život".

Narednog dana, 22. juna, "Večernje novosti" pišu "Povratnika sve više", dok "Glas javnosti" 23. juna tvrdi da je "Juče ka Kosovu krenulo 600 Srba". Iako su se republički i savezni organi povukli s Kosova, pokušavali su da kosovske Srbe i ostatak zemlje ubede u iluziju da je Beograd i dalje prisutan u "južnoj srpskoj pokrajini". Tadašnji potpredsednik Savezne vlade, a sadašnji haški optuženik Nikola Šainović najavljivao je da će "predstavnici saveznih i republičkih vlasti biti stalno prisutni na Kosovu i Metohiji". Da bi to dokazali, državni organi povremeno su kolektivno vraćali određene grupe Srba na Kosovo i to u srpskim enklavama na severu. Krajem juna se tako, u organizaciji Ministarstva pravde, na Kosovo vratila grupa od 90 sudija, tužilaca i njihovih zamenika. Predsednik Pokrajinskog izvršnog veća Zoran Anđelković je 28. juna 1999. godine izjavio da se na Kosovo vratilo oko pet hiljada Srba, a svi su smešteni u centrima u Leposaviću, Zubinom potoku i Kosovu Polju.

Potpredsednik republičke vlade i komandant Štaba civilne zaštite Milovan Bojić izjavio je da su uz pomoć međunarodne zajednice i zahvaljujući njihovim bezbedonosnim garancijama stvoreni uslovi da se privremeno izbegli Srbi i Crnogorci organizovano u roku od 48 sati vrate na Kosovo".⁹

⁷ "Politika Ekspres", 21. jun 1999.

⁸ "Politika Ekspres", 21. jun 1999.

⁹ "Večernje novosti", 26. jun 1999.

Da Srbi i ostali raseljeni ne-Albanci treba i mogu da se vrate na Kosovo tvrdio je i predsednik Komiteta za saradnju sa Misijom UN Nebojša Vujović. Prema njegovom mišljenju, "na Kosovu i Metohiji se stvara sigurno i bezbedno okruženje za Srbe, Crnogorce i druge nealbance". Problem su, po njegovoj oceni, pravili nedobronamerni i neimenovani pojedinci. "Jedan broj ljudi nepotrebno je širio strah i paniku i davao navodnu argumentaciju za iseljavanje Srba i Crnogoraca", govorio je on.¹⁰

Bilo je i medija koji su kvarili ovako optimističku sliku koju su pokušavali da plasiraju zvaničnici. "Blic" je 26. juna pisao da je u zoni odgovornosti britanskih snaga u Prištini i okolini dva dana ranije ubijeno 14 civila. Centru za mir i toleranciju javili su se Srbi iz Orahovca i Velike Hoće. Njih oko šest hiljada traže hitnu evakuaciju. "Ne trebaju im hrana i lekovi. U pitanju je spašavanje glava. Ima više od 10 ubijenih i na desetine ranjenih", piše "Blic".

Da proces povratka raseljenih Srba nije išao onako organizovano kako su vlasti želele da prikažu, pokazuju i pojedine reportaže objavljene u domaćim medijima. Kolona raseljenih Srba iz Kraljeva je 27. juna 1999. krenula je u Leposavić. Do tada je u Leposavić stiglo 550 raseljenih Kosovara. "Eh, moj burazeru, moj brat je negde na potezu od Mitrovice do Leška hleb plaćao 15 dinara, a šolju mleka za dete 10 dinara. Srbi su to prodavali. Gde mi je sad onaj ministar što izjavi da će biti na čelu kolone, nema ga ni od korova", govorio je jedan od raseljenih.¹¹

OSVETA PO POVLAČENJU SRPSKIH TRUPA

U Izveštaju Misije OEBS na Kosovu o stanju ljudskih prava, navodi se da u drugoj polovini 1999. godine nijedna zajednica nije bila pošteđena kršenja ljudskih prava, koje je često vođeno željom za osvetom. "Želja za osvetom jeste ljudsko osećanje, ali čin osвете je neprohvatljiv i mora se zabeležiti i problem se mora rešiti. Posledice koje su diskriminacija i poniženja, koja su se nagomilala poslednje decenije, ostavili na kosovske Albance, dokumentovane su i one su nesumnjive. Niti se može sumnjati da je etničko čišćenje tokom sukoba ostavilo duboku traumu na albansku zajednicu na Kosovu, koja nije mimoišla gotovo nijednu porodicu. Imajući u vidu ovakvu pozadinu posleratne situacije, vladavina osвете, koja rada novo nasilje, može se sprečiti samo odlučnom primenom zakona. Izostanak ovako odlučnog

¹⁰ "Politika Ekspres", 28. jun 1999.

¹¹ "Danas", 28. jun 1999.

odgovora na nasilje doprinelo je da bezakonje preplavi posleratno Kosovo i da nasilje ostane nekažnjeno", navodi OEBS.¹²

Srbi su, prema rezultatima ovog izveštaja, najčešće žrtve osvetničkih akcija. "Uprkos opšte prihvaćenoj pretpostavci da su oni koji su aktivno učestvovali u zločinima otišli zajedno sa jugoslovenskim i srpskim snagama bezbednosti, prevladalo je verovanje u postojanje kolektivne krivice. Kosovski Albanci metom smatraju celokupnu zajednicu kosovskih Srba koji su ostali. Neprekidno se ponavljaju incidenti u kojima su žrtve nasilja nemoćni i stariji kosovski Srbi. Zbog ovoga i dalje traje egzodus kosovskih Srba za Srbiju i Crnu Goru, kao i neizbežna interna raseljavanja u monoetničke enklave, što samo podgreva srpske zahteve za kantonizacijom", upozorava OEBS.¹³

OEBS navodi da su od povlačenja srpskih i jugoslovenskih snaga, čak i u onim područjima Kosova u kojima je tokom oružanih sukoba 1998. i 1999. godine bilo mirnije nego u drugim delovima Pokrajine, Gnjanu naprimer, zabeležene brojne osvetničke akcije OVK. Osim Srba, najčešće žrtve su bili Romi, Bošnjaci, ali i pojedini Albanci, koje je OVK označila kao kolaboracioniste. Posmatrači OEBS su 20. juna, kada su se vratili u Gnjanu primetili samo jednu porušenu kuću, a do kraja oktobra spaljeno je ili uništeno 280 kuća. Od toga 150 srpskih i 130 romskih. Paljenje kuća, pljačka, minobacački i oružani napadi, otmice, ubistva, najčešći su oblici kršenja ljudskih prava u tom periodu, a sve je rezultiralo iseljavanjem Srba.

Ni u ostalim gradovima Kosova nije bilo drugačije. U Đakovici je 22. juna 1999. godine živelo samo 50 Srba, a pred kraj avgusta samo sedam. Prema podacima UNHCR tokom juna je dnevno u Đakovici i okolini spaljivano po desetak kuća iseljenih Srba. Većina Albanaca iseljenih iz Peći i okoline, kućama se vratila do 18. juna, a njihove komšije srpske nacionalnosti napustili su ovu oblast. Kao i u drugim oblastima Kosova, većina pečkih Srba napustila je svoje domove zajedno sa snagama Vojske Jugoslavije i MUP Srbije. Bilo je brojnih primera da su se i Srbi koji su ostali na Kosovu i posle povlačenja srpskih snaga, posle nekoliko dana iselili. Uglavnom nakon intenzivnih minobacačkih napada iz albanskih sela ili pretnji OVK. Uroševac je tako 17. juna napustilo pet hiljada Srba u konvojnu pod pratnjom međunarodnih snaga. Međunarodni Crveni krst je 18. juna saopštio da je 50.000-60.000 Srba napustilo Kosovo tokom prve dve nedelje. Veći deo se iselio ka centralnoj Srbiji, ali se nekoliko hiljada Srba naselilo na severu, etnički većinski srpskim sredinama, severnoj Kosovskoj Mitrovici, Leposaviću, Zubinom Potoku, Zvečanu.

Za Kosovo je naročito osetljiv trenutak nastao nakon utapanja troje albanske dece u Ibru sredinom marta. Za ovaj tragičan događaj albanski mediji

¹² Izveštaj Misije OEBS na Kosovu

¹³ Izveštaj Misije OEBS na Kosovu

su optužili Srbe, te su 17. marta na skoro celom Kosovu počeli osvetnički napadi Albanaca. Tradicionalno dobro organizovani Srbi u severnom delu Kosovske Mitrovice, odgovorili su na napad. Prema informacijama UNMIK i Eparhije raško-prizrenske, tokom nasilja albanskih ekstremista od 17. i 18. marta na Kosovu ubijeno je 10, a kao nestale vode se dve osobe srpske nacionalnosti, četiri hiljade kosovskih Srba je raseljeno, zapaljena je 561 srpska kuća i uništeno 35 pravoslavnih crkava i manastira. Od povratničkih sela najviše je stradalo Belo Polje kod Peći, u kome je spaljeno dvadesetak obnovljenih kuća. U nemirima je poginulo i 13 Albanaca, a u centralnoj Srbiji zabeležen je niz napada na građane ne-srpske nacionalnosti, njihovu imovinu, verske objekte. Zapaljene su džamije u Beogradu i Nišu, uništeni turski nadgrobnji spomenici ispred Vojnog muzeja u Beogradu, oskrnavljeno katoličko groblje u Subotici...

Na nasilje na Kosovu, Vlada i Skupština Srbije odgovorile su usvajanjem Rezolucije o Kosovu i Metohiji i Plana za političko rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji. Rezoluciju o KiM Skupština Srbije je usvojila 26. marta 2004. godine i njom je Vladu obavezala da donese konkretan plan o rešavanju krize na Kosovu. Plan za političko rešenje sadašnje situacije na KiM, Vlade Srbije, republički parlament je usvojio 29. aprila. Obrazlažući Plan, čiju osnovu čini decentralizacija Kosova, premijer Srbije Vojislav Koštunica je rekao da primena plana ne prejudicira konačni status pokrajine.

"Plan ne dovodi u pitanje ideju i vrednost multietničkog društva, nego predstavlja sredstvo i put da se do njega dođe, jer u sadašnjim uslovima ono nije moguće. On ne zagovara etničku podelu Kosova i Metohije nego decentralizaciju vlasti u Pokrajini. Kosovo i Metohija je neotuđivi deo Srbije i državne zajednice SCG i Srbija mora da osigura opstanak, bezbednost i povratak kosovskih Srba koji moraju imati nove institucionalne garancije svog položaja i bolju zaštitu prava", rekao je Koštunica u Skupštini Srbije, obrazlažući Plan.¹⁴

U tekstu Plana za političko rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji ističe se da ovaj dokument predstavlja preventivu da se u Pokrajini ne bi ponovio 17. mart. Plan predviđa dvostruku zaštitu srpske zajednice u Pokrajini: putem teritorijalne autonomije (osnivanjem regiona) kojom bi se štitio najveći deo Srba i putem kulturne i personalne autonomije kojom bi se štitila prava Srba koji žive van područja teritorijalne autonomije. Oba vida zaštite zajedno čine pojam srpske autonomne zajednice na Kosovu i Metohiji. Teritorijalnu autonomiju za Srbe činilo bi pet teritorijalnih celina i oblasti: Centralno-kosovska, Severno-kosovska, Kosovsko-pomoravska, Šarplaninska i Metohijska oblast. Najznačajniji verski objekti i spomenici, kao i kulturno-istorijski spomenici srpskog naroda koji bi prostorno mogli da se nađu ili

¹⁴ "Danas", 30. april 2004.

povežu sa predloženim oblastima, predstavljali bi njihov deo. Tamo gde to nije moguće zahtevali bi međunarodne garancije i efektivnu fizičku zaštitu.

Regioni bi se nalazili pod kontrolom UNMIK, mada bi građani raspolagali zakonodavnom, izvršnom i sudskom vlašću. U nadležnost regiona između ostalog bi spadalo: organizacija teritorijalne autonomije, bezbednost i i civilna zaštita, pravosuđe, obrazovanje, zdravstvo, socijalna politika, kultura i mediji... Kao organi teritorijalne autonomije (regiona) predviđeni su: regionalna jednodomna skupština, izvršno veće, organi uprave i osnovni i drugostepeni sudovi.

Srbi koji ostanu van teritorije regionalne autonomije morali bi uživati, pored klasičnih ljudskih prava zajemčenih svim građanima Pokrajine i posebna kolektivna prava, neophodna za očuvanje njihovog identiteta, piše u ovom dokumentu. Pripadnici ostalih nacionalnih zajednica koji žive u oblastima koje čine region raspolagali bi svim pravima iz poglavlja 4. Ustavnog okvira za privremenu samoupravu na Kosovu. Odnos organa teritorijalne autonomije (regiona) sa privremenim institucijama samouprave na Kosovu i Metohiji zasniavao bi se na principima "subsidiarnosti; jednakosti građana u pogledu uživanja i zaštite osnovnih sloboda i prava građana; koordinacije; usklađenosti (harmonizacije) i subordinacije".¹⁵

Da bi se ustanovila srpska autonomna zajednica na Kosovu i Metohiji neophodno je da Savet bezbednosti UN donese posebnu Rezoluciju, navodi se u Planu Vlade Srbije, koji su zvaničnici Beograda predstavili nizu međunarodnih političara u Briselu, Njujorku, Moskvi, Berlinu...Većina je odgovorila da srpski Plan treba razmotriti, ali da ne dolazi u obzir podela Kosova. Albanski političari su odbili plan Vlade Srbije. Premijer Kosova Bajram Redžepi kaže da je za kosovske vlasti neprihvatljiv Plan Vlade Srbije o decentralizaciji Kosova. "To je stara strategija koja se modifikuje za podelu ili za reintegraciju Kosova u Srbiju", rekao je Redžepi početkom juna u bošnjačkom selu Manastirci, u opštini Prizren. Redžepi je kazao da je Vlada Srbije "iskoristila političku klimu nakon martovskih događaja" kako bi izašla sa svojim Planom. On je podsetio da je formirana radna grupa koju čine kosovski i strani eksperti zaduženi za izradu strategije za reformu lokalne administracije. "Daćemo najviše standarde i prava etničkim zajednicama, oni to u neku ruku i imaju Ustavnim okvirom, ali koji će biti koherentni sa kriterijumima evropske zajednice", rekao je Redžepi.¹⁶

¹⁵ Plan Vlade Srbije za političko rešenje sadašnje situacije na kiM

¹⁶ B92, 5. jun 2004.

POLITIČKA ZLOUPOTREBA KOSOVSkih SRBA

Sudbina Srba na Kosovu u poslednjoj deceniji prošlog veka usko je povezana sa bivšim predsednikom Srbije i SR Jugoslavije Slobodanom Miloševićem, koji je svoju političku karijeru gradio prevashodno na zloupotrebi srpskog "nacionalnog pitanja" i položaja Srba na prostorima nekadašnje SFRJ. Politički uspon sadašnjeg najpoznatijeg haškog optuženika počeo je na Kosovu. Najpre čuvenim obilaskom Kosova Polja i "istorijskom" rečenicom "Niko ne sme da vas bije", upućenoj Srbima okupljenim ispred lokalnog Doma kulture, a zatim i proslavom 600-godišnjice Kosovskog boja, 1989. na Gazimestanu. Na Gazimestanu se okupilo oko milion ljudi i skoro ceo politički vrh tadašnje SFRJ, a Milošević je faktički najavio ratni pohod koji je usledio. "Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene", rekao je Milošević na Gazimestanu.

Dve-tri godine nakon Gazimestana počeli su ratovi u Hrvatskoj i Bosni, a na Kosovu je vladalo napeto primirje. Beograd je ukinuo autonomiju pokrajne, na šta su albanski politički predstavnici odgovorili izgradnjom paralelnih političkih, obrazovnih, medicinskih i kulturnih institucija. Pod vodstvom sadašnjeg predsednika Kosova Ibrahima Rugove, lidera Demokratskog saveza Kosova borba kosovskih Albanaca protiv Miloševićevog režima svodila se na političke i miroljubive poteze. Deo albanskih uglavnom mladih predstavnika nezadovoljnih ovom gandijevskom metodom Ibrahima Rugove, u drugoj polovini devedesetih počinje da osniva oružane formacije, a najpoznatija postaje Oslobođilačka vojska Kosova. Prve vesti o postojanju ove oružane formacije kosovskih Albanaca pojavile su se u beogradskom dnevnom listu pokojnog Slavka Ćuruvije "Dnevni telegraf", ali je MUP tek kasnije potvrdio postojanje "takozvane OVK". Novinar nedeljnika "Vreme" i tadašnji izveštač sa Kosova Dejan Anastasijević kaže da su mu "ljudi iz MUP govorili da su Adema Jašarija i pripadnike OVK mogli da uhapsu još 1997. godine. Znali su šta se dešava u Drenici, mogli su još tada da poraze OVK, ali im je iz Beograda rečeno "NE". Onda su, koji mesec kasnije, došli specijalci i napali celo selo, pa i nenaoružane mestane. Bilo je više takvih akcija i one su samo ojačale ekstremizam".¹⁷

Napadi OVK na srpsku policiju na Kosovu i sukobi sa oružanim snagama Republike i savezne države eskaliraju 1998. godine. U proleće sledeće godine VJ i MUP saopštavaju da je OVK poražena i izdaju naredbu o povlačenju dela vojske i policije. Zbog prekomerene upotrebe sile protiv albanskih boraca i civila, zvanični Beograd najpre trpi kritike međunarodne zajednice, a zatim počinje i vazдушna intervencija NATO 23. marta 1999. godine. Posle dva ipo

¹⁷ RTS, 16. februar 2004.

meseca bombardovanja, NATO intervencija se završava 10. juna potpisivanjem Kumanovskog vojno-tehničkog sporazuma o povlačenju Vojske Jugoslavije i MUP Srbije s Kosova. Uz vojsku i policiju Kosovo napuštaju i civili uglavnom srpske nacionalnosti. Iako se u početku činilo da će Milošević politički preživeti gubitak Kosova i posledice svoje politike prethodnih ratnih godina, godinu dana po povlačenju s Kosova, Vlada Srbije na čelu s premijerom Zoranom Đinđićem izručuje ga Haškom tribunalu.

Slobodan Milošević je kosovskim Srbima od kraja osamdesetih godina obećavao da će im vratiti dostojanstvo, prava koja su im navodno ugrožavali Albanci, a Kosovo čvrsto vezati za Srbiju. Bespogovorno su mu poverovali i čak i posle njegovog pada, većina kosovskih Srba nije spremna da prihvati realnost već radije živi u lažnim mitovima i nadi u povratak srpske vojske i policije.

Kao da u ušima mnogih još odzvanjaju Miloševićeve reči izgovorene u Peći 1992. godine: "Neka niko ne gaji iluzije da ćemo dati ijedan santimetar Kosova i Metohije". Tada je bio pozdravljen frenetičnim skandiranjem "Slobo, Srbine" i "Slobo, ne daj Kosovo". Epilog "pečkog slučaja" koji važi za celo Kosovo zabeležena je i u dokumentarnom filmu Milana Konjevića i Lazara Lalića "Peć koja je danas nestala", iz 2000. godine. Polovinom juna 2000. u Peći nije ostao nijedan Srbin, a njihovo stradanje otac Petar iz manastira Pečke patrijaršije pripisuje "čuvenoj obmani na Gazimestanu". Otac Petar podseća da je za godinu dana sa Kosova otišlo 250.000 Srba, ali i da se 200.000 iselilo od 1965-1985. On u filmu govori o zločinima Albanaca, ali i Srba. "I da su se Albanci zalagali za nezavisno Kosovo, nema opravdanja za ubistva žena i paljenje kuća", kaže otac Petar, koji u svom svedočenju zločine pripisuje "antihrišćanskom" duhu i sudbinu Srba tumači "neslogom i lažnim hrišćanstvom".¹⁸

Vladika raško-prizrenski Artemije smatra da su od Miloševićeve politike na Kosovu stradali i Srbi i Albanci, ali na različite načine. "Od te politike postradali su Albanci, ali istovremeno su Srbi nestali sa Kosova...Sam Bog zna koliko je zla na Kosovu učinjeno poslednjih godina. Krivci su napustili Kosovo, a ostao je nedužni narod sa SPC i od njih Albanci sada naplaćuju račune".¹⁹

¹⁸ "Danas", 16. jun 2000.

¹⁹ "Danas", 30. jun 1999.

PROMENA ODNOSA PREMA MEĐUNARODNOJ ZAJEDNICI

Vlasti u Beogradu su već početkom 2000. godine počele da menjaju stav prema međunarodnim snagama i ocene angažovanja UNMIK i KFOR. Umesto ranijih tvrdnji da međunarodne snage štite Srbe i stvaraju uslove za povratak raseljenih ne-Albanaca, zvanični Beograd je počeo oštro da kritikuje Bernara Kušnera i ostale predstavnike međunarodne zajednice. Petar Jojić, savezni ministar pravde, koji se "istakao" i uvredljivom kvalifikacijom glavnog tužioca Haškog tribunala Karle del Ponte, početkom septembra 2000. ocenio je da su: "KFOR i Kušner naneli Srbima više zla nego Turci za 500 godina".

Kritike su bile oštrije tokom predizborne kampanje ujesen 2000. godine kada su SPS i Milošević ponovo računali na glasove kosovskih Srba. U predizbornoj kampanji funkcioneri SPS nisu zato zaobišli ni Kosovo gde su dočekivani s oduševljenjem. Tadašnjeg predsedničkog kandidata DOS Vojislava Koštunicu većina Srba u Kosovskoj Mitrovici dočekala je uzvicima negodovanja, psovka i gađala paradajzom i kamenjem. Gorica Gajević je u predizbornoj poseti Gračanici okupljene nazvala "herojima", a narod je funkcionere SPS dočekao kao oslobodioce. Tih dana vladika Artemije sa Solanom i Kušnerom razgovarao je u manastiru Gračanica, što je SPS osudio, a gračanički Srbi su potpisivali peticiju protiv vladike Artemija.

Otac Sava, bliski saradnik vladike Artemija ocenio da je "nastup predstavnika SPS u Gračanici pokazao svu ironiju politike vladajućeg režima, ali i lakovernost poniženog srpskog naroda na Kosovu. Jasno je da je glavni cilj predizborne aktivnosti SPS na Kosovu bila namera da se od ovog prevarenog srpskog naroda opet izvuče još koji glas koji bi produžio agoniju našeg naroda i države".²⁰

Mnogi Srbi nisu se slagali sa kritikama koje su vladika Artemije i otac Sava upućivali na račun SPS. Delegacija SPS posetila je tokom predizborne kampanje i selo Crkolez u opštini Istok. Meštanima su uručili po hiljadu i po dinara, a meštalin Mladen Belošević poručio je da Srbi Crkoleza "kao i u drugim delovima Kosova i Metohije nemaju dilemu za koga će glasati na septembarskim izborima jer su jedino Slobodan Milošević i SPS garant mira i ostanka Srba na Kosovu i Metohiji i Kosova i Metohije u Srbiji i SRJ".²¹

Početkom marta 2000. Vlada SRJ uputila je Savetu bezbednosti UN Memorandum o nesprovođenju Rezolucije 1244. Za nesprovođenje Rezolucije 1244. jugoslovenska vlada optužila je međunarodne snage i zaključila da bi "okonačanje Misije UN omogućilo nadležnim organima Srbije i SRJ da u pokrajni ponovo uspostave red i mir, vladavinu zakona i zaštitu svih svojih građana". U Memorandumu se navodi da je na Kosovu od 12. juna 1999. do 27.

²⁰ "Danas", 1. Septembar 2000.

²¹ "Borba", 2-3. septembar 2000.

februara 2000. zabeleženo 4.354 teroristička napada. Od toga 4.121 na Srbe i Crnogorce. Ubijeno je 910 ljudi, 811 Srba i Crnogoraca, ranjeno 802, 751 Srbin i Crnogorac. Kidnapovano ih je 851, od toga 757 Srba i Crnogoraca. Uništeno je, spaljeno ili ozbiljno oštećeno više od 50.000 domova u vlasništvu Srba, Crnogoraca i Roma.

Prema podacima koje je izneo Miljkan Karličić, iz Komiteta Savezne vlade za saradnju sa Misijom UN na Kosovu je u proleće 2000. "opstalo oko 150.000 Srba, 50 odsto u severnom delu (Mitrovica, Zubin Potok, Leposavić, Zvečane). U centralnom delu (Priština i Gračanica) oko 36.000, Štrpcima 12.000, Kosovskom pomoravlju (Gnjilane, Kosovska Vitina, Kosovska Kamenica, Novo Brdo) 36.000-40.000. Nekoliko hiljada Srba je ostalo u Orahovcu, Hoči, Gorazdevcu, a sa Kosova je proterano oko 300.000 Srba."²²

Komitet je, kao i ostali drzavni organi, optuživao međunarodne snage da učestvuju u progonu Srba sa Kosova. Juna iste godine Vlada SRJ je objavila "Belu knjigu o terorističkim akcijama albanskih separatista". Jugoslovenske diplomate su promovisale "Belu knjigu" u više stranih država. Na promociji u Berlinu Milidar Živanović, šef sekcije za zaštitu interesa SRJ u Nemačkoj je, pozivajući se na "Belu knjigu" rekao da je "za godinu dana na Kosovu ubijeno 1.027 ljudi, većinom Srba. Kidnapovano ili nestalo je 945, 50.000 domova spaljeno ili uništeno. Proterano je više od 360.000 ne-albanskog stanovništva, prvenstveno Srba."²³

Jedan od političkih lidera kosovskih Srba i funkcioner Demokratske stranke Srbije, Marko Jakšić optužuje međunarodnu zajednicu za "smišljeno proterivanje kosovskih Srba". "Ovo što se u poslednjih godinu dana događalo na Kosovu i Metohiji pokazalo je da je navodni zločin Srba protiv Šiptara, zbog čega je i bombardovana naša zemlja, zamenjen stvarnim zločinom nad Srbima. Centar nekadašnje srpske državnosti je opustošen, a smišljenom akcijom međunarodne zajednice proterano je oko 350.000 ljudi, 50.000 kuća spaljeno, oko 100 crkava srušeno ili opljačkano... KFOR i UNMIK su svesno proterivali Srbe jer su postali smetnja formiranju nove šiptarske države", smatra on.²⁴

²² Memorandum Vlade SRJ, mart 2000.

²³ "Glas javnosti" 18. april 2000.

²⁴ "Politika" 16. jun 2000.

PARALELNE INSTITUCIJE, KANTONIZACIJA, ENTITETI

Za razliku od političkih predstavnika kosovskih Albanaca koji su jedinstveni u zahtevu za nezavisnošću Kosova, srpski političari na Kosovu i van njega nisu uspeli da usaglase zajednički stav o budućnosti pokrajne. Većina zvanično i dalje zastupa tezu da Kosovo treba da ostane u sastavu Srbije, a manjina svesna toga da je to praktično teško izvodljiv projekat, povremeno lansira ideju o podeli pokrajne ili njenoj kantonizaciji.

Književnik Dobrica Ćosić je, usred NATO bombardovanja istakao da se može postići kompromis u rešavanju kosovskog pitanja podelom teritorije. U intervjuu švajcarskom listu "Tan", Ćosić je ocenio da su legitimne težnje i kosovskih Albanaca i Srba i da oko toga treba postići kompromis. "Bolje da se odvojimo i da naučimo da saradujemo kao susedi", rekao je Ćosić, podestivši da se za podelu Kosova zalaže niz godina, ali da njegove predloge nema ko da čuje.²⁵

Da je neko ipak čuo želje dela Beograda za podelu Kosova može se zaključiti i po tome što su takve ideje povremeno nalazile prostor i u pojedinim medijima uticajnih država. Pozivajući se "na dobro obaveštene krugove u Moskvi", ruska "Izvestija" je takođe usred bombardovanja SRJ objavila da "Rusija razmišlja o podeli pokrajne". Ovaj moskovski dnevnik naveo je da "teritorijalno razgraničenje na Kosovu po bosanskom scenariju "predstavlja ključ o kome razmišlja i ruska diplomatija, bez obzira na poricanje šefa diplomatije Ivanova. Beograd bi dobio teritorije koje se nalaze duž granice Srbije i Crne Gore i gradove Peć, Mitrovicu, Podujevo i Leposavić. U albanskoj zoni bi ostali Prizren, Đakovica, Mališevo, Orahovac. Nije isključena podela Prištine na srpski i albanski deo".²⁶

Većina srpskih političara s Kosova radije govori o kantonizaciji pokrajne. Marko Jakšić tako smatra da je "kantonizacija Kosova i Metohije jedino rešenje i garancija za opstanak preostalih Srba na Kosovu, ali i za povratak više od 250.000 proteranih". Momčilo Trajković veruje da je "kantonizacija jedino pravo rešenje da se zaustavi etničko čišćenje Srba jer će se na taj način zadržati multietnički i demokratski Kosmet. Ako Srbi odu, nema multietničnosti... Ne može se tražiti povratak Albanaca u Kosovsku Mitrovicu dok se istovremeno ne reši pitanje drugih gradova koji su danas bez Srba zbog etničkog čišćenja".²⁷

I otac Sava, jedan od verskih lidera kosovskih Srba ističe da je kantonizacija najbolje rešenje za opstanak Srba na Kosovu. Model kantonizacije koji on zastupa svodi se na "redefinisane granice opština, kojim

²⁵ "Glas javnosti", 16. jun 2000.

²⁶ "Blic" 11. maj 1999.

²⁷ "Danas" 28. maj 1999.

bi se zaokružila područja na kojima Srbi žive kao kompaktno stanovništvo. Uz pomoć međunarodne zajednice mogli bi da formiraju svoju samoupravu i lokalnu administraciju".²⁸

Tada vladajući socijalisti bili su daleko ambiciozniji. SPS kosovskomitrovačkog okruga je krajem februara 2000. godine zaključio da u četiri "srpske opštine" severnog Kosova, Kosovskoj Mitrovici, Zubinom Potoku, Leposaviću i Zvečanu, u kojima je koncentrisana većina interno raseljenih Srba, deluju sve lokalne strukture, pa je razmatrana mogućnost da se vrate pripadnici VJ i MUP. U strahu od albanske dominacije, Srbi u severnim enklavama odbijaju svako čvršće vezivanje za Prištinu. Oni ne žele da prihvate ni neke praktične odluke međunarodne zajednice koje bi im olakšale život, kosovske registarske tablice za automobile, na primer.

Ideje o kantonizaciji Kosova koje povremeno lansiraju pojedini srpski političari niko u međunarodnoj zajednici nije ozbiljno razmatrao, ali je zato u pismu "Tajmsu" Bernar Kušner 28. februara 2000. godine odgovorio da je "ideja kantonizacije suština strategije Slobodana Miloševića da destabilizuje Kosovo i stvori uslove koji bi, kako se uzalud nada, prisilili NATO da ode iz pokrajne". Kušner smatra da su "problemi u Kosovskoj Mitrovici počeli upravo onda kada su umereni Srbi počeli da razmišljaju o ulasku u Privremeno administrativno veće Kosova. Umesto zelenim stolom, Srbi iz Kosovske Mitrovice odgovorili su krvavim sukobima koji su bili dobra municija za kongres SPS".

Šef Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju Nebojša Čović je, u govoru pred Svetom bezbednosti UN 24. aprila 2002. godine, rekao da se vlasti u Beogradu "odlučno izjašnjavaju" protiv podele Kosova. Beograd je, prema njegovim rečima, spreman da podrži stvaranje entiteta na Kosovu. "Ideju o stvaranju entiteta na Kosovu i Metohiji, po bosansko-hercegovačkom principu, spremni smo da podržimo samo ukoliko se proceni da će njeno oživotvorenje – kao prelazno rešenje – obezbediti razvoj lokalne samouprave i time omogućiti opstanak Srba i ostalih ne-Albanaca, kao i znatan povratak interno raseljenih i prognanih", rekao je Čović. On je podsetio da u Rezoluciji Saveta bezbednosti o Kosovu i Metohiji piše da je za ovu pokrajinu predviđena "značajna autonomija" i objasnio da vlasti u Beogradu "značajnu autonomiju" vide "kao deo demokratski uređene i stabilne državne zajednice Srbije i Crne Gore, koja će – integrisana u regionalne i evropske organizacije i tokove – biti činilac i glavni oslonac balkanskog mira i spokojsva".

Tadašnji šef UNMIK Mihael Štajner je, poput svog prethodnika Bernara Kušnera, ali i naslednika Harija Holerija, odbacio mogućnost kantonizacije Kosova ili stvaranje bilo kakvih drugih "horizontalnih struktura". U neprihvatljive "horizontalne strukture" međunarodni zvaničnici

²⁸ "Danas" 29. februar 2000.

na Kosovu ubrajaju i "paralelne institucije". Šef UNMIK Hari Holkeri je u poslednjem izveštaju Savetu bezbednosti UN pozvao zvanični Beograd da prekine podršku "paralelnim" institucijama i u vezi sa tim pomenuo strukture u severnom delu Kosovske Mitrovice, neke zdravstvene ustanove i kosovske sudove izmeštene u centralnu Srbiju. Holkeri se nada da će kroz dijalog kao i druge kanale biti moguće rešavanje dugotrajnih neslaganja sa Beogradom oko paralelnih struktura na Kosovu. "Nažalost, Beograd se u toku nekoliko proteklih meseci kretao ka proširivanju i jačanju prisustva svojih paralelnih struktura na Kosovu. Malo ima izgleda za promenu osim ako ne odgovorimo na izazov", naglasio je Holkeri, na zasedanju Saveta bezbednosti.

Šef Koordinacionog centra za Kosovo Nebojša Čović je, u izjavi beogradskim medijima, Holkeriju odgovorio da će potreba kosovskih Srba za takozvanim "paralelnim institucijama" prestati onda kada se uspostavi normalan život na Kosovu. Prema njegovom mišljenju, pošto je reč o institucijama države Srbije čiji je Kosovo formalni deo, ne može se govoriti o bilo kakvim "paralelnim institucijama".

Umesto kantonizacije i podele Vlada Vojislava Koštunice radije govori o decentralizacija Kosova što je i osnova njenog Plana za političko rešavanje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji. Decentralizacija ne bi trebalo da prejudicira konačni status Kosova već da omogući zaštitu preostalih Srba. Predstavnici međunarodne zajednice, suočeni sa posledicama 17. marta, prvi put su ozbiljnije razmotrili stavove Beograda i predloženu decentralizaciju, ali zvanično se i dalje zalažu za jačanje lokalne samouprave i uklanjanje Srba u kosovske institucije.

Izbeglice u Srbiji

Izbeglištvo, etnički sukobi i savremeni svet

Izbeglištvo je gotovo neminovno povezano sa sukobima i ratovima zbog etničkog rasnog ili religijskog karaktera, s teritorijalnom ekspanzijom, te sukobima zbog pripadanja posebnim društvenim skupinama ili iskazivanja drugačijeg političkog uverenja. Sukobi mogu biti rezultat unutrašnjih konflikata, ali mogu biti izraz vanjske agresije, okupacije ili strane dominacije. Stoga su u pravilu istraživanja izbeglištva i progonstava usko povezana sa problemima ljudskih prava, nacionalizma, genocida i etnocida. Izbeglištvo je stara pojava poznata još od početka stvaranja civilizacije i prvih društvenih grupa. Sada na početku novog milenijuma izbeglištvo nije izgubilo na aktualnosti, naprotiv.

Masovno izbeglištvo je, dakle, rezultat neuspeha određene društvene zajednice, te šire međunarodne zajednice i međunarodnih institucija da reši sukobe među ljudskim grupama i zajednicama i unutar tih zajednica. Osnovno pitanje ostaje kako da određena politička zajednica rešava konflikt, prvenstveno etnički, s kojim je suočena. Odnosno, na koji način država, kao politička zajednica, rešava politički konflikt sa kojim je suočena.

Savremeni svet obiluje etničkim, jezičkim, rasnim, geografskim i istorijskim razlikama ponekad i na malom prostoru i unutar jedne zajednice, i uvek je pitanje, zašto te razlike u određenom vremenu i prostoru buknu u vidu etničke i nacionalističke politike, a u drugom koegzistiraju jedne pored drugih. Bez posebnih analiza, tek citajući novine mozemo videti da su etnički konflikti postali gotovo prateća pojava savremenog društva. Gotovo periodično dolazi do seizmičkih promena u odnosima među etničkim zajednicama u različitim regijama sveta i do novih talasa izbeglica.

Kako zaustaviti te stalne talase izbeglica, kako omogućiti preživljavanje i osnovnu zaštitu izbeglicama, kako ih vratiti u zemlju porekla ili integrisati na novim staništima, sve su to dileme na koje nema potpunih odgovora. Međunarodna zajednica dosad je uložila veliki napor da posledice ovih sukoba, uglavnom izražene kroz izbeglištvo, pokuša ublažiti.

Međunarodna zajednica je angažovana krajem XIX i početkom XX veka u pružanju humanitarne pomoći izbeglicama preko Međunarodnog Crvenog krsta i Crvenog polimeseca. Sistematska pomoć razvija se sa stvaranjem

Društva naroda, pa je 1921. godine imenovan prvi Visoki komesar za ruske izbeglice (dr Fridtjof Nansen), stvoren je poseban organ koji će se u ime Društva naroda baviti rešavanjem problema ovih izbeglica.¹

Postoji tesna veza između razvoja međunarodnih organa i razvoja pravila međunarodnog prava u ovoj oblasti. Pre obrazovanja posebnih organizacija postojala su neka pravila običajnog prava koja su se odnosila na izbeglice². Pored toga, konvencije i druga akta koja se odnose na zaštitu prava čoveka, tiču se svih ljudskih bića, pa prema tome i izbeglica i predstavljaju značajan izvor međunarodnog prava kada se određuje položaj izbeglica.

A ko su zapravo izbeglice? Pojam izbeglice, u svakodnevnom govoru, odnosi se na svako lice koje je prinuđeno da napusti svoje mesto stanovanja iz raznih razloga, da pobegne u drugo mesto, gde se nada da će naći utočište³. U

¹ Nakon novih talasa izbeglica iz Nemačke 1933. godine imenovan je Visoki komesar za izbeglice, ali pošto se Hitler protivio proširenju funkcije Društva naroda na izbeglice iz te zemlje, smatrajući to mešanjem u unutrašnje stvari, stvoren je u Londonu poseban ured za ove izbeglice, formalno nezavisan od Društva naroda. Grupa vlada organizovala je 1939. godine Međuvladin komitet za izbeglice iz Nemačke. Prva Konvencija o statusu izbeglica zaključena je 1933. godine. Zbog pomoći žrtvama rata savezničke nacije obrazovale su 1943. godine Upravu Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu (UNRRA) koja je imala, pored ostalog, i zadatak da organizuje repatrijaciju desetina miliona izbeglica koje je rat proizveo. S obzirom na velik broj izbeglica Ujedinjene nacije obrazovale su 1947. godine međunarodnu organizaciju za izbeglice (IRO), ali zbog pritiska mnogih zemalja ova organizacija je brzo završila sa svojim radom. Generalna skupština je decembra 1949. godine stvorila privremeno telo, a prvi Visoki komesar za izbeglice UN počeo je da deluje 1. januara 1951. godine.

² Osnov savremenog međunarodnog prava izbeglica je pomenuta Konvencija o statusu izbeglica od 28. jula 1951. godine koja predstavlja i polaznu tačku daljeg razvoja ovog prava, a zaključena je u okviru Ujedinjenih nacija.

Dalji značajan korak u razvoju prava je Protokol o statusu izbeglica od 31. januara 1967. godine, koji otklanja neke bitne nedostatke Konvencije iz 1951. godine, naročito vremensko i geografsko ograničenje.

Među ostalim brojnim konvencijama koje se odnose na izbeglice mogu se navesti, kao značajne, Konvencija o statusu lica bez državljanstva od 28. septembra 1954. godine, Konvencija o smanjenju slučajeva lica bez državljanstva od 30. avgusta 1961. godine i Konvencija sa istim naslovom od 13. septembra 1973. godine. Sve ove Konvencije zaključene su u okviru Ujedinjenih nacija.

Konvencije iz oblasti međunarodnog humanitarnog prava, naročito Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata od 12. avgusta 1949. godine i Dopunski protokol uz te Konvencije od 8. juna 1977. godine, protežu svoju zaštitu i na izbeglice koje se nađu na području oružanih sukoba.

³ Definicija izbeglice određena je u Konvenciji iz 1951. godine i glasi: "Izbeglica je lice koje se usled događaja nastalih pre 1. januara 1951. godine i osnovanog straha da će biti proganjano zbog svoje rase, svoje vere, svoje nacionalnosti ili svoje pripadnosti nekoj društvenoj grupi, ili svojih političkih mišljenja, nađe izvan

novije vreme pojavljuje se termin "raseljena lica" i termin "unutrašnja raseljena lica" koji obuhvata lica koja su bila prinuđena da pobegnu iz svojih domova, ali nisu prešli granicu, našli su utočište u drugim delovima iste zemlje.

"Izbegništvo je kompleksan fenomen, satkan od mnoštva psiholoških procesa, logičkih prosuđivanja, iskustva, straha i nade sa izuzetno velikim i nepredvidivim pravnim posledicama... Izbegništvo se javlja kao jedina alternativa kad se dođe do uverenja da prava ljudi na tim prostorima više niko ne štiti, da su imovina i život izloženi velikom riziku, ali i da postoji nada da će se u nekom drugom mestu, u nekoj drugoj državi, među nekim drugim ljudima osećati bezbedni i pravno i socijalno zaštićeni

S pravnog stanovišta, odlazak u izbegništvo i napuštanje stana, kuće, poljoprivrednog imanja, mesta stanovanja, lokalne zajednice i države, znači istovremeno i prekid kontinuiteta u ostvarivanju prava i obaveza, odnosno pravnih odnosa u koje građanin integriše svoje interese, ciljeve i nadanja u okvirima date države i društvene zajednice (kao "pomažuće zajednice") koja više u odnosu na njega i njegovu porodicu ne funkcioniše."⁴

Dvadeseti vek bi se, između ostalog, mogao nazvati vekom izbegništva. U periodu između dva svetska rata milioni izbeglica: Jermeni, Kurdi, Rusi, Ukrajinci iz SSSR, a Jevreji posle dolaska Hitlera u Nemačkoj na vlast ostali su bez svojih domova. Posle Drugog svetskog rata kolone izbeglica nisu stale. Veliki lomovi podele Evrope na blokove doveli su, kako se procenjuje, do talasa od 12 do 14 miliona izbeglica, prognanika i raseljenih lica samo na području Starog kontinenta. Gvozdena zavesa između Istoka i Zapada još više je povećala broj izbeglica, razdvojila narode i porodice. Izvan Evrope broj izbeglica se povećava u Aziji, pod uticajem rata u Koreji, ratova na području bivše Indokine, sukoba u Kasmiru, zbivanja u Indoneziji, na Filipinima... Pažnju svetske javnosti uživaju i sada palestinske izbeglice posle proglašenja Izraela i arapsko izraelskih ratova. Kolone izbeglica stvaraju česti ratovi u afričkim zemljama: ratovi između njih, smene režima, a posebno plemenski i drugi sukobi u Ruandi, Zairu koji često pretvaraju tlo Afrike u pozornicu krvavih, genocidnih sukoba i etničkih čišćenja.

zemlje čije državljanstvo ima, i koje ne želi ili zbog tog straha neće da traži zaštitu te zemlje"... Na sastanku azijsko-afričkog pravnog savetodavnog komiteta (1966) traženo je da pojam izbeglica obuhvati i lica koja su napustila državu pod pritiskom ilegalnog akta, ili kao rezultat invazije "koji je izvršio stranac sa ciljem okupacije te države". Organizacija afričkog jedinstva je unela dopunsku kategoriju izbeglica u kojoj se govori o stranoj dominaciji ili događaju koji ozbiljno remeti javni poredak.

⁴ Dr Luka Todorović "Pravni i društveni položaj izbeglica u SR Jugoslaviji" str. 53, *Međunarodna zaštita izbeglica: dokumenti* (Beograd 1998, Službeni glasnik Srbije).

Etnički sukobi su karakteristika savremenog sveta, samo je razlika u tome da li se u skladu s (ne)postojecim demokratskim vrednostima i institucijama konflikti rešavaju mačtom ili dogovorom.

Strahovit genocid su tako provodili nacisti, komunisti, evropski kolonizatori u obe Amerike, Rusi u carskoj Rusiji, Turci u Otomanskom carstvu. Od 1945. g. dalje susrećemo se sa praksom genocida u Sovjetskom Savezu (Čečeni, Inguši, Balkari, Krimski Tataari i drugi); u Burundiju (Hutu); u Iraku (Kurdi); u Indoneziji (Kinezi i domoroci Istočnog Timora) u Nigeriji (Ibo); u Ugandi (plemena Lango, Nilotik i Bagandan); u Pakistanu (Bengalci u današnjem Bangladešu); u Burmi (Muslimani u graničnim regijama); u Iranu (Kurdi i Bahi); u Bosni (Bošnjaci). Živimo dakle, još u svetu u kojem se primenjuje genocidno nasilje kao sredstvo uklanjanja etničkih razlika. Ako se krivulja ubijanja i progona iz prošlog veka protegne i na novi milenijum razloga za zabrinutost ima mnogo.

"... Razdvajanje, ukoliko je uspješno, razriješava postojeći etnički sukob, rastakanjem multietničkih država, odnosno omogućavanjem razlaza onih etničkih zajednica koje ne žele zajedno da žive u istoj državi. Između 1948. i 1991. samo je jedna nova država, Bangladeš, isječena iz postojeće države (Pakistan) – ukoliko isključimo mnoge slučajeve država nastalih dekolonizacijom teritorija u Africi, Aziji i Latinskoj Americi, što su ih prije kontrolirale europske zemlje i SAD. No nakon kolapsa Etiopije, Jugoslavije i Sovjetskog Saveza otcjepljenja su postala "metoda" rješavanja etničkih sporova. Otcjepljenje Kvibeka od Kanade ostaje potencijalna mogućnost; ukoliko iračkim Kurdima bude dopušteno da idu svojim putem uslijediće i podjela Iraka. U samoj Europi postoje mnogi secesionistički ili polusecesionistički pokreti (primjerice, među Baskima, Korzikancima, engleskim protestantima Sjeverne Irske, Škotima i Velšanima; 1933. Slovaci su se odvojili od Čeha). U novim republikama Zajednice Nezavisnih Država, Nagorni Karabah želi se otcjepiti od Azerbejdžana, Krim od Ukrajine, Južna Osetija od Gruzije. U središnjoj i južnoj Aziji godinama djeluju pokreti za oslobođenje Tibeta od Kine, za nezavisnost Kašmira te mnoge secesionističke skupine u Burmi. U Africi valja spomenuti Polisario u Zapadnoj Sahari koja se sada nalazi pod kontrolom Maroka, zatim pleme Dinka u južnom Sudanu te zahtjeve za osamostaljenjem različitih etničkih skupina na Rogu Afrike.

Međutim, načelo samoodređenja samo je u onom slučaju glatko provedivo kada unutar regije, pogođene secesijom, nema veće ili nezadovoljne etničke manjine i kada takva regija uključuje veliku većinu onih koji se žele odvojiti. Nažalost, u stvarnosti malo je slučajeva gdje su postojali takvi optimalni uvjeti. Razdvajanje Norveške i Švedske bila je takav model uspješnog razdvajanja; također i Švicarske Jure, gdje je o pitanju unutarnjeg otcjepljenja održan plebiscit u svakoj općini, čiji je ishod bila podjela jednog kantona u dva, na vjerskoj osnovi (naime, protestanti su glasali za ostanak u kantonu Berna).

Naprotiv, podjela Irske ostavila je značajne manjine u Sjevernoj Irskoj a Indije Kašmiru."⁵

Prema metodi Džon McGerri i Brendan O'Liri⁶ valja razlikovati osam različitih makro-metoda u regulisanju etničkog konflikta i to:

1) metodu eliminacije razlika koja podrazumeva metode eliminacije razlika: a) genocid, b) prisilna masovna preseljenja stanovništva, c) razdvajanje ili secesija, d) integracija ili asimilacija,

2) Metode upravljanja razlikama a) hegemonistička kontrola, b) arbitražna (intervencija treće strane), c) kantonizacija ili federalizacija, d) konsocijativizam ili podjela moći.

Jugoslavija je u vreme Tita primenjivala elemente kontrole, arbitraže i konsocijativizma. Nakon Titove smrti i nakon što je nestalo kohezionih elemenata za zajedništvo, te su svi izgubili strpljenje za fine metode upravljanja razlikama, političke elite sukobljenih naroda pribegle su metodama prva dva ekstremna "razrešenja" etničkog konflikta ujedno su i najstravičniji: genocid i prisilno preseljenje stanovništva. Oni, međutim, često idu zajedno. O posledicama svedoče i brojke o stradanjima i šteti koju su prouzrokovali.

Regionalni podaci (posledice i štete)

U prvom valu izbeglica iz Hrvatske, godine 1991, 158.000 Hrvata i 30.000 Srba bili su prisiljeni napustiti razne delove regiona.⁷

Do proleća 1995. godine srpske izbeglice njih oko 105.000 napuštaju Hrvatsku. Taj egzodus izazvan je direktnim pritiscima, a najviše su pretrpeli urbani delovi. U vreme vojne akcije koju je započela hrvatska vojska (proleće-leto 1995.) na teritorijama pod srpskom kontrolom, 40.000 Srba je napustilo zapadnu Slavoniju a 180.000 Krajinu. Ocenjuje se da u Bosni i Hercegovini 1995. bilo 1.282.000 raseljenih lica i oko 1.200.000 izbeglica. Računa se da je, pod pritiskom 60.000 Hrvata napustilo je Srbiju (u najvećem broju Beograd i Vojvodinu) kao i značajan broj Mađara. Od početka 1991. godine 300.000 ljudi beži iz zemlje izbegavajući vojnu mobilizaciju. Iz identičnih razloga beži i 100.000 mladih Hrvata iz Hrvatske.

Konačan broj lica koja su pokrenuta iz svojih staništa s teritorija bivše Jugoslavije je 4.400.000.

⁵ Ružica Čičak-Chand: Etnički konflikt i načini njegovog rješavanja, *Migracijske teme*, 11 (1995) str 14.

⁶ "Politika reguliranja etničkog konflikta", London 1993

⁷ Ovi podaci su uzeti iz teksta Bosna i Balkan – Posljedice rata u bivšoj Jugoslaviji dr Žarka Papića objavljen u *El Pais*, Madrid 14. 4. 1995. godine.

Šteta direktno izazvana ratom procenjuje se na 125 milijardi dolara. Materijalna bogatstva u regiji su skoro potpuno uništena a značajan broj naseljenih mesta, gradova i sela su gotovo zbrisana.

Procenjuje se da je SR Jugoslavija pretrpela gubitke čiji je iznos, između 1990. i 1995. godine dostigao sumu od 60 milijardi dolara. Indirektna ekonomska šteta izazvana ratom, može biti procenjena na 125 milijardi dolara.

Indirektne posledice su razaranje sistema uprave, prekid ekonomskog razvoja, obrazovanja i tehnološkog razvoja, "odliv mozgova", razorene društvene veze, rastočene porodice i male zajednice, a opšti slom društvenih vrednosti i normalnog života su najtrajnije posledice rata i izbeglištva.

Detaljan regionalni pregled štete (direktna i indirektna) nije u potpunosti iznesen poslednjih godina osim po pojedinim državama pa ne postoji potpuna slika humanitarne katastrofe koja je pogodila region.

Nema još uvek preciznih podataka o tome koliko je sredstava uloženo u obnovu života na ovim područjima i obimu međunarodne humanitarne pomoći koji stiže preko država, međudržavnih organizacija, humanitarnih ili direktno ugroženim skupinama.

Razmere humanitarne katastrofe i masovnog izbeglištva i stradanja miliona ljudi je razlog za ponovno i stalno propitivanje uzroka zla i opasnosti da se ono obnovi.

Izbeglice u Srbiji (SCG) – statistika i realnost

Ukoliko živite u Srbiji, a sami niste izbeglica, neko od Vaših jeste, bilo rođak, sused, prijatelj ili neko od ljudi koje srećemo u svakodnevnom životu. Pojava izbeglica i raseljenih lica, koji usled ratova, etničkih sukoba i kršenja ljudskih prava napuštaju svoje domove karakteristična je za prostor bivše Jugoslavije.⁸ Izbeglištvo na ovim prostorima nije samo posledica rata, progon stanovništva i stvaranje etnički čistih teritorija bio je jedan od prioritarnih ciljeva svih vojski i vojskovođa na ovim prostorima. U tome su i dobrim delom

⁸ Izbeglištvo devedesetih godina prošlog veka nije apsolutno novo iskustvo na ovim prostorima. Kraljevina Jugoslavija bila je domaćin velike armije izbeglica iz Rusije posle Oktobarske revolucije i nakon završetka Prvog svetskog rata. U Drugom svetskom ratu zbog progona fašista i kvislinških režima iskomadane Jugoslavije, u Srbiji su se našle kolone izbeglica uglavnom iz Slovenije (Slovenci), Hrvatske i Vojvodine (Srbi). Poznato je da je funkcionisao Komesarijat za izbeglice i da je prihvat obezbeđivan u domaćinstvima (uglavnom seoskim). Posle Drugog svetskog rata bilo je manjih izbegličkih talasa iz Albanije, Rumunije, Mađarske i Čehoslovačke. Radilo se o strancima i na njih se posle 1980. godine mogao primenjivati Zakon o boravku i kretanju stranaca (koji je još uvek na snazi) ili slični, pre toga važeći propisi.

uspeli o čemu svedoči činjenica da je na teritoriji bivše SFRJ registrovano oko 2,5 miliona izbeglih i raseljenih lica.

Zbog progona i straha jedan deo stanovništva pobegao je u druge delove tih država i tako su postali interno raseljena lica, a neki su prebegli u druge države, a najviše u SRJ (Srbiju) gde su postali izbeglice. Kretanje izbegličkih kolona u pravcu etničkih centara dovelo je u Srbiju stotine hiljada izbeglica iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i sa Kosova.

Razlozi izbeglištva se različito tumače u pojedinim zemljama zavisno od profila političara ili njihove percepcije da su pripadnici njihove nacije žrtve progona, agresije ili zločina, dok su oni drugi odlazili dobrovoljno. Političke razloge ostavljamo analitičarima i istoričarima, a ono što je zajedničko za sve izbegličke kolone su karakteristične reči: paljenje, miniranje, useljavanje, premlaćivanje, masakriranje, bombardovanje, pretnje, izolovanje, otkazi sa posla, hapšenja, strah.....Radi se o ljudima koji su izgubili dom i državu, nasilno su istrgnuti iz svog psihosocijalnog okruženja, često uz pretrpljene traume, suočene sa neimaštinom, strahom i neizvesnošću. Na globalnom nivou jasno je da je izbeglički problem veoma kompleksan jer sadrži političku, pravnu, ekonomsku i psihološku dimenziju.

Pregled priliva izbeglica u SCG: Tokom rata u Srbiju su sa svih strana dolazile izbeglice ali se mogu izdvojiti talasi kolektivnih seoba porodica, naselja pa gotovo celih gradova.

1991: Prvi talas

Prvi značajni dolasci izbeglica registrovani su u Srbiji i Crnoj Gori po izbivanju rata u Sloveniji i Hrvatskoj, 1991. godine. U ovom prvom talasu u Srbiju i Crnu Goru došlo je oko 45.000 izbeglica – njih 70 posto bilo je iz Hrvatske (prema popisu iz 1996.⁹)

1992: Rat u Bosni i Hercegovini: drugi talas

Kako se situacija 1993. i 1994. godine donekle stabilizovala, izbeglice su dolazile u manjem broju. Sudeći po popisu iz 1996. godine, 1993. je došlo 30.000 ljudi, a 1994. 20.000. Njih 70 posto je došlo iz Bosne i Hercegovine, a ostali iz Hrvatske.

⁹ UNHCR i Komesarijat za izbeglice Srbije zajedno su obavili dve registracije izbeglica: prvu 1996, a drugu 2001. godine. Popis stanovništva iz 1996. usledio je neposredno nakon završetka sukoba i odrazio je razmere problema izbeglica u Srbiji i Crnoj Gori. Kada se ovi podaci uporede sa rezultatima popisa iz 2001. godine može se sagledati šta je urađeno u pogledu trajnog rešenja problema izbeglica.

1995: Najveći priliv izbeglica u Srbiju i Crnu Goru

Ne manje od 20.000 ljudi iz BiH i Hrvatske došlo je u Srbiju i Crnu Goru u prvoj polovini 1995. – tokom operacije "Bljesak" u zapadnoj Slavoniji (maj 1995.). Međutim, najveći talas slio se u avgustu 1995. kada je celokupno stanovništvo "Republike Srpske Krajine" pobešlo u Srbiju i Crnu Goru, i Republiku Srpsku (BiH). U ovom periodu došlo je skoro 250.000 izbeglica: 190.000 iz Hrvatske, a ostali sa teritorija u BiH, koje su bile na udaru operacije "Oluja". Premda je "Oluja" sprovedena u avgustu, njene su posledice u BiH trajale sve do oktobra. Ovi događaji doveli su do potpisivanja mirovnog sporazuma u Dejtonu (Ohajo) u novembru 1995. godine.

1996: Nakon potpisivanja mirovnog sporazuma

Priliv izbeglica u Srbiju i Crnu Goru nije okončan potpisivanjem Dejtonskog sporazuma. Nakon što su vlasti Republike Srpske predale teritorije Federaciji BiH, iz okoline Sarajeva u Srbiju i Crnu Goru je došlo oko 40.000 ljudi.

Još oko 50.000 stiglo je iz istočne Slavonije (Hrvatska), teritorije koja je, na osnovu mirovnog sporazuma, trebalo da se integriše u Hrvatsku. Međutim, Srbi iz istočne Slavonije smatrali su da su im bezbedonosne garancije hrvatske vlade nedovoljne i postepeno su pristizale u Srbiju i Crnu Goru u periodu predviđenom za reintegraciju, 1996-1997.

Iako je većina izbeglica našla privatni smeštaj, bilo je više nego očito da je za njihovo početno zbrinjavanje trebalo naći krov nad glavom za veliki broj ugroženih izbeglica koje su došle 1995. godine. Oko 30.000 ljudi sve donedavno je (oko 10 posto od ukupne izbegličke populacije) živelo u kolektivnim centrima. Većina izbeglica koje su pristigle u ranijem periodu (1991-1992) poticala je iz urbanih sredina – u BiH i Hrvatskoj – i oni su se smestili u gradovima. Uglavnom je reč o ljudima koji su se gotovo već integrisali u Srbiju i Crnu Goru. Kasnije talase izbeglica uglavnom je činilo ruralno stanovništvo koje je prevashodno živelo od poljoprivrede. U većini slučajeva imali su rođake u Vojvodini, tako da se znatan procenat tih izbeglica upravo tamo nastanio, ali je proces njihove integracije u Srbiju i Crnu Goru išao mnogo teže.

1999: Priliv interno raseljenih lica sa Kosova

Po okončanju NATO bombardovanja i povratka albanskih izbeglica, nekih 200.000 Srba, Roma i drugog nealbanskog stanovništva napustilo je Kosovo i došlo u Srbiju i Crnu Goru. Oni spadaju u kategoriju najugroženije populacije i uglavnom su smešteni u centralnoj Srbiji, s tim što ih se 10 posto

nalazi u kolektivnim centrima. UNHCR je tek odnedavno počeo da podržava povratak manjeg broja izbeglica na Kosovo.

Otkud stižu izbeglice: Izbeglice su u Srbiju sizale iz raznih krajeva bivše Jugoslavije. Uvertiru u reku izbeglica, koja će kasnije poplaviti Srbiju, predstavljaju bekstva istočnoslavonkih Srba, evidentirana već u martu 1991. godine, koja, zajedno sa masovnijim dolaskom izbeglica sredinom te iste godine (uglavnom iz Istočne Slavonije i urbanih hrvatskih sredina) čine tzv. prvi izbeglički talas.

Novi talas desio se u novembru 1991. godine i on je u Srbiju doveo zapadnoslavonske Srbe, proterane, pod još uvek nerazjašnjenim okolnostima, iz (većinom seoskih) naselja u opštinama Pakrac, Daruvar, Grubišno Polje, Podravska Slatina, Virovitica, Orahovica, Slavonska Požega, Nova Gradiška...

Početak rata u Bosni i Hercegovini u aprilu 1992. godine prouzrokovao je u to vrijeme, najduži i najveći talas izbeglica sa svih područja gdje su se odvijali ratni sukobi. Novi veliki talas usledio je u maju 1995. godine nakon hrvatske vojne akcije "Bljesak" na dio Zapadne Slavonije pod kontrolom RSK, a peti u avgustu iste godine, posle "Oluje" kad su se u Srbiju slili prognani Krajišnici, ali i dio Srba iz Bosanskog Petrovca, Glamoča, Bosanskog Grahova, i Drvara, odnosno svi njegovi stanovnici, jer je iseljen celi jedan grad...

Egzodus Srba iz Krajine nakon hrvatske vojne akcije "Oluja" najveći je i najpotresniji izbeglički talas s kojim se Srbija, odnosno SRJ suočila u ovom ratu. Za samo nekoliko dana iz Dalmacije, Like, Korduna i Banije u Srbiju se slilo blizu 200.000 Srba. Vest o ovim kolonama, sto vec svi znaju ali je dobro u svakoj prilici ponoviti objavljena je u drzavnom dnevniku u 17. minutu.

Prema nekim procenama, gotovo polovina prognanih Srba iz Krajine prvi put je kročila na tlo Srbije, nemajući o njoj nikakvu drugu predstavu sem kao o svojoj matičnoj zemlji na koju su se, s vremena na vreme, mogli osloniti. Zbog toga je njihovo zaprepaštenje tretmanom na koji su naišli uoči i nakon prelaska Save i Drine – bilo ogromno.

Naime, odvajajući muškarce od njihovih porodica i ne dozvoljavajući im da uđu u Srbiju, pripadnici MUP Republike Srpske i MUP Republike Srbije zajednički su doprineli povećanju ionako velikih trauma prognanika iz Krajine.

Iz tzv. sabirnih centara u koje su najpre smešteni, izbegli Srbi nisu mogli da se jave svojim rođacima, nasilno su upućivani u udaljene krajeve Srbije, što dalje od Beograda i Vojvodine. Tih su dana Krajišnici na traktorima, u kamionima, autobusima, ali i pješice, bukvalno lutali drumovima Srbije. U Beogradu se nisu smeli zaustavljati. Policija je kontrolisala sve izlaze sa auto-puta kako neki traktor ili vozilo sa krajinskom registracijom ne bi slučajno ušlo u srpsku prestonicu.

Pogledajmo i statistiku i brojke koje rečito svedoče o masovnoj pojavi izbeglištva i teretu kojeg je, istina, Srbija, odnosno njen narod, godinama nosili na svojim leđima.

Popisi i brojke: Prve izbeglice je popisivala tada nadležna Matica iseljenika, (Bran Crnčević bio je predsednik). Matica je 1991. i 1992. godine evidentirala izbeglice, prikupljala niz podataka o imovini koju su imali u zavičaju i o njihovu zdravstvenom stanju. Brojni podaci koje su izbegli ispisali u formularima koje su im službenici u Matici dali ne samo da nisu obrađeni i javno publikovani već im se gubi svaki trag.

Do formiranja Komesarijata za izbeglice Srbije, evidenciju izbeglih i prognanih u SRJ vodio je Crveni krst Jugoslavije. Prema podacima te organizacije, izbeglice iz Hrvatske počele su dolaziti u Jugoslaviju već u martu 1991. godine. Tek godinu dana kasnije formiran je, na osnovu Zakona o izbeglicama (usvojen 1. aprila 1992. godine) Komesarijat za izbeglice Republike Srbije "sa zadatkom da se brine o prihvatu, smeštaju i zbrinjavanju izbeglica sa teritorija bivših jugoslovenskih republika, bez obzira na njihovu nacionalnu, versku ili bilo koju drugu pripadnost", kao i da "obebeđuje ostvarivanje zdravstvenih, obrazovnih, socijalnih i ostalih potreba izbeglica" – kako je navedeno u prvom biltenu što ga je izdao Komesarijat za izbeglice. U tom biltenu (od 28. 10. 1992. god.) objavljena je "zvanična procena" Komesarijata i Crvenog krsta ukupnog broja izbeglica u Srbiji. Iz Hrvatske je, prema toj proceni, tada bilo "oko 199.000" izbeglica, a ukupno "oko 540.000". Iz Bosne i Hercegovine je bilo 304.000. Međutim, u biltenu kojeg je Komesarijat objavio za period januar-mart 1995. godine stoji da je, od ukupnog broja zvanično registrovanih izbeglica u SRJ (365.000) iz Hrvatske njih 129.000!?

Komesarijat nije nakon provedenog popisa objavio precizan broj izbeglica, već se dalje koristio "procenama", obrazlažući to stalnim pristizanjem novih, neodazivanjem svih izbeglih na popis, manjkavošću evidencija i slično.

Sledeće godine (1996), iako Zakon o izbeglicama nije menjan, Komesarijat je proveo reviziju statusa izbeglica – opravdavajući potrebu za revizijom "promenom političke situacije". To je, drugim rečima, značilo da ovdašnje vlasti procenjuju kako je u "zapadnim srpskim zemljama" – Republici Srpskoj Krajini i Republici Srpskoj, situacija stabilna i svi oni koji su izbegli s tih prostora ne bi trebalo da imaju status izbeglice. Nakon provedene revizije, oko 90.000 ljudi izgubilo je izbeglički status – međutim, vrlo je malo njih zaista i napustilo Srbiju i vratilo se u mesta iz kojih su izbegli.

Prema popisu izbeglica, koje je sproveo UNHCR zajedno sa Komesarijatom za izbeglice Srbije (popis je trajao od 16. aprila do 30. maja 1996), utvrđeno je da u Srbiji boravi 537.937 izbeglica. Od tog broja sa prostora

Bosne i Hercegovine je 232.974, (iz Republike Srpske 47.909, a sa prostora BH federacije 185.065), a iz Republike Hrvatske 290.667.

Prema navedenom popisu, od 1991. godine do avgusta meseca 1995. registrovano je 228.929 izbeglica. Od avgusta 1995. registrovano je 189.003 prognanika. Od ukupnog broja od 537.937, status izbeglice nema 120.005.

U kolektivnim centrima tada je smešteno 54.409 izbeglica, vlastiti smeštaj (stan ili kuća) ima 25.439 izbeglica, dok kod rodbine ili prijatelja, prema popisu, živi njih 296.715, što nije tačan podatak, jer su se mnogi prijavili da stanuju kod rodbine (102.668) radi dobijanja prognaničke legitimacije. Prema podacima Helsinškog odbora, veliki broj izbeglica koji je prijavio da stanuje kod rodbine, uglavnom stanuju u iznajmljenim objektima. U napuštenim objektima stanuje 49.539 izbeglica.

Prema ovom popisu, od izbegličke populacije 254.074 su muškarci, 283.863 žene, a dece je 143.278 (bez oba roditelja 653, a sa jednim 6676). Osoba starijih od 65 godina je 70.522. Po nacionalnoj strukturi Srba je 496.386, Jugoslovena 7920, Muslimana 4847, Hrvata 4000 i drugih 24.784.

U Beogradu je smešteno 140.662, u užoj Srbiji, bez Beograda, 148.367, u Vojvodini 229.811 i na Kosovu 19.097 izbeglica.

Posebno treba istaći da penzionera ima 43.419, od kojih nijedan ne dobija penziju, a onih koji zavise od tuđeg rada i pomoći ima 231.164, dok je aktivno radno sposobnih 253.746. Ovi podaci ukazuju na socijalni problem koji će nastati prilikom integracije izbeglica. Kako se u većini izjava tvrdi da je izbeglička populacija pretežno sastavljena od poljoprivrednika potrebno je naglasiti da se prema popisu kao isključivo poljoprivredno stanovništvo izjasnilo 17.435 izbeglica.¹⁰

Popis je organizovao Komesarijat za izbeglice Republike Srbije i UNHCR, s ciljem da se utvrdi tačan broj izbeglica u Srbiji i dobiju približni podaci o željama izbeglica vezanim za njihovu budućnost. Uvidevši da je odaziv izbeglica slab, Republički komesarijat za izbeglice donosi "odluku" mimo svih zakonskih propisa i objavljuje "obaveštenje" kojim se obavještavaju sve izbeglice (i, naravno sva prognana lica – budući da izbeglice nisu prognanici, a prognanici nisu izbeglice) da će, počev od 1. 6. 1996, ostvarivanje svih prava, bez obzira na status, biti moguće samo uz pokazivanje popisne kartice. U ovom slučaju se doslovce i prešlo sa reči na dela. To je bilo jedino što je Bratislava Morina obećala i u potpunosti ispunila.

Prema rezultatima tog popisa za povratak se izjasnilo samo oko 50.000 izbeglica, dakle manje od 10 odsto. Zbog stalnih manipulacija sa izbeglicama očigledno je da ovi podaci nisu bili tačni i da se velik broj izbeglica bojaio izjasniti za povratak, ili je bio pod pritiskom popisnih komisija u pogledu izjašnjavanja za povratkom.

¹⁰ Podaci su uzeti iz godišnjeg izvještaja Helsinškog odbora za 1996. godinu.

Popis stanovništva 2002. godine obuhvatio je i izbeglice koji su popisani na istovjetan način kao i ostala lica u Srbiji. U popisu 2002. godine na teritoriji Republike Srbije registrovano je 379.135 izbeglih lica. (Prilog br. 1)

Najveća koncentracija izbeglih lica je u gradu Beogradu (111 300), odnosno nešto manje od trećine svih izbeglih lica. Iz Hrvatske je izbeglo 61,5 odsto (ili 233.125 izbeglih lica) dok je iz Bosne i Hercegovine izbeglo 34,7 odsto (131.469 izbeglih lica).

Prema podacima Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore posmatrano po opštinama Bosne i Hercegovine iz kojih je stanovništvo izbeglo, može se videti da je najviše izbeglih iz opštine Mostar (6.316), zatim iz opština Tuzla (4.913), Sanski Most (5.227), Bihać (4.104), Zenica (3.296), Zvornik (3.366) i Drvar (3.482). Između dve i tri hiljade lica izbeglo je iz još osam opština (Banja Luka, Bosanska Krupa, Bosansko Grahovo, Bugojno, Glamoč, Goražde, Ključ i Srebrenica). Ukupan broj izbeglih iz sarajevskih opština je (8.500). Iz još dvadeset opština broj izbeglih lica premašuje 1.000 lica.

Kao što se vidi, izbegla lica nisu napuštala samo opštine s većinskim muslimanskim i hrvatskim stanovništvom, koje se pretežno nalaze na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, već i opštine koje pripadaju Republici Srpskoj.

Najveći broj izbeglih lica iz Bosne i Hercegovine registrovan je u 1992. godini (51.384). Te godine najviše lica je izbeglo iz Mostara (3.968), Goražda (1.407), Bugojna (1.397) i Zenice (1.384).

I 1995. godini zabeležen je, takođe, porast u broju izbeglih lica. Tada je najviše izbeglih lica bilo iz opština Sanski Most (2.701), Drvar (2.159), Bosansko Grahovo (1.733) i Glamoč (1.361).

Najveći broj izbeglih lica koji je napustio Hrvatsku potiče iz Knina (23.095) i Osijeka (12.013). Zatim slede: Vukovar (11.228), Zagreb (11.869), Benkovac (10.644), Petrinja (8.726), Beli Manastir (8.801), Karlovac (8.030), Glina (8.521).

Između pet i osam hiljada lica izbeglo je iz još sedam opština (Dvor, Gračac, Pakrac, Sisak, Korenica, Vrginmost i Zadar). Iz sedamnaest opština Hrvatske iselilo se između dve i pet hiljada lica.

Već nakon izbijanja prvih sukoba 1991. godine, na području Hrvatske usledio je prvi talas izbeglica na teritoriju Srbije. U toj godini izbeglo je 35.811 lica. Tada je najviše izbeglih lica registrovano iz Zagreba (4.567), Osijeka (3.659), Zadra (1.758), Splita (1.743), Pakraca (1.739) i Vukovara (1.601).

U 1995. godini, u kojoj izbeglički talas dostiže vrhunac, velikim brojem izbeglica najviše su bile pogođene opštine: Knin (17.096), Benkovac (7.884), Glina (6.441), Petrinja (6.420), Karlovac (4.888) i Dvor (4.581).

I ovdje se može zaključiti da se stanovništvo iseljavalo ne samo iz područja zahvaćenih ratnim sukobima, već i sa teritorija gdje nije bilo većih

međuetničkih konflikata. Pripadnici srpske nacionalnosti, vidi se, napuštali su gotovo sva područja Hrvatske na kojima su bili nastanjeni.

Još uvek vlada prilična konfuzija i u pogledu broja izbeglica koji žive u Srbiji sa izbegličkim statusom i onih koji su se, prema podacima hrvatske Vlade i UNHCR, vratili u Hrvatsku. UNHCR je registrovao da se od 200.000. izbeglih Srba (posle vojne operacije "Oluja" 1995) u Republiku Hrvatsku do početka 2002. godine vratilo oko 90.000 Srba. Od 1996. godine do početka 2002. godine hrvatske vlasti su registrovale oko 59.000 povratnika iz Republike Srbije.¹¹ Procena Komesarijata za izbeglice Republike Srbije je da se od 1996. godine u Hrvatsku vratilo oko 30.000 izbeglica iz Srbije.¹²

Prema podacima UNHCR iz januara 2002. godine u Bosnu i Hercegovinu se vratilo 425.307 raseljenih lica i 385.788 izbeglica. Od tog broja u Federaciju se vratilo 271.078 raseljenih i 352.863 izbeglica. U Republiku Srpsku vratilo se 146.405 raseljenih i 32.925 izbeglih lica. UNHCR je konstatovao da među povratnicima u Bosnu i Hercegovinu (raseljenih i izbeglih) najveći je broj Bošnjaka, oko 500.000, dok Srba povratnika ima oko 180.000. Od ukupnog broja pripadnika manjinskih naroda koji su se vratili u Federaciju (42.669) najveći je broj Srba. Tokom 2001. godine, po ovom izveštaju u Sarajevo se vratilo 16.600 Srba.

Pravni položaj izbeglica

Još uvek ne postoje zakonski okviri za zaštitu izbeglica i strukture koje bi se bavile izbeglicama, pa i azilantima u SCG.

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) pristupila je Konvenciji o statusu izbeglica 15. 12. 1959. godine, a Protokolu o statusu izbeglica 15. 01. 1968. godine. Savezna Republika Jugoslavija (SRJ) prihvatila je sve međunarodne akte koji su predstavljali deo pravnog poretka SFRJ, pa je formalno pravno u obavezi da primenjuje i poštuje oba ova dokumenta.

Međutim, Savezna Republika Jugoslavija nije donela poseban Zakon o azilu¹³, pa se, u slučaju da neko lice traži azil, primenjuju odredbe Zakona o kretanju i boravku stranaca (iz 1980. godine¹⁴). U poglavlju pod nazivom "Pravo azila", ovaj Zakon određuje uslove za dobijanje azila, organ koji je

¹¹ Reporter od 23. 01. 2002, naslov članka "Dragi moji namučeni prijatelji", strane od 19 – 21, autori Vesna Tašić i Midorag Marković.

¹² Intervju Sande Rašković Ivić dnevnom listu *Novosti* od 24. 06. 2002, članak pod nazivom "Na posnom tanjiru".

¹³ ECRE Izveštaj UNHCRa za 2001. godinu pod nazivom *Federal Republic of Yugoslavia*, dostupan na sajtu www.ecre.org/cuntry/01/FRY.pdf

¹⁴ Zakon o kretanju i boravku stranaca SFRJ objavljen u "Službenom listu SFRJ" 56/80, 53/85, 30/89 i 53/91.

nadležan za donošenje odluke o priznanju prava na azil, smeštaj, ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu, organe koji odlučuju o vrsti smeštaja i obimu zdravstvene i socijalne zaštite koju lice može uživati, uslove po kome se strancu može oduzeti pravo na azil i koji je organ u drugom stepenu nadležan da donese odluku po žalbi na negativno rešenje o pravu na azil kao i na rešenje o oduzimanju prava.¹⁵ Ovaj Zakon ne sadrži pravila *Safe country of origin i safe third country*, niti pravilno i precizno korespondira sa definicijama Konvencije i Protokola o izbeglicama o uslovima pod kojima određeno lice može tražiti zaštitu na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije.¹⁶ Po žalbi na negativno rešenje o pravu na azil i oduzimanju prava konačnu odluku donosi Vlada SRJ.¹⁷ Zbog očigledne nekompatibilnosti između zakonodavstva SRJ i međunarodnih standarda, pre svega evropskih, u oblasti zaštite lica koja traže pravo na azil i imigranata, Savezno ministarstvo unutrašnjih poslova još radi na izradi predloga Zakona o azilu i izmenama i dopunama Zakona o kretanju i boravku stranaca.¹⁸

Republika Srbija je 1992. godine donela Zakon o izbeglicama.¹⁹ Zakon se odnosi i primenjuje isključivo na Srbe i građane drugih nacionalnosti koji su imali prebivalište na području bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije²⁰, dok izbeglički status lica koja nisu imala prebivalište na teritorijama drugih republika bivše Jugoslavije nije regulisan ovim Zakonom. Na njih se primenjuje Zakon o kretanju i boravku stranaca iz 1980. godine.²¹ Odredbe ovog Zakona nisu u potpunosti kompatibilne sa Konvencijom i Protokolom o statusu izbeglica. Ovim Zakonom se regulišu isključivo i samo prava na sticanje statusa koje je definisano članom 50. Zakona: "Strancu koji je napustio državu čiji je državljanin ili koji je bio stalno nastanjen kao lice bez državljanstva da bi izbegao proganjanje zbog svojih naprednih političkih stremljenja ili nacionalne, rasne ili verske pripadnosti može se u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji priznati status izbeglice".

¹⁵ Isto.

¹⁶ Član 44. Zakona o kretanju i boravku stranaca SFRJ iz 1980. godine definiše pod kojim uslovima neko lice može dobiti azil u Jugoslaviji: "Strancu koji je proganjen zbog svog zalaganja za demokratske poglede i pokrete, za socijalno i nacionalno oslobođenje, za slobodu i prava ljudske ličnosti ili za slobodu naučnog ili umetničkog stvaranja priznaće se pravo azila u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji".

¹⁷ Član 49. Zakona o kretanju i boravku stranaca SFRJ.

¹⁸ ECRE izveštaj UNHCRa za 2001. godinu.

¹⁹ Zakon o izbeglicama Republike Srbije objavljen u "Službenom glasniku RS" br.18/92.

²⁰ Član 1. stav 1. Zakona o izbeglicama RS iz 1992. godine definiše koja lica po ovom Zakonu imaju pravo na izbeglički status u Republici Srbiji.

²¹ Zakon o kretanju i boravku stranaca SFRJ, poglavlje "Izbeglice", član 50. do člana 60.

Zatim, ovim Zakonom se predviđa koji je organ nadležan za donošenje odluke o priznavanju statusa, dvostepenost u donošenju odluke o priznanju i oduzimanju statusa, obezbeđenje sredstava za smeštaj i izdržavanje na rok od dve godine od dana podnošenja zahteva za priznanje izbegličkog statusa i pod kojim uslovima lice u Jugoslaviji može izgubiti izbeglički status. Ostala prava predviđena Konevncijom i Protokolom o statusu izbeglica nisu regulisana ni saveznim ni republičkim propisima.²²

Zakon o izbeglicama Republike Srbije iz 1992, koji je primenjiv samo na rezidente sa teritorije republika koje su činile Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, revidiran je odlukom Saveznog ustavnog suda.²³ Izmenjeni su članovi Zakona koji su se odnosili na vojnu obavezu za izbeglice pod istim uslovima pod kojima obavezu moraju izvršiti državljani Republike Srbije, kao i na gubljenje izbegličkog statusa usled neizvršenja vojne obaveze. Ovaj Zakon predviđa uslove pod kojima lice stiče status izbeglice, organ koji je nadležan za utvrđenje statusa izbeglice i gubljenje statusa, organ koji je nadležan da odluči po žalbi na rešenja, identifikacione dokumente, propise o zbrinjavanju izbeglica, materijalnoj pomoći za izbeglice, obavezi prijave i objave mesta boravka, pravo na zdravstvenu zaštitu, školovanje i zaposlenje, radnu obavezu, zaštitu ličnih i kolektivnih prava izbeglica, nadležnost i delokrug organa koji su nadležni za pomoć izbeglicama (Komesarijat), način pribavljanja sredstava za zbrinjavanje izbeglica.²⁴

²² Izbeglička situacija sa početka devedesetih dočekana je bez adekvatnog zakona. Uzrok tome je svakako nemogućnost procene dužine trajanja sukoba te svih mogućih posledica. Isto tako bilo je onih koji su smatrali dovoljnim direktnu primenu međunarodnih konvencija. Oni koji su se protivili takvom rešenju su isticali da su međunarodni standardi često neodređeni, elastični i da u našoj konkretnoj situaciji nisu do kraja primenjivi u praksi.

Ono što je neophodno u kreiranju nove regulative je potpuno priznavanje specifičnih svojstava izbegličke populacije. Isto tako neophodno je izbeći bilo kakav vid uslovljavanja prema izbeglicama i u potpunosti ih izjednačiti sa domaćim stanovništvom - ne samo u pravima nego i u obavezama.

Pažljivo regulisanje zahteva i okolnost da izbeglička populacija čini značajan ljudski resurs koji može dosta da doprinese - naročito u vreme kada ljudski potencijal uzima primat ispred svih ostalih.

²³ Odlukom SUS objavljenom u "Službenom listu SRJ" 42/2002-10 utvrđeno je da član 2. tačka 2, član 18. stav 2. tačka 3 i član 18. stav 1. tačka 4. Zakona nisu saglasne sa Ustavom SRJ i Konvencijom o statusu izbeglica.

²⁴ Krajišnici iz Hrvatske nisu u Srbiji dobili status "izbjeglica" već "prognanika". Nakon brojnih rasprava u javnosti i pitanja zašto su statusi razdvojeni (prognanici nisu u početku imali pravo na lične dokumente, i pravo na rad) ta jezička novotarija prevaziđena je tako što je zadržan naziv ali su statusno izjednačene obje ove kategorije.

Bivši savetnik predsednika Vlade RS Branko Radujko najavio je septembru 2002 godine mogućnost donošenja novog Zakona o izbeglicama, te formiranje radne grupe koja treba da usaglasi zakonske predloge.²⁵ Iste godine Dario Karminati, tadašnji predsednik UNHCRa u Jugoslaviji, najavio je donošenje novog Zakona o izbeglicama na saveznom nivou, kojim bi se regulisao status lica koja su imala prebivalište u državama van teritorije bivše Jugoslavije.²⁶ SRJ je u međuvremenu izabrana za novog člana Izvršnog odbora Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija.

Sanda Rašković Ivić, bivši republički komesar za izbeglice, krajem juna 2002. godine je izjavila da republička Vlada priprema donošenje Zakona o raseljenim licima, kojim će se, pre svega, regulisati imovinska i socijalna prava raseljenih sa Kosova.²⁷ Ovaj Zakon, kao ni prethodni (novi Zakon o izbeglicama, savezni Zakon o izbeglicama, Zakon o azilu) kao ni ostala obećanja nisu ispunjena.

Naši pravni akti o izbeglicama, nažalost, različitog su pravnog ranga i međusobno nisu usklađeni, što dovodi ne samo do pravne konfuzije nego i do stvarnih problema u životu izbeglih lica, jer svi ne mogu na isti način ostvariti svoja prava koja su im međunarodnopravno garantovana. Osim toga, nemoguće je i precizno definisati pojam – izbeglica.²⁸

Izbeglice, vlast i javnost u Srbiji

Tretman: Iako se radi o preko pola miliona ljudi, izbegličko pitanje u Srbiji nikada nije od strane države otvoreno kao ozbiljno ekonomsko, moralno i političko unutrašnje pitanje, već je konstantno potiskivano u stranu, a izbeglički problemi su uglavnom ad hoc rešavani što je već godinama evidentno i našto je upozoravano odmah po okončanju sukoba.. (Prilog br. 2)

Bivša vlast ih je malo popisivala, a onda mobilisala, hapsila, proterivala ili deportovala na Kosovo. Nove vlasti ih ne primećuju, prati ih ignoracija i autističnost, dosadile su i međunarodnim humanitarnim organizacijama pa gotovo da nemaju više status žrtve, bez aktivne su pomoći medija, publikacija, sa mistifikovanim zakonima i procedurom kroz koju moraju da prođu da bi se vratile ili ostale. Svi ovi i još mnogi drugi problemi

²⁵ "Blic" od 25. 09. 2002, naslov "Vlada nezadovoljna radom Komesarijata", strana 7.

²⁶ "Politika" od 09. 05. 2002, naslov "Odgovornost za brigu o izbeglicama", strana 10.

²⁷ "Glas" od 26. 06. 2002, naslov članka "Bolji život za izbegle i raseljene".

²⁸ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, "Izbeglički korpus u Srbiji", Beograd 2004.

prate izbeglice u svakodnevnom životu, uslovljavaju njihovo nepoverenje, apatiju, zatvorenost i robovanje starim mitovima, nepoverljivost prema demokratiji i sklonost ka radikalnom ekstremizmu.

Pojavom prvih izbeglica u Srbiji njihov prihvatanje nije bio organizovan na način kako je to uobičajeno u međunarodnom pravu i praksi, u tzv. izbegličkim logorima, već je smeštaj vršen u domaćinstvima, a samo 10 odsto izbeglica je zbrinuto u kolektivnim centrima. Kao kolektivni centri korištene su škole, bolnice, sportske hale, kasarne, radničke barake, ali bez prethodne adaptacije i prilagođavanja novim potrebama. Da tragedija bude još veća, država se i zakonom ogradila od obaveze zbrinjavanja izbeglica članom 8. kojim je propisano da će se kolektivni smeštaj obezbediti samo onim licima za koja to nije moguće u domaćinstvima.

Većina izbeglica bila je od početka izbegništva smeštena u porodice – što kod rodaka, što kod prijatelja i poznanika, što kod humanih ljudi. Takva vrsta zbrinjavanja je često isticana kao "srpski fenomen" kojeg svet ne poznaje kad je izbegništvo u pitanju. Ubrzo se, međutim, pokazalo da je porodični i prijateljski "zagrljaj" za izbeglice bio dvosekli mač. Naime, država je, prebacujući teret zbrinjavanja na svoje državljane, rasteretila javnost i institucije i normalno je da su njezini predstavnici javno pozdravljali "tradicionalno srpsko gostoprimstvo".

Kako navode u svom izveštaju novinarka "Pravog odgovora" Milka Ljubičić i Vera Duduković prve izbeglice primljene su bez rezervi i kao dokaz ispravnosti tadašnje politike i podgrejavane zavere protiv Srba²⁹. Mnoge izbeglice su zbrinjavane u hotele, odmarališta, prazne stanove, relativno lako su se zapošljavale, veliki privredni sistemi i javne službe su primale izbegličke kadrove u svoje kolektive... Ta, naizgled "široka ruka" sistema pružena izbeglicama počela je, međutim ubrzo "bosti oči" delu domaće javnosti koja je naglo siromašila (inflacija, sankcije), pa se artikulisala jedna vrsta opšte netrpeljivosti prema izbeglicama. Učestale su optužbe sistema, a izbeglicama se sve češće prigovaralo to što su napuštali svoje kuće. Prema istraživanju Zvonka Tarlea u javnosti se glasno govorilo da izbeglice nisu više dobrodošle: Zato što imaju vaške, zato što neće na Kosovo, zato što neće da pošalju žene i decu, a oni da ostanu da brane Zapadne srpske zemlje i tako dalje.

Tako se desilo da ista ona javnost, putem medija opširno obaveštavana o kontekstu iz koga je izbegništvo nastalo, zaboravlja tegobe ljudi sa kojima je suošćala i doživljava ih kao strano telo.

Da li zbog činjenice da biti izbeglica odavno nije nikakav ekskluzivitet ili zbog opšteg društvenog siromaštva i niza nevolja sa kojim se suočava i

²⁹ Istraživanje o položaju izbeglica u Srbiji, Kalendar Prosvjete Zagreb za 1998 godine.

domaće stanovništvo, tek danas problemi izbeglih i raseljenih lica nisu ni blizu fokusa interesovanja niti medija, niti države i njenih stanovnika

Po fazama prva iskustva izbeglica po dolasku u Srbiju mogla bi se okarakterisati kao pozitivna, izgledalo je da domicilno stanovništvo razumije i saoseća sa tragedijom koja je izbeglice zadesila i uopšte, atmosfera prihvata bila je mnogo povoljnija od one s kojom će se kasnije suočiti izbeglice.

Druga faza, međutim, vodi delimičnom otrežnjenju i mogla bi se nazvati periodom realnog pesimizma. Nailaze prve prave poteškoće, javljaju se klice sumnji u efikasnost obećanih rešenja. Vanjski svet postaje grub, neosetljiv za ljudsku muku. Počinje prvo sanjanje o povratku u zavičaj zbog neprijatnosti u novoj sredini.

Treća faza je faza depresivnog pesimizma kada sredina počinje kritički da se odnosi prema izbeglicama, meri njihove postupke i precizno procenjuje njihovo ponašanje. Javlja se nestrpljivost i netrpeljivost prema izbeglicama, počinju i veliki nesporazumi. U odnose domaćin-izbeglica uvlači se konkurentnost, pa se "gosti" sve češće doživljavaju kao ljudi koji remete komfor i menjaju sudbinu domaćina.

Taj raspon od dobrodošlice do otvorenog konflikta stvara uslove za grupnu depresivnost i opštu nesigurnost. Kod izbeglica se bude i talože male i velika paranoje, pa čak i duboke i teške duševne bolesti. Na taj emocionalni atak ovi nesrećni ljudi različito reaguju. Manji broj dopušta svojim nezadovoljstvima i frustracijama da odmah isplivaju na površinu, a većina to pokušava da potisne.

Ratno izbeglištvo rasipa porodicu: jedan deo porodice odlazi u rat i to postaje njihova glavna preokupacija. Drugi deo odlazi u zbeg, a zatim i u izbeglištvo. Povratak ratnika i ponovno okupljanje porodice karakteriziraju duboke emocionalne krize. Izbegličke porodice dočekuju svoje najbliže iz rata kao faktor stabilnosti i obnavljanje starih zadovoljstava zajedničkog života. Međutim, povratnici iz rata donose u porodicu netrpeljivost, nesreću, smrt, vlastite poraze, strahove i traume.

Tako rat izbeglištvu donosi novu porodičnu patologiju. To je najteža, najupornija i najneprirodnija patologija. Narušava se stabilnost i normalnost pojedinca ovog minijaturnog kolektiviteta. Taj psihološki prostor se sve više i više nagrizi. Povratak izbeglica svojim kućama i u svoje sredine nije samo politički problem, to je isto tako i antropološki problem, psihološki problem, psihopatološki problem i konačno humanistički problem."

Dva najekstremnija primera života izbeglica – kolektivni centri i "novobogataši" – bili su i najčešće zastupljeni u medijima, a samim tim i u svesti domicilnog stanovništva stvarala pogrešnu sliku i brojne predrasude o izbegličkoj populaciji. Međutim, realno stanje je takvo da većina izbeglica živi bedno radeći na crno, često one najgore i najniže plaćene poslove, bez obzira

na svoje kvalifikacije, kako bi bili u mogućnosti da plate iznajmljene stanove (obavezno u stranoj valuti) i zadovolje osnovne životne potrebe.

Instrumentalizacija izbeglica: Izbegličko pitanje na prostoru bivše Jugoslavije i dalje se rešava isključivo u funkciji zaokruživanja etničkih država, kada je u pitanju povratak u domicilne države. Imajući u vidu da je međunarodna zajednica, kroz humanitarnu pomoć, izdvojila ogromna sredstva za preživljavanje ove najugroženije kategorije stanovništva na svim stranama, vlasti u novonastalim državama imale su manevarski prostor za konstantnu manipulaciju. Beogradske vlasti su tokom čitave decenije izbeglice koristile u dva pravca: eksponiranje izbeglica kao srpskih žrtava pred svetom, s jedne strane, i njihovo usmeravanje na integraciju u Srbiju i, u tom smislu, obeshrabrivanja od povrataka, s druge. Ovakav pristup se pokazao pogubnim, pre svega za izbeglice, jer je samo doprineo njihovoj konfuziji i otežao donošenje bilo kakve trajnije odluke kada je u pitanju povratak, odnosno ostanak. Stalna instrumentalizacija, o kojoj izbeglice uglavnom imaju punu svest, dovela je i do njihovog licemernog odnosa prema aktuelnim vlastima, jer to je bio jedini način da se preživi i prilagodi datim uslovima i manipulacijama vlasti. (Prilog br. 3)

Osim želje da se što veći broj izbeglica stalno integriše u Srbiju, nove vlasti nisu pokazale neko veće zanimanje za ozbiljno i sveobuhvatno rešavanje njihovih problema. Najmanje su pokazali sluh za njihov povratak i u tom smislu, adekvatno zalaganje kod domicilnih zemalja.

Pitanje izbeglica nije samo humanitarno, već je i političko, pravno i moralno pitanje. Sadašnji kontekst srbijanske političke scene nije moguće razumeti bez razumevanja sudbine prekodrinskih Srba. Instrumentalizacija Srba, pre svega u Hrvatskoj, zatim u Bosni i najzad na Kosovu, ne samo da ih je pretvorila u izbeglice od samog početka rata, već ih je dovela u ćorsokak. Ujedinjenje svih Srba u jednu državu bio je glavni politički cilj beogradskog režima i u tom je smislu sudbina izbeglica neodvojiva od političkog fijaska tog projekta. Na žalost, danas, i pored jasnog poraza, beogradski režim koristi kosovske Srbe sa idejom da se odvoji barem jedan deo Kosova, pre svega Kosovska Mitrovica i rudnici Trepče. Pokušaj režima da spreči upis dece sa Kosova u škole u Srbije ili da uskrati penzije onima koji su napustili Kosovo bio je upravo u funkciji ovog cilja. Pored isforsiranog povratka izbeglica na ovo područje, tamo su infiltrirani i brojni policajci i vojnici preobučeni u civile.

Od samog početka rata stvarane su izbeglice koje je trebalo da dokažu da "zajednički život nije moguć", a zatim da proteraju sve ne-srbe sa teritorija koje su proglašene etnički srpskim teritorijama. U tom je smislu opozicija delila isti stav sa režimom i sprečavala svaki pokušaj da se radi na povratku izbeglica. Trebalo je da izbeglice posluže za konsolidaciju teritorije koje su smatrane "etnički srpskim", i to najveći deo Bosne i po mogućnosti Hrvatske, što bi zadovoljilo težnju srpskih nacionalista za "pomeranje" države na

severozapad. U tom bi slučaju Kosovo moglo biti podeljeno sa Albancima po istom principu kao u Hrvatskoj i Bosni: dakle, velikim "premeštanjem" stanovništva.

Egzodus Srba iz Hrvatske, a zatim iz Sarajeva, bili su upravo indikativni u pogledu namere da se ti Srbi nasele na teritorije koje su smatrane delom nove srpske države, znači u tzv. Republici Srpskoj. Ovakavi postupci su očigledno u suprotnosti sa osnovnim principima međunarodnog prava i Poveljom Ujedinjenih nacija. Čak i da je "pomeranje" stanovništva bilo "dobrovoljno", čitav postupak je nehuman i bolan, posebno imajući u vidu da su čitave generacije bile rođene na datom prostoru. Posebno je traumatizovano ruralno stanovništvo, koje je vezano za zemlju i svoj kraj. Nehumanost takvog postupka još je lakše vidljiva kada se ima u vidu da su "novi uslovi" uglavnom nepovoljni: ekonomski uslovi, geografska neprilagodljivost, kulturne razlike, ali i animozitet prema pridošlicama, koje se često smatraju odgovornima za loše stanje u zemlji.

Vreme je pokazalo da je ratna politika režima u Srbiji bila koncentrisana na osvajanje teritorija, a ne na "ujedinjenje svih Srba". To je uostalom Dobrica Ćosić jasno rekao (u knjizi "Promene", objavljenoj 1992): "Srbi su raspadom Jugoslavije primorani da pronađu državno-političku formu rešenja svog nacionalnog pitanja. Ja je vidim u federaciji srpskih zemalja. U tu federaciju treba da uđu ne 'svi Srbi', nego srpske etničke oblasti". To objašnjava i nehuman postupak prema izbeglicama u celini.

Prema tretmanu i političkoj instrumentalizaciji mogla bi se, prema izvjestaju HO, napraviti podela unutar izbegličke populacije: prvo su došle izbeglice iz Hrvatske 1991, koje su uživale sve privilegije i status izbeglica, zatim izbeglice iz delova Hrvatske koji su bili pod srpskom okupacijom, koje nisu ostvarile izbeglički status, jer su došle svojom voljom. Zatim su došle izbeglice iz Bosne i Hercegovine 1992, i to iz delova koje nisu kontrolisale srpske vojne snage, koje su takođe dobile izbeglički status. Međutim, izbeglice sa bosanskih teritorija pod srpskom okupacijom ("Republika Srpska") nisu dobijale izbeglički status, jer su takođe dolazile svojom voljom. Nakon operacije "Oluja" dolazi do najvećeg egzodusa Srba, koji se nastanjuju na teritoriji tzv. Republike Srpske Krajine i Srbije i koji dobijaju status "prognanika". Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma podstaknut je (od strane paljanskih vlasti) egzodus Srba iz Sarajeva i njegove okolice, s tim što su oni ostali u Republici Srpskoj. Takođe su podstaknuti na odlazak Srbi iz Bosanske Krajine, koja je Dejtonskim sporazumom pripala Federaciji BiH. Tako su, pored ostalih, najveće žrtve srpskog projekta Srbi iz Hrvatske i Bosanske Krajine.

Podela Bosne i Hercegovine na entitete učvrstila je etničku podelu ove zemlje. Godinama nakon okončanja ratnih sukoba nije došlo do značajnijeg povratka izbeglica na teritorije gde oni čine manjine. Na žalost, međunarodna

zajednica nije uradila sve što je mogla da spreči petrifikaciju ovakvog stanja. Tek je u novije vreme počeo ozbiljniji rad Međunarodnog krivičnog suda za ratne zločine i hapšenje nekih od najodgovornijih za događaje u Bosni i Hercegovini, očigledno s namerom da se barem donekle, između ostalog, stvore uslovi za povratak izbeglica. U tom je pogledu veoma važno hapšenje generala Momira Talića i iznuđivanje ekstradicije Sudu Mladena Naletilića, odgovornog za zločine u Mostaru u tzv. Herceg-Bosni.

Bez obzira što nije postojala sveobuhvatna politika srpskog režima o izbeglicama, može se reći da je osnovna tendencija u suštini bila da se izbeglice iskoriste za konsolidaciju teritorija pod kontrolom srpskih snaga u Hrvatskoj (što je kasnije otpalo) i u Bosni i Hercegovini. Kao hrvatski, i srbijanski režim u suštini ima negativan stav prema povratku Srba u Hrvatsku, te zato vrši raznovrsne opstrukcije u realizaciji ozbiljnijeg povratka za koji inače postoji veliki interes.

Međutim, očigledna je namera bila da se izbeglice koje su došle u Srbiju razmeste u područja naseljena manjinama, kao što su Vojvodina, Sandžak, Kosovo, te u slabo naseljena područja Srbije. Tako je najveći broj izbeglica razmešten u Vojvodini, pre svega u oblastima gde su nastanjeni Hrvati i Mađari. To je dovelo do svojevrstne interakcije između manjina i izbeglica. Veliki broj Hrvata, koji su ionako bili pod stalnim pritiskom počev od 1991, iselio se, a u njihove kuće su se uselile izbeglice (Hrtkovci, Zemun, Zemun Polje, pogranični delovi Srbije prema Hrvatskoj i sl.). Mađari kao najbolje organizovana manjina najduže su opstajali, ali se čini da i oni sada zauzimaju radikalniji stav u pogledu svog statusa.

Nije uspeo pokušaj režima da se izbeglice usmere na Kosovo kako bi se izmenila demografska struktura Kosova. Samo je oko 30.000 Srba (najviše iz Hrvatske) u jednom periodu bilo na Kosovu (oni koji nisu imali gde), s tim što je polovina njih vremenom uspela da napusti Kosovo. Početkom oružanog sukoba na Kosovu i ostali su iseljeni, jedan deo njih u treće zemlje. Režim je optužio UNHCR i druge međunarodne organizacije koje su nakon početka sukoba na Kosovu pomagale hrvatskim Srbima da nađu utočište u trećim zemljama za etničko čišćenje Kosova od Srba.

Rezultati popisa stanovništva u Srbiji od marta 2002. godine najbolje su ilustrovali strah nacionalnih stratega da će Srbi postati "nacionalna manjina", te se u tom smislu može razumeti i njihova želja da se sve izbeglice zadrže u Srbiji. Vojvodina, koja već decenijama beleži pad nataliteta, poslednjim je popisom zabeležila porast stanovništva za 58.120, čemu je isključivo doprineo ogroman broj izbeglica (izvjestaj 02)

Nakon demokratskih promena u Srbiji, iako je u predizbornoj kampanji najavljivano da će problem izbeglica biti rešavan kao jedan od prioriteta, ništa se značajnije nije promenilo. Kao retki pozitivni pomoci mogu se navesti omogućavanje sticanja dvojnog državljanstva i pokretanje akcije u

cilju povratka stanarskog prava od strane Komesarijata i usvajanje Nacionalne strategije za rešavanje problema izbeglica. Prema toj strategiji izbeglicama bi trebala biti pružena pomoć bez obzira na to da li su se odlučili za integraciju ili za povratak. Integracija bi trebalo da obuhvati rešavanje stambenih pitanja davanjem kredita i otkupom seoskih domaćinstava uz ograničenje prometa. Uslov da bi se konkurisalo za imanje ili stan je posedovanje državljanstva ili potvrde da je ono zatraženo. Što se tiče lica koja poseduju zemljište ili su već započela gradnju predviđeni su projekti davanja zajmova u vidu građevinskog materijala. Plan je da se problem kolektivnih centara reši do 2005. godine tako što će manji broj njih biti pretvoren u gerontološke domove za zbrinjavanje starijeg stanovništva, dok se za ostale predviđa gradnja stanova, a postoji i mogućnost smeštaja u državne ustanove za koje će se plaćati renta.

Za kraj ostaje da se vidi da li je ovo još jedan od poteza vlasti koji služi isključivo u promotivne svrhe, ili će po tom pitanju stvarno nešto biti urađeno. Bez obzira na konačni ishod, ono što se sa sigurnošću može primetiti jeste da se sa donošenjem ove strategije zakasnilo jer se većina izbeglica kroz sopstveno angažovanje na neki način već integrisala.

Mobilizacija

O odnosu vlasti prema izbeglicama uverljivo govore nasilne mobilizacije izbeglica u Srbiji. Suprotno svim međunarodnim pravilima i standardima, već krajem 1993. i početkom 1994. godine na području Srbije (rede u Crnoj Gori) započele su nasilne mobilizacije.

"Jedino što možemo da uradimo je da vršimo pritisak na vlasti da poštuju Konvenciju o izbeglicama iz 1991. g. i Protokol iz 1967. kojima je jasno i precizno utvrđeno da država mora štititi izbeglice od takvih poteza. Izbeglice same trebaju izvršiti pritisak na vlasti i dati im do znanja da nisu spremne sudjelovati u tome", izjavila je gotovo bespomoćno Linda Saks, predstavnik za štampu beogradske kancelarije UNHCR.

Problemom mobilizacije pozabavio se u to vreme i beogradski SOS telefon za žrtve nasilja i diskriminacije.

"Do sada nam se javilo trideset ljudi koji su dobili pozive za mobilizaciju. Reč je o izbeglicama, dakle o ljudima koji već po svom statusu ne mogu biti vojni obveznici" – izjavio je tad novinarima Goran Svilanović. SOS telefon je tim povodom uputio zahtev za ocenu ustavnosti člana 1 i 2 Zakona o izbeglicama. Naime, članom 2 tog Zakona propisana je radna i vojna obaveza za izbeglice, što nije bilo u skladu sa Ustavom Srbije. Vojnu obavezu, naime, država je mogla propisati samo za svoje državljane, a izbeglice nisu imale državljanstvo SRJ. Svilanović je, takođe rekao: "Iz Ženeve se već prvog februara 1994. godine oglasio Visoki komesarijat UN za izbeglice koji je uložio

službenom Beogradu svoj protest zbog mobilizacije izbeglica u Jugoslaviji, ali od svega toga nije bilo većeg efekta."

Tokom juna 1995. godine sprovedena je treća masovna "mobilizacija" izbeglica o čemu je javnost bila detaljno obavestena kroz izveštaje nevladinih organizacija. Međutim, odluka Komesarijata za izbeglice Vlade Republike Srbije od 13. avgusta 1995. godine da se nakon operacije "Oluja" ne dozvoli ulazak muškarcima koji su vojni obveznici, ponovo stavlja pitanje "mobilizacije" izbeglica na dnevni red. Odluka je naišla na veliko negodovanje kod izbeglica, posebno supruga, majki i sestara vojno sposobnih, koje su odbile da idu u SRJ bez onih koje je Odluka pogadala. S obzirom na dramatičnost situacije sa izbeglicama, Vlada je popustila, ali samo privremeno. Vojno sposobne izbeglice su puštene u SRJ, ali samo da smeste svoje porodice i potom napuste teritoriju SRJ. Svi vojni sposobni muškarci bili su registrovani na ulasku u SRJ, čemu je bio očevidac i tim Helsinškog odbora na terenu, na graničnom prelazu Sremska Rača.

Nova hajka na izbeglice-muškarce, ali i građane SRJ rođene na prostorima Hrvatske i BiH uslediće u junu 1995. godine, nakon pada Zapadne Slavonije. Po načinu kako je sprovedena, ta mobilizacija (ljudi su hapšeni na ulicama, u javnom prevozu, noću u kućama, na radnim mestima, u školama i odmah otpremani u tzv. sabirne centre u Sremskoj Mitrovici i Šidu, odakle su, bez prava da se jave rodbini, odvođeni direktno na ratišta) spada među najbrutalnija poniženja sa kojima su se izbeglice suočile do tada. Mnogi u to vreme nasilno mobilisani dočekaće hrvatsku vojnu akciju "Oluja", biti zarobljeni, a mnogi se i dan-danas vode na listama nestalih. I tada su reagovala domaće i strane nevladine organizacije i UNHCR, osuđujući nasilnu mobilizaciju, ali ljudi koji su bili potencijalne i stvarne žrtve nisu od toga imali neke konkretne koristi u smislu zaštite od nasilnog odvođenja u Krajinu ili Republiku Srpsku.

Nakon toga, nastala je hajka na vojni sposobne Krajišnike. Helsinški odbor je evidentirao slučajeve kada je MUP Republike Srbije, ulazeći u ranim jutarnjim satima u kuće u kojima su bile smeštene izbeglice (često su indicije za to bila pred kućom parkirana kola krajiške registracije), odvodio izbeglice u nepoznatom pravcu. Prema iskazima porodica, mnogi od mobilisanih odvedeni su u istočnu Slavoniju. Ova lica su, prema njihovim svedočenjima, skidana sa traktora još na putu, pozivana na dogovor u vezi sa statusom u stanice milicije, ili autobusima odvedena iz mesta u koja su se smestila u Loznicu i Zvornik, odakle su prebačeni na teritoriju Bosne i Hercegovine. Onima koji su uspeali da se vrate na granicu sa Srbijom ovdašnje vlasti nisu dozvolile ulazak. Prema njihovim svedočenjima, Arkanovi "Tigrovi" odveli su 120 ljudi uz pretnje i provociranje. Među mobilisanimima bilo je i onih koji vojni nisu ni bili sposobni.

Podataka o broju "kidnapovanih" nema, jer ovaj problem za javnost, sudeći po pisanju štampe, ne postoji. Zamenik ministra za informacije je izjavio da nije upoznat sa činjenicom da se odvija mobilizacija. Napomenuo je da se možda radi o nekoj vrsti pravne pomoći, odnosno da MUP Srbije izlazi u susret zahtevu Vlade RSK i isporučuje vojno sposobne muškarce prema njihovim spiskovima. (Prilog br. 4)

Prema tvrdnjama mobilisanih i njihovih porodica procenjuje se da je u tom trenutku mobilisan najveći deo vojno sposobnih muškaraca iz tzv. Krajine (od ukupno 40.000 vojno sposobnih koji su ušli u SRJ više od 20.000 je nasilno mobilisano). Prema istim izvorima, ova lica od dokumenata imala su samo papir sa imenom i prezimenom na čijoj poledini piše "prinudno mobilisan", mada se u radio-vezama za njih govori "dobrovoljci"

Tokom septembra 1995, kidnapovanje Krajišnika je znatno intenzivirano. (Prilog br. 5) Pripadnici MUP-a Srbije kupili su ih na svim javnim mestima ili na kućnim adresama, zatim odvodili na Zvezdaru (Volgina ulica) odakle su ih autobusima upućivali u Erdut u "Centar za obuku". Prema svim svedočenjima koje je Helsinški odbor imao, tretman ovih ljudi u Erdutu je više nego zabrinjavajući. Naime, svi su bili podvrgnuti svojevrstnoj torturi, uvredama i ponižavanjima. Nakon takve "obuke" slati su na prve linije fronta u Bosni i Hercegovini. Svetski mediji su obilovali pričama o nehumanom ponašanju Arkanovih jedinica prema stanovništvu u Bosni ali i o borcima regrutovanim među Krajišnicima.

Helsinški odbor je posebno bio zabrinut i zbog činjenice što se većina svedoka tvrdila da su Crveni krst Srbije i Jugoslavije, jedine organizacije koje imaju celovit uvid u stanje izbeglica i njihov raspored u SRJ, omogućili MUP Srbije uvid u svoju dokumentaciju. Ovakav postupak organa vlasti Srbije i SRJ stvorio je veliko nepoverenje kod izbeglica, a mnogi odustaju od ostvarenja nekih svojih prava iz bojazni da zvaničnim organima daju svoje tačne podatke." Izvestavala je Helsinška Povelja.

Jedan broj izbeglica iz BiH i Hrvatske postavio je pitanje nadoknade štete nastale usled nasilne mobilizacije. To se posebno odnosi na one koji su nakon operacije "Oluja" "mobilisani" od strane Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije, a zatim "predani" (para)vojnim formacijama, pre svega, Arkanovim "Tigrovima" stacioniranim u RS i istočnoj Slavoniji. To je protivno svim konvencijama o statusu izbeglica i njihovim pravima u zemljama u kojima su potražili utočište, pre svega Konvenciji o statusu izbeglica iz 1951. godine, koju je ratifikovala FNRJ 1959. godine, i time je inkorporirala u naš pravni poredak (Konvencija zabranjuje proterivanje ili vraćanje silom na teritorije gde bi im sloboda ili život bili ugroženi).

Zbog nezakonite mobilizacije izbeglica preko pedeset muškaraca koji su tada mobilisani pokrenulo je postupke protiv Republike Srbije za nadoknadu štete koju su pretrpeli 1995. godine kada su mobilisani. Do sada je

donesen određeni broj prvostepenih presuda u korist izbeglica, ali pitanje je da li će one postati pravnosnažne i da li će biti izvršene. U dosadašnjem vođenju postupaka sudije su uglavnom korektne i ročišta se zakazuju u uobičajenim rokovima. Međutim, još nije doneta drugostepena odluka Okružnog suda u Beogradu po žalbi na prvu prvostepenu odluku, mada je proteklo uobičajeno vreme za odlučivanje po žalbenom postupku.

Nakon što je Prvi opštinski sud u Beogradu doneo prve prvostepene presude u korist jednog broja izbeglica zbog nasilnog mobilisanja, usledio je niz novih prijava. Neorganizovanost, neobaveštenost, a često i strah da će od države pretrpeti novo šikaniranje, utiče da je broj takvih lica relativno mali, s obzirom na broj ovako "mobilisanih" izbeglica.

Pravni problemi koji karakterišu ovu situaciju je mobilizacija lica koja se ne mogu mobilisati (izbeglice), zatim činjenica da mobilizaciju vrši neovlašćeni organ. Prema članu 23. Ustava SRJ, lišavanje slobode moguće je jedino u slučajevima i po postupku utvrđenim saveznim zakonom.

Javno pravobranilaštvo, kao zakonski zastupnik tuženog, osporava tužbene zahteve najčešće tipskim podneskom u kojem navodi da "MUP Srbije nije nadležan za mobilizaciju, kao ni druge poslove odbrane, već su u nadležnosti odgovarajućih saveznih organa. Ovi poslovi na teritoriji Republike Srpske i Sremsko-Baranjske oblasti su u nadležnosti odgovarajućih organa drugih država. MUP Republike Srbije nije nadležan niti je obavljao mobilizacijske poslove odbrane bilo kad, pa ni u vreme navedeno u tužbi." Negira se bilo kakvo učešće u nezakonitim lišavanjima slobode, a uz to se ističe da su organi MUP ishodovali povratak na teritoriju SRJ i RS više građana koji su se zatekli na teritoriju Republike Srpske i Sremsko-Baranjske oblasti. Smatraju da je šteta, ako je nastala, pričinjena van teritorije tužene, te da SRJ nije za nju odgovorna.

Većina zainteresovanih za ovakve tužbe uglavnom nema potrebnu dokumentaciju kojom bi lakše dokazivali navode tužbe. Dokazi se uglavnom izvode saslušanjem svedoka, najčešće osoba koje su takođe, oštećena ovim događajem.

Poseban problem predstavljaju rokovi zastarevanja, budući da je rok za podnošenje zahteva za nadoknadu štete tri godine, odnosno pet za apsolutnu zastaru. Oštećena lica nisu uvek bila u mogućnosti da se u zakonskom roku obrate nadležnom organu. Naglašavamo da je najvećem broju "mobilisanih" nakon operacije "Oluja" rok za podnošenje tužbi istekao krajem 1998. godine.

Povratak i opstrukcije

Odnos vlasti prema povratku izbeglica pouzdano je merilo spremnosti da se ponište rezultati etničkog čišćenja i da omogućí ovoj populaciji osnovna ljudska prava, ne kalkulisući sa njihovom sudbinom u ime navodnih nacionalnih interesa.

Po završetku ratnih sukoba, u okviru Dejtonskog sporazuma (Aneks 7) ustanovljen je princip dobrovoljnog povratka izbeglica, s moralne tačke gledišta jedan od najvažnijih aspekata uspostavljenog mira, jer poništava ciljeve rata – stvaranje etnički čistih država.

Potpisnici Dejtonskog sporazuma, već se na početku videlo, pokazali su ignorantski odnos prema Aneksu 7 smatrajući ga nametnutom obavezom koja se može, lukavošću i isprobanim manipulacijama, izbeći.

Međunarodna zajednica se našla pred dilemom: da popusti pred opstrukcijama povratka, od najnižih lokalnih vlasti do potpisnika sporazuma ili da pokaze odlučnost za ostvarenje Aneksa 7 odnosno za povratak izbeglica. Mada su u prvo vrijeme nakon Dejtona izbeglice bile pod masovnom psihozom straha, nepoverenja i neverovanja u povratak – potresnog mirenja sa sudbinom – glas razuma i otpora polako je počeo da se javlja.

U postdejtonsko vreme reč povratak se izbegavala u lokalnim medijima, gotovo da je bila proskribovana ili je bar prećutkivana. Malobrojni zagovornici povratka (radi se o najjedonstavnijoj želji izbeglih porodica da se vrate svojim kućama) u "patriotskom" delu javnosti obeleženi su kao izdajnici srpstva.

Činjenica je da vlasti u Srbiji nikada nisu bez rezerve podržavale povratak izbeglica i da je određenu pomoć povratnicima pružila samo vlada Zorana Đinđića i Komesarijat za izbeglice sa Ozrenom Tošićem na čelu kao Komesarom. Povratku izbeglica direktno se suprostavljala, uz grube pritiske ili suptilne metode ubeđivanja ondašnji komesar za izbeglice Bratislava Buba Morina, a i potonji Sanda Rašković Ivić.

Zapravo početni period izbeglištva karakterišu otvorena suprostavljanja pokretu povratka, prijetnje, manipulacije i opstrukcije.

Prvu konkretnu i masovnu akciju na povratku izbeglica pokrenuo je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Za kratko vreme u zgradi u tada Obilićev venac gotovo da se nije moglo ući. Pred vratima Helsinškog odbora gotovo popunjavajući stepenište do trećeg sprata stajali su redovi izbeglica. Nakon egzodusa Srba iz Hrvatske pojavio se prvi tračak nade, odnosno konkretan poziv za povratak, izbeglice su opsedale Helsinški odbor da bi pupunili formulare kojim zahtevaju da im se omogućí povratak kućama, ili da im se nadoknadi izgubljena imovina. To je za ovdašnju javnost bilo više od paradoksa – dojučerašnji "izdajnici srpstva", kako je Helsinški odbor često

nazivan u prorežimskoj štampi, bili su jedini koji su ponudili ovakvu pomoć srpskim izbeglicama.

Formulari koje je u Helsinškom odboru dosada popunilo više od 20.000 izbeglica, imali su i rubriku "Napomene". Ta neobavezna rubrika pokazala se, međutim, kao dragoceni izbor izjava i komentara. Već sama činjenica da ju je ogroman broj izbeglica popunio, i da je u njoj (bez ikakve instrukcije) "olakšao dušu", govori da je ona profunkcionisala kao rupa u koju je zakopavana izjava da "car Trajan ima kozje uši"³⁰.

Više od polovine onih koji su formulare popunili (52 odsto) izjavljuju da želi da se vrati u Hrvatsku odmah i bez ikakvih uslovljavanja sa svoje strane. I još 35 odsto bi se vratilo, ali pod određenim uslovima. (Prilog br. 6)

U to vreme u decembru 1995. godine, suočavajući se sa brojnim željama za povratak, Helsinški odbor je pokrenuo projekat povratka na Kordun i na Baniju. Projekat je dio sveobuhvatne akcije pomoći svim izbeglim i prognanim koji su izrazili želju da se povrate u svoje kuće.

Akcija Helsinškog odbora ne samo da nije dobila nikakvu podršku od zvaničnih vlasti, Komesarijata za izbeglice u Srbiji, pa i međunarodnih organizacija (UNHCR) koje su bojažljivo prišle problemu povratka nego je akcija odbora izazvala sumnjičenja i hajku tzv. patriotskih snaga.

Uskoro se akcija Helsinškog odbora predstavila javnosti u obliku skandala, u Hrvatskoj – a i u Srbiji, pre svega u Beogradu – počele su priče kako je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, koji je odštampao formulare namenjene izbeglim Srbima koji žele da se vrate u Hrvatsku, onima koji su ih popunili zapravo napravio medvedu uslugu. Prosleđivanje formulara (oko 30.000) na lice mesta, dakle hrvatskim vlastima, posredstvom američkih ambasadora u Beogradu i u Zagrebu, dobilo je dimenziju "slučaja", a taj slučaj je, štaviše, navodno dobio razmere skandala. Zašto?

Onima kojima je navodno jako stalo do povratka Srba na njihova ognjišta zabrinuli su se što su "Hrvati zloupotrebili podatke Helsinškog odbora", odnosno što su Holbruk i Galbrajt "hrvatskoj policiji dostavili adrese i poverljive poruke izbeglica protiv Tuđmana i njegove vlasti".

Istina, navedeno je u saopštenju Helsinškog odbora formular je sadržavao i rubriku "napomene", u kojoj su neki iskreno odgovarali u stilu, da se žele vratiti, ali ne "dok je na vlasti ustaško-fašistički režim koji me je protjerao bez ikakvog razloga", ali to nikako ne znači da su time bili dovedeni u nepraviliku ili nemilost.

Kao prvo, zahtevi za povratak prosledeni su hrvatskim vlastima kao zvaničan, autentičan dokaz da Srbi žele da se vrate, rečeno je u saopštenju, kao drugo – ako Amerika podržava projekat povratka prognanih Srba, onda je ona

³⁰ Mikloš Biro, "Analiza izjava i komentara izbeglica iz Krajine" – Helsinška povelja, februar 1996. Str. 6.

garant njihove bezbednosti, kao treće – izbeglice su još uvek ovde, a Odbor nikako, i nijednom Srbinu i ne preporučuje individualni već isključivo kolektivni povratak u Hrvatsku, pod kontrolom međunarodne zajednice, medija, vlasti i nevladinih organizacija, i kao četvrto – što je i suština "skandala" – to što se lansiraju priče o "protivnicima" državnog uređenja Hrvatske" koji se žele vratiti u tu Hrvatsku samo je već poznato zastrašivanje Srba kako bi se taj povratak onemogućio.

"Jedno je nesporno: Helsinški odbor je prikupio jedine egzaktno podatke o izbeglicama u tom trenutku, a te podatke javno koristi i Savet bezbednosti, i Odbor ocenjuje da nema ni smisla ni potrebe ulaziti u neke "političke dilove", pogotovo što je svima znano da u ovoj zemlji svi najviše vole da miniraju sve što neko konkretno uradi. I još nešto: izbeglice koje dolaze kod nas u Helsinški odbor najbolji su dokaz nenasedanja na ovakve skandalozne priče.", pisalo je u saopštenju Helsinškog odbora³¹

Helsinški odbor, delujući kao lobi izbeglica kroz svoju akciju je artikulisao želje gotovo 30 000 izbeglica koje su izrazile želju za povratkom u Hrvatsku. Svi fomulari su prosleđeni hrvatskoj vladi preko američke ambasade u Zagrebu, i na druge važne adrese u svetu. U akciju se uključuje hrvatski Helsinški odbor. (Prilog br. 7.) U vreme potpune blokade informacija bilo je važno održavati kontakt sa istomišljenicima u Hrvatskoj, obavještavati ambasade i međunarodne organizacije. (Prilozi br. 8.) Međunarodna zajednica je činjenicu da toliko ljudi želi povratak iskoristila da na međunarodnom planu izvrši ogroman pritisak na hrvatsku vlast da se pridržava Dejtonskog sporazuma. (Prilozi br. 9. i 10.)

Helsinški odbor je reagovao na oblike kršenja Dejtonskog sporazuma posebno one koje se odnose na povratak izbeglica kroz saopštenja, pritisak javnosti, pa i održavanjem okruglih stolova. (Prilozi br.11. i 12.) Organizovano iseljavanje Srba iz Sarajeva nakon Dejtona i iscertanih granica između entiteta, su organizovale vlasti sa Pala. Upozoreno je da ovakva politika srpskog rukovodstva s Pala znači istrajavanje na zločinačkim ciljevima rata, ovog puta preko leđa sopstvenog naroda. (Prilog br. 13)

U to vrijeme kao jedini zaštitnici Srba preostalih u Sarajevu bile su dve nevladine organizacije: Srpsko građansko vijeće (SGV) i Demokratska inicijativa Srba (DIS). "U Sarajevu sam boravio u vrijeme navodnog spontanog iseljavanja Srba. Pitali smo ljude koliko im možemo pomoći, a oni su mi rekli da sam prvi i jedini političar iz Republike Srpske koji je uopšte posjetio, a kamoli ponudio pomoć".³² Izjavio je tih dana dr Miodrag Živanović, profesor banjalučkog fakulteta.

³¹ *Helsinška povelja*, april 1996, str 4.

³² *Helsinška povelja*, mart 1996, str.13.

Beogradski krug, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Udruženje BiH, Žene u crnom, Fond za humanitarno pravo i Evropski pokret u Srbiji energično su u maju 1996. godine protestvovali i zahtevali da se odmah prestane sa rasističkom praksom vlasti Republike Srpske u saradnji sa vlastima SR Jugoslavije kojom se ne dozvoljava sloboda kretanja licima bošnjačke nacionalnosti kroz Republiku Srpsku. (Prilog br. 14.) Članovi Helsinškog odbora pa i priredjivač lično doživeli su da u zajedničkom autobusu bahati carinici izbacuju ljude koji imaju ista dokumenta kao oni, ali sumnjivo ne-srpsko ime i prezime. Da je Bošnjacima gotovo potpuno onemogućen povratak vidi se i po činjenici da su njih skidali iz autobusa koji su dolazili iz Jugoslavije, ili su podvrgavani sramnim ispitivanjima. Ovakva rasistička praksa prema putnicima u Republici Srpskoj nije ostavljala ni malo sumnje u pogledu stava prema povratku i trajnom nastanjenju izbeglih.

Postdejtonsko vrijeme je karakteristično po nastojanju glavnih aktera rata, aktuelnih političara u regionu da verbalno prihvataju odredbe mirovnog sporazuma a praksi da povlače poteze kojima će zacementirati rezultate etničkog čišćenja.

Manipulacije sa izbeglicama – glasačima na prvim posleratnim izborima u Bosni i Hercegovini verovatno bi uspele da nije bilo reakcija iz nevladinog sektora. Helsinški odbor je brzo reagovao na spontane proteste izbeglica iz Drvara i okolnih mesta na pokušaje manipulacije oko registracije birača na prvim izborima u BiH. Prvo je stiglo pismo izbeglice iz Drvara

"Izbjeglica sam iz Bosne – Drvar sa sadašnjim boravkom u Jugoslaviji. Uskraćeno mi je pravo da glasam u odsustvu za listu u Drvaru. Nisam dobio glasački materijal. Uredno i na vrijeme sam se prijavio za glasanje u MZ "Bagljaš" u Zrenjaninu, a moja supruga Nada u MZ "Centar" u Zrenjaninu. Danas smo bili u Opštini – Sekretarijat za izbeglice, gde su nam rekli da smo morali "potvrditi" svoj upis za glasanje u Opštini, i da je sada sve kasno, a tu informaciju nam nisu rekli pri prijavi za glasanje u MZ (mjesnim zajednicama). Sada u Opštini nam kažu da se možemo prijaviti za glasanje samo na teritoriji Republike Srpske lično ili da idemo u Drvar o svom trošku i ličnoj organizaciji. Na ovaj način aktuelna vlast u SR Jugoslaviji prevarila je mene, suprugu i oko 100 (stotinu) građana Drvara koje ja poznajem. Slično su izigrani i prevareni i ostalih 220.000 izbeglica u Jugoslaviji jer im ne odgovara da glasamo u opštinama po popisu iz 1991. godine i mjestu tadašnjeg boravka. SPASAVALJTE", - pisalo je na kraju apela.

U Helsinški odbor, tada jedino stjecište izbeglih Drvarčana u Srbiji i adresa koja je podržavala njihovo nastojanje da se vrate kućama pristizali su ljudi sa dokazima da se sa njihovim glasačkim pravom manipuliše.

Naime, izbeglice iz Bosne i Hercegovine imale su pravo i mogućnost da glasaju u Srbiji. Prilikom registracije za glasanje izbeglice su imale mogućnost da glasaju za mesta u kojima su živeli pre progona (obrazac PIK 1),

ili iznimno da glasaju u mestu gde namjeravaju živeti u budućnosti. (obrazac PIK 2). Popisivači u Srbiji gurali su u ruke izbeglicama obrazac PIK 2 pa ih negde čak i sami popunjavali, ispisujući mesta kao Srebrenica, Derventa, Brčko i slična mesta koja je trebalo demografski popuniti kao mesto odabira izbeglica.

Zahvaljujući dobrim kontaktima i identitetu zaštitnika ljudskih prava izbeglica, članovi Helsinškog odbora postali su zvanični monitori OEBS na izborima u Srbiji. Status posmatrača omogućio je članovima Helsinškog odbora da se direktno uvere u manipulacije sa glasačima.

Primera radi, evo što su posmatrači zabeležili na popisnom mestu u beogradskoj opštini Čukarica. "Izbeglice ne dobijaju nikakvu informaciju o mogućnostima glasanja. Tri službenice odmah uzimaju obrazac PIK 2, upisuju mesto bivšeg prebivališta i predaju izbeglici listu mesta u Republici Srpskoj u kojima mogu glasati. Izbeglice iz Drvara inzistiraju da im se popuni obrazac PIK 1, ali službenica kaže da to mora biti obrazac PIK 2. Budući da su tom prilikom bili prisutni promatrači, i na njihovo inzistiranje, popunjen je ipak obrazac PIK 1. Isti su slučajevi zabeleženi i u opštinama Novi Beograd, Vračar, Zvezdara..."

Poverenici su očigledno imali veoma precizne instrukcije, jer su izbeglice upućivane upravo na ona mesta u kojima je 1991. srpsko stanovništvo sačinjavalo manjinu.

Tako, izveštaji sa terena govore, na primer, da su izbeglice sa područja općine Zemun usmeravane na glasanje u Bijeljini i Brčko. Glasac koji je došao na propisno mesto i izrazio želju da glasa za općinu Mostar dobio je odgovor da to može učiniti sam, odlaskom o svome trošku i u svojoj organizaciji, jer ne može glasati ovde u odsustvu.

Izbeglice iz Subotice i okolnih mesta upućivane su u Modriču. Izbeglice iz Kikinde i Zrenjanina u Derventu, oni iz Kragujevca u Bosanski Brod, iz Niša u Bosanski Šamac, iz Kruševca u Foču, Kuršumlje u Vlasenicu, a iz Beograda u Brčko, Bijeljini, Zvornik i Srebrenicu. Izbeglice u kolektivnim centrima imale su još manju mogućnost za izjašnjavanje. Tako je na primer u kolektivnom centru "Jezero" u Kikindi poverenik sam popunio obrazac PIK 2, i sve glasače uputio na glasanje u Derventu. Da sve bude lepše, postupak sa nepokretnima i bolesnima nije se razlikovao od postupanja sa zdravim i pokretnim izbeglicama. Poverenik dolazi kući, popunjava – dakako – obrazac PIK 2, sa uputom u Derventu, iako izbeglica napominje da nije u mogućnosti putovati i moli da, ako je ikako moguće, glasa u odsustvu.

Namera da se provedu odredbe Dejtonskog sporazuma gotovo da i nije bila primetna. Izbeglicama koje su željele glasati za mesta u kojima su ranije živele praktično je oduzeto pravo glasa. Za to je najbolji primer pritisak na izbeglice iz tri grada, Drvara, Bosanskog Grahova i Bosanskog Petrovca. One su gotovo listom želele glasati za svoje gradove.

Naročito su se razočarali Drvarčani, koji su imali i svoju, Listu za Drvar. Većina njih želi da se vrati svojim kućama, i zbog toga su želeli dati glas svojim kandidatima. Oni obavešteniji insistirali su da popune obrazac PIK 1, ali podmetali su im PIK 2 i jedva su se izborili za ovo svoje pravo. Njihove muke ni time nisu završene. Kada su dobili glasačke listiće, i kada su otvorili kuverte, videli su da su prevareni. Umesto glasačkih listića za mesto Drvar, dobili su glasačke listiće za općinu Drvar u Republici Srpskoj.

Ili – gotovo 1200 izbeglica iz Bosanskog Petrovca, koje se nalaze u Čelarevu, želelo je glasati u Bosanskom Petrovcu. Odgovor je bio da je to nemoguće a glasati mogu jedino – u Modriči. Tražeći odgovor od "nadležnih" zašto baš u Modriči, upozoreni su da je "sa zahtevima i pitanjima završeno".

Saldo: po izvršenoj registraciji utvrđeno je da se od registriranih 220.640 glasača njih 84.781 izjasnilo da želi glasati za mesta u kojima su ranije živeli, a njih 135.859 da žele glasati u općini u kojoj nameravaju živeti u budućnosti.

S obzirom da glasači prilikom registracije nisu dobijali kopije obrazaca, već su kopije dobili neposredno pre glasanja, za jedan broj njih to je bilo iznenađenje. Naime, dobili su kopije obrazaca PIK 2, iako su se izjasnili i potpisali obrazac PIK 1. Radilo se o očiglednim falsifikatima. Izbeglica iz Uba nije se registrirao kao glasač, ali dobiva kopiju obrasca PIK 2 sa uputom na glasanje u Srebrenicu. Bilo je i primera da je izbeglica popunio obrazac PIK 2, a dobio kopiju obrasca PIK 1 sa falsifikatom svog potpisa.

Dio birača iz Požarevca obratio se Helsinškom odboru sa pritužbom da, iako su se na vreme registrirali, nisu dobili glasački materijal, niti su im davana uputstva o načinu glasanja, a želeli su, kažu, glasati za općinu u kojoj su živeli do izgnanstva. Kada su se obratili u općinu, rečeno im je da imaju mogućnost da odu glasati u Republiku Srpsku ili, o svome trošku i u svojoj organizaciji, tamo odakle su izbegli.

Međutim, glasači-izbeglice najviše su se iznenadili kada su, dobivši kopiju obrasca PIK 2, videli da opredeljenje za glasanje znači i opredeljenje da se u toj općini namjerava živeti u budućnosti, što većina odbija. I to je bila najveća prevara.

Očigledna je bila namera vlasti da ove podatke iskoristi kasnije, kada se bude odlučivalo o statusu izbeglica na ovim prostorima. Istina, komesar za izbeglice i ostali zvaničnici poricali da su ovi podaci služili u te svrhe, ali im se to nije moglo verovati. Registrovanje bosanskih izbeglica za sledeće izbore u BiH pokazalo je niz neregularnosti i manipulacija od strane predstavnika vlasti u Srbiji. Predstavnici vlasti su čak javno hvalile izbeglice koje su svoj glas dale za gradove u Republici Srpskoj, a time se odrekle svoje kuće, ne napominjući da su to radili pod pritiskom. (Prilog br. 15) Naime, osporavanje mogućnosti da se izbeglice prijave za izborne spiskove u svom rodnom mjestu jasno je svedočilo o nameri da se izbeglice još jednom stave u funkciju projekta etnički

čistih država. Vlasti su se služile svim sredstvima pritiska i ucena, bili su spremni da žrtvuju sudbine svojih sunarodnika kako bi ih naterali za registraciju za izborna mjesta u Republici Srpskoj u mestima gde nikad nisu živeli. (Prilog br. 16.)

Helsinški odbor je oštro protestovao zbog ovakvih manipulacija, a izveštaj o registraciji izbeglica otišao je na sve relevantne adrese i prema nezvaničnim informacijama podatke iz izveštaja Ricard Holbruk je predočio Slobodanu Miloševiću i rekao mu da će izbori biti poništeni. Izbori za lokalne vlasti u Bosni i Hercegovini bili su i poništeni. (Prilog br. 17) Nakon što su propale manipulacije sa registracijom izbeglica pokret za povratak je dobio prva ohrabrenja. Stvorile su se nove izbegličke nevladine organizacije i pokret povratka izašao je na javnu scenu u čemu su izbeglice iz Drvara imale ulogu predvodnika. (prilog br. 18. i 19.) Uz tehničku pomoć UNHCR počeo je povratak izbeglica prvenstveno u mesta Bosanske Krajine. Za neke od njihov drugog izlaza nije bilo.

Bilo je i pokušaja da se izbeglice usmere i u veoma slabo naseljene krajeve, kao što je istočna Srbija, ali bez većeg uspeha. Predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti Dejan Medaković kaže da se "životna pitanja izbeglica i raseljenih lica mogu rešavati nekom vrstom kolonizacije ljudi, kojima treba ponuditi šansu da žive u drugim krajevima naše zemlje". ("Politika", 30. decembra 1999). On podržava vraćanje izbeglica, ali "prvo treba dobro proceniti da li je to politički izvodljivo i da li oni imaju gde da se vrate, posebno kada je u pitanju Hrvatska". Povratak izbeglica u Hrvatsku uvek je bio sporan za srpske nacionaliste. Indikativan je sporazum Dobrice Ćosića i Franje Tuđmana o "humanom preseljenju", postignut oktobra 1992. u Ženevi. Te je godine objavljen i materijal, izrađen u saradnji nekoliko institucija, između ostalih i SANU (Miloš Macura), koji izražava zabrinutost zbog niskog nataliteta srpskog naroda (nasuprot albanskom ili muslimanskom).

Međutim, nakon što je probijena politička barijera u aktivnosti oko povratka izbeglica ukuljučile su se mnoge, u svetu ugledne, međunarodne humanitarne organizacije – IOCC, CRS, LWF, ICMC, DRC, NRC, te mnoge lokalne izbegličke organizacije. Helsinški odbor već dugo godina vodi projekat "Hoću kući" (Prilozi br. 20. i 21.)

Broj izbeglica iz Hrvatske sada je za oko 29 posto manje u odnosu na njihov broj registrovan u Srbiji i Crnoj Gori 1996. godine. Broj izbeglica iz Bosne je za oko 59 posto manje u odnosu na njihov broj registrovan u Srbiji i Crnoj Gori 1996. godine. To jasno ukazuje da je delovanje humanitarnih organizacija, međunarodne zajednice u BiH – odnosno Kancelarije visokog predstavnika u saradnji sa OEBS i UNHCR – stvorilo povoljne uslove za povratak, što je direktno uticalo na smanjenje broja izbeglica iz Bosne u Srbiji i Crnoj Gori. Za razliku od BiH, pravni okvir za povratak u Hrvatsku zasniva se

na bilateralnim sporazumima potpisanim sa Srbijom i Crnom Gorom i BiH, kao i na hrvatskom zakonodavstvu, zbog čega su rezultati ograničeni.

Predstavnici vlasti nisu gotovo nikad iskreno podržavali ideju povratka, odnosno jedino u vrijeme vlade Zorana Đinđića sa željama izbeglica se nije manipuliralo. Osnovna ideja u svakom javnom nastupu u medijima sadrži program integracije i izbeglice se ohrabruju na taj izbor, a povratak se svesno gura u drugi plan. Strategiju o integraciji opravdavaju pozivanjem na rezultate popisa izbeglica 2001. godini, kada su se izjašnjavali, u okviru loše formulisano pitanja, o nameri gde žele živeti (da li želite ostatu ili se želite vratiti, bez ikakvog "da, ali ako..."). Iskustva Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji kao i drugih nevladinih organizacija koje neposredno kontaktiraju sa izbeglicama ukazuju na to da bi se, ukoliko bi se uslovi za povratak u Republiku Hrvatsku bitno promijenili ili ukoliko bi mogli naći zaposlenje u svom mjestu u Bosni i Hercegovini taj procenat izmijenio u velikoj meri u korist povratka. To ukazuje na nameru da se (verovatno zbog novca koji bi se eventualno ulagao u taj projekat, koji bi možda obuhvatio i sredstva dobijena ostvarivanjem stanarskih prava u RH, (a sprovela bi ga država) i dalje manipuliše izbegličkom nesrećom.

Kraj manipulacija i kriza rešenja

Promene na političkoj sceni u Srbiji i u okruženju daju nadu za pronalaženje trajnih rešenja za izbegličku populaciju u skladu sa demokratskim standardima i sa principima evropskih zemalja. Problem je što i najbolja rešenja imaju problem da se materijalizuju jer je došlo do zamora donatora i nezainteresovanosti za problem izbeglištva. Godine manipulacija i isprazni priča stvorile su od izbeglištva nepoželjnu temu. Poseban je problem interno raseljenih lica sa Kosova sa čijim se rešavanjem gotovo nije pomaklo sa mesta, odnosno nije se otišlo dalje o verbalnih, uglavnom predizbornih obećanja.

Došlo je do skandala oko manipulacija u bivšem Jugoslovenskom crvenom krstu, do otkrivanja manipulacija u kolektivnim centrima oko prekobrojnih korisnika pa i do finansijskih afera kod međunarodnih organizacija (OXFAM).

Zabavljeni sobom, izborima i aferama nove demokratske vlasti u Srbiji nisu našle vremena da pokrenu nove inicijative smatrajući da će vremenom problem sam od sebe nestati. Umesto velikog problema, regionalnog pa i svetskog po dimenzijama i važnosti, dobili smo stotine hiljada malih, običnih ljudskih problema, koji gotovo neprimetno prolaze pored nas.

Pritom ne treba zaboraviti veliki napor građana Srbije na čija je pleća pao veliki teret izbeglištva sto je svojevrsni fenomen, razliku između

zakasnele i nedovoljne pomoći izbeglicama od strane države nadoknađivali su građani Srbije, uglavnom rodbina ali i anonimni humanisti. Ova specifičnost u pružanju pomoći je osnovni razlog što je manji broj izbeglica završio u u kolektivnim centrima da su preživeli, da su izbegli apatiju i psihosocijalne traume kolektivnih centara, jer su se uz pomoć rodbine brzo uključivale u normalne tokove života.

Međutim, zbog postojećih manipulacija kod izbeglica je prisutan stalan strah da će se države između sebe nagoditi oko njihovih stanova, penzija i da će njihova prava kompenzirati sa svojim potraživanjima ili dugovanjima.

Za početak treba reći da je bilo dosta manipulacija i da ova kategorija ugroženog stanovništva treba uživati zaštitu osnovnih ljudskih prava pa i humanitarnu pomoć sa jasnim principima i stavovima unutar određene države, kroz međudržavnu suradnju i dalju međunarodnu pomoć kroz princip raspodele izbegličkog tereta (*Burden sharing*).

Probleme i prepreke treba identifikovati i rešavati u skladu sa evropskim demokratskim standardima i humanitarnim principima. Nejednak stepen zaštite ljudskih prava izbeglice i raseljenih lica iz Banja Luke, Benkovca ili Prištine gura ovaj region u stalne napetosti i konflikte.

Osnovna dilema između repatrijacije ili asimilacije u zemlji azila treba biti razrešena unutar izbegličkih porodica i osnovno je ne dozvoliti nacionalnim dušebrižnicima da na kartama pomeraju ove porodice po meri svojih nacionalističkih vizija.

POVRATAK

U međunarodnom pravu prihvaćeni su osnovni modeli rešavanja izbegličkog problema: repatrijacija, integracija, preseljenje u treće zemlje i spajanje porodica, a u osnovi svakog ovog rešenja je poštovanje dobrovoljne i slobodne odluke samog izbeglice.

Povratak u zemlju porekla je najbolje rešenje koje ne samo da omogućava izbeglicama povratka kući, već i u širem smislu eliminiše posledice izbeglišta. Ovom rešenju se uvek teži jer u njegovoj osnovi leži opšte pravo čoveka da se vrati u svoju zemlju i dom, odnosno da slobodno izabere mesto življenja. Da bi se lice vratilo, potrebno je da budu ispunjeni osnovni uslovi – dobrovoljnost, bezbednost, i dostojanstvo. Dobrovoljnost podrazumeva slobodnu odluku izbeglice o povratku koja je zasnovana na objektivnom saznanju i činjenicama o situaciji u mestu povratka, što je moguće utvrditi, ako se izbeglici omogući poseta. Bezbednost podrazumeva sigurnost da lice neće biti progonjeno, a dostojanstvo, postojanje osnovnih materijalnih uslova za život. Da bi se ostvarila repatrijacija, zemlja povratka mora da garantuje poštovanje osnovnih ljudskih prava, kao i da pruži neophodnu pomoć povratnicima u cilju nastavka normalnog života.

Asimilacija u zemlji prijema, kao jedno od trajnih rešenja je veoma često, posebno ukoliko je prošlo nekoliko godina od dolaska izbeglica a reintegracija nije moguća. Ovo rešenje, kako od volje samih izbeglica, zavisi i od volje i mogućnosti zemlje prijema, a mnogo je izvesnije ako je u pitanju manji broj izbeglica.

Preseljenje u treću zemlju je rešenje kome se pribegava ukoliko nisu mogući repatrijacija i integracija, i zavisi od politike treće zemlje u pogledu iseljenja. Spajanje porodica je rešenje koje je najmanje zastupljeno u praksi, a zasniva se na principu jedinstva porodice i obično članovi jedne porodice idu tamo gde je glava porodice i dobijaju isti status kao on/ona.

Bilo koje od ovih rešenja nije moguće uspešno ostvariti bez potpune posvećenosti izbegličkom problemu od strane zemlje porekla i zemlje prijema kao i međunarodne zajednice, imajući sve vreme u vidu slobodnu volju izbeglica. Posebno treba naglasiti da je u međunarodnom pravu zaštita izbeglica deo ukupne međunarodne zaštite ljudskih prava koja pripadaju izbeglicama kao i svim drugim ljudima.

Poslijednjih godina uočava se činjenica da priličan broj izbeglica i dalje živi na relaciji između Hrvatske i Srbije i Crne Gore, odnosno Bosne i

Hercegovine i Srbije i Crne Gore. Ova pojava je karakteristična za Hrvatsku, jer veliki broj izbeglica koje su ostvarile svoja statusna prava još uvek nije u mogućnosti da reši imovinska, pa se tako zbog oduzetih stanarskih prava, uništene, ili zauzete imovine ne mogu useliti u svoje kuće i stanove, niti adekvatno ekonomski integrisati.

Mehanizmi za povratak: Izbeglice koje iz Srbije i Crne Gore žele da se vrate u Hrvatsku mogu da se opredele za sledeće opcije:

a) Izbeglice se mogu prijaviti za organizovani povratak preko kancelarije Komesarijata za izbeglice Srbije i UNHCR. Kada dobije dozvolu od Kancelarije za raseljena lica i izbeglice u Hrvatskoj, izbeglica se može vratiti na svoj posed samo ukoliko se radi o kući koja je prazna i u kojoj je moguće živeti. Ukoliko to nije slučaj, dobiće privremeni smeštaj sve dok problem vezan za posed ne bude rešen. U slučaju da se opredele za organizovani povratak, izbeglicama nisu potrebna nikakve druga dokumenta osim izbegličke legitimacije. Osim toga, imaju pravo na besplatan prevoz i besplatan transport pokušava.

b) Izbeglice se mogu prijaviti za dobijanje putnog lista, i putovati, ili u sopstvenoj režiji ili u okviru organizovanog transporta UNHCR.

Pregled procesa povratka – razvoj situacije: U početku i sve do 1998. godine proces povratka je bio ograničen na spajanja porodica. Istovremeno, vršen je snažan pritisak na vlasti u Hrvatskoj i Srbiji i Crnoj Gori da počnu razgovore o modalitetima povratka izbeglica. To je dovelo do bilateralnih razgovora o povratku izbeglica. "Protokol o procedurama organizovanog povratka" potpisan je 1998. godine i obe strane su se saglasile da od UNHCR zatraže da ga sprovodi.

U aprilu 1998. godine, vlada Hrvatske je donela "Procedure za povratak lica koja su napustila Republiku Hrvatsku". Za sprovođenje tih procedura donete su i "Obavezujuće instrukcije". Ovim dokumentima su, u suštini, uspostavljene paralelne procedure za povratak, na osnovu kojih su izbeglice mogle da se vrate uz putni list.

U junu 1998, hrvatska vlada je usvojila Program za povratak i smeštaj raseljenih lica, izbeglica i izmeštenih lica (u daljem tekstu: Program povratka) čiji je osnovni cilj bio ustanovljavanje procedure povratka imovine u Hrvatskoj.

Rezultati: Na osnovu "Protokola o procedurama organizovanog povratka" UNHCR je primio oko 30.000 pojedinačnih prijava za povratak. Od

30.000 prijavljenih, nekih 19.000 izbeglica se vratilo – polovina njih uz pomoć UNHCR, a ostali u vlastitoj režiji.¹

Prema podacima Kancelarije za raseljenja lica i izbeglice Vlade Hrvatske, oko 70.000 (uključujući tu i navedenih 19.000) lica se, od prestanka ratnih dejstava, vratilo u Hrvatsku iz Srbije i Crne Gore. Međutim, UNHCR može da potvrdi da je od tog broja samo njih 50.000 bilo registrovano kao izbeglice u Srbiji i Crnoj Gori.

Broj izbeglica iz BiH u Srbiji i Crnoj Gori iznosi 105.000 ljudi. U odnosu na broj registrovanih 1996. godine (253.000) broj ovih izbeglica se smanjio za 59 posto. Izbeglice iz BiH mogu da putuju u Bosnu i Hercegovinu i ponovo ulaze u Srbiju i Crnu Goru sa izbegličkim legitimacijama Srbije i Crne Gore – nisu im potrebne nikakve druge putne isprave.

Zahvaljujući zajedničkim naporima koje su tokom poslednjih pet godina ulagali međunarodnih faktori – na čelu sa Kancelarijom visokog predstavnika, OEBS i UNHCR – donet je set zakona koji regulišu i privatno i društveno vlasništvo, i uspostavljen je mehanizam koji osigurava njihovu primenu – *Plan za primenu zakona o vlasništvu*. Kao rezultat toga, 2000. godina je bila prelomna u pogledu povratka, naročito gradskog stanovništva i to nakon iseljenja nelegalih stanara. Stopa povraćaja imovine neprekidno je rasla, tako da je na dan 31. jula 2003. godine iznosila 82 posto.

Broj ljudi koji su se vratili u BiH ne može se lako utvrditi, uglavnom zato što se većina povratnika, uključujući tu i one kojima je vraćena njihova predratna imovina, i dalje stalno kreće na relaciji između dve zemlje. UNHCR procenjuje da se nekih 60.000 ljudi vratilo u BiH iz Srbije i Crne Gore.

HRVATSKA – PREPREKE KOJE JOŠ NISU OTKLONJENE

Povraćaj lične svojine: za razliku od BiH, Hrvatska uglavnom mnogo više štiti prava sadašnjih stanara nego prava zakonitih vlasnika. Prema važećim procedurama o povraćaju imovine (ustanovljenim Programom povratka i dodatno utvrđenim Izmenama zakona o oblastima od posebnog značaja za državu), povratnici – zakoniti vlasnici – ne mogu da povrate svoju imovinu pre nego što se nađe smeštaj za sadašnje stanare. Izbeglica koji želi da se vrati, a čiji posed je zauzeo neki drugi stanar, može da ostvari svoja prava samo ako prihvati privremeni smeštaj koji će, ili sam obezbediti, ili će mu ga u kolektivnim smeštajima obezbediti Vlada.

Problem stanarskih prava: pored problema izbeglica čija je privatna imovina zauzeta (ali im se priznaje zakonsko pravo na nju), nije ustanovljen nikakav pravni lek za nosioce stanarskih prava – izbeglice iz gradskih sredina.

¹ Podaci prema UNHCR.

I pored brojnih tumačenja da je "stanarsko pravo" u suštini vlasničko pravo, stanarska prava su poništavana na individualnoj osnovi, i to na osnovu zakona o stanarskom pravu iz vremena bivše Jugoslavije (prema tim odredbama, stanar koji stalno ne boravi u svom stanu duže od šest meseci može izgubiti svoje stanarsko pravo).² Procenjuje se da je u Hrvatskoj oko 50.000-60.000 nosilaca stanarskih prava sada lišeno tog prava. Vraćanje stanarskog prava, ili neko drugo odgovarajuće rešenje od ključnog su značaja za povratak gradskog stanovništva koje je objektivno, s obzirom da nema gde da se smesti u Hrvatskoj (osim privremenog smeštaja u kolektivnim centrima), lišeno prava na povratak.

Obnova oštećene imovine: Zakon o rekonstrukciji iz 1996. godine reguliše procedure za obnovu uništene imovine. Prema procenama Vlade Republike Hrvatske, tokom rata je oštećeno oko 195.000 stambenih jedinica – od tog broja vlada je obnovila oko 110.000 stanova, a međunarodna zajednica još 5.000. Velika većina kuća koje su obnovljene zahvaljujući ulaganjima Vlade pripada interno raseljenih Hrvatima, dok se međunarodna zajednica (nevladine organizacije) uglavnom fokusirala na povratak manjina. UNHCR u Srbiji i Crnoj Gori je 2001. godine organizovao značajnu kampanju informisanja, s ciljem da upozori izbeglice iz Hrvatske na krajnji rok za podnošenje zahteva za obnovu, koji je postavila Vlada Hrvatske (31. decembar 2001.). Prikupljeno je i prosledeno hrvatskim vlastima oko 17.000 prijava iz kojih je stajalo 57.000 izbeglica koje su, pod punom materijalnom i moralnom odgovornošću, izjavile da će se vratiti svojim kućama ukoliko one budu obnovljene.

² Koncept stanarskih prava ustanovljen je u bivšoj Jugoslaviji kao dominantni oblik obezbeđenja stanova za urbano stanovništvo. Tokom razvoja socijalističke države, problem smeštaja je rešavan tako što su građeni veliki rezidencijalni kompleksi. Izgradnja je finansirana iz posebnih fondova koji su uspostavljeni u tu svrhu, i u koje su se slivali doprinosi svih zaposlenih (uplaćivan je određen procenat njihovih mesečnih zarada). Tako je pojedinac, na osnovu svog doprinosa u stambeni fond, sticao "stanarsko pravo" – trajno pravo da koristi stan koji je ostajao u drušvenom vlasništvu. Međutim, tokom devedesetih godina XX veka, kada je započeo proces privatizacije u bivšoj Jugoslaviji, sve republike su donele potrebne propise koji su omogućavali nosiocima stanarskog prava da privatizuju stanove u kojima žive putem plaćanja razlike između svog ukupnog doprinosa u stambeni fond i realne vrednosti stana na tržištu. Proces privatizacije je tek krenuo kada je izbio rat, a izbeglice iz Hrvatske napustile svoje stanove tako da nisu mogle da iskoriste priliku da otkupe svoje stanove. Trenutno je problem ranijih stanarskih prava ostao nerešen samo u Hrvatskoj – jer, na osnovu zakona o vlasništvu, koje je u BiH doneo visoki predstavnik međunarodne zajednica, priznata su predratna stanarska prava, čime su prvobitni stanari dobili priliku da privatizuju svoje stanove. U svim drugim republikama takođe je okončan proces privatizacije društvenih stanova.

Krajem 2001. godine, prema procenama Vlade, na rešenje je čekalo i do 30.000 zahteva za obnovu imovine (uključujući tu i onih 17.000 koji su prikupljeni u Srbiji i Crnoj Gori). U sezoni gradnje 2002-2003, Vlada je obezbedila finansijska sredstva za obnovu samo nekih 10.000 stambenih objekata (od kojih će oko 7.000 koji podpadaju pod kategorije 4-6 biti potpuno obnovljeno, dok oko 4.000 iz kategorija 1-3 treba da se obnovi putem samofinansiranja). Problem može predstavljati i izdavanje 10.000 rešenja u 2002. godini, s obzirom da je vlasništvo nad mnogim objektima diskutabilno, da neki nisu zavedeni u katastarske knjige ili da još nisu okončane ostavinske rasprave. Stoga su Hrvatsko ministarstvo za obnovu i UNHCR zadužili SDF da do donošenja rešenja i potpisivanja ugovora pruža pravnu pomoć pojedinačnim podnosiocima zahteva.

Ostalih 20.000 objekata će morati da bude obnovljeno u narednim godinama. Međutim, nije realno očekivati da će taj proces biti okončan pre 2005-2006. godine.

Optužnice za ratne zločine: Dok su mediji u Srbiji i Crnoj Gori često preterivali kada je reč o hapšenjima vezanim za ratne zločine u Hrvatskoj, stvarni broj lica koja su uhapšena po povratku je minimalan u odnosu na ukupan broj povratnika. Do sada je (2002 godina) od 71 uhapšenog povratnika sedam lica osuđeno, 46 oslobođeno optužbi, dok ostali tek treba da budu izvedeni pred sud.

Ekonomska ograničenja: Teška ekonomska situacija u Hrvatskoj u znatnoj meri pogađa povratnike. Većinu povratnika predstavlja starija ruralne populacija koja teško da može da sastavi kraj s krajem obrađujući okućnicu. Izbeglice koje ne poseduju obradivo zemljište i ne vraćaju se (čak i ako su im kuće useljive) jer nema posla ili drugih mogućnosti za zaradu. Premda nevladin sektor u Hrvatskoj nudi neke ograničene mogućnosti, one su nedovoljne da privuku mlađu izbegličku populaciju. Situacija je posebno teška u gradskim sredinama, jer, pored nemogućnosti da se vrate u svoje predratne stanove, za izbeglice koje i žele da se vrate nema posla.

Kako su rešavani problemi – hronologija – Pitanje sigurnosti i povremeni etnički motivisani incidenti bili su osnovna prepreka povratka izbeglih Srba u Hrvatsku. Hrvatska vlada nije dugo vremena ispunila svoje obećanje da će korigovati diskriminacione zakone, kao što su Zakon o statusu izgnanih osoba i izbeglica, Zakon o područjima od specijalnog državnog interesa i Zakon o rekonstrukciji. Pored toga, upadljiv je bio nedostatak volje lokalnih i centralnih vlasti da podrže i pomognu povratak sugrađana, što se posebno vidi u pogledu povratka imovine. Samo je mali broj stambenih komisija zaista pokušao da sprovede Program povratka. Program rekonstrukcije je daleko odmakao u Hrvatskoj, ali se uglavnom bavio obnovom hrvatskih sela i kuća.

S druge strane, vlasti u Srbiji sve su češće koristile pitanje izbeglica kao adut u kompromitaciji politike Hrvatske i BiH u pogledu povratka Srba, odnosno, često je bilo nejasno da li su njihova zalaganja za povratak Srba iskrena ili ne, osnovne su ocene posmatrača povratka izbeglica u Hrvatsku na prvim godinama povratka.

Pod pritiskom međunarodne zajednice dolazi do promena na globalnom i lokalnom nivou. U 2001. godini Uprava za prognanike, povratnike i izbeglice, koja deluje pri Ministarstvu javnih radova, obnove i graditeljstva Republike Hrvatske, objavila je da se u Hrvatsku kada je u pitanju povratak hrvatskih državljana srpske nacionalnosti, do sada je iz SRJ registrirano oko 80.000. Predstavnici hrvatskih vlasti često pozivaju izbeglice da se vrate i postanu lojalni građani svoje domovine, što je davalo nadu, ali okolnosti u realizaciji su ih obesharbrivale. Među onima koji prednjače je svakako predsjednik Republike Hrvatske Stipe Mesić koji poručuje da će nastaviti sa stvaranjem uveta za povratak svih naših građana koji su proteklih godina bili prognani, ili su izbegli.

Vlada Republike Hrvatske još uvijek nije uspela rešiti pitanje povratka izbeglica, odnosno donela zakonsku regulativu koja bi ukinula svaku diskriminaciju povratnika, bilo da je reč o pravu na sam povratak ili na povraćaj imovine. Izbegavanje rešavanja ovog problema bilo je glavni razlog negativnog izveštaja OEBS, koji su podržali SAD i EU (*Nacional*, 2. avgust). Evropska unija izrazila je u godišnjem izveštaju o poštovanju ljudskih prava (1. jul 2000. – 31. jun 2001. godine) zabrinutost zbog sporog povratka izbeglica u Hrvatsku (*Beta*, 8. oktobar).

Kada se izbeglice odazovu i odluče na povratak, često ne mogu da uđu u posed svoje imovine, odnosno nemaju gdje da žive. (Prilog br. 22) Nudi im se mogućnost smeštaja u kolektivnim centrima u RH, koji su predviđeni kao nužni smeštaj, dok ne dobiju pravo da se usele u svoje kuće ili stanove. Inače, njihovu imovinu, za koju vlasti tvrde da će vratiti vlasnicima do kraja 2002. godine (izjava hrvatskog ministra za obnovu i graditeljstvo Lovra Pejkovića, *Blic* od 13. 11. 2001), prema odluci hrvatskih vlasti koriste hrvatski građani iz drugih delova države i izbeglice iz Bosne i Hercegovine. Prema tom "Akcijskom planu" hrvatske vlade za provedbu povrata imovine do kraja tekuće godine trebalo bi biti rešeno stambeno pitanje srpskih izbeglica iz Hrvatske, te bosansko-hercegovačkih Hrvata, koji su se nakon 1995. doselili u Hrvatsku. Pejković upozorava i na otpore, opravdane ili neopravdane, iseljenju iz zauzetih objekata, no, napominje kako ovi drugi "neće biti tolerirani, jer se odluke Vlade moraju poštivati" Visoki komesar UN za ljudska prava Meri Robinson upozorila je Hrvatsku da mora da ubrza povratak izbeglica i vraćanje njihove imovine (*Tanjug*, 8. oktobar).

Predsednik Srpskog nacionalnog vijeća (SNV) dr Milorad Pupovac ocenio je da su tvrdnje Ministarstva obnove "da ne obnavlja kuće Srba ili

Hrvata, nego kuće hrvatskih građana, obične demagoške floskule. Svatko tko prođe tim područjima može vidjeti da su kuće Hrvata obnovljene, a da se kuće Srba ne obnavljaju". Pupovac tvrdi da je do sada obnovljeno možda 10 odsto kuća od 20.000 podnesenih zahteva, što znači da bi tim tempom taj proces trajao 10 godina (STINA). Predsednik SDF Veljko Džakula istakao je da je učešće Hrvatske u obnovi srpskih kuća simbolično i da je ono što je obnovljeno učinjeno uz pomoć UNHCR, Evropske komisije i nevladinih organizacija iz Norveške, Nemačke, Italije i SAD.

Veliki problem su i stanarska prava. Hrvatske vlasti negiraju pravo izbeglicama na povratak u stanove i pravo da ih otkupljuju, obrazlažući to činjenicom da nisu živeli u njima više od šest meseci. Iako je nedavno (u novembru 2001 godine) Vrhovni sud Republike Hrvatske poništio tu, kako je ocenjeno, diskriminatornu odluku, donesenu u vreme vladavine HDZ, o oduzimanju stanarskog prava Srbima koji su za vreme rata izbegli iz Hrvatske, predstavnici vlasti i ne pomišljaju da nešto takvo sprovedu u delo. (Prilog br. 23)

Procedura utvrđivanja hrvatskog državljanstva, posle uredne aplikacije u konzulatima RH u SRJ, traje mnogo duže nego što je predviđeno. Za knjige državljana koje su iznesene iz RH posle akcija "Oluja" i "Bljesak" i pohranjene u SRJ ovdašnje vlasti nisu pokazale interes da ih vrate u matične opštine u Hrvatskoj.

Postoji i problem tajnih spiskova za hapšenja. Stav Helsinškog odbora je da bi ti spiskovi trebali da budu transparentni, jer svako ko je napravio ratni zločin mora da odgovara, ali ne smiju sve izbeglice da budu taoci takvih spiskova. Potrebno je nedvosmisleno utvrditi osnovanost optužbi protiv Srba, koji se nalaze na optužnicama zbog sumnje da su počinili ratne zločine, kao i revizija svih dosadašnjih presuda kako bi se otklonila i najmanja sumnja da im nije suđeno samo zato što su Srbi. Inače, ne prođe nijedan mesec, a da ne bude uhapšen bar jedan povratnik. To se objavi u štampi. Izbeglice za to čuju, pa zbog strepnje i straha olako odustaju od povratka.

Nisu rešeni problemi konvalidacije, penzija kao i pitanje naknade štete jer je tokom 1991. godine i nekoliko narednih godina širom Republike Hrvatske, prema procenama nevladinih organizacija, minirano nekoliko hiljada kuća čiji su vlasnici hrvatski državljanji srpske nacionalnosti. Godine 1996. hrvatski Sabor je izmenio član 180. Zakona o obveznim odnosima, čime je ukinuo odgovornost države za posledice nastale terorističkim aktima koje su državni organi bili dužni da spreče. Time je Republika Hrvatska, faktički i pravno, sebe oslobodila obaveze naknade štete vlasnicima čije su kuće minirane.

Pitanje odšteta među državama aktuelizirano je zadnjih godina i dovelo je do niza oštrih reakcija na obe strane. Predsednik Mesić kazao je da će Hrvatska prema prvim procenama od SR Jugoslavije tražiti oko 30 milijardi

maraka za štete počinjene tokom proteklog rata, jer, kako kaže, "smatram da je Hrvatska bila žrtva agresije i da Jugoslavija, odnosno Srbija, mora odgovarati za ono što se ovde dogodilo. Pre svega moramo govoriti o šteti, kako će se šteta plaćati, u kojim rokovima i to je sad pitanje međudržavnih sporazuma. Da smo bili žrtve to je jasno. Ako su dobrovoljci sakupljani po Srbiji, zajedno sa jugoslavenskom armijom napadali hrvatske gradove, razarali ih, i ubijali hrvatske građane, ne može Srbija reći da to nije znala".³

Premijer Zoran Đinđić je, međutim, izjavio da su reparacija mnogo kompleksnija tema i da je ne treba na takav način otvarati i da smatra da "Hrvatska treba da plati Srbiji, možda i 150 milijardi eura, zato što je 200.000 ljudi iz Istočne i Zapadne Slavonije ni krivih ni dužnih, migovima i mitraljezima izbačeno iz svojih kuća, kao i zbog toga što su svi oni ljudi iz Srbije, koji su pošteno pravili svoje kuće na Hrvatskom primorju, na vandalski način ostali bez imovine".⁴ Mesić je uzvratio na ovu izjavu ističući da tek "ako se dokaže da je Hrvatska u Srbiji srušila barem jednu kuću, onda možemo da razgovaramo o odšteti", jer kako on kaže, "Hrvatska nikoga nije proterala, a svim građanima kojima su u ratu srušene kuće, one će biti obnovljene i Hrvatska svojim građanima već namiruje štetu učinjenu za vreme rata".⁵

U novije vreme u pogledu *povratka izbeglica* Hrvatska je načelno zauzimala pozitivan stav o povratku Srba, pre svega, zbog pritiska međunarodne zajednice i uslovljavanja za prijem Hrvatske u evropske integracije. S druge strane, SCG se takode, načelno zalaže za povratak, a u suštini povratak Srba u Hrvatsku koristi, pre svega, za dezavuisanje Hrvatske i usporavanje njenog ulaska u evropske integracije. Međutim, dolaskom Ozrena Tošića na čelo *Komesarijata za izbeglice* može se reći da je po prvi put srpska strana sa ozbiljnošću prišla pitanju, ne samo povratka u Hrvatsku, već i povratku imovine.

Human Rights Watch (HRW) je u godišnjem izveštaju o ljudskim pravima u svetu za 2003 godinu izneo da hrvatska vlada nastavlja da okleva u podršci povratku izbeglih Srba i odstupa od svoje prethodne saradnje sa Haškim sudom. Ističe se da vlasti na domaćim sudovima sve intenzivnije traže odgovornosti za zločine počinjene protiv Srba od 1991. do 1995. iako su se neki procesi, kao u "slučaju Lora", pretvorili u farsu. Ocena HWR je da se "sedam godina nakon Dejtona većina od 350.000 izbeglih Srba još nije vratilo, a najveća prepreka je povratak imovine koju zauzima neko drugi i nedostatak posla koji je često posledica diskriminacije". Pitanje stanarskih prava i dalje je

nereseno, pre svega zato što hrvatska vlada smatra da su Srbi izgubili stanarsko pravo i da prema njima nema nikakvih obaveza.⁶

I u samoj Hrvatskoj bilo je dosta kritika na račun vladine politike prema izbeglim Srbima. Tako poznati zagrebački advokat Ante Nobilo ocenjuje da je "tuđmanizam nadživio Tuđmana". On kaže da Vlada nije nedvosmisleno osudila Tuđmanovu politiku i same zločine i da nije ni pokušala da građanima barem delomično nadoknadi štetu pretrpljenu uglavnom zaslugom bivše vlasti u RH i na taj način podstakla povratak što većeg broja izbeglih Srba. Umesto toga, Vlada predlaže Saboru da donese zakon koji će u potpunosti onemogućiti obeštećenje za pretrpljenu materijalnu štetu, uglavnom Srbima, ali i po nekom nepoćudnom Hrvatu.⁷ Pod stalnim pritiskom sveta Vlada je u više navrata izjavljivala da će Zagreb do kraja godine rešiti pitanje povratka izbeglica i njihove imovine, dok je premijer Ivica Račan priznao da je "sporost u rešavanju tog pitanja jedan od ključnih razloga za nezadovoljstvo međunarodne zajednice", te da je to jedan od ključnih političkih uslova za približavanje Hrvatske EU, koje joj je službeni Brisel postavio još 1997. godine".⁸

Predsednik Stjepan Mesić je u svojim izjavama išao znatno ispred Vlade i, može se reći da je, kada je u pitanju povratak, sve vreme držao inicijativu. On se založio za organizovanje trojnog sastanka najviših državnih zvaničnika Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije i Crne Gore kako bi bile otklonjene "brojne barijere" za povratak izbeglih lica, te da je "hrvatski interes da se izbeglice vrate, jer je to jedini način da pokažemo zrelost naše demokracije".⁹

U 2003 godini potpisan je i *Sporazum o socijalnom osiguranju između Hrvatske i SCG*. Tako oko 13.500 penzionera koji su penziju ostvarili u Hrvatskoj, a deo radnog staža odradili u SR Jugoslaviji, treba da dobije penzije. Usaglašena su i ostala sporna pitanja koja se odnose na ostvarivanje prava građana iz penzionog i zdravstvenog osiguranja jedne zemlje u drugoj.¹⁰

S promjenom vlasti u Hrvatskoj i povratkom HDZ sa Ivom Sanaderom kao predsednikom Vlade nije doslo do pogorsanja odnosa prema povratnicima, čak su učinjeni javni koraci ka pomirenju i uspostavljanju tolerancije. Međunarodna zajednica je s posebnom pažnjom prati prve korake nove hrvatske vlade, posebno kada je u pitanju ispunjavanje obaveza u pogledu povratka izbeglica, donošenja i sprovođenja zakonskih propisa u oblasti manjinskih i ljudskih prava.

⁶ "Manjine ugrožene u Hrvatskoj", *Danas*, 16. januar 2003.

⁷ "Premijer nastavlja politiku Tuđmana", *Blic*, 30. januar 2003.

⁸ "Račan: Povratak izbeglica do kraja godine", *Politika*, 21. april 2003.

⁹ "Mesić za razgovor Hrvatske i SCG o povratku izbeglica", *Balkan*, 15. septembar 2003.

¹⁰ "Okončan spor zbog penzija", *Blic*, 21. februar 2003.

³ "Od SRJ 15 milijardi evra", *Danas*, 25. i 26. januar 2003.

⁴ "Hrvatska da plati Srbiji", *Politika*, 30. januar 2003.

⁵ "Mesić odbacio Đinđićeve ocene", *Politika*, 30. februar 2003.

BOSNA I HERCEGOVINA – POMAK U POZITIVNOM PRAVCU

Pokret povratka u Bosni i Hercegovini išao je sa velikim početnim teškoćama pa i nevjericom da će se ljudi vratiti svojim kućama. Barikade između entiteta, kamenovanje autobusa sa potencijalnim povratnicima, spaljivanje i miniranje kuća povratnika, spaljivanje i rušenje celih zgrada kao i ubistva (Drvar) nisu uspjeli zaustaviti želju za povratkom.

"Hrvatska sveta zemlja", "srpski entiteti" i pravo "sehida" su ustuknuli nad pravom vlasništva, jedan na jedan, kako se uobičajilo reći za ono što pripada građaninu bez obzira na nacionalnost i vjeru. Povratnici i međunarodne organizacije lako su se razumjele oko privatnog vlasništva, priznat je status stanarskog prava kao neprikosnoveno pravo na dom i lomljenje inženjera etničkog čišćenja počelo je na svim nivoima vlasti i svim gradovima Bosne i Hercegovine.

Za uspeh je valjalo naći kritičnu masu koja nije potpala pod utjecaj nacionalističkih ispraznih parica. U srpskom entitetu prvi su se otreznili stanovnici Bosanske Krajine ili tzv Visoke Krajine kako ju je nazvao Radovan Karadžić želeći da i time opravda trgovinu ovim teritorijem i ljudima.

Stanovnici Drvara, Bosanskog Grahova, Bosanskog Petrovca, Glamoča i drugih okolnih mesta bili su i u Srbiji inicijatori pokreta za povratak. Opstruisani od raznih zavičajnih udruženja i uglednih pojedinaca (ljudi iz ovih krajeva bili su ujedno i najveći poslušnici Miloševića) izbeglice iz ovih mjesta nisu odustali od osnovnog zahteva – prava na povratak i kuću. Razvijeno civilno društvo i podrška međunarodne zajednice bili su preduslovi da pokret pokaže snagu i uspeh.

Kao suprotni primer mogu poslužiti izbegli građani Sarajeva koji ni do danas nisu osnovali organizaciju za povratak i čiji su lideri ostali privrženi idejama etničkih teritorija zbog čega je povratak u Sarajevo ostao bez većih rezultata.

Iako se rezultati povratka imovine i ljudi ne poklapaju može se dati ocena da su međunarodne organizacije, za razliku od Hrvatske, beskompromisno provele proces povrata imovine u Bosni i Hercegovini.

Povraćaj privatnog i društvenog vlasništva (stanarska prava): iako, bez sumnje, neke lokalne vlasti i dalje opstruiraju proces povraćaja vlasništva, a izbeglice ga smatraju sporim, može se reći da je u BiH već prošao kritičnu tačku i da njegovo okončanje više nije pod znakom pitanja, već samo pitanje vremena. Činjenica da je u BiH vraćanje stanarskih prava tretirano kao povraćaj privatnog vlasništva predstavlja najveće dostignuće u ovoj oblasti. Do sada je na osnovu podnetih zahteva vraćeno oko 82 posto imovine.

Obnova oštećene imovine – zbog izuzetno velikog broja raseljenih lica i značaja koji međunarodna zajednica pridaje ponovnom uspostavljanju

multietničkog društva, u fokusu agencija za rekonstrukciju u BiH bile su opravke kuća raseljenih lica koja se vraćaju. Izbeglice u Srbiji i Crnoj Gori su se često pribojavale da će u tom pogledu biti zapostavljene s obzirom da bi trebalo da se usele u kuće u kojima neko živi. Zbog brojnih loših iskustava sa kućama koje su obnovljene, a njihovi se vlasnici u njih nikada nisu ni vratili, međunarodne agencije, uključujući tu i UNHCR, insistiraju na tome da se ljudi prvo vrate, a tek onda traže pomoć za obnovu svojih domova. Međutim, treba imati u vidu da izbeglice u Srbiji nisu u istom položaju kao raseljena lica u Republici Srpskoj. Većina izbeglica u Srbiji i Crnoj Gori mora da plaća za svoj smeštaj i ima posao. Zato se teško odlučuju da napuste radna mesta u Srbiji da bi u BiH proveli mesece u iščekivanju (ne uvek izvesne) pomoći za obnovu, dok su ostali članovi njihovih porodica još uvek u Srbiji. Jedan od načina da se ovaj problem prevaziđe jeste da se identifikuju direktni korisnici u Srbiji i Crnoj Gori.

Ekonomska situacija – ekonomska situacija u BiH utiče na proces povratka, uprkos činjenici da se druge prepreke povratku lakše prevazilaze nego u Hrvatskoj. Naročito su izbeglice iz gradskih sredina nakon povratka u svoje predratne stanove suočene sa ekonomskim problemima, s obzirom da nema slobodnih radnih mesta. S druge strane, ruralno stanovništvo je u daleko boljem položaju jer poseduje obradivo zemljište.

Hronologija: Na žalost, međunarodna je zajednica dopustila da protekne pet godina, a da se u pogledu napretka povratka, posebno manjina, ne napravi veći iskorak. I pored činjenice da je 1999. godina proglašena godinom povratka, do većeg povratka nije došlo.

Izbeglice iz BiH nemaju problem kada su u pitanju putne isprave za povratak, jer u Bosnu i Hercegovinu mogu putovati i sa izbegličkim legitimacijama.

Problem sa kojim se suočavaju povratnici u BiH su, uglavnom, vezani za povratak imovine, obnove, ekonomsku situaciju u regionima u koje se vraćaju, itd. Kada bilo koji predstavnik vlasti ili institucija ne poštuje prava stanovnika ili povratnika u BiH, tada probleme rešavaju kancelarije Visokog predstavnika za BiH.

Taktika odlaganja povratka u sve delove, odnosno entitete BiH je na izmaku, jer međunarodna zajednica, koja najviše ulaže u taj mukotrni posao, nema više strpljenja za "balkanske igre". U tom smislu ona preduzima sve mere kako bi onemogućila delovanje nacionalista koji žele da stanje ostane ovakvo kakvo je. Očigledno je stanje opstrukcije povratka postalo neodrživo i bez ikakve perspektive za one koji već žive tamo i za one koji žele u svoje domove, što znači da na tom prostoru dugoročno nema političkog i ekonomskog prosperiteta.

Tako je za razliku od Hrvatske povratak izbeglica u Bosnu i Hercegovinu приметно intenzivniji. Pored povrata stanova nad kojima su

korisnici imali stanarska prava, povratak u Bosnu i Hercegovinu je stimulisan i popravkom oštećenih kuća koje su tokom 2002. godine finasirale brojne međunarodne organizacije.

U Federaciji BiH zabeleženo je i veliko interesovanje izbeglica za povratak u kantone 1 i 10 koje čine opštine Bihać, Krupanj, Sanski Most, Ključ, Kupres, Glamoč, Drvar i Grahovo.

Tokom 2002. godine intenziviran je povratak u Tuzlu i Sarajevo. Udruženje za pomoć izbeglicama iznelo je podatak da, prema zahtevima koji su upućeni opštinskim organima nadležnim za stambena pitanja, oko 300 porodica iz Srbije želi da se vrati u Tuzlu, a u isto vreme iznose i podatak da se, zahvaljujući posredstvu ove organizacije, vratilo 158 porodica. Međutim, treba napomenuti da povratak u Bosnu i Hercegovinu izuzetno otežava teška ekonomska situacija i nemogućnost da se povratnici zaposle ili na druge načine obezbede socioekonomsku integraciju u Bosni i Hercegovini.

Tokom 2004. godine agencije međunarodnih organizacija zaduženih za povratak izbeglih lica konstatuju ohrabrujući napredak u primeni imovinskih zakona u Bosni i Hercegovini. (Prilog br. 24)

U januaru 2004. godine UNHCR je zabilježio da je od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u celoj BiH broj povratka – 986.308 izbeglica i raseljenih osoba. Od ovog broja 720.527 povratnika zabeleženo je u Federaciji BiH, 244.662 u Republici Srpskoj, a 21.109 u Brčko Distriktu. Od 1996. godine 435.347 izbeglica i raseljenih osoba se vratilo u oblasti u gde predstavljaju brojčanu manjinu u odnosu na druge konstitutivne, bosanskohercegovačke narode koji tu žive.

Agencije koje nadgledaju provedbu imovinskih zakona – UNHCR, OHR i OSCE, objavljuju da je stepen provedbe, zaključno sa 31. januarom 2004. godine, dosegnuo 93 procenta. Tri agencije objavljuju da su domaći stambeni organi zaključili 201.417, od ukupno 216.904 podnesenih zahtjeva i pri tome izdali 99 procenata prvostepenih rješenja. Do sada je u 61 općini potvrđen suštinski završetak provedbe imovinskih zakona. A kod dodatnih 67 općina su zaključeni svi slučajevi i te općine su ustanovile konkretan rok za suštinski završetak svih zakonskih obaveza u skladu sa imovinskim zakonima. Agencije ukazuju da općine Tuzla, Donji Vakuf, Jajce, Zvornik, Banjaluka, Bijeljina, Doboj, Prnjavor, Mrkonjić Grad i Ribnik nisu još zaključile sve slučajeve. Iako je Uprava za stambena pitanja Kantona Sarajevo izvestila da je zaključila sve slučajeve povrata imovine, agencije zahtevaju od ovog tela da ispravi statističke podatke o povratu društvene imovine i da na taj način potvrdi stvarno zaključivanje svih podnesenih zahteva.

Stopa primene imovinskih zakona u Republici Srpskoj zaključno sa februarom 2004. iznosi 93 odsto.

Osam godina nakon rata u BiH, formirana je jedinstvena Komisija za izbeglice i raseljena lica kako bi se njihovi problemi brže i racionalnije

rešavali. Razlog zato je to što još uvek ne postoji pravi uvid u broj izbeglica, njihov povratak, i želje za ostanak u novoj ili predratnoj sredini. Ministar za ljudska prava i izbeglice u Savetu ministara BiH, Mirsad Kebo kaže da niko ne poseduje tačne podatke, uključujući i brojne međunarodne organizacije koje su se bavile ovim pitanjem, duplirajući poslove koje su vodile entitetske i kantonske vlasti. Pedi Ešdaun je zatražio od međunarodne zajednice da nastavi brigu o izbeglicama sa područja bivše Jugoslavije. Pretpostavlja se, prema informacijama Komesarijata za izbeglice da se samo na teritoriji SCG nalazi 104.000 izbeglica iz BiH čiji status tek treba da se reši. Savet ministara Srbije i Crne Gore utvrdio je Predlog zakona o ratifikaciji Sporazuma između Saveta ministara Srbije i Crne Gore i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o povratku izbeglica iz Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine, sa Protokolom koji je potpisan 6. oktobra 2003. i odlučeno je da se dostavi Skupštini Državne zajednice na razmatranje i usvajanje. Potpisivanjem i ratifikacijom Sporazuma, stvaraju se neophodne normativne pretpostavke za intenzivniju i organizovaniju saradnju SCG sa BiH na planu vraćanja i prihvatanja izbeglih lica – povratnika i efikasnijeg rešavanja njihovih brojnih problema sa kojima se suočavaju u procesu povratka i repatrijacije kao najvažnijeg rešenja.¹¹

Saradnja Federalnog ministarstva za izbeglice iz Sarajeva i Komesarijata za izbeglice u Srbiji dovela je do pozitivne atmosfere i komunikacije i očekuju se konkretni koraci u pomoći povratnicima.

Obe strane su izrazile interes da se pitanje izbeglica reši. To podrazumeva i rešavanje problema oko pet-šest hiljada izbeglica (uglavnom kosovskih Roma) koji se nalaze u BiH. Dogovor koji je postignut u Sarajevu između komesara za izbeglice Srbije i Crne Gore i ministra u Savetu ministara BiH je veliki korak napred, ali još ostaje problem pristanka zvaničnog Zagreba da ozbiljno radi na ovim pitanjima, jer se na području Hrvatske nalazi 230.000 izbeglica, od kojih većina želi da dođe do svoje imovine, ili da se vrati na svoja imanja. RS je, s druge strane opterećena izbeglim Srbima iz Hrvatske. Prema podacima koje je saopštio Mirsad Kebo, njih ima 24.000, dok vlasti Hrvatske tvrde da se radi samo o 2600 lica, čime se problem, verovatno želi minimizirati.¹²

Diskriminacija građana Federacije BiH prilikom prelaska granice još uvek je na snazi, uprkos svim pritiscima da se građani BiH ravnopravno tretiraju u Srbiji. Nakon posete Beogradu, predsedavajući Saveta ministara BiH, Adnan Terzić izjavio je da "sadašnja praksa govori da građani BiH iz Federacije moraju plaćati višu cenu putarine na autoputu, cene za strance u hotelima, da se obavezno prijavljuju u policiju tokom boravka u Srbiji".¹³

¹¹ "Ispunjene preuzete obaveze", "Politika", 16. decembar 2003.

¹² "Svako svome", "Politika", 31. avgust 2003.

¹³ "Đukanović ponudio BiH korišćenje luke Bar", "Danas", 12. maj 2003.

Imovina oficira bivše JNA još uvek je predmet rešavanja. (Prilog br. 25)

Posle pauze od gotovo 12 godina, penzije stečene u BiH (u oba entiteta) uskoro će ponovo stizati korisnicima koji žive u Srbiji i Crnoj Gori, a prinadležnosti će se, naravno, isplaćivati i u obrnutom smeru. Sporazum o socijalnom osiguranju, za čiju primenu je životno zainteresovano 20.000 ljudi na obe strane, potvrđen je u oba parlamenta i očekuje se razmena ratifikacionih instrumenata, a ubrzo zatim i primena.

Integracija i nacionalna strategija srpske vlade

U junu 2002. godine srpska Vlada je usvojila "Nacionalnu strategiju za rešavanje problema izbeglica i raseljenih lica". Iako istovremeno promovise i repatrijaciju i integraciju u lokalnu sredinu kao trajna rešenja za izbeglice i interno raseljena lica, *Nacionalna strategija* stavlja akcenat na lokalnu integraciju, i srpsku Vladu čini odgovornom za taj aspekt rešenja izbegličkog problema. Čini se da je Vlada odlučna da podrži repatrijaciju ljudi koji žele da se vrate, a svoju spremnost je nedavno manifestovala u brojnim kontaktima sa nadležnim institucijama u i u BiH i u Hrvatskoj, i sa međunarodnim organizacijama koje podržavaju repatrijaciju. Nacionalna strategija predviđa konkretne aktivnosti i diplomatske napore koje će preduzeti republička Vlada kako bi pomogla proces povratka.

Poznato je da je Srbija i Crna Gora zemlja sa najvećim brojem izbeglica i interno raseljenih lica u Evropi. Na poslednjem popisu od 2001. godine u Republici Srbiji je registrovano 377.000 izbeglica iz Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, oko 230.000 interno raseljenih lica sa područja Kosova i oko 75.000 ratom pogođenih lica.¹⁴ Vlada je *Strategiju* podelila na dva segmenta: rešnje statusa izbeglih i interno raseljenih lica sa Kosova.

Strategija koja se odnosi na izbeglice koncipirana je isključivo na ličnom opredeljenju izbeglica. Izbeglice su se, prilikom popisa, opredeljivale za ostanak u Srbiji, odnosno povratak u zemlju iz koje su izbegli. Na osnovu njihovog izjašnjavanja došlo se do podatka da je preko 60 odsto izbeglica opredeljeno za ostanak u Srbiji, a samo 5 odsto za povratak. Ostatak od oko 35 odsto izbeglica još nije mogao da se opredeli.¹⁵ Na osnovu ovih podataka *Nacionalna strategija* je stavila akcenat na rešnje izbegličkog problema kroz integraciju iako bi se moglo reći da postoje brojni pokazatelji koji dovode u pitanje podatak da se čak 60 odsto izbeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine opredijelilo za integraciju u Srbiji.

¹⁴ "Povratak će trajati godinama", "Blic" od 26.06. 2002.

¹⁵ "Odgovornost za brigu o izbeglicama", "Politika" od 09. 05. 2002.

Indikativan je podatak da je do kraja 2001. godine čak 17.000 vlasnika kuća i drugih stambenih jedinica podnelo zahtev Republici Hrvatskoj za obnovu imovine. Podnosioci zahteva za državnu obnovu su prihvatili obavezu da se sa članovima svoje porodice vrate u Republiku Hrvatsku ukoliko im država obnovi imovinu.¹⁶ Osim toga, OEBS operiše cifrom od 50.000 Srba iz Republike Hrvatske kojima su oduzeta stanarska prava u Hrvatskoj i koji bi se sa članovima porodice *morali* vratiti ukoliko bi se izvršio povrat stanova. Sve ovo jasno govori da još uvek postoji relativno značajan broj izbeglica koje nisu donele konačnu odluku o povratku, odnosno integraciji, a da njihovo deklarisanje zavisi od interesa koji žele da ostvare u jednoj ili drugoj državi.

Promjenom političkog okruženja menjaju se i stavovi izbeglica oko zelje i mogućnosti za povratak i nezahvalno je iznositi procene i statističke podatke

Specifičnost izbegličkog problema na ovim prostorima zahteva regionalni pristup u cilju njegovog trajnog rešenja, a to podrazumeva i prava vlasništva i dakako, prava izbora, uz puno poštovanje međunarodnog prava i potpisanih međudržavnih sporazuma. Bez obzira na to o kom vidu trajnog rešenja se radi, neophodno je da se poštuje izražena volja samih izbeglica, kao i da im se omogući da ostvare stečena prava. Tu se pre svega misli na imovinska i stanarska prava, prava iz sfere penzionog i socijalnog osiguranja, i prava na lična dokumenta.

Proces integracije je složen i ne svodi se samo na problem stambenog zbrinjavanja jer ne treba zanemariti njene sociološke, kulturne i druge aspekte u nekoj zajednici.¹⁷

¹⁶ Intevju sa Sandom Rašković Ivić objavljen u listu "Politika", dana 22. 07. 2002, naslov članka "Radije ostaju, nevoljno se vraćaju".

¹⁷ Prema Berryjevom modelu, postoje četiri strategije kojima može rezultirati akulturacija: integracija, asimilacija i separacija i marginalizacija.

Integracija označava prihvatanje elemenata obje kulture (bikulturalnost) i integriranje tih elemenata u doživljavanje obiju kultura kao vlastitih.

Asimilacija predstavlja potpuno prihvatanje dominantne kulture uz odbacivanje kulture porijekla.

Separacija predstavlja zatvaranje u kulturu porijekla i neprihvatanje dominantne kulture (getoizacija).

Marginalizacija znači odbacivanje vrijednosti i jedne i druge kulture, te se prihvaćaju vrijednosti nekog drugačijeg sustava (npr. supkulture).

Mnoga istraživanja pokazuju da postoji povezanost između zdravlja i strategije akulturacije. Tako je u nizu istraživanja na različitim skupinama migranata i različitim skupinama domicilnog stanovništva utvrđeno da osobe s nižom razinom akulturacije imaju više zdravstvenih problema od onih s višom razinom akulturacije. U tom smislu, integracija i asimilacija (ako se radi o velikoj sličnosti dviju kultura) uspješnije su strategije, povezane s pozitivnom prilagodbom, osjećajem samopoštovanja i dugoročnim pokazateljima zdravlja. Separacija je, s druge strane,

Beogradski nedeljnik *Vreme* je sproveo istraživanje o tome šta izbeglice misle o *Strategiji* Vlade Srbije. U izradi *Strategije* nisu učestvovala izbeglička udruženja niti psiholozi koji bi eventualno dali korisne preporuke u njihovo ime, što je izazvalo veliku podozrivost kod izbeglica, koji čak dovode u pitanje relevantnost ovog projekta. *Strategija* se bazira samo na statistici prošlogodišnje registracije, kada su se "ljudi opredeljivali da li će ostati u Srbiji ili će se vraćati u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. One koji su rešili da ostanu nisu pitali za dalje planove – gde bi da žive, šta bi da rade."¹⁸ ...

Kada je u pitanju integracija, *Nacionalna strategija* je orijentisana u dva pravca: stambeno zbrinjavanje izbeglica i ekonomska integracija izbeglica kroz zapošljavanje najsiromašnijih. Problem zapošljavanja se rešava kroz davanje tzv. *in kind* grantova, kroz poklone najosnovnijih sredstava za rad, davanje kredita za osnivanje i razvoj malih preduzeća i biznisa, kao i kroz zapošljavanje u postojećim uspešnim preduzećima, stipendiranje maldih i prekvalifikacije radnika, davanje beskamatnih i mikrokredita. Stambeno zbrinjavanje za oko 240.000 izbeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine planira se kroz otkup seoskih imanja i dodelu građevinskog materijala za adaptaciju ili izgradnju kuća na tim imanjima...

... Rezultati *Nacionalne strategije* u toku prve godine bili su veoma skromni. Mile Dakić, predsednik Udruženja za pomoć izbeglicama iz Republike Hrvatske, smatra da je "suštinsko pitanje", šta zapravo matična država smera sa nama? Izračunali smo da, ako bi se postojećim tempom nastavila izgradnja stanova za izbeglice, stambeno pitanje svih izbeglica bi se rešilo za oko 700 godina. Nama je jasno da SRJ, izmrcvarena sankcijama, nema sredstava da pomogne integraciju izbeglica, ali ona ništa ne čini da pomogne povratak Srba u njihov zavičaj koji je sada pod hrvatskim suverenitetom".¹⁹

Nacionalna strategija je očigledno postavljena na nerealne osnove, jer integraciju bazira na očekivanjima da međunarodna zajednica Srbiji obezbedi sredstva za stambeno zbrinjavanje izbeglica u iznosu od 500 miliona eura. Čak ni cifra od 5 miliona dolara koju je obezbedila Vlada nije utrošena, pre svega, zato što je Sanda Rašković Ivić pokušala da inkorporira projekte koji nisu bili predviđeni, niti u skladu sa strategijom integracije izbeglica. Ona je, naime, izjavila da je "Komesarijat uradio sve što je bilo potrebno i na kraju projekti

manje uspešna strategija akulturacije jer je povezana s izolacijom i otuđenjem u odnosu na dominantnu kulturu. Marginalizacija je, pak, zbog nedostatka pozitivne društvene podrške povezana s najviše psiholoških problema, anksioznošću, gubitkom identiteta, osjećajem otuđenosti i akulturacijskim stresom.

¹⁸ "Vreme", 28. 03. 2002, naslov članka "Izlazak iz društvene senke", str. od 34–36, autor Jelena Grujić.

¹⁹ "Nedeljni telegraf", 19.06. 2002, naslov članka "Zavodi se nova blokada na Drini", strana 33, autor Radosav Mikić.

nisu usvojeni, jer nisu u skladu sa *Strategijom*. Ta strategija nije ustav. Mi treba da se upodobimo potrebama ljudi."²⁰

Ovako formulisana *Strategija*, kojom se očekuje da međunarodna zajednica i posle deset godina pružanja pomoći stambeno zbrine i ekonomski integriše 240.000 ljudi, nije u skladu, ne samo sa duhom Konvencije o statusu izbeglica, već i sa logikom. Izjava Mileta Dakića da se "o izbeglicama u medijima govori kroz prizmu nacionalne strategije", ali da se "o tome nije mnogo čulo šta ona podrazumeva", niti da "o tome postoji nekakav dokument", najbolje govori o tome na koji način izbeglice percipiraju *Strategiju*. Dakić smatra da strategija treba da se vodi sa ciljem da se ne izgube "naši (srpski) tradicionalni prostori" odnosno, kako on kaže, "naš 88-odstotni katastar u Krajini", jer ni jedan narod ne "praktikuje strategiju odricanja od sopstvene zemlje."²¹ ...

Aktuelni problemi

Nerešen status Kosova i mogući scenariji vezani za ovaj problem razlozi su za dodatnu zabrinutost. Referendum o nezavisnosti pokrajine ili potencijalna kantonizacija mogu uticati ili promeniti status interno raseljenih lica u zemlji, tj. ishod tog procesa bi oko 230.000 interno raseljenih lica pretvorio u izbeglice.

Konačno, rok "trajanja" Beogradskog sporazuma na kojem formalno počiva Državna zajednica Srbija i Crna Gora ističe 2005. godine. Imajući u vidu kako stvari danas stoje i velike rezerve obeju republika u pogledu zajedničke budućnosti, za pretpostaviti je da će istek sporazuma označiti i kraj državne zajednice. Zbog činjenice da Crna Gora, od samog početka kosovske krize, smatra da je pokrajina prevashodno srpski problem i da je, shodno tome, na isti način tretirala i interno raseljena lica na svojoj teritoriji, može se očekivati da bi 18.000 interno raseljenih lica u Crnoj Gori praktično mogle postati nove izbeglice.

UNHCR u periodu 2004/2005 planira da dalje traži trajna rešenja za broj obrađenih slučajeva u periodu nakon Dejtona, tako što će obezbediti transparentnost procesa dobrovoljne repatrijacije i naturalizacije (i programe pomoći integraciji), kao i objekte koji će pomoći povratnicima u BiH i Hrvatsku.

UNHCR i vlade Srbije i Crne Gore su 2003. godine postigli dogovor o reviziji statusa izbeglica, na osnovu kojeg će sve izbeglice koje su, od poslednje

²⁰ "Vreme", 19. 09. 2002, naslov članka "Ne znam kome smetam", strane 24 i 25, autor Jelena Grujić.

²¹ "Blic", 15. 05. 2002, naslov članka "Za izbeglice 20 stanova".

registracije, našle trajno rešenje biti skinute sa spiska, čime prestaje njihov izbeglički status (što uključuje i zamenu ličnih dokumenata onima koji su i dalje registrovani kao izbeglice kako bi se obezbedilo poštovanje odgovarajuće procedure u budućem procesu deregistracije).

Kao preduslov bilo repatrijaciji ili intergraciji u lokalnu sredinu, UNHCR će štiti interese izbeglica u procesu povratka njihove imovine u zemljama porekla. To se odnosi i na obnovu i na ranija stanarska prava. Ovo će se postići pružanjem administrativne pomoći izbeglicama/podnosiocima zahteva u raznim procedurama vezanim za povratak imovine (preko partnera koji se bave pružanjem pravne pomoći) i monitoringom.

Što se tiče naturalizacije, Zakon o državljanstvu se u Srbiji liberalno primenjuje i izbeglice dobijaju državljanstvo SGC. Međutim, taj se zakon ne sprovodi u Crnoj Gori koja je donela vlastiti zakon o državljanstvu – zakon u kojem praktično ne postoji odredba po kojoj bi izbeglice mogle dobiti crnogorsko državljanstvo. Glavni problem vezan za državljanstvo i dalje je logističko/proceduralno ovlašćenje srpskih vlasti da odgovore na nerešene zahteve i neprimenjivanje zakona od strane crnogorskih vlasti.

Interno raseljena lica sa Kosova

Na osnovu registracije sprovedene marta 2000. godine, u Srbiji se nalazi 206.789 interno raseljenih lica. Crna Gora je 2003. godine preuzela obavezu da izvrši ponovnu registraciju, a rezultat je bio broj interno raseljenih lica smanjen na 18.044. Na osnovu nedavne evaluacije ugroženosti Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, 88.6 % interno raseljenih lica živi ispod granice siromaštva, a od toga njih 8.6 % i ispod minimalnog nivoa socijalne sigurnosti (MOP). Mada su kolektivni izbeglički centri zatvoreni, još uvek nema odgovarajućeg predloga za smeštaj interno raseljenih lica koja će i u narednom periodu biti smeštena na ovaj način. Pored problema smeštaja, mogućnosti interno raseljenih lica za sticanje prihoda i dobijanje kredita su prilično ograničene.

Glavna agencija za pomoć izbeglicama UNHCR ima stretegiiju u 2004. godini da smanji zavisnost interno raseljenih lica od humanitarne pomoći i da i dalje potstiče njihovo finansijsko osamostaljivanje kroz programe oslanjanja na vlastite snage. Pored toga, UNHCR će i dalje sprovoditi i prenositi u nadležnost ministarstva i lokalnih nevladinih organizacija programe pomoći za najugroženije kategorije populacije interno raseljenih lica – kao što su starije osobe, žene, deca i adolescenti – kao i projekte medicinske pomoći za decu i starije osobe. Što se tiče interno raseljenog romskog stanovništva, UNHCR će se i dalje baviti zaštitom njihovih specifičnih potreba – često uzrokovanih

društvenom marginalizacijom – i vršiće monitoring njihovog prisilnog povratka.

Situaciju interno raseljenih lica u Srbiji i Crnoj Gori karakteriše neadekvatan zakonski okvir koji ne olakšava njihov položaj.

Nedavni neredi (mart 2004) dramatično su promenili situaciju na terenu, koja se kretala nabolje tokom poslednje dve godine. Događaji iz marta 2004. godine dovešće do suštinske promene strategije za povratak.

Imajući u vidu nepostojeći zakonski okvir za zaštitu izbeglica i nepostojeće strukture koje bi se bavile azilantima i izbeglicama u SCG, koji ne potiču sa teritorije bivše Jugoslavije, UNHCR će i dalje, na osnovu svog mandata, pružati *ad interim* međunarodnu zaštitu na osnovu procedura i repatrijacije, ustanovljenih Odlukom o statusu izbeglica (RSD), sve dok se ne usvoje i ne stupe na snagu odgovarajući zakoni i ne uspostavi institucija azila.

U pisanju ovog priloga priređivač je koristio delove tekstova iz godišnjih izvještaja Helsinškog odbora kao i osnovne podatke i činjenice UNHCR i OHR, bez posebnog navođenja.

PRILOZI

Prilog br.1

"Izbjeglički korpus u Srbiji"¹

Tabela 1. Izbeglo stanovništvo iz BiH prema opštini stanovanja na dan 31. marta 1991. godine i godini dolaska

	Ukup- no	1991	1992.	1993	1994.	1995.	1996. i kas- nije	ne- poz- nato
BiH	123973	6387	51384	7982	7442	24993	21656	4129
Bihać	4338	152	1730	226	194	1228	719	79
Bos. Krupa	2619	104	555	118	92	1054	583	113
Bos. Petrovac	1756	28	164	33	34	1014	394	89
Bos. Grahovo	2573	57	179	45	108	1733	397	54
Brčko	1182	95	604	90	81	132	132	48
Glamoč	2255	86	282	65	67	1361	330	64
Goražde	2100	82	1407	188	73	140	181	29
Jajce	1074	45	347	32	38	395	163	54
Kalesija	1000	55	563	64	33	75	185	25
Ključ	2242	88	243	57	83	1162	439	170
Livno	1344	76	482	91	120	320	221	34
Mostar	6264	285	3968	511	325	530	591	54
Mrkonjić Grad	1006	53	160	41	45	446	149	112
Sanski Most	4776	74	472	95	90	2701	1229	115
Sarajevo	7777	201	4032	435	329	651	2083	46
Srebrenica	2324	307	1365	168	93	117	181	93
Drvar	3262	65	220	72	103	2159	557	86
Tuzla	4846	285	2727	337	486	431	522	58
Zenica	3478	133	1374	321	452	331	819	48

¹ Izdavač: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije in Crne Gore, 2004. godina

Tabela 1. Izbeglo stanovništvo iz Hrvatske prema opštini stanovanja na dan 31. marta 1991. godine

Hrvatska	220164	35194	18154	9164	5937	117531	31849	2335
B.Manastir	6148	187	151	91	65	2645	2957	52
Benkovac	9598	187	214	206	110	7884	956	41
Daruvar	3211	1169	318	124	105	753	716	26
Donji Lapac	3934	72	48	40	23	3316	333	102
Drniš	2288	119	57	26	33	1824	208	21
Dubrovnik	881	289	264	45	58	128	78	19
Dvor	5433	84	75	34	31	4581	580	48
Glina	7662	143	83	65	51	6441	835	44
Gospić	4584	992	285	210	107	2467	464	59
Gračac	4964	111	117	75	52	4048	507	54
Grub. Polje	1715	535	157	78	36	363	532	14
Karlovac	8406	1586	554	296	226	4888	809	47
Knin	20327	415	374	239	185	17096	1891	127
Kostajnica	3865	121	43	33	41	3231	379	17
Novska	1659	471	138	46	42	677	271	14
Obrovac	4430	92	48	65	58	3685	431	51
Osiijek	11721	3659	1334	778	523	2603	2741	83
Pakrac	5329	1739	654	238	123	1444	1110	21
Petrinja	7917	358	137	76	44	6420	868	14
Podr. Slatina	5010	1585	645	327	194	1151	1070	38
Rijeka	3920	714	836	705	531	822	289	23
Sisak	6984	1124	374	169	122	4382	782	31
Slav. Požega	3088	753	750	318	158	539	528	42
Slav. Brod	1794	414	387	214	185	299	272	23
Slunj	3186	189	135	49	35	2402	289	87
Split	3813	1743	560	274	184	638	357	57
Šibenik	3280	636	298	131	82	1730	373	30
T. Korenica	4620	156	102	54	29	3722	472	85
Vinkovci	4084	1120	338	132	127	1062	1257	48
Virovitica	3139	811	1139	270	105	405	351	58
Vojnić	3191	76	47	32	20	2622	365	29
Vrgin Most	5134	108	84	53	35	4171	643	40
Vukovar	8028	1601	469	178	140	2525	3017	98
Zadar	6159	1758	852	434	312	2191	575	37
Zagreb	12818	4567	2878	1226	727	2284	1013	123
Makedonija	5879	724	2839	198	186	241	403	1288
Slovenija	6019	3357	1372	439	144	287	181	239

Tabela 2. Izbeglo stanovništvo po okruzima stanovanja u Srbiji, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti i republikama bivše SFRJ iz kojih je izbeglo

	Ukupno	Izbegli Srbi iz:				Izbegli druge i nepoznate etničke pripadnosti iz:			
		svaga	BiH	Hrvatske	dr. republika bivše SFRJ i nepoznato	svaga	BiH	Hrvatske	dr. republika bivše SFRJ i nepoznato
R. Srbija	379135	351062	121542	218383	11155	28073	9945	14742	3386
Centr. Srbija	192672	178336	68876	100785	8675	14336	5567	6320	2449
Vojvodina	186463	172726	52648	117598	2480	13737	4378	8422	937
Beograd	113000	103786	37528	63584	2674	7514	2886	3859	769
Okruzi:									
Severnobač.	13022	11321	3381	7855	85	1701	571	985	145
Srednjeban.	11797	10895	4396	6280	219	902	340	487	75
Severnoban.	5401	4898	2260	2574	64	503	227	240	36
Južnobanat.	16850	15349	3897	11050	402	1501	475	749	277
Zapadnobač.	22570	20456	3295	16949	212	2114	459	1575	80
Južnobački	63553	59200	24889	33423	888	4353	1628	2509	216
Sremski	53270	50607	10530	39467	610	2663	678	1877	108
Mačvanski	17450	16613	10256	5820	537	837	483	318	36
Kolubarski	5134	4837	2036	2675	126	297	123	147	27
Podunavski	5238	4831	1354	3268	209	407	124	200	83
Braničevski	4743	4324	1267	2891	166	419	151	192	76
Šumadijski	7283	6884	2418	4039	427	399	137	200	62
Pomoravski	5143	4750	1327	3205	218	393	150	186	57
Borski	1787	1565	414	944	207	222	51	74	97
Zaječarski	1846	1634	408	1041	185	212	77	88	47
Zlatiborski	5584	5029	3444	1402	183	555	376	116	63
Moravički	5604	5280	2473	2540	267	324	154	141	29
Raški	5037	4343	1530	2410	403	694	324	197	173
Rasinski	3507	3267	1086	1933	248	240	79	114	47
Nišavski	6462	5760	1908	2491	1361	702	190	249	263
Toplički	1278	1154	288	520	346	124	23	48	53
Pirotski	1144	941	331	488	122	203	84	68	51
Jablanički	1896	1741	514	872	355	155	44	51	60
Peñjski	2236	1597	294	662	641	639	111	72	456

Prilog br. 2**Opredeljenjem do poverenja**

Pitanje izbeglica je humanitarno, političko, moralno i pravno pitanje. U kontekstu stanja u kakvom se Srbija sada nalazi ono je i spoljnopolitičko pitanje. Pravilno postavljanje problema izbeglica, pokazaće koliko je Srbija spremna da prihvati norme koje su nametnute Dejtonskim sporazumom. Razumevanje sadašnjeg istorijskog trenutka srpskog naroda neminovno mora poći i od sudbine prekodrinskih Srba. Njihova instrumentalizacija od početka ovog rata dovela je ove delove srpskog naroda, sada izbeglice, u bezizlaznu situaciju. Ekonomski, pa čak i biološki, dovedeni su na prag egzistencije i istrebljenja, dok se politički još koriste za moguće nagodbe. Nažalost, još uvek je ujedinjenje srpskog naroda cilj kojim se manipuliše, što važi kako za režim tako i za opoziciju. U tom pogledu, povratak izbeglica za njih je neprihvatljiv, jer samo preko izbeglica mogu da konsoliduju srpske etničke prostore, i na taj način ostvare bar deo velikosrpskog projekta pomeranjem države na severozapad. Egzodus Srba iz tzv. Republike Srpske Krajine (1995.) i, iz Sarajeva (1996), ukazuju na namerno iseljavanje srpskih građana pod pretnjom ili na prevaru da bi se postigli određeni politički ciljevi. Danas, u pravnom sistemu Ujedinjenih nacija, prisilno iseljavanje protivni se temeljnim načelima međunarodnog prava o zaštiti prava čoveka.

Posebno je nehumano prisilno preseljavanje stanovništva u drugu državu kada su novi uslovi života takvi da mogu dovesti do njegovog potpunog uništenja (nepovoljni ekonomski uslovi, neprilagodljivost geografskim uslovima, duhovne razlike, animozitet nove sredine i sl.).

Međutim, srpski režim ne pokazuje da vodi računa o stvarnim posledicama "humanog preseljenja stanovništva". Iskustvo je pokazalo da je osnovni cilj ratne politike bio osvajanje teritorije, a ne ujedinjenje svih Srba.

Savezna Republika Jugoslavija do sada nije obelodanila sveobuhvatnu politiku prema izbeglicama. Verbalni iskazi nisu konzistentni i domišljeni i rukovode se dnevno-političkim potrebama. Međutim, u celini gledano, može se uočiti tendencija etničke konsolidacije teritorija pod kontrolom Srba u Hrvatskoj i posebno u Bosni i Hercegovini. To je uočljivo pre svega u Istočnoj Bosni. Srbi iseljeni iz Sarajeva sada se naseljavaju u Bjeljini, Bratuncu, Srebrenici, Brčkom...

Postoji ista namera i u pogledu Istočne Slavonije. Međutim, dolazak američkog generala Žaka Klajna ne pruža nadu za ovakve aspiracije SRJ. Pored toga, američka diplomatija daje punu podršku za reintegraciju tog područja u Hrvatsku.

Postoje indicije da Srbi iz Hrvatske neće dobiti podršku SRJ za povratak u Krajinu i da će se njihovo pitanje rešavati naseljavanjem u RS i Istočnu Slavoniju, ili u etnički mešovite sredine u SRJ, radi promene etničke strukture. Osnivanja pojedinih komiteta za povratak, poput onog koji vodi Borislav Mikelić, u funkciji su ovakvih namera. Na sreću, ne uživaju veliku podršku i poverenje među izbeglicama.

Treba, takođe, napomenuti da je SR Jugoslavija multietnička država (35 odsto stanovništva čine manjine). Položaj manjina u SRJ uveliko će zavisiti i od rešavanja pitanja izbeglica. Namera da se izbeglice naseljavaju u etnički mešovitim sredinama, posebno u Vojvodini, upućuje na zaključak da Srbija istrajava na principu majorizacije, što upućuje i na želju za dominacijom nad svim ne-Srbima. Nepovoljan položaj izbeglica stvara i stvaraće tenzije u takvim sredinama, što će neumitno dovesti do konflikata koji se mogu preliti i preko granica SR Jugoslavije.

Imajući u vidu obaveze koje je SR Jugoslavija prihvatila Dejtonskim sporazumom, ovakvo ponašanje režima, ali i većeg dela opozicije, u suprotnosti je sa očekivanjem, ali isto tako u suprotnosti je i sa obećanom pomoći u slučaju doslednog sprovođenja odredbi Sporazuma, u prvom redu, Aneksa 7.

Polazeći od poznatog međunarodnog okruženja, kao i naznačene rešenosti međunarodne zajednice, da balkansko pitanje rešava na principima i u okviru OEBS, bilo bi oportuno da se u Srbiji postigne konsenzus o mogućim pravcima usmeravanja srpske politike u celini, pa i spoljnopolitičkih prioriteta. U tom smislu i pitanje izbeglica zahteva jasno opredeljenje:

- punu i doslednu primenu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma, polazeći od principa dobrovoljnosti;
- zalaganje, preko međunarodnih faktora, za stvaranje svih uslova neophodnih za povratak izbeglica svojim kućama;
- stvaranje uslova za povratak svih građana nesrpske nacionalnosti, kao i Srba u SRJ, uz donošenje neophodnih mera i zakona, kao, na primer, Zakona o amnestiji;
- stvaranje uslova za reintegraciju u SR Jugoslaviju za one koji ne žele da se vrate svojim kućama;
- po pravilu (ili generalno) izjednačavanje prava izbeglica sa pravima građana SR Jugoslavije.

Samo ovakav pristup stvorice poverenje kod izbeglica i pokazaće da je ova država odgovorna. To će istovremeno pružiti dokaze i međunarodnoj javnosti da je SR Jugoslavija prihvatila standarde i vrednosti civilizovanih društava i da je spremna da opstane kao multietnička država. Istovremeno,

pružanje pomoći srpskim izbeglicama da se vrate u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu pokazaće i uveriće javnost da je ova država napustila pozicije velikosrpskog projekta sa teritorijalnim aspiracijama putem sile. Istovremeno, pokazala bi da ne podržava takav koncept na drugim stranama.

(Helsinška Povelja, uvodnik Sonje Biserko, maj 1996)

Prilog br. 3

Izbegličko pitanje

Izbegličko pitanje je od samog početka ovog rata bilo predmet manipulacije srpske vlasti. Izbeglice iz Hrvatske iz prvog talasa (1991) bile su tretirane kao nacionalni heroji i uživali su simpatije i podršku kako režima tako i celokupne srbijanske javnosti. Izbeglice su korišćene kao dokaz da "ne možemo živeti zajedno". Međutim, kako se broj izbeglica povećavao, a nacionalni program sve manje bio izvestan, tretman izbeglica se pogoršavao.

To pokazuje i zakon o izbeglicama, pre svega, u onim odredbama koje se odnose na vojnu obavezu i slobodu kretanja. Uopšteno govoreći izbeglice se po ovom Zakonu ne tretiraju kao azilanti koji su zatražili zaštitu u Srbiji, već kao socijalni slučajevi o kojima će se država brinuti u strogo određenim slučajevima. U praksi, izbeglice su tokom celog rata bile na udaru mobilizacije pod izgovorom "da sami treba da brane svoja ognjišta".

Poslednji egzodus Srba iz Krajine simboliše poraz velikosrpskog projekta. U poslednjoj fazi ovog rata Srbi su najveće žrtve ovog režima. Sada su dvostruke žrtve, i ovog i hrvatskog režima. Sada su taoci obe politike i poslednji adut obe strane u ostvarivanju etnički čistih država. Zato ovaj režim nema jasno artikulisanu politiku o izbeglicama.

I pored izražene želje za povratkom svojim domovima ova vlast opstruiše svaku mogućnost povratka. S druge strane, hrvatske vlasti takođe postavljaju sve prepreke i preferiraju individualni povratak u okviru politike spajanje porodica. Taj proces je spor i neizvestan.

Obe strane još uvek kalkulišu sa izbeglicama i preko njih ruše Dejtonski sporazum. Njihovo zalaganje za povratak zato predstavlja opasnu zamku, jer se povratak svodi na novi koncept realizacije etnički čistih država koji bi se ostvario putem "etničkog naseljavanja". Kako oni zamišljaju povratak: Srbi iz Knina u Istočnu Slavoniju, ili Srbi iz Zapadne Slavonije u Semberiju...

Akcija Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji je pokazala da izbeglice hoće svojim kućama, ma gde one bile. To je Vaše osnovno ljudsko pravo.

(Helsinška povelja, Sonja Biserko, februar 1996)

Prilog br. 4

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

G-đa Bratislava Morina
Komesarijat za izbeglice Republike Srbije
fax: 235 15 20
Beograd, 18. jul 1995.

Poštovana gospodo Morina,

Iako ste javno izrazili sumnju u to da se mobilišu osobe sa izbegličkim statusom, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji vas obaveštava da su sledeće osobe koje imaju izbeglički i revidirani status "mobilisane" 13. juna 1995. godine i prisilno odvedene na teritoriju Bosne i Hercegovine pod kontrolom srpskih snaga:

1. g. Jovan Rajčević, rođen 25. 02. 1939. i njegova dva sina:

2. g. Bogdan Rajčević, rođen 15. 06. 1970.

3. g. Milan Rajčević, rođen 01. 05. 1975. On je bio lečen u somborskoj bolnici od ratnog stresa, jer je kao dete od 16 godina pretrpeo ratne strahote.

Ove tri osobe izbegle su iz Gospića 19. 09. 1991. godine, a od 09. 09. 1993. god. nalaze se u Prigravici kod Apatina.

Kako po republičkom Zakonu o izbeglicama, čl. 2 izbeglice ne mogu biti regrutovane ili mobilisane za vojnu službu u stranoj državi, molimo Vas da ispunite svoje zakonske dužnosti i omogućite da se ove tri osobe vrate u zemlju boravišta, tj. u Republiku Srbiju.

Molimo Vas da nas obavestite o koracima koje je Komesarijat za izbeglice preduzeo povodom ovog slučaja.

S poštovanjem,
Sonja Biserko
Koordinator

Prilog br. 5

Beograd, 9. oktobar 1995.

Saopštenje za javnost

U poslednjih desetak dana ponovo se intenzivira nasilna mobilizacija prognanih i izbeglih lica na teritoriji Srbije. Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji javljaju se uznemireni roditelji, deca i najbliža rodbina nasilno odvedenih. Posebno uznemirava činjenica da se nasilno mobilišu građani koji su na teritoriju SRJ došli u poslednjem velikom izbegličkom talasu iz Krajine.

Vlast ne samo što odbija da im pravno reguliše status u Srbiji, već ih na nezakonit način izlaže novoj vrsti šikaniranja, ne vodeći računa o patnjama koje su ovi ljudi već do sada pretrpeli i od kojih su pobešli.

Nelegalno privođenje ovih građana obavlja MUP Srbije, po već poznatoj tehnologiji. Ljudi se "skupljaju" po ulicama, kafićima i kafanama, po kućama, na njihovim privremenim adresama, iz automobila na putevima, pa čak i iz gradskog prevoza.

Većina rođaka ne zna kuda se nasilno mobilisani odvođe, a manji broj ima informaciju da su njihovi srodnici u Bosni.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji upozorava javnost na ove nezakonite postupke vlasti i zahteva od odgovornih u Srbiji i SRJ da o ovome pruže hitnu, zvaničnu i potpunu informaciju. Javnost bez sumnje najviše zanima ko, zašto, koliko i u čije ime mobiliše izbegle i prognane u Srbiji.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji energično zahteva minimum sigurnosti i uslova za miran život svih izbeglih i prognanih, koji su potražili utočište na ovim prostorima.

Za Helsinški odbor,
Sonja Biserko

Prilog br. 6**Krajišnici hoće kući**

... Ti uslovi variraju od garancije za život, preko garancija da će imati osnovna ljudska prava ili mogućnost da žive dostojanstveno, pa sve do uslova da se u Hrvatskoj promeni "ustaška vlast". Svega 13% ne želi više nikada da se vati u Hrvatsku i želi samo nadokadu svoje imovine.

Protiv teze da su Srbi "buntovnici koji nikada nisu želeli poštivati hrvatsku vlast", da je "Srbima najvažnija srpska država", kao i da "Srbi i Hrvati ne mogu nikada više živeti zajedno", govori ogroman broj izjava iz najbrojnije prve grupe.

Tako izbeglica iz Knina (40) kaže: "Rodio sam se i živio u Kninu. Školu sam završio u Zagrebu i željezničku u Ljubljani. Radio sam u ŽTO Zagreb i u tom smislu nisam želio ništa da mijenjam. Sada jedino želim da se vratim u rodni grad u svoju domovinu Hrvatsku kao njen lojalan građanin što sam oduvijek bio." A izbeglica iz Benkovca (45) kaže: "Ovaj rat lično nisam želio i vrlo sam nesretan zbog toga. Jer, prethodno, prije toga sam živio sretno, neopterećivajući se nacionalnom pripadnošću. I zato imam želju da se vratim u rodni kraj."

Većina izjava jasno ukazuje i na motive za povratak. Dominira osećanje pripadnosti onom regionu i nostalgija, ali se sreću i materijalni razlozi. Tako izbeglica iz Donjeg Lapca (47) iznosi ovaj vapaj: "Ovde mi je tretman vrlo loš. Prebacuju mi što se nisam borio za Krajinu. Odvratni su, kao da nisam. Srbini. Što god tražiš – drski i odvratni. Napominjem da imam želju da se vratim u svoju Liku, na taj kamen. Iako mi je možda kuća izgorela, sanjam svoju Liku. A, sad narod krivi srpsko rukovodstvo što ga je zavelo i da nisu hteli prihvatiti autonomiju.

Spreman sam sav zakon poštivati Republike Hrvacke. TAMO MI JE OSTAL GROBOVI pradedova i dedova i oca i majke. Zato sanjam svoj kamen i Liku." Izbeglica iz Krnjaka (39) je odlučan: "Rođena sam tamo i tamo želim živjeti. Tamo mi je mjesto."

Dirljiva je izjava dečaka iz Srba (5): "Nemam svoju kuću, nemam gdje da se igram. Jako mi je teško." Kao i trinaestogodišnjaka iz Vojnića: "Želim da se vratim što prije. Molim vas." No, izbeglice u poznim godinama su očito najteže pogođeni nostalgijom i, istovremeno, najrezolutniji u svojoj odluci da se vrata – po svaku cenu. To potvrđuju sledeće izjave: "Obaveštena sam da mi je

kuća izgorjela, ali i pored toga želim se vratiti. Ja ne mogu ovdje živjeti. Da sam znala ostala bih tamo, pa neka me ubiju." Izbeglica iz Ervenika (68) daje i instrukcije koje takođe zvuče dirljivo: "Pero neka radi moj vinograd i svu moju imovinu do mog povratka."

Ima, međutim, i drugačijih motiva. Izbeglica iz Knina (39 g.) navodi: "U Kninu posedujem kuću trokatnicu sa dva petosobna stana – 450 m². U prizemlju posedujem vulkanizersku radnju kompletno opremljenu, kao stambena zgrada. Želim da se vratim svojoj kući, da je koristim i da plaćam obaveze prema državi."

Kao najčešća prepreka za povratak navodi se strah. Izbeglica iz Topuskog (48) izjavljuje: "Kako sam ostavila svu svoju imovinu, posao i sigurnost u Topuskom, ovdje mi je život težak, nemoguć. Nemam sredstava za život, niti posla. Međutim, pri pomisli na povratak, koliko god želim, javlja se neizmjeran strah." Strah se javlja i kao obrazloženje i opravdanje za odlazak kod onih koji smatraju da nisu imali razloga da se boje hrvatske vlasti. Tako izbeglica iz Ploča kaže: "Želim se vratiti, a pobjegla sam ne zato što sam bila kome kriva već zato što sam se uplašila, a tko se neće u ratu plašiti."

Kritika tretmana:

Kao svojevrsan kuriozitet treba navesti da čak 43 odsto izbeglica spontano kritikuje tretman koji su doživeli u Srbiji. Da je takav podatak izričito od njih tražen, procenat bi nesumnjivo bio još veći. Kritike se delimično tiču vlasti u Srbiji, a delimično odbojnosti i neprijatnosti u kontaktu sa stanovništvom u Srbiji.

Porodica iz Knina, na primer, ogorčena je: "Ovde nam je onemogućeno pravo na rad te nismo u mogućnosti pružiti djeci iole dostojanstven život i školovanje. Moj muž i ja smo po svojim shvatanjima za Srbiju disidenti. Za njega, mene i našu djecu ovde ne postoji budućnost. Želimo da se vratimo u slobodnu, demokratsku Hrvatsku i u svoj dom". A jedan drugi Kninjanin (58) kaže: "Ništa me ne veže za Srbiju, ovde nemam nikakva prava, a ne želim ovde ni da živim."

Helsinški odbor za ljudska prava bio je očito jedno od retkih mesta u Srbiji gde su izbeglice doživele ljudski tretman i prijateljski prijem te ispoljile svoju iskrenost.

Dejtonski sporazum u aneksu 7. jasno definiše pitanje izbeglica i njegovo rešavanje u etapama. Aneks 7. se, pre svega, odnosi na izbeglice iz Bosne i Hercegovine, ali će se principi Dejtonskog sporazuma primenjivati na sve izbeglice sa teritorije bivše Jugoslavije. Nakon što je sprovedena prva faza Dejtonskog sporazuma, a to je raspored IFOR-a i razdvajanje suprotstavljenih strana, sada je na redu sprovođenje civilnog aspekta sporazuma. To je ujedno i mnogo teži posao. Rekonstrukcija civilnog društva podrazumeva uspostav-

ljanje čitave pravne infrastrukture, u prvom redu one, koja će garantovati ljudska prava svima. U taj deo spada i povratak izbeglica, posebno onih koji se vraćaju u delove pod kontrolom suprotne etničke grupe.

Do sada je održano niz konferencija i sastanaka a cilj je bio da se utvrde modusi rešenja za različite kategorije izbeglica, te da se obezbedi dovoljna finansijska pomoć za njihovo adekvatno uključivanje u život i određenog područja. Ti problemi su ozbiljni i zahtevaju svestrano sagledavanje kako bi se izbegli mnogi nesporednosti i konflikti. Polazeći od prirode režima na području bivše Jugoslavije, ovaj proces je taško zamisliv bez posredstva međunarodne zajednice. To se pre svega odnosi na zemlje evropske unije, te niz međunarodnih organizacija među kojima su UNHCR, ICRC, međunarodne nevladine organizacije, zatim lokalne nevladine organizacije i, naravno, lokalne vlasti.

U Srbiji ima oko 450.000 izbeglica koje se mogu podeliti u nekoliko kategorija. Prva grupa se odnosi na izbeglice iz Hrvatske koje su došle 1991. godine (poseduju izbeglički status), zatim na izbeglice iz tzv. RSK, koje nemaju status izbeglica. Izbeglice iz Bosne, i to iz onih delova koji nisu bili pod kontrolom Srba, dolaze 1992. godine (dobijaju status izbeglica), a izbeglice sa teritorije tzv. RS pod kontrolom Srba su takođe bez statusa. Poslednji val izbeglica iz tzv. RSK usledio je tokom avgusta 1995. godine, – izbeglice iz te grupe nemaju status izbeglica i tretiraju se kao prognanici. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma dolazi do egzodusa, uglavnom Srba, sa teritorija koje su izgubili Dejtonskim sporazumom (primer povlačenja iz Sarajeva), ali unutar teritorije RS.

SRJ do sada nije izašla sa sveobuhvatnom politikom prema izbeglicama. Potezi vlasti nisu konzistentni i domišljeni i rukovode se dnevno-političkim potrebama. Međutim, u celini gledano ipak se može uočiti tendencija etničke konsolidacije teritorija pod kontrolom Srba, a koje su nekada bile naseljene i muslimanskom i hrvatskom populacijom. To je uočljivo, pre svega, u istočnoj Bosni. Srbi koji se iseljavaju iz Sarajeva sada se naseljavaju u Bratunac, Srebrenicu, Zvornik, Bjeljino... Slučaj sa Istočnom Slavonijom bio je sličan, međutim, dolazak američkog generala Klajna sada značajno menja odnos prema tom regionu. Učestaleo oglašavanje američkog ambasadora u Zagrebu Pitera Galbrajta takođe obeshrabruje Srbe da se useljavaju u tu oblast. Postoje indicije da Srbi iz Hrvatske neće dobiti podršku Vlasti SRJ za povratak u Hrvatsku i da će se njihovo pitanje rešavati naseljavanjem u RS ili u etnički mešovitim sredinama u SRJ (zbog promene etničke strukture).

Pružanje pomoći izbeglicama takođe je problematično. Humanitarna pomoć je uglavnom predmet velikih špekulacija i izvor profiterstva. Tako izbeglice često ostaju bez dovoljne ili ikakve pomoći. Namera vlasti da se njima do kraja posluži u svojim političkim trgovinama stvorila je veliko nepoverenje

kod ove populacije u odnosu na režim. Sve inicijative od strane vlasti primaju se s podozrenjem i nevericom. Sve više ljudi bojkotuje sve što je u organizaciji vlasti. Najveće poverenje vlada u pogledu njihove imovine. Osnovna je sumnja da će se SRJ poslužiti njome u prebijanju odštete sa Hrvatskom, a verovatno i sa BiH.

Smeštaj izbeglica je katastrofalan, on je stvarno ispod ljudskog dostojanstva. Čak i imućnije izbeglice dolaze u situaciju da napuštaju iznajmljene stanove i sada traže smeštaj u kolektivnim centrima. Isti je slučaj i sa izbeglicama koje su se smestile kod svojih rođaka. Nizak standard i loši stambeni uslovi doveli su do rasepa i u samim porodicama. Kolektivni centri su skoro po pravilu loši, bez grejanja i bilo kakvih higijenskih uslova. Pored toga nema ni dovoljno prostora i ostalih uslova za smeštaj svih izbeglica. Raste opšte nezadovoljstvo tretmanom i želja za povratkom svojim kućama. Približavanjem proleća još više se potencira želja za povratkom, pa makar i u spaljene domove. S obzirom da većina izbeglica ne radi i da uglavnom nemaju pravo na zapošljavanje, osećanje izgubljenosti raste. Povratak na svoju zemlju podrazumeva i, makar minimalnu, mogućnost rada.

Helsinški odbor već skoro godinu dana radi na problemima izbeglica i deluje kao njihov lobi, kako u ovoj sredini tako i u inostranstvu. Pravo na povratak je artikulisao kroz svoju akciju usmerenu na povratak Krajišnika. Do sada je kroz kancelariju Odbora prošlo 30.000 izbeglica koje su izrazile želju za povratkom u Hrvatsku. Međunarodna zajednica činjenicu da toliko ljudi želi povratak i dalje koristi i vrši ogroman pritisak na hrvatsku vlast da se pridržava dejtonskog principa. Posete visokih funkcionera Stejt dipartmenta, Tribunala, te specijalnog izvestioca UN za ljudska prava poslednjih dana, kao i njihove izjave, dovoljna su ilustracija da su sada na dnevnom redu pitanja demokratizacije celokupnog prostora bivše Jugoslavije.

S obzirom na već dobar odnos sa izbeglicama i stečeno poverenje, Helsinški odbor želi da svoje iskustvo i praksu podeli sa drugima u nadi da će doprineti što boljem rešavanju svih problema izbeglica. Odbor je pripremio pilot projekat za grupni povratak iz ne samo bezbednosnih, već i psiholoških i socioloških razloga. U tom smislu, smatramo da bi učešće ambasada u nadgledanju sprovođenja ovakvih grupnih povrataka u respektivnim državama na prostoru bivše Jugoslavije bilo od velike važnosti. Istovremeno, to bi podrazumevalo i određenu finansijsku pomoć kroz kredite koji bi stvorili neophodne uslove za normalan život.

Helsinški odbor smatra da je ustanovljeni princip dobrovoljnog povratka izbeglica jedan od najznačajnijih aspekata Dejtonskog sporazuma. Istovremeno, imajući u vidu trenutno političku situaciju u Srbiji, Odbor upozorava da ovaj princip lako može da se kompromituje. Ima se u vidu, pre svega, insistiranje vlasti na povratku u BiH tj. u Republiku Srpsku, i to iz političkih razloga (etnička konsolidacija pojedinih regiona). Za izbeglice to je

najnesigurnije područje u pogledu bezbednosti, između ostaloga i zato što RS nije donela ni zakon o amnestiji. Ovakva politika SRJ navodi na podelu BiH, jer se skoro ništa ne radi na povratku Srba u Federaciju, mada je sve veći broj zainteresovanih i za povratak na to područje.

Iz analize izjava i komentara izbjeglica iz Krajine koje je prikupio Helsinški odbor za ljudska prava u Beogradu, koju je uradio Mikloš Biro

Prilog br. 7

HRVATSKI HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA
Predsjednik Republike Hrvatske, dr Franjo TUĐMAN
Predsjednik Vlade Republike Hrvatske, Zlatko MATEŠA
Podpredsjednik Vlade Republike Hrvatske dr Ivica KOSTOVIĆ
Podpredsjednica Vlade Republike Hrvatske Ljerka MINTAS-HODAK
Ministar vanjskih poslova, dr Mate GRANIĆ
Ministar unutrašnjih poslova, Ivan JARNJAK
Nadbiskup zagrebački, kardinal Franjo KUHARIĆ
Međunarodna helsinška federacija Beč
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Helsinški komitet za ljudska prava Mađarske
Fond za humanitarno pravo Srbije
UN – Centar za ljudska prava
UNHCR
Međunarodni crveni križ
Veleposlanstvima:
Sjedinjenih Američkih Država
Ruske federacije
Velike Britanije
Francuske
Njemačke
Italije
Austrije
Norveške
Švedske
Danske
Nizozemske
Vatikana

Poštovani!

Dostavljamo vam i naš deseti po redu popis osoba koje se žele vratiti u Republiku Hrvatsku, a za koje su njihovi srodnici, koji žive u Hrvatskoj, podnijeli Uredu za prognanike i izbjeglice zahtjev, a HHO-u uputili njihove kopije. Popis smo, kao i do sada uputili Vladinom uredu za prognanike i izbjeglice moleći da te zahtjeve što prije riješi, uz napomenu da se radi o spajanju obitelji, da je riječ o, pretežno starim osobama i onima koji svoju domovinu Hrvatsku, u toku vojnih akcija "bljesak" i "oluja" nisu napustili svojevrijem i koji nisu sudjelovali u pobunu protiv Hrvatske.

Molimo vas da svojom aktivnošću i snagom svog ugleda i autoriteta, pomognete da se ovi, kao i oni prethodno dostavljeni zahtjevi što prije riješe. Istovremeno vas molimo da nam odgovorite što ste poduzeli u vezi s našim ranijim zamolbama za pomoć.

Zagreb, 25. srpnja 1996.

Izvršni direktor HHO:
Petar MRKALJ

(Dopis Hrvatskog helsinškog odbora na osnovu akcije
Helsinškog odbora Srbije na povratku izbjeglica)

Prilog br. 8

INICIJATIVNI ODBOR ZA POVRATAK SRBA U REPUBLIKU HRVATSKU

Vaša Ekselencijo,

Humanitarna tragedija, koja se zbiva na većem delu bivše Jugoslavije već više od četiri godine, sada kulminira, poprimajući stravične razmere sa nesagledivim posledicama. Egzodus hiljada nemoćnih civila iz Krajine kao i neposredno pre toga iz Srebrenice, Žepe, zapadne Slovenije... samo su poslednji primeri stradanja stanovništva.

Kao i do sada ovo i ovakvo ratno stradanje je nedopustivo etničko čišćenje. Instrumentalizovani u ime anahronih nacionalnih projekata, ljudi su, ostavljajući za sobom sve što su imali, izgubili sadašnjost i budućnost. Za to najveću odgovornost, pre svega, snose režim u Srbiji i arhitekti velikosrpskog projekta. Međutim, to ne amnestira od odgovornosti ni režim u Hrvatskoj. Egzodus Srba iz Krajine ne sme biti cena nijedne neodgovorne politike. Građani, bez obzira na nacionalnost, imaju pravo na svoje domove i imanja. Obaveza je hrvatskih vlasti da im obezbedi povratak i garantuje sigurnost i sva građanska prava. Isto tako obaveza je vlade SRJ da im obezbedi sve uslove ravnopravnosti građana i da prestane sa manipulacijom njihovom sudbinom.

Mi, prognani iz Hrvatske, svu svoju nadu i očekivanja polažemo u podršku i pomoć demokratskih snaga i institucija u svetu. Od njih, smatramo sa pravom, očekujemo, a u skladu sa osnovnim pravima čoveka i građanina i pravima nacionalnih manjina, garantovanih međunarodnim konvencijama, da:

1. Zaustave ratne operacije u Hrvatskoj i zaštite živote i imovinu preostalih Srba na prostoru Republike Hrvatske;
2. Savet bezbednosti obezbedi posmatrače OUN u bivšem sektoru Sjever i Jug;
3. UN usvoje adekvatne odluke o stvaranju uslova za postepen povratak Srba u svoje domove i o mehanizmima za garantovanje fizičke i imovinske bezbednosti povratnika. Bez ovih preduslova nije moguć povratak i reintegracija Srba u državnopravni sistem Republike Hrvatske;
4. utiču na vlasti SRJ da obezbede slobodu kretanja izbjeglica i omogući pravo na izbor u pogledu izbora države življenja;

U cilju vođenja ove akcije formiran je Inicijativni odbor za povratak Srba u Hrvatskoj, koji se nada da ćete hitno uzeti u razmatranje izložene zahteve, preduzeti adekvatne korake i omogućiti nam da se sa vama direktno suretnemo.

Za Inicijativni odbor
za povratak Srba u Hrvatsku
Dušan Ećimović

Beograd, 28. avgust 1995. godine

Apel demokratskoj javnosti Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Ljudska tragedija koja na većem delu bivše Jugoslavije traje već više od četiri godine, ovog leta ulazi u svoju konačnu fazu. Nakon proterivanja hrvatskoj stanovništva iz Krajine, delova Slavonije i Baranje, te Bošnjaka i Hrvata iz većeg dela Bosne i Hercegovine, sada je došlo i do masovnog zbeга srpskog stanovništva iz Krajine i zapadne Slavonije, preostalih Bošnjaka i Hrvata iz Banja Luke i zapadne Bosne i etničkog čišćenja Srebrenice i Žepe. Time se dovršava realizacija zlokobnog koncepta etnički čistih država. Sva tri tangirana naroda doživljavaju demografsku katastrofu, s novim elementima nestabilnosti, podlogama za nove oružane sukobe i za druge oblike etničkih netrpeljivosti u budućnosti. Takva situacija bitno otežava i verovatno onemogućuje uspostavljanje sve tri državna demokratskim, multietničkim i civilizacijskim standardima i sputava napore za razvijanje otvorenog građanskog društva.

Stvoreno tgragično stanje, kao i sve opasnosti za budućnost mogu se ublažiti jedino opštim pravom na povratak svih prognanika i iseljenika, što mora podjednako vredeti za propadnike sva tri naroda.

Stoga smatramo da opšte pravo na povratak mora biti sastavni deo svih ugovora o uzajamnom priznanju i drugih mirovnih aranžmana između država na području bivše Jugoslavije, posebno između Bosne i Hercegovine, Hrvatske i SR Jugoslavije.

Zahtevamo od nadležnih vlada:

- da smesta spreče sve dalje mere tzv. "etničkog čišćenja" i pljačku i destrukciju imovine koju su prognanici i izbeglice napustili;
- da proglase protivzakonitim sve situacije koje su stvorene etničkim progonima i nasiljem;
- da donesu potrebne zakone i propise, te uspostave službe za stvaranje administrativnih, sigurnosnih, socijalno-ekonomskih i organizaciono-tehničkih pretpostavki za povratak svih koji to budu tražili.

Apelujemo na međunarodnu javnost, na međunarodne institucije i na vlade svih država koje mogu uticati da svestrano potpomognu akciju povratka, čime najefikasnije doprinose dugoročnijoj stabilizaciji prilika u celoj regiji.

Predlažemo vladama evropskih i severnoameričkih zemalja da sponzorišu dobrovoljni povratak pojedinačnih grupa raseljenih lica u njihove zemlje. Što se tiče zemalja nastalih na tlu bivše Jugoslavije koje su formalno

proklamovale svoje spremnosti da prihvate povratak izbeglica, apelujemo na pojednostavljivanje administrativne procedure, prevoza i naseljavanja, kao i nadgledanje primene međunarodno prihvaćenih standarda ljudskih prava kada se izbeglice vrate. U pogledu vlada koje nisu izrazile spremnost za povratak izbeglica, apelujemo na vršenje pritiska na ove vlade da prvo koriguju svoju proklamovanu politiku, a zatim i sponzorisanje pojedinačnih grupa izbeglica u njihovom dobrovoljnom povratku.

Pozivamo javne ličnosti i sveukupnu javnost u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i u Crnoj Gori da se svojim potpisima pridruže ovom apelu. Demokratska, međunarodno cenjena i sretna država ne može se graditi na tuđoj nesreći i na zločinima, nigde, pa ni na prostorima bivše Jugoslavije. Stoga, udružimo napore da ostvarimo države u kojima ćemo s dignitetom živeti.

Svima odgovornima i onima koji mogu da pomognu povratku izbeglica svojim kućama na prostoru bivše Jugoslavije

I

Ova akcija je usmerena ka najvišim državnim organima zemalja iz kojih potiče beg izbeglica (domicilne države) i zemalja u kojima su izbeglice našle privremeno utočište (države prijema) i međunarodnoj zajednici, pre svega Ujedinjenim Nacijama (Savetu bezbednosti i Generalnom sekretaru) i njihovim odgovarajućim specijalizovanim agencijama, Organizaciji za bezbednost i saradnju u Evropi i državama članicama Kontakt grupe, i relevantnim međunarodnim i nacionalnim nevladinim organizacijama u oblasti ljudskih prava i humanitarne zaštite i pomoći.

Mere koje je neophodno preduzeti za ostvarivanje povratka izbeglica svojim kućama protežu se na više oblasti, a naročito političku, pravnu (zakonodvanu i administrativnu), bezbednosnu, ekonomsku i socijalno humanitarnu, i to na unutrašnjem i međunarodnom planu, na nivou vlada i nevladinih organizacija.

Akcija treba da otpočne odmah, bez ikakvog odlaganja.

II

A) Domicilne države odbeglog stanovništva

1. Vlade ili parlamenti domicilnih država treba da usvoje i obznanе političke deklaracije kojima se osuđuje i odbacuje politika stvaranja etnički čistih zajednica (uključujući i putem tzv. humanog preseljenja ili razmene stanovništva) i poziva iseljeno, odnosno odbeglo stanovništvo da se vrati svojim kućama, u svoj zavičaj, uz pune garancije bezbednosti i potrebnu pomoć.

2. U sredstvu ove deklaracije, a u cilju realizacije povratka njihovih izbeglih građana, domicilne države treba da preduzmu sve neophodne mere, i to:

a) odluke zakonodavnih i izvršnih organa vlasti kojima se obesnažuju kao i protivpravnesve promene, odnosno novonastale situacije nastale kao rezultat etničkog progona i nasilja;

b) akti zakonodavnog karaktera kojima se izbeglicama i nacionalnim manjinama uopšte striktno garantuje jednakost pred zakonom, lična i imovinska prava, uključujući prava iz oblasti rada, socijalne i zdravstvene zaštite, sva ljudska prava i osnovne slobode u skladu sa pozitivnim međunarodnim pravom i važećim standardima OEBS;

c) mere koje efikasno obezbeđuju ličnu sigurnost povratnika i nacionalnih manjina uopšte;

d) ekonomske mere i mere finansijske potpore neophodne da se olakša obnova nastradalih domaćinstava i uspostavljanje normalnog života u tim krajevima i u tom cilju ustanovljavanje speijalnih (namenskih) fondova, koji bi se napajali iz budžeta, zatim iz priloga pojedinaca i pravnih lica, kao i priloga i pomoći iz inostranstva;

e) preduzimanjem odgovarajućih socijalno-humanitarnih mera treba da se obezbede neposredno prihvatanje povratnika (posebno dece, starih, bolesnih i nemoćnih) i pružanje prve pomoći u rešavanju osnovnih životnih problema ovih ljudi i njihovoj reintegraciji u napuštenu sredinu;

f) administrativne formalnosti i čitava procedura oko povratka izbeglica u zavičaju treba maksimalno da se pojednostavi, te da se obezbedi besplatna pravna pomoć.

B) Države privremenog prijema izbeglica

Države u kojima su izbeglice privremeno našle utočište i iz kojih se vraćaju svojim kućama treba da, na osnovu bilateralno i šire međunarodno obezbeđenih garancija, ohrabre i podrže povratak izbeglica i njihova domicilna mesta i u tome im pruže svu potrebnu pomoć – informativnu, savetodavnu, tehničku, materijalnu i organizacionu, a naročito pomoć u vezi regulisanja statusa i izdavanja putnih isprava.

C) Bilateralna saradnja

Radi ostvarenja postavljenog cilja domicilna država i država prijema izbeglica treba što pre da uspostave efikasnu bilateralnu saradnju na ovom planu, uključujući i njenu određenu institucionalnu (zajednička komisija, bilateralna koordinaciona tela i sl.).

D) Međunarodna zajednica

1) Međunarodna konferencija za bivšu Jugoslaviju

Pitanje povratka izbeglica moralo bi da bude jedan od bitnih elemenata rešenja krize na prostoru bivše Jugoslavije, integralni deo završnog

akta predstojeće Međunarodne konferencije za bivšu Jugoslaviju. Ovo je od značaja ne samo sa humanitarnog, već i sa političkog stanovišta, kao eksplicitan stav međunarodne zajednice kojim se dezavuiše i proskribuje politika i praksa nasilnog stvaranja etnički čistih zajednica. Štaviše, na ovaj način se u međunarodno-pravnu praksu uvodi značajan presedan u smislu odgovornosti i obaveza domiciln države da maksimalno doprinese otklanjanju posledica politike i prakse etničkog progona manjinskog stanovništva i nadležnosti međunarodne zajednice da nadzire i pomogne akciju povratka izbeglica.

2) Ujedinjene nacije i Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi

Svetska i evropska regionalna organizacija rebalo bi da obezbede nadzor i pomoć u realizaciji akcije povratka izbeglica, posebno u sprovođenju odluka konferencije za bivšu Jugoslaviju. Međutim, njihovo angažovanje moralo bi da otpočne odmah – i pre održavanja ove konferencije – jer ovaj problem ne dozvoljava odlaganje napora za njegovo rešenje.

E) Nevladine organizacije – nacionalne i međunarodne

U ovom poduhvatu posebno mesto pripada nevladinim organizacijama, koje mogu i treba da imaju značajnu pokretačku, podsticajnu, nadzornu i pomoćnu ulogu, zavisno od njihove vokacije, delokruga i karaktera. Posebno je važna saradnja i koordinacija napora između nacionalnih nevladinih organizacija domicilne zemlje i zemlje (privremenog) prijema izbeglica. S druge strane, međunarodne nevladine organizacije mogu i treba da odigraju značajnu ulogu u mobilisanju međunarodne javnosti u prilog povratka izbeglica, utičaju na relevantne međunarodne forume (uključujući Konferenciju o bivšoj Jugoslaviji) i pružanju odgovarajuće pomoći njima, kao i u vršenju moralno-političkog pritiska na vlade domicilnih država. U svakom slučaju veoma je važno da se ostvari potrebna koordinacija i saradnja na svim relacijama i nivoima između nevladinih aktera.

F) Vlada Savezne Republike Jugoslavije

Neophodo je da Vlada SRJ izade sa sveobuhvatnom politikom za izbeglice uzimajući u obzir sve njihove statusne i ljudske probleme. To podrazumeva punu slobodu kretanja izbeglica i izdavanje putnih isprava i pasoša SRJ. S obzirom da je pitanje njihovog državljanstva nerešeno, a po važećim propisima oni mogu da imaju kako državljanstvo SRJ, tako i državljanstvo Republike Hrvatske, dominantni kriterijum za davanje državljanstva mora da bude njihova izražena volja. Istovremeno Vlada SRJ

mora preko međunarodne zajednice da se založi za stvaranje uslova za što skoriji i siguran povratak kućama svih izbeglih koji izraze takvu želju.

Vlada SRJ ne sme ni u kom slučaju, niti po bilo kom osnovu, da spekulise i opstruira rešenje njihovog statusa.

(Predlog Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, koji je, uoči Dejtonske konferencije prosleđen svim članovima Kontakt-grupe i relevantnim međunarodnim organizacijama i telima)

Apel Hrvatskoj demokratskoj javnosti

Ljudska tragedija, koja se zbiva na većem delu teritorije bivše Jugoslavije već više od četiri godine, sada kulminira, poprimajući stravične razmere sa nesagledivim posledicama. Egzodus desetina hiljada nemoćnih civila iz Krajine, kao i iz Srebrenice, Žepe, Zapadne Slavonije, Banja Luke – predstavljaju realizaciju koncepta etnički čistih država. Instrumentalizovani u ime anahronih projekata, ljudi su, ostavljajući za sobom sve što imaju, izgubili prošlost, sadašnjost i budućnost.

Masovno proterivanje Srba iz Hrvatske izazvalo je demografsku katastrofu koja pretila da poništi viševjekovni zajednički život Hrvata i Srba na ovim prostorima, što predstavlja veliku nesreću za oba naroda. Na ovaj način se uvode novi elementi nestabilnosti i generišu za budućnost uzroci novih mogućih oružanih sukoba i drugih oblika etničke netrpeljivosti. Ipak, najpogubnija posledica je realna nemogućnost uspostavljanja države na demokratskim, multietničkim i napokon civilizovanim standardima. Ova situacija ne odgovara interesima razvoja demokratske javnosti kako Srbije tako i Hrvatske i sputava svaki napor za razvijanje otvorenog građanskog društva.

Zato apelujemo na demokratsku javnost Hrvatske:

1. da svojim glasom utiče na vlast Hrvatske da se zaustavi destrukcija i da odmah prestane rušenje, pljačkanj i uništavanje imovine;

2. da se angažuje na stvaranju javnog mnjenja koje bi bilo otvoreno i blagonaklono prema povratku svih izbeglih, da ova situacija ne bi proizvela nove nacionalne mitove kao potencijalne uzročnike novih revanšizama.

3. da utiče na vlasti Republike Hrvatske da omogući izbeglom i iseljenom stanovništvu povratak kućama uz punu garanciju bezbednosti i svu potrebnu pomoć, kako to nalažu norme međunarodnog prava, kao i da se obezbedi određeni stepen međunarodnih garancija. U tom smislu dautiče na vlasti da:

- donesu odluke kojima će se kao protivzakonite proglasiti sve situacije koje su rezultat etničkog progona i nasilja;

- garantuju primenu zakona kojima će se izbeglicama i nacionalnim manjinama obezbediti jednakost pred zakonom, lična i imovinska prava, uključujući prava iz oblasti rada, socijalne i zdravstvene zaštite, sva ljudska prava i osnovne slobode, u skladu sa pozitivnim međunarodnim pravom i važećim standardima OEB;

- donesu mere kojima će se efikasno obezbediti lična sigurnost povratnika i nacionalnih manjina;

- preduzmu ekonomske i mere finansijske pomoći neophodne da se olakša obnova nastradalih domaćinstava i uspostavljanje normalnog života kroz ustanovljavanje specijalnih namenskih fondova;

- preduzmu odgovarajuće socijalno humanitarne mere za neposredan prihvata povratnika, posebno dece, starih bolesnih i nemoćnih, i pružanje prve pomoći u rešavanju osnovnih životnih problema i ponovnom uključivanju u sredinu;

- obezbede jednostavnu administrativnu proceduru oko povratka izbeglica, te besplatnu pravnu pomoć.

Viševjekovni zajednički život Hrvata i Srba u Hrvatskoj predstavlja neprocenjivo istorijsko i kulturno nasleđe koje ne sme biti poništeno nepromišljenim postupcima bilo kog režima.

Demokratska, međunarodno cenjena i srećna država ne može se graditi na tuđoj nesreći i na zločinima – nigde, pa ni na prostorima bivše Jugoslavije. Stoga, udružimo napore da ostvarimo zemlje u kojima ćemo s dignitetom živeti.

Prilog br. 9

Poštovana gospodice Biserko,

Hvala Vam na pismu koje ste mi nedavno poslali. Sjedinjene Države su duboko zabrinute oko situacije sa izbeglicama koje su napustile zemlju tokom nedavnih vojnih ofanziva u maju, u avgustu, ili ranije. Mnogi od ovih ljudi su za sobom ostavili čitav svoj život uspomena i dostignuća, i značajnu materijalnu imovinu koju ne žele zapostaviti.

Mi smo konzistentno pozivali hrvatsku Vladu da dozvoli svim izbeglicama da se vrate svojim kućama i da stvore uslove koji bi garantovali njihovu sigurnost u Hrvatskoj. Takode smo insistirali kod vlasti da se vlasnicima imovine mora dozvoliti da u svakom trenutku zahtevaju povratak svojih zemljišta i kuća, bez obzira na nacionalnost vladnika.

... Znam da su mnoge grupe duboko zabrinute za situaciju krajinskih srpskih izbeglica i ohrabrio bih Vas da nadete modus vivendi sa njima da biste delovali u korist onih koji žele da se vrate svojim domovima u Hrvatskoj.

Kao što znate, ja sam ranije hrvatskoj Vladi predao formulare za povratak. Biću srećan da nastavim to činiti, kao znak jake podrške koju moja zemlja pruža osnovnim ljudskim pravima srpskih izbeglica da se vrate u Hrvatsku. Sa otvaranjem konzularnih odnosa između Hrvatske i SRJ, nadamo se da će formulari biti predavani brzo preko hrvatskog konzulata u Beogradu. Verujem da bi Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji mogao imati korisnu ulogu u pružanju pomoći hrvatskim Srbima da podnose zahteve ovom konzulatu.

Na kraju, želeo bih da izrazim svoje divljenje za rad koji obavljate Vi i Helsinški odbor u ime hrvatskih Srba i ljudskih prava uopšte u Srbiji. Takode Vam se zahvaljujem na Vašim ljubaznim rečima o našim naporima.

S poštovanjem,

Peter W. Galbraith
Ambasador

Prilog br. 10

Dužna pažnja izbeglicama

Slobodni smo da vam se obratimo u vezi sa predstojećim sastankom u Firenci 13. juna i da vam izrazimo našu duboku zabrinutost u vezi sa pitanjem izbeglica.

Rezultati rešavanja problema izbeglica uopšte nisu zadovoljavajući, kao što vam je poznato, prvenstveno zbog nespremenosti nadležnih vlada da preduzmu potrebne korake. Razlog tome je, zapravo, odsutnost istinske volje i spremnosti da se ponište rezultati etničkog čišćenja, monstruoznog zločina počinjenog u ratu na ovim prostorima. Situacija je posebno teška, štaviše beznadežna, kada su u pitanju izbeglice iz Krajine i Zapadne Slavonije (Republika Hrvatska), čiji problemi nisu "pokriveni" ni Dejtonskim ni Erdutskim sporazumom. Vlada Republike Hrvatske nažalost ignoriše gorući problem krajiških Srba, dok vlada SRJ nema sveobuhvatnu politiku prema izbeglicama i može ih upotrebiti za etničko popunjavanje Republike Srpske.

Zbog gore pomenutih razloga očekujemo da ćete na predstojećem sastanku u Firenci o primeni Dejtonskog sporazuma odlučno doprineti da pitanje izbeglica dobije dužnu pažnju i da rešenje ovog pitanja krene sa mrtve tačke. Stoga, molimo vas da posebnu pažnju obratite na problem izbeglica iz Krajine i Zapadne Slavonije, koje treba da dobije odgovarajući tretman u mirovnom procesu, u skladu sa rešenjima predviđenim Dejtonskim sporazumom. Smatramo da će jedino precizni obavezujući sporazum između vlada Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije omogućiti povratak izbeglica, koje su trenutno u posebno teškoj i beznadežnoj poziciji. Bilo bi izuzetno značajno, ukoliko bi se usvojio poseban dokument koji bi u celini bio posvećen isključivo rešenju ovog problema.

Uvereni u vaše razumevanje i spremnost da doprinesete rešavanju u ovog problema, unapred vam zahvaljujemo.

S poštovanjem,

Sonja Biserko

Predsednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji

(Pismo šefovima država i vlada Samita
Evropske unije u Firenci, jun 1996)

Prilog br. 11

Novi etnički inženjering

Okrugli sto o "Srpsko-hrvatskim odnosima i pitanju izbeglica", koji je održan u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji 30. i 31. januara 1997. godine u Beogradu, imao je za cilj, između ostalog, da ovo važno pitanje aktualizuje, ukaže na njegovu političku dimenziju i da ga internacionalizuje. Helsinški odbor na osnovu svog svakodnevnog iskustva u radu sa izbeglicama smatra da ovo pitanje ne može da se rešava samo na humanitarnom nivou. S obzirom na to da je i dalje u funkciji nacionalističkih politika i konsolidacije etničkih teritorija, važno je ovaj problem definisati i politički, polazeći od karaktera ovog rata i njegovih ciljeva.

Rat je vođen radi promena unutrašnjih granica i etničkog čišćenja s ciljem da se stvore nove nacionalne države na prostoru bivše Jugoslavije. Ovakva ratna politika, pre svega Srbije, zaustavljena je od strane međunarodne zajednice i završena je potpisivanjem Dejtonskog sporazuma koji u načelu negira rezultate ovog rata, pre svega etničko čišćenje. Aneks 7 Dejtonskog sporazuma na pravilan način je postavio pitanje izbeglica, posebno njihovog povratka, ali nažalost, praksa nije donela željene rezultate tokom godinu dana njegove implementacije.

Proces povratka je opstruiran od strane svih režima novonastalih država, pri čemu se koriste sve forme intimidacije povratnika druge etničke grupe. Selektivno maltretiranje ima za cilj da se svima onima koji žele da se vrate signalizira njihova nepoželjnost. U tom pogledu Republika Srpska vodi najdiskriminatorniju politiku i ulaže sve napore da se preostali ne-Srbi proteraju iz ovog entiteta. Takva politika režima sve tri strane dovodi u pitanje elementarnu sigurnost povratnika, što je navelo međunarodne faktore na fleksibilniji stav prema pitanju povratka. Na Međunarodnoj konferenciji o izbeglicama koja je održana u organizaciji UNHCR u Ženevi 16. decembra 1996. godine, međunarodna zajednica je prihvatila novu "realnost" samom činjenicom što je usvojila kriterij povratka izbeglica na teritoriji koje su pod kontrolom etničke grupe kojoj pripadaju. Visoki komesar za izbeglice UN, gospođa Sadako Ogata, tom prilikom je izjavila da "veće šanse za povratak imaju oni koji se vraćaju na teritorije koje su pod kontrolom etničke grupe kojoj pripadaju".

U skladu sa ovim kriterijumom mnoge evropske vlade koje su primile veliki broj izbeglica sa teritorije bivše Jugoslavije, pre svega iz BiH, odlučile su da tokom ove godine pokrenu pitanje povratka. Nemačka vlada vrši najveći

pritisak s obzirom na to da je najveći broj izbeglica našao utočište upravo u Nemačkoj. Usvajanjem ovakvog pristupa, evropske zemlje idu na ruku politici novonastalih država ka stvaranju etnički čistih država na ovom prostoru.

Najveći broj izbeglica vratio se u Bosnu i Hercegovinu i to u Federaciju. Međutim, zbog usvojenog kriterija da je povratak sada zbog bezbednosnih razloga moguć samo na teritorije pod kontrolom grupe kojoj pripadaju, u toku je novi inženjering, to jest, relokacija izbeglica. Kao direktna posledica ove politike, došlo je do iseljavanja manjina, onih koje su tokom čitavog rata ostale na tim teritorijama.

I dalje ostaje otvoreno pitanje Istočne Slavonije. Hrvatska strana veoma sporo izdaje potrebna dokumenta, mada Pismo o namerama Vlade Republike Hrvatske (Memorandum o dovršenju mirne reintegracije sremsko-baranjske oblasti) Savetu bezbednosti 16. januara 1997. ide dalje od Erdutskog sporazuma. Nažalost, srpska strana ne odustaje od svojih teritorijalnih pretenzija. Izjava predsednika Izvršnog veća SBO, V. Stanimirovića, traži da se obezbedi "teritorijalna celovitost, specijalne veze sa SRJ i ostalim susednim zemljama, i prava kakva imaju Albanci na Kosmetu". Pismo jugoslovenskog šefa diplomatije, Milana Milutinovića, Žaku Klajnu, prelaznom administratoru UN SBO, jasno ukazuje da SRJ teško odustaje od stvaranja krajine uz Dunav, o čemu postoji nezvanični konsenzus celokupne političke elite u SRJ. Koordiniranim pritiskom međunarodne zajednice poslednjih nedelja, zbog sve učestalijih glasina o mogućem egzodusu Srba, bitno se izmenilo ponašanje organa SRJ, tako da je na prvom programu RTS upućen apel Srbima da ostanu u Istočnoj Slavoniji.

Pitanje Istočne Slavonije je od posebne važnosti za ceo proces povratka izbeglica, jer mogućnost egzodusa može dovesti do "nove realnosti" koju će biti teško korigovati s obzirom na prirodu režima u novonastalim državama. SRJ je propustila priliku da se tokom prošle godine angažuje za reintegraciji Srba u Hrvatskoj, što je njena obaveza i po Ustavu.

Republika Srpska, kao skoro potpuno etnički čista teritorija, blokira proces povratka u BiH. Svi pokušaji da se Muslimani vrata u RS ostali su bez uspeha. Paljanski režim je čvrsto rešio da brani tekovinu rata i etničkog čišćenja. Poslednjih nedelja učestali su emisari iz Istočne Slavonije u RS u potrazi za smeštajem za mogući egzodus Srba iz Istočne Slavonije, što nailazi na podršku i ohrabrivanje u RS.

Dejtonski sporazum nije definisao povratak svih onih koji su napustili SRJ tokom rata. Veliki broj Albanaca, Muslimana, posebno iz Sandžaka, te Madara, Hrvata i drugog ne-srpskog stanovništva nema pouzdanu pravnu osnovu za povratak. Zakon o državljanstvu i amnestiji nije u skladu sa Dejtonskim sporazumom i zakonima koje su donele Hrvatska i BiH. Diskreciono pravo koje po zakonu ima MUP SRJ pri dodeljivanju državljanstva

otvara širok prostor za manipulaciju i nastavljnje etničkog čišćenja kroz sistemske zakone.

Značajniji pomak u pogledu povratka izbeglica moguć je samo kroz širu međunarodnu inicijativu, sinhronizovanu sa naporima unutar novonastalih država, koja bi globalnim pristupom ovom pitanju omogućila simultane akcije povratka na sve strane. Politiziranje ovog problema i koncipiranje novog integralnog pristupa najefikasnije može da se reši kroz sazivanje međunarodne konferencije o izbeglicama. Stavljnjem akcenta na politički aspekt ovog problema, konferencija bi mogla dati podsticaj implementaciji relevantnih obaveza kroz političku kontrolu i pritisak.

(Helsinkička povelja, uvodnik Sonje Biserko, februar 1997)

Prilog br. 12

Pismo javnosti nakon održanog okruglog stola na temu
"Srpsko-hrvatski odnosi i problem izbeglica"

Na Okruglom stolu posvećenom temi "Srpsko-hrvatski odnosi i problem izbeglica", koji je u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji održan 30. i 31. januara ove godine, vođena je veoma sadržajna i širokog raspona rasprava iz koje je proisteklo više zaključaka i sugestija od bitnog značaja za dalju akciju na ovom polju. Imajući u vidu značaj koji je vaša organizacija pridala ovom problemu od same njegove pojave i konkretne napore koje je činila da se postigne njihovo efikasno i pravično rešenje, želim da vas upoznam sa osnovnim unapred pomenutim zaključcima i predlozima.

Pre svega, ono što su praktično svi učesnici Okruglog stola imali u vidu i što se tokom čitave rasprave isticalo bila je činjenica da za proteklih više od godinu dana od potpisivanja Dejtonskog sporazuma zapravo nikakav napredak nije ostvaren na ovom polju, posebno u pogledu povratka izbeglica svojim kućama. Primena Dejtonskog sporazuma u ovoj oblasti (član VII Opšteg okvirnog sporazuma i njegov Aneks 7) tiče se ne samo sudbine izbeglica, već isto tako i konsolidacije novostvorenih država na prostoru bivše Jugoslavije i stabilnosti regiona. Ukoliko se, kao što je to već slučaj, rešenje bude odlagalo, problem će postajati sve komplikovaniji, a izgledi za njihovo rešenje sve manji.

Rasprava je u svom konačnom rezultatu dovela do sledećih osnovnih zaključaka: prvo, naponi za rešavanje ovog problema moraju se objediniti za čitav prostor bivše Jugoslavije i sve njegove aspekte; drugo, nužno je da međunarodna zajednica preduzme efikasniju akciju i da bude neposrednije uključena u čitav taj proces; treće, težište ove međunarodno objedinjene akcije treba da bude na političkom, a ne humanitarnom planu. Svi relevantni politički faktori, a pre svega Savet bezbednosti UN, UNHCR, OEBS, Kontakt grupa i Evropska unija trebalo bi da u potpunosti podrže ovu inicijativu, kako bi se prekinula dosadašnja praksa u kojoj su svi naponi ostali bezuspešni zbog odsustva političke volje strana potpisnica Dejtonskog sporazuma da dosledno i efikasno ispune svoje obaveze u pogledu rešavanja problema izbeglica.

Samo ukoliko bude postojala jaka međunarodna politička podrška, koja bi garantovala energičnu i konkretnu akciju međunarodne zajednice,

trenutno stanje inercije i opstrukcije moći će da se prevaziđe i da se ubrza celokupan proces rešavanja ovog problema.

Ovo zapravo znači da je neophodan novi prilaz ovom problemu u gore izloženom smislu i u tu svrhu je na Okruglom stolu zaključeno da je potrebno da se sazove jedna međunarodna konferencija koja bi se bavila svim aspektima i svim dimenzijama ovog problema i koja bi okupila sve relevantne faktore za njegovo rešavanje. Što se tiče sazivača date su sugestije da bi to moglo da bude OEBS, ili Visoki predstavnik za bivšu Jugoslaviju, ili Evropska unija ili neko treći. Kao potencijalni učesnici pomenuti su: a) relevantne međunarodne organizacije (Ujedinjene nacije, UNHCR, OEBS, Visoki predstavnik za bivšu Jugoslaviju i Crveni krst); b) države članice Kontakt grupe; c) države neposredno zainteresovane i odgovorne za rešenje ovog problema – Bosna i Hercegovina, Hrvatska i SR Jugoslavija) i d) relevantne nevladine organizacije (međunarodne i domaće), koje bi imale specijalan, konsultativan status.

Ova konferencija bi usvojila program mera koje bi olakšale i ubrzale povratak izbeglica i ustanovila jedno telo koje bi direktno vodilo, koordiniralo i kontrolisalo realizaciju akcije za rešavanje problema izbeglica, posebno njihovog povratka kućama.

U prilogu vam dostavljamo Deklaraciju usvojenu na Okruglom stolu.

Kako su svaka podrška i pomoć od neprocenjivog značaja, bili bismo vam zahvalni na vašem brzom odgovoru u vezi sa gledištem vaše organizacije u ovoj inicijativi, kao i sugestijama koje se tiču njene realizacije.

Zahvaljujući vam unapred na vašem razumevanju za ovu akciju i vašem budućem doprinosu njenom ostvarenju,

S poštovanjem,
za Helsinški odbor
Sonja Biserko
Predsednik

Citirano prema *Helsinškoj povelji*,
Beograd, 8. april 1997.

Deklaracija

Učesnici Okruglog stola "Srpsko-hrvatski odnosi i problem izbeglica", koji je održan u Beogradu 30. i 31. januara 1997. godine, konstatovali su:

1. Milioni građana sa prostora bivše Jugoslavije lišeni su prava na život u svom zavičaju i u svom sopstvenom domu. Onemogućavanje njihovog povratka nespojivo je sa civilizacijskim i međunarodno-pravnim standardima savremenog sveta.

2. Države nastale na prostoru bivše Jugoslavije ne mogu postati sastavni deo evropskog prostora, bez prihvatanja osnovnih vrednosti savremene demokratije i vladavine prava, u čijem su središtu ljudska prava i osnovne slobode utemeljene Poveljom UN.

3. Problem izbeglica je jedan od najtežih problema ovog regiona, koji dotične države politički, pravni i moralno kompromituje, a njihovo neispunjavanje bilateralnih (Sporazum o normalizaciji odnosa između SR Jugoslavije i Republike Hrvatske) i širih međunarodnih obaveza samo ih još više međunarodno onemogućuje.

I. Rešavanje izbegličkih pitanja više ne trpi samo apele, upozorenja i odlaganja, već zahteva konkretnu i delotvornu političku akciju, kako na unutrašnjem, tako i na međunarodnom planu.

II. Neophodno je, pre svega, obezbediti punu normalizaciju odnosa između SR Jugoslavije, Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, što bi bitno doprinelo rešavanju problema izbeglica.

III. U tom smislu, neophodno je preduzimati mere koje će doprineti obnovi i jačanju poverenja kako bi se omogućio dostojan život po povratku u zavičaj. To se naročito odnosi na sredstva javnog informisanja, donošenje adekvatnih propisa, sprečavanje diskriminacije na etničkoj osnovi i sl. U tom kontekstu posebno je aktuelno preduzimanje ovih mera u oblasti istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema.

IV. Prihvatanje povratnika bez uslovljavanja, odnosno nikakvim zakonskim i administrativnim merama povratak u zavičaj ne sme biti opstruiran.

V. Hitno i efikasno reagovanje na izbegavanje i kršenje preuzetih obaveza pod međunarodnim nadzorom.

VI. Krivično gonjenje ratnih zločinaca mora biti u skladu sa međunarodnim obavezama, kako bi se sprečile zloupotrebe amnestijom i

optuživanjem za ratne zločine favorizovanih odnosno diskriminiranih povratnika i slično.

VII. Neophodno je obezbediti punu zaštitu izbeglica koje su se opredelile na povratak ne samo u Republiku Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, već i SR Jugoslaviju (posebno Sandžak, Vojvodinu i Kosovo), uz puno uspostavljanje adekvatnih međunarodnih mehanizama nadzora.

VIII. Rešavanje pitanja izbeglica zahteva da se inicijative pretvore u operativne akcije kroz koordinaciju i saradnju nevladinih organizacija, političkih partija i njihovu saradnju sa nadležnim državnim institucijama kako na unutrašnjem, tako i na međunarodnom planu. U tom smislu neophodno je uspostaviti što tešnje kontakte i saradnju sa odgovarajućim međunarodnim organizacijama.

Polazeći od gore navedenog, učesnici Okruglog stola predlažu:

a. Sazivanje međunarodne konferencije, koja će biti posvećena urgentnom rešavanju problema izbeglica sa prostora bivše Jugoslavije i njihovog povratka.

b. Usvajanje konkretnog programa koji bi objedinio rešavanje problema izbeglica, posebno na relaciji SR Jugoslavija – Bosna i Hercegovina – Republika Hrvatska, kao i formiranje koordinacionog, usmeravajućeg i nadzornog tela, koje bi preuzelo staranje nad sprovođenjem politike repatrijacije izbeglica.

c. Formiranje užeg koordinacionog tela, sastavljenog od predstavnika iz SRJ, BiH i RH, koje bi najhitnije stupilo u kontakt sa članovima Kontakt-grupe, OUN, EU i Saveta Evrope i upoznalo ih sa dosadašnjim aktivnostima nevladinih organizacija na problemu povratka i tražilo operativne korake u pravcu otvaranja procesa povratka.

(Okrugli sto "Srpsko-hrvatski odnosi i problem izbeglica",
Beograd, 30-31. januar 1997)

Prilog br. 13

Sarajevo kao zaprepašćenje

Odredbe Dejtonskog sporazuma koje se odnose na izbeglice i raseljena lica predstavljaju s moralne tačke gledišta jedan od najvažnijih aspekata uspostavljenog mira, jer poništavaju ciljeve rata – stvaranje etnički čistih država. Ove odredbe imaju za cilj da se ne uvaži rezultat agresije, etničkog čišćenja i genocida. Podsećamo da su se sve tri strane obavezale na poštovanje pomenutih odredbi.

Zato organizovano iseljavanje Srba iz Sarajeva predstavlja direktno kršenje odredbi Dejtonskog sporazuma i poništavanje odluke kojom se garantuje bezbednost Srba u Sarajevu, potpisane u Rimu. Ovakva politika srpskog rukovodstva sa Pala znači istrajavanje na zločinačkim ciljevima rata, ovog puta preko leđa sopstvenog naroda. Žrtvovanje Srba u Bosni je nastavak politike etnički čistih teritorija koja je unesrećila milione ljudi na teritoriji bivše Jugoslavije.

Jedinstveno Sarajevo, kao simbol multietničkog i multikulturnog suživota, najveći je poraz za paljansko rukovodstvo, a opstanak Sarajeva znači njihov put za Hag.

U ovom trenutku međunarodna zajednica mora da pokaže odlučnost da se zauzme za ostvarenje deklariranih ciljeva iz Dejtonskog sporazuma i tako se suprotstavi konceptu etnički čistih – fašističkih tvorevina.

Helsinški odbor izražava zaprepašćenje blagim reakcijama režima u Beogradu na ovu pojavu. Dužnost je režima Beograda, kao potpisnika Dejtonskog sporazuma, da se energično suprotstavi ovoj manipulaciji Srbima u Sarajevu.

23. 02. 1996.

Prilog br. 14

Protest

Beogradski krug, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Udruženje BiH, Žene u crnom, Fond za humanitarno pravo i Evropski pokret u Srbiji energično protestuju i zahtevaju da se odmah prestane sa rasističkom praksom vlasti Republike Srpske u saradnji sa vlastima SR Jugoslavije kojom se ne dozvoljava sloboda kretanja licima muslimanske nacionalnosti kroz Republiku Srpsku.

Podsećamo da je Dejtonski sporazum u aneksu 6 predvideo poštovanje ljudskih prava tako što će strane potpisnice obezbediti svim licima u njihovoj nadležnosti najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ta prava i slobode, između ostalog, obuhvataju, pravo na slobodu kretanja. Uživavanje ovih prava mora biti obezbeđeno bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su npr. rasa, veroispovest, nacionalno ili socijalno poreklo itd. Ovim organizacijama sve češće se obraćaju građani SRJ, muslimanske nacionalnosti, koji su želeli da putuju u Tuzlu, Sarajevo i ostale gradove BiH, isključivo iz porodičnih razloga, kojima je ovo pravo bilo uskraćeno. S druge strane građani srpske nacionalnosti ovo pravo mogli su da ostvare bez ikakvih prepreka, isključivo korišćenjem lične karte. Da je Muslimanima potpuno zabranjen prolazak kroz RS, govori i činjenica da se oni ili vraćaju u SRJ, ili se podvrgavaju sramnim ispitivanjima.

Informacija o ovakvom tretmanu potvrđena je u Birou RS u Beogradu. Obrazloženje za ovakvo postupanje ne postoji, osim što se konstatuje da je za sada tako. Nadležna osoba je Ranko Joksimović u službi za putne isprave. Prvo pitanje je kojoj nacionalnosti osoba koja treba da putuje pripada. Ukoliko je u pitanju Muslimanka ili Musliman, makar samo i po imenu, odgovor je da za sada od puta nema ništa. Ukoliko je u pitanju mešovita samo Srbi mogu da putuju. Očekujemo od Slobodana Miloševića, kao potpisnika Dejtonskog sporazuma, i čoveka koji je od vlasti entiteta dobio specijalno poverenje prilikom zaključivanja mirovnog sporazuma, kao i od čoveka koji se deklarativno zalaže za multietničke države na prostorima bivše Jugoslavije, da će svojim sautoritetom uticati na vlast RS i zaštititi svoje građane od ovakvog ponižavanja i dovođenja u neravnomernu poziciju.

Beograd, 20. maj 1996.

Prilog br. 15

Izjava predsednika komisije savezne vlade
za pružanje pomoći izbeglicama u SRJ

MORINA: IZVANREDAN ODZIV IZBEGLICA-BIRAČA

Odziv izbeglica-birača za predstojeće izbore u Bosni i Hercegovini (BiH), prema dosadašnjim nezvaničnim rezultatima, je vrlo dobar, izjavila je juče Tanjugu predsednik Komisije savezne vlade za pružanje pomoći izbeglicama u Jugoslaviji, povodom izbora u BiH Bratislava Morina.

"Odziv izbeglica iz BiH u Jugoslaviji je izvanredan, a produžavanje roka za upis na biračke spiskove do 5. avgusta daće mogućnost svima da, bez žurbe, provere da li se njihovo ime nalazi na biračkim spiskovima iz BiH iz 1991. godine", rekla je Morina.

Prema njenim rečima, dobar odziv znači da su se izbeglice izjašnjavale da, pre svega, žele da lično odu i daju svoj glas za opštine na području Republike Srpske (RS), bez obzira što su ranije živeli u opštinama koje sada pripadaju hrvatsko-muslimanskoj federaciji.

"Postoji visoka svest kod Srba izbeglica u Jugoslaviji da se na predstojećim izborima u BiH svojim glasovima u stvari bore za državu RS, bez obaveze da tamo moraju i da se vrate", naglasila je Morina.

Prevoz izbeglica na izbore u BiH organizovaće savezna komisija, a, kako se očekuje, zbog masovnog odziva onih koji će želeti da lično glasaju u BiH, biće zatražena i finansijska podrška Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju.

Povodom nekih dezinformacija u štampi da je glasanje povezano sa pitanjem imovine, Morina je podsetila da odlazak na glasanje ni u kom slučaju neće uticati na status izbeglica, niti na imovinska pitanja. To znači da izbeglice, čije su kuće i domovi ostali na području hrvatsko-muslimanske federacije, a sada žele da glasaju u bilo kojem mestu na području RS, to moraju da urade lično, što ne prejudicira gubljenje imovine.

"Glasanje na izborima je demokratsko pravo koje po Dejtonskom sporazumu pripada izbeglicama i nije vezano za imovinsko-pravne odnose. Pitanje imovine, koja je po međunarodnim zakonima zagarantovano pravo, rešavaće se kasnije", naglasila je Morina.

Politika, 30.07.1996.

Prilog br. 16

Izveštaj Helsinškog odbora o registraciji bosanskih izbeglica
za septembarske izbore

1. Registracija izbeglica iz BiH za izborne spiskove jasno pokazuju namere ovog režima u pogledu budućnosti izbeglica iz Federacije BiH, ali i Republike Srpske. Prema izveštajima koje smo dnevno dobijali od izbeglica, kako iz unutrašnjosti tako i sa područja Beograda, te našim ličnim uvidom, može se zaključiti da je ceo proces vođen po veoma preciznim instrukcijama. Cilj je da se što manje izbeglica registruje za listu Federacije BiH. Šalterski službenici na mestima registracije u mesnim zajednicama vešto su izbegavali objašnjenje koje su po pravilima procedure bili dužni da pruže svim izbeglicama.

2. Izbeglice koje su pokazale obaveštenost u pogledu postupka i želju da glasaju u mestima odakle su došli, pre svega u Federaciji, uglavnom su obeshrabrivane ili onemogućavane da se registruju za listu Federacije. Neformalna grupa građana iz Drvara, koja je inače dobro organizirana, prva je prijavila nepravilnosti i pobunila se protiv takvog ponašanja. Njima su umesto Drvara nudena mesta u RS i to, pre svega, ona koja imaju nedostatak stanovništva kao što su Srebrenica, Brčko, Zvornik i sl. Telefonski smo obavješteni od izbeglica iz Bačke Palanke da su mnogi dobili samo formular za Republiku Srpsku i da su svi koji optiraju za obrazac i kvalifikuju kao "avanturisti".

3. Prema izveštaju naših aktivista koji su pratili registraciju u opštini Zemun, službenica koja radi na popisu ne daje instrukcije u pogledu popunjavanja obrasca niti pojašnjava razliku između dva obrasca. Dve izbeglice, jedna iz Doboja, druga iz Mostara, nisu dobila nikakva objašnjenja. Službenica je tražila lične karte, te informaciju gde su bili upisani 1991. Izbeglica iz Doboja je upisan u mesto gde je živio pre rata (Doboj je u RS), dok je izbeglica iz Mostara koji je izrazio želju da glasa u Mostaru i to u odsustvu, dobio objašnjenje da to nije moguće. Rečeno mu je da mora sam otići u Mostar ili da se izjasni za glasanje negde u RS, u mestima koja su predviđena za područje Mostara, a to su Brčko i Bjeljina.

4. Na popisnom mestu na Banovom brdu (Nobilova ulica) nakon dolaska naših posmatrača službenica je odmah reagirala i upozorila ostale službenike na njihovo prisustvo. Ni na ovom mestu nisu davana objašnjenja

izbeglicama niti koja su prava i mogućnosti oko glasanja. Svim izbeglicama su odmah predočena općine u RS u kojima mogu glasati i data im je mogućnost izbora. Tako je glasač iz Mostara izabrao Trebinje, a drugi Zvornik. Glasač iz Goražda je izabrao Višegrad, iz Laktaša Laktaše. Uputstvo doslovno glasi: "Svi iz Federacije moraju glasati u jednom od ponuđenih mesta u RS". Na ovom mestu je takođe primećeno da jedna službenica nije dozvolila da se jedna osoba izjašnjava za celu porodicu, dok je druga službenica to dozvoljavala.

5. Na popisnim mestima Medaković, Stari Grad, Vračar, Voždovac, Čukarica, Bačka Palanka, Čačak, takođe su zabeležene slične pojave. Na mnogim popisnim mestima stoji i obaveštenje koje daje uputstvo ko sve može dobiti izbeglički status od lica, čije je prebivalište bilo u okviru RS a koje je posle Dejtonskog sporazuma pripalo Federaciji. Ističe se da samo ona lica koja pribave saglasnost Komesarijata za izbeglice RS mogu ostvariti to pravo, ali uz prethodnu izjavu jako bliske rodbine. Svi ostali će očigledno biti deportovani u Republiku Srpsku.

Popisivači često upućuju izbeglice da se prijavljuju i za Brčko, kao svojevrsni pritisak na moguću odluku Arbitrarne komisije. Neki čak upućuju izbeglice na prijavljivanje za Goražde kao jedinu preostalu muslimansku enklavu duboko u teritoriji RS.

6. Politika vlasti je da što više izbeglica deportuje iz Srbije u RS. Za to imaju dva razloga. Prvi, da neutralizuje eventualno nezadovoljstvo populacije koja je sve izgubila, a istovremeno smanji pritisak na socijalna davanja. Drugi, da etnički konsoliduje RS i obezbedi brojčanu prevlast srpske populacije u ovoj teritoriji. Ovakva politika može se detektovati i kroz Zakon o državljanstvu i amnestiji. Odredbe koje se odnose na izbeglice u Zakonu o državljanstvu neće dozvoliti izbeglicama sa teritorije RS da dobiju državljanstvo, ali ni iz Hrvatske koje će usmeravati ka RS. O tome već postoje indikacije kroz razne izjave Milana Martića koji poziva srpsko stanovništvo iz istočne Slavonije da se naseli u RS. Navodno su se neke familije već preselile. U tom smislu indikativno je i formiranje "Krajiške oslobodilačke armije", koja nagoveštava terorističke akcije uperene protiv Republike Hrvatske, što je u funkciji sprečavanja povratka i provociranja daljnjih negativnih reakcija u samoj Hrvatskoj u pogledu povratka.

Treba napomenuti i da Zakon o amnestiji SRJ ignoriše sve ono što je Dejtonskim sporazumom predviđeno kao preduslov za bezbedan povratak izbeglica, dok RS nije donela takav Zakon što blokira svaku slobodu kretanja. Zakon o amnestiji BiH jedini je poštovao Dejtonske principe.

7. Indikativna je i izjava Bratislave Morine, predsednika Komisije savezne vlade za pružanje pomoći izbeglicama u SRJ i Komesara za izbeglice SRJ, koja glasi: "Postoji visoka svest kod Srba izbeglica u Jugoslaviji da se na predstojećim izborima u BiH svojim glasovima u stvari bore za državu RS, bez obaveze da tamo moraju da se vrate". ("Politika", 30. juli 1996).

Prema Dejtonskom sporazumu (Aneks III, član 4), pravo glasa ima svaki građanin BiH koji se nalazi na popisu stanovništva iz 1991. godine. Međutim, prema tumačenju ove vlasti ovo pravilo dobilo je drugu dimenziju. Koristeći se ovlašćenjem da svaki građanin može glasati i na nekom drugom mestu pod uslovom da se obrati Komisiji. Ovaj izuzetak je pretvoren u pravilo. O tome najbolje svedoči i postojanje dve vrste ravnopravnih obrazaca.

8. Polazeći od činjenice da je izbeglička populacija egzistencijalno ugrožena i ucenjivana od strane ove vlasti (kroz humanitarnu pomoć, statusna pitanja i sl.), manipulacija ove grupe je lako ostvarljiva. Ovo je olakšano i činjenicom što su u toj funkciji skoro sva izbeglička udruženja koja su i nastala pod okriljem države.

9. Helsinški odbor smatra da je jedino doslovnim tumačenjem Dejtonskog sporazuma bilo moguće sprečiti manipulaciju u ovolikoj meri. Nije se smelo dozvoliti da izuzetak postane pravilo, koji omogućava etnički inžinjerung. Pravo na povratak moguće je jedino kroz omogućavanje povratka u mesta domicila, što je u ovoj fazi očigledno opstruirano sa svih strana, posebno srpske i hrvatske... Helsinški odbor je svestan svih problema, s obzirom da proces povratka nije ni počeo, te da u fazi kada sve strane šalju negativne signale svima onim koji žele povratak, registracija za izborne liste nije mogla izgledati drugačije. Predstojeći izbori samo su prvi korak u procesu koji će imati svoju dinamiku u ovisnosti od dinamike povratka izbeglica, ekonomske obnove BiH, te promena u SRJ i Hrvatskoj.

Beograd, 31. juli 1996.

nedvosmisleno ukazalo i na to da međunarodna zajednica neće trpeti novi etnički inženjering.

Deo teksta Biljane Kovačević Vučo,
Helsinška povelja, septembar 1996.

Prilog br. 17

Izbori u BiH: Presudna uloga OEBS

Odlaganje lokalnih izbora nije samo potvrdilo značaj OEBS kao organizatora i kontrolora, već je i nedvosmisleno ukazalo na to da međunarodna zajednica neće trpeti novi etnički inženjering.

Izuzetak kao pravilo

Imajući u vidu sve što je navedeno, ostaje nejasno kako se mogla dogoditi takva manipulacija kod registracije za glasanje izbeglica, koja je dovela do odlaganja lokalnih izbora. Izgleda da se pravni osnov za manipulaciju nalazi u pogrešnom tumačenju člana 4. Aneksa 3. Dejtonskog sporazuma koji se odnosi na uslove za glasače. Prema navedenom članu, pravo glasa imaju svi punoletni građani BiH čije se ime nalazi na popisu stanovništva iz 1991. godine. Po pravilu, građani koji više ne žive u opštini u kojoj su živeli 1991. godine glasaće lično ili putem ovlašćenog predstavnika u toj opštini, ako su tu registrovani. Kao izuzetak predviđeno je da se građanin može molbom obratiti Komisiji da glasa na nekom drugom mestu.

Međutim, ono što po ovoj odredbi predstavlja izuzetak, postalo je pravilo uvođenjem obrasca P2, koji omogućava izbeglicama da glasaju u mestima u kojima nameravaju da žive, a nisu nikada ranije živeli. U Uputstvu za osoblje na prijavnim mestima stoji: "Ako izbeglica ili raseljeno lice ne želi da koristi pravo obezbeđeno Aneksom 7. Dejtonskog sporazuma o miru da se slobodno vrati na svoje ognjište, može da se prijavi da glasa u opštini u kojoj namerava da živi u budućnosti – izbeglica može da glasa lično ali ne u odsustvu". Osim što se radi o pogrešnom tumačenju odredaba Dejtonskog sporazuma, ovo je omogućilo navedenu manipulaciju izbeglicama i njihovo usmeravanje da glasaju na prostorima kojima "etnički pripadaju". Ne ulazeći u način kako je ta manipulacija ostvarena, može se konstatovati da ona nikako ne može da se pravda kao normalna politička utakmica, pre svega zbog toga što je u svojoj suštini nemoralna i ima za cilj zaokruživanje etnički čistih prostora.

Zato odlaganje lokalnih izbora od strane OEBS ne samo što je potvrdilo značaj OEBS-a kao organizatora i kontrolora izbora u BiH, već je

Prilog br. 18.

Iz Drvara ove jeseni

Teško je ali časno nositi barjak povratka

U teškim i prelomnim trenucima svoje dalje i bliže prošlosti Drvarčani su bili dostojni ljudskog roda. To je poznato i priznato. To se pokazalo i oko povratka na svoja ognjišta nakon nesrećnog i tragičnog minulog rata u Bosni i Hercegovini.

Dok su drugi razmišljali i strahovali da od povratka neće biti ništa, Drvarčani su "osvajali" svoju rodnu grud. Na veličanstvenom i najvećem skupu prognanika na tlu bivše Jugoslavije, u Banja Luci se okupilo oko 8.000 Drvarčana 29. marta 1997. godine i bez i jednog glasa protiv odlučilo se da se ide kući. Ta odlučnost je potvrđena već u prošloj godini i u ovoj nastavljena, tako da se do sada vratilo oko 2.500 porodica. To je ostvarivano uprkos teških psiholoških, bezbjednosnih i materijalnih prilika.

Povratnici su pokazali zadivljujuću upornost, snalažljivost i radinost. Ruševine su brzo postajale topli domovi, a probudio se biljni i životinjski svijet. Život se vratio svojim izvorima i počeo da rađa nadu u bolje sutra.

Tom poletu i odlučnosti nemjerljivo su doprinjeli brojni pojedinci koji su shvatili Dejton kao šansu, a mir kao priliku. Stavili su se na čelo izmučenih, poniženih i osiromašenih sugrađana. Čuli su se i osjećali svuda; borili se i ostrajavali. Uspješno su savladivali i debeli led otpora aktuelnih vlasti; prognane bodrili i predvodili.

(...)

Nikola Bosnić

Povratak, novembar-decembar 1998.

Prilog br. 19

Na udaru primitivaca

"Više od 200 izbjeglica umrlo je od avgusta prošle godine, a taj broj se zbog užasnih životnih uslova iz dana u dan povećava. Samoubistva su postala svakodnevna. Drvarčani su raspoređeni čak u 19 opština Republike Srpske. Zbog toga naša odluka da se po svaku cijenu vratimo u naše rodne gradove i sela, ma gdje oni sad pripadali, ne treba nikad da iznenađuje ili ljuti", kaže za "Helsinšku povelju Mile Marčeta, predsjednik Udruženja izbjeglica iz Drvara.

"Oni koji imaju tu muku da su smješteni u prihvatne centre žive u nemogućim uslovima, gladuju, na ivici su propasti. Zaposlenje i iole normalni smještaj mogu da traže samo oni koji su članovi SDS-a; tačnije oni isti koji su nas i doveli u ovakav položaj. U Banja Luci nemamo svoj izbjeglički status, ljudi nemaju zaposlenje, demobilisani borci lutaju ulicama, gladuju, nemaju šta da obuku, a materijalna dobra izgubljenih opština su prisvojili pojedinci. Za nas, običan narod kažu da smo komunjare iz partizanskih krajeva."

Marčeta kaže da političari bez morala, bez ljudske ličnosti, mogu reći da Drvarčani zabadaju nož u leđa svom narodu. Ali, dodaje, "niko ne može osporiti naše pravo da se vratimo, nije u pitanju bratstvo i jedinstvo, jednostavno – mi možemo živjeti jedni pored drugih kao susjedi, jer u tim krajevima nikad nije došlo do genocida."

"Svjesni smo toga da je neko manipulisao sa svima nama. Prilikom naše posjete Drvaru, Hrvati nastanjeni u našem mjestu su plakali jer su svjesni da je i s njima neko manipulisao. Kažu: kako mi možemo da spavamo u vašim krevetima, u vašim kućama, da oremo vaše njive, kad znamo da ste vi odmah tu, 3-4 kilometra od nas, pod jelkama i da patite bez svojih kuća."

Marčeta kaže da su obični ljudi svim ovim zbunjeni, i nije im ni do kakve politike i kalkulacije, žele da rade, žive i stvaraju.

"Trudićemo se da više nikada ne služimo vojske i ratujemo, da se ni za kakve ideale više ne borimo, jer smo na najgrublji način prevareni. Ovi krajevi su bili ratnički i borački ali mi smo civilizacijski pripadali Evropi i zato smo došli pod udar primitivaca.. Izigrani smo i prognani od sopstvenog rukovodstva i to je činjenica koju niko ne može probiti. Mi ne želimo da nas naseljavaju u Šamac, Modričju, u nečije tuđe kuće, mi Drvarčani ne želimo da budemo tampon-zona i brana drugim ljudima da se vrata svojim kućama i da štittimo pljačkaše."

Drvarčanima je izuzetno stalo do poštovanja Dejtonskog sporazuma koji im garantuje osnovna ljudska prava. "Ne zanimaju", kaže Marčeta, nas "prigovori da radimo protiv srpskog nacionalnog interesa jer naš nacionalni interes nikako ne može biti da u tuđim kućama, izbegličkim kampovima umiremo od gladi. Narod je ogorčen raznim prljavim manipulacijama, posebno činjenicom da su krajiške opštine od Drvara pa nadalje „padale preko noći".

Na kraju upitao će (se): "Šta reći za jednu činjenicu, za nas najbolniju koju smo čuli u Drvaru od hrvatskih vojnika koji su osvojili Drvar: 'Rekoše da su 36 dana čekali u selu Preoce, da se ispoštuje dogovor između vlasti Republike Srpske i Herceg-Bosne o dogovorenom padu Drvara pod uslovom da se ljudi sele, a da ništa od svojih stvari ne mogu iznijeti. Pa zar već to ne govori kako se ovdašnja vlast odnosila prema narodu?'"

Helsinška povelja, maj 1996.

Prilog br. 20

Aktivnosti projekta "Hoću kući"¹

"Hoću kući" je projekt Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji kroz koji su artikulirane sve aktivnosti odbora i iskustva stečena od 1995. godine kroz rad s izbeglicama privremeno smještenim na području Srbije i Crne Gore. Na osnovu tih iskustava, realizacija projekta "Hoću kući" počela je u februaru 1998. godine i na njemu radi četvoro aktivista, od kojih troje izbeglica iz Hrvatske i jedan pravnik iz SRJ. Aktivnosti projekta do sada su podržale mnoge međunarodne organizacije među kojima su UNHCR, USAID, IOM, ICMC, CRS, SDR, DRC... O problemima koji se uočavaju u procesu povratka izbeglica u Hrvatsku redovno se obaveštavaju relevantne međunarodne organizacije – OSCE, UN, EU.

"Hoću kući" u Beogradu uspostavio je most-saradnju i s nevladinim organizacijama i međunarodnim organizacijama u Hrvatskoj kao što su Udruga "Hoću kući" u Kninu, čiji je inicijator osnivanja također Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Dalmatinski odbor solidarnosti, Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, i dr.

"Hoću kući" posreduje u procesu povratka izbeglica u Hrvatsku, štose ostvaruje kroz saradnju s Veleposlanstvom RH u Beogradu. Uvidevši da su izbeglice iz Hrvatske vrlo nesigurne i uplašene, odlučeno je da se organizuju grupe po selima, od po dvadesetak ljudi koji bi u kratkom roku uz pomoć Helsinškog odbora pribavili sve potrebne dokumente i otputovali u svoja ranija mjesta prebivališta. Takav model, otpočet pilot projektom povratka u Plavno kod Knina, vrlo brzo se pokazao delotvornim. Izbeglice su se s jedne strane osećale sigurnije, pomagali su jedni drugima pri ponovnoj integraciji i resocijalizaciji u staroj sredini s novim okolnostima, a s druge strane bili su dovoljno "uočljivi" da ih ne mogu ignorisati, kako lokalne vlasti zadužene za njihovu sigurnost, tako i međunarodne organizacije. Po povratku u svoju sredinu stvarali su istovremeno "nukleus" za povratak i ostalih svojih sugrađana.

Kako se ovakav model povratka s protokom vremena pokazao vrlo delotvornim, pogotovo što je u njega uključena i pomoć humanitarnih

¹ Iz Godišnjeg izveštaja Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za 1999. godinu.

organizacija odmah po povratku, koju "Hoću kući" prethodno iskoordinira, neke od nevladinih organizacija pokušale su povratak u Hrvatsku, ali i u BiH organizovati na istovetan način, što im nije pošlo za rukom. Projekt "Hoću kući" u tom smislu se ustalio i temelji se pre svega na uhdanoj suradnji s hrvatskim veleposlanstvom u Beogradu, te s Udrugom "Hoću kući" u Kninu, čije je osnivanje inicirao i logistički podržao Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, i drugim organizacijama koje deluju u Hrvatskoj. Na taj način, što je vrlo važno, izbeglicama se obezbeđuju pravovremene i relevantne informacije o situaciji u sredinama u koju se vraćaju, o njihovim pravima i obavezama pri povratku, kao i o svim drugim aspektima vezanim uz njihovu odluku. Isto tako, na vreme se detektuju svi problemi, te o njima obavestavaju sve relevantne međunarodne organizacije i diplomatska predstavništva.

Tokom 1998. godine, kroz kancelariju "Hoću kući" prošlo je oko 7.500 izbeglica iz Hrvatske, a primljeno je i oko 2.500 telefonskih poziva. Uz direktno posredovanje i pomoć Helsinškog odbora u Hrvatsku se tokom 1998. godine vratilo 746 izbeglica. Naravno, interes izbeglica za ovakav način povratka bio je višestruko veći, no hrvatsko je veleposlanstvo u Beogradu ograničilo izdavanje putnih listova na oko 50 sedmično.

Istovremeno, projekt "Hoću kući" popunio je "praznine" u celokupnoj proceduri povratka izbeglica, a osobito je važno što je svojim besplatnim uslugama razne vrste izbeglicama (popunjavanje i predaja formulara, kao i podizanje i izdavanje putnih listova, fotokopiranje dokumenata i kompletiranje dokumentacije neophodne za izdavanje putnih listova, izdavanje i popunjavanje punomoći, zahteva itd.) na minimum smanjena mogućnost da raznorazne privatne "agencije" i pojedinci na taj način zarađuju novac. U nekoliko navrata takve osobe smo detektovali i o njihovim aktivnostima putem letaka obavestili izbeglice.

Već krajem 1998. godine interes izbeglica za povratak u Hrvatsku, naglo je porastao. Razlog tome je, uz već od ranije prisutnu ekonomsku iscrpljenost, i situacija na Kosovu, te tadašnje najave moguće intervencije NATO. S izgubljenim poverenjem u proceduru povratka preko opštinskih poverenika Komesarijata za izbeglice Srbije, jer hiljade zahtjeva nije rešeno ni u roku od dve godine, u kancelariji "Hoću kući" svakodnevno je bilo i do stotinu ljudi. No tempo rada ove godine diktirale su poznate okolnosti usled međunarodne vojne intervencije.

Od 1. januara od 24. marta evidentiran je veći broj izbeglica nego u prethodnim zimskim mesecima, ukupno oko 6000. Od 24. marta, tokom intervencije NATO, povratak je bio potpuno obustavljen. Hrvatsko veleposlanstvo nije radilo, a time je bilo onemogućeno izdavanje putnih listova, jedinog dokumenta s kojim izbeglice mogu preći granicu. Kroz to vreme, do juna, drastično se smanjio broj izbeglica u kancelariji "Hoću kući", jer se u novonastalim okolnostima nije moglo putovati, a često ni telefonirati.

S prestankom intervencije narednih meseci "Hoću kući" ponovno posećuje, ovaj put na stotine izbeglica dnevno.

Mesečni prosjek svih pruženih usluga dostigao je brojku od oko 2.200. Kancelarija "Hoću kući" u toku 1999. godine pružila je izbeglicama ukupno oko 18.600 usluga. Zbog velikog broja izbeglica koji se, posebno nakon intervencije NATO, odlučuju za povratak u Hrvatsku, a na osnovu uzajamnog poverenja, Helsinški odbor je uspeo kod hrvatskog veleposlanstva "omekšati" do tada vrlo krutu proceduru izdavanja putnih listova. Izbeglice sada više ne moraju odlaziti pred Veleposlanstvo RH u Beogradu, što su ranije morali činiti. Svu dokumentaciju, prema utvrđenoj proceduri, kompletiraju aktivisti "Hoću kući", predaju predmete u obradu, podižu putne listove i potom ih uručuju izbeglicama. Broj sedmično obrađenih predmeta podignut je kod hrvatskog veleposlanstva na oko 120.

U saradnji s UNHCR početkom godine organiziruje se izbeglicama koje nemaju novac besplatan prevoz do svojih ranijih prebivališta u Hrvatskoj, mada se deo njih odlučuje i za samostalan odlazak. Prethodno se oni detaljno obaveste o svim pravima koja ostvaraju odmah po povratku, šta sve treba da učine da bi došli do svoje imovine i kome da se obrate za humanitarnu pomoć ili obnovu.(...)

Krajem 1999. godine, po našem ranijem modelu organiziranog povratka, formirane su grupe povratnika zainteresovanih za trajni, organizovani povratak. U saradnji sa ICMC organizovane su dve pilot grupe. Naime, ICMC je prevezao povratnike u Hrvatsku, pomogao im u ishodovanju dokumenata i u sitnijim opravkama kuća. Prva takva grupa otputovala je u sektor Sjever 19. novembra 1999, a 26. novembra druga u sektor Jug.

U saradnji sa UNHCR 29. novembra 1999. u Hrvatsku je prevezena pilot-grupa povratnika sa putnim listom. Sa UNHCR predstoje nam dogovori o eventualnom nastavku saradnje oko organizovanog povratka, te se nadamo da će transport povratnika sa Putnim listom postati stalan.

Inače, dinamika kojom UNHCR vraća grupe izbeglica, mnogo je sporija zbog njihove procedure, uređene s vladama RH i SRJ. Zbog birokratskog i nefleksibilnog ponašanja UNHCR, ne samo da je usporen, već je doveden u pitanje i organizovani povratak izbeglica u Hrvatsku za koje je Helsinški odbor u hrvatskom konzulatu izdejstvovao Putni list i izvršio pripreme za trajni povratak celih porodica.

Naime, posle povratka prve tako organizovane grupe na područje severne Dalmacije, imali smo u grupi porodicu Jove Bote iz Benkovca koji je za mesto boravka, do neophodnih popravki na njegovoj kući, prijavio prebivalište kod svojih najbližih rođaka. Proverom na terenu potvrđeno je da je za njegovu porodicu takav smeštaj odgovarajući. Međutim, po dolasku u Benkovac on je odmah, bez obzira na stanje svoje kuće, odlučio da se useli i boravi u njoj. Odlučio je da porodica spava kod rodbine, a on u svojoj kući (iako su komšije

Hrvati unutra uskladištili seno), sa obrazloženjem, kako je rekao, "da mu je draže spavati u svojoj kući u senu nego kod rođaka u krevetu". Kada su ga obišli, predstavnici međunarodnih organizacija, koji nisu imali razumevanja za takvu njegovu odluku, UNHCR je optužio "Hoću kući" da je "slučajem" Bota povredio proceduru povratka, iako grupa u kojoj je bila porodica Bota nije bila u njihovoj, već u organizaciji ICMC iz Beograda.

Poslije intervencije UNHCR, ICMC i druge međunarodne organizacije bitno su pooštrili kriterijume i tako onemogućili povratak mnogima koji nemaju gde ili ne žele da spavaju kod rođaka i prijatelja, već u svojim kućama bez obzira u kakvom su stanju. Zbog ovog jednog u nizu sličnih slučajeva, ogromna većina izbeglica radije se odlučuje na povratak u Hrvatsku (uz Putni list koji im izdejstvuje "Hoću kući") u vlastitoj režiji bez posredstva međunarodnih organizacija.

Sve povratne informacije po dolasku izbeglica u matičnu sredinu su ohrabrujuće. Humanitarnu pomoć povratnici su dobili u relativno kratkom roku.

Na osnovu dosadašnjih iskustava na povratku izbeglica u Hrvatsku, smatramo neophodnim proširiti mrežu kancelarija "Hoću kući" u Srbiji i Crnoj Gori, pogotovo u mestima gde je hrvatsko veleposlanstvo otvorilo konzularne odeljenja, u Subotici i Kotoru. Kako izbeglice često i najbanalniji razlog nedotatka novca za putnu kartu do Beograda sprečava da nam se obrate za pomoć pri povratku, "Hoću kući" planira da uz pomoć donatora otvori i kancelarije u mestima gde je zabeležena veća koncentracija izbegličke populacije, pre svega u Kragujevcu i Nišu.

Iz istog razloga, iniciraće se i otvaranje kancelarija "Hoću kući" u mestima kamo se vraćaju izbeglice u Hrvatskoj, kako bi se uspostavila što čvršća most-suradnja po uzoru na dosadašnja iskustva s Kninom. Isto tako, radiće se na umrežavanju svih nevladinih organizacija kako bi proces povratka tekao što brže, te kako bi zajedno svladali prepreke i barijere koje aktualne vlasti postavljaju.

Tretirajući problem povratka kao regionalni problem, a s obzirom na činjenicu da su u kućama Srba izbeglih iz Hrvatske smeštene izbeglice iz BiH, posebno s područja Republike Srpske, planiramo otvaranje kancelarije "Hoću kući" u Banja Luci, te Brčkom i drugim mestima odakle potiču izbegli Hrvati. Povratak u ta mesta takođe je moguć po modelu "nukleus" grupa, što se pokazalo na slučaju povratka u Drvar koji je, preko Udruženja Drvarčana u Beogradu, organizovao jedan od aktivista Helsinškog odbora u Srbiji, odnosno mnoge druge nevladine organizacije, koje deluju na prostoru bivše Jugoslavije, mogle bi po pozitivnom primeru aktivnosti "Hoću kući" primenjivati metodu pružanja pomoći izbeglicama da se trajno vrate svojim kućama.

Prema našim saznanjima, interes za povratak kod izbeglica iz BiH, kako onih smeštenih u Hrvatskoj, tako i onih na području Srbije i Crne Gore,

postoji, usprkos vlastima obe države koje ga koče radi interesa "poboljšavanja" etničke slike, odnosno verifikacije provedenog etničkog čišćenja. Istovremeno, toj kategoriji svojih privremenih stanovnika nisu obezbedile ni najosnovnije uslove za integraciju.

Međutim, problem povratka Srba u Hrvatsku do sada se uglavnom tretira kao izdvojeni problem, a međunarodna zajednica ne vodi računa da je to pre svega regionalno pitanje. Na Hrvatsku se vrši snažan pritisak, koji je uslovio samo donošenje manjkavog i restriktivnog Programa povratka hrvatske vlade, ali se taj proces nedovoljno povezuje i s povratkom Hrvata u BiH, odnosno izbeglica koje nastanjuju napuštene kuće izbeglih Srba u Hrvatskoj.

Izbeglice iz BiH uglavnom su stambeno situirane, jer poseduju rešenja za korišćenje "srpskih" kuća i stanova, imaju prioritet u zapošljavanju, status punopravnih državljana RH, naročito ako su u pitanju pripadnici hrvatskog naroda, a obećavaju im se i višegodišnji, vrlo povoljni krediti kako bi mogli otkupiti kuće i stanove u kojima su sada privremeno smešteni. Politička situacija u Hrvatskoj je relativno stabilna, a država, kroz rešavanje statusnih i egzistencijalnih pitanja, tu kategoriju svojih privremenih stanovnika, uslovno rečeno, "umiruje". Kao takvi, oni ne predstavljaju problem ni za međunarodnu zajednicu, pa se pitanjem njihovog povratka niko ne bavi. Na taj način, prećutno se odobrava etničko čišćenje u BiH, a istovremeno direktno oganičava povratak Srba u Republiku Hrvatsku.

To nikako ne znači da kod Hrvata iz Bosne i Hercegovine ne postoji želja za povratkom. Međutim, nuđenjem privilegija u Hrvatskoj i obećanjima o skorom trajnom rešenju njihovih egzistencijalnih problema takve inicijative, tamo gde su i artikulisane, stavljaju se u drugi plan. A bez povratka upravo tih Hrvata, nema ni povratka Srba u Hrvatsku, bar ne urbanog, mladeg i radno sposobnog stanovništva.

Veoma je važno skrenuti pažnju međunarodnoj zajednici da, paralelno s pritiskom za povratak Srba u Hrvatsku, vrši i politički pritisak na oba entiteta u BiH kako bi se pokrenuo povratak Hrvata izbeglih iz BiH.

Za razliku od Programa povratka hrvatske vlade, vlasti Jugoslavije namjeravaju "svoje" izbeglice zadržati "stimulisanjem" kroz odredbe predloga novog Zakona o izbeglicama i raseljenim licima, čije se ulaženje u skupštinsku proceduru očekuje u prvom kvartalu 2000. godine. Naime, ministar za izbeglice i raseljena lica u Vladi SRJ Bratislava Morina, u beogradskom dnevnom listu Politika od 26. decembra 1999. godine najavila je, između ostalog, da će prava izbeglica biti izjednačena sa pravom domaćeg stanovništva u domenu zapošljavanja i u oblasti sticanja pokretne i nepokretne imovine, te omogućavanje integracije onima koji to žele. Te se "privilegije" gotovo ni po čemu ne razlikuju od onih koje "svojim" izbeglicama nude hrvatske vlasti., tako da je za očekivati dodatne probleme oko povratka izbeglica u svoje domove.

Prilog br. 21Izveštaj o radu projekta "Hoću kući"¹

(...) Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, na čelu sa komesarom Ozrenom Tošićem, pokrenuo je nekoliko akcija kako bi se popravio status izbeglica u Srbiji, a s obzirom da međunarodna zajednica više ne tretira prostor bivše SFRJ kao humanitarno ugrožen region, Komesarijat je najavio prelazak iz humanitarne u razvojnu fazu, u kojoj bi trebalo da se obezbede trajna rešenja u pogledu masovnijeg i bržeg povratka izbeglica u matične zemlje, ili lokalnu integraciju za one koji su odlučili da se trajno nastane u Srbiji. (Izveštaj KIRS za 2003. godinu).

U sklopu pomenutih nastojanja u protekloj godini potpisan je Sporazum SCG i BiH o dvosmernom povratku izbeglica, sa protokolom o primeni Sporazuma. Sporazumom su predviđene nadležnosti državnih organa u realizaciji organizovanog povratka u BiH i mogućnost zajedničkog učešća obe države za donatorska i kreditna sredstva međunarodne zajednice. Postignuta je i saglasnost oko razmene podataka od značaja za iznalaženje trajnih rješenja za izbeglice ("Politika" 8. 10. 2003).

U protekloj godini izvršena je revizija oko 350 stanova izgrađenih iz državnog budžeta, na osnovu koje je do sada uručeno 49 rešenja o prestanku prava korišćenja stanova iz budžeta Vlade R. Srbije i obustavljena podela 28 stanova na području grada Beograda. Revizija rešenja o dodeli stanova podrazumevala je obnavljanje konkursa u decembru 2003, jer je utvrđeno da je prethodna podela izvršena pod "sumnjivim okolnostima" (Iz izveštaja Komesarijata za izbeglice Republike Srbije).

U toku je kontinuirana akcija raseljavanja Kolektivnih centara. U protekloj godini zatvoreno je 129 kolektivnih centara, u koje je bilo smešteno 4.500 izbeglica i interno raseljenih lica. Iseljeni su zbrinuti programom za stambeno zbrinjavanje (samogradnja i polugotova gradnja), izgradnjom po sistemu "ključ u ruke", podrškom u građevinskom materijalu, dodeljivanjem jednokratne novčane pomoći, smeštajem u prenamenjene kolektivne centre, povratkom u zemlje porekla i odlaskom u treće zemlje.

¹ Iz Godišnjeg izveštaja Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za 2003. godinu.

Stav ljudi koji rade u Komesarijatu za izbeglice Republike Srbije je da dug boravak u ustanovama postaje štetan po korisnike, jer se kod njih javlja zavisnost o humanitarnoj pomoći, ne retko apatija i depresija, tako da je raseljavanje, ne retko, najbolje rešenje, čak i po cenu da pri napuštanju centara izbeglice nisu zadovoljne ponudjenim rešenjima.

Smena komesara za izbeglice Sande Rašković- Ivić donela je promene u radu Komesarijata za izbeglice. Ozren Tošić, novi komesar, posvetio je veliku pažnju povratku izbeglica i, posebno, povratku njihove imovine i rešavanju njihovih statusnih problema. Postojale su i optužbe da je u prethodnom periodu bilo "mnogo prostora za korupciju" koji je "posledica neprofesionalnog rada" nadležnih. "To je odraz nedomaćinskog, nemenadžerskog i neprofesionalnog ponašanja na svim nivoima, ne samo na centralnom i mi smo sve učinili da ove godine taj prostor smanjimo na što manju meru"². Zamenik komesara Bojan Andelković rekao je da su protiv onih koji su počinili zloupotrebe podnete krivične prijave.³

² *Blic*, 5. januar 2003.

³ *Glas javnosti*, 27. decembar 2003.

Prilog br. 22

Procedure povratka

Povratnici u Republiku Hrvatsku, čije su kuće i stanovi u njihovom vlasništvu, useljeni i u kojima "su privremeno zbrinute druge osobe", podnose zahtev za povrat imovine u posed gradskim ili opštinskim stambenim komisijama. Komisija je dužna da u roku od sedam dana po podnošenju zahteva i prezentiranja dokaza o vlasništvu donese rešenje o ukidanju rešenja o privremenom korišćenju. Komisija je dužna da u roku od sedam dana od donošenja rešenja dostavi rešenje vlasniku stambenog objekta i licu koje taj objekat privremeno koristi. Međutim, Komisija je isto tako dužna da uz rok za iseljenje privremenom korisniku ponudi i odgovarajući alternativni smeštaj. Vrlo često se dešava da Komisija zahteva od vlasnika objekta da obezbedi alternativni smeštaj licu koje privremeno koristi njegov objekat. Ukoliko Komisija i vlasnik nisu u mogućnosti da obezbede alternativni smeštaj licu koje privremeno koristi stambeni objekat, Komisija je dužna da u roku od pet dana o tome obavesti Komisiju za provedbu programa zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba.

Tek ukoliko Komisija ili vlasnik obezbede alternativno rešenje za privremenog korisnika, a on se u predviđenom roku ne iseli iz predmetnog stambenog objekta, Komisija može podneti tužbu za iseljenje nadležnom sudu u roku od sedam dana, a sud o tužbenom zahtevu odlučuje u skraćenom postupku i donosi odluku koja je izvršna.¹

Vrlo često se dešava da ni Komisija, a pogotovo vlasnik objekta nisu u mogućnosti da obezbede alternativni smeštaj privremenom korisniku objekta, pa se na iseljenje čeka i po nekoliko godina.

Svakako je naflagrantniji vid kršenja ljudskih prava po ovom pitanju takozvana *Okružnica Predsednika Vrhovnog suda Republike Hrvatske*, dostavljena svim sudovima na teritoriji Republike Hrvatske, prema kojoj se prilikom traženja imovine u posed zakonitih vlasnika ne može primenjivati Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima Republike Hrvatske, već se isključivo primenjuje Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba kao *lex specialis*, čime je potpuno neustavno izbeglicama oduzeto pravo aktivne legitimacije, koje po Ustavu imaju radi zaštite svoje imovine. To pravo

¹ Tačka 9 odeljka pod nazivom "Postupak povratka" *Programa povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba*, od 26.06.1998. godine.

je, potpuno apsurdno, ovim aktom (Programom povratka) prepušteno stambenim komisijama.

Primerom koji sledi ilustrovaćemo kako u praksi izgleda primena navedenih propisa.

* B.S., državljanin Republike Hrvatske, iz Donjih Rajića, Vukovarska 103, Opština Novska, s privremenim boravištem u Donjim Rajićima, Vukovarska 88, nakon vojne operacije "Bljesak" izbegao je u selo Korod u Podunavlju. Tamo je privremeno zauzeo kuću hrvatskog prognanika. Nakon reintegracije Podunavlja, B.S. je tri puta podnosio zahtev za povrat imovine u Donjim Rajićima. Međutim, povratnički status nije dobio, jer je njegova kuća useljena izbeglicom iz BIH. B.S. je trenutno smešten kod svog suseda.

Prvi put imenovani je podneo zahtev za povrat u posed imovine 03.08.1998. godine Stambenoj komisiji Grada Novske na osnovu koje je komisija donela rešenje kojim se B.S. vraća u posed njegova porodična kuća, a privremenom korisniku se osigurava alternativni smeštaj.

Kako to lice nije postupilo po rešenju stambene komisije, imenovani se obratio tužbom Općinskog sudu u Novskoj, sa zahtevom za iseljenje bespravno useljenog lica i predaje kuće u posed. Tužba u ovoj pravnoj strari je odbačena, sa obrazloženjem da tužilac, u ovom slučaju B.S., nije ovlašćen na podnošenje tužbe za iseljenje i predaju u posed sporne imovine. Nadležni sud je zauzeo stav da se radi o imovini na koju se primenjuje poseban postupak za predaju u posed vlasnicima i iseljenje lica koja su smeštena na tim posedima a koja su zbog ratnih prilika bila prisiljena da napuste svoju imovinu, koja im takode nije vraćena. Tek kad se tim licima osigura alternativni smeštaj, komisija, a ne vlasnik poseda može podneti tužbu za iseljenje i vraćanje u posed imovine vlasniku.

Na rešenje Općinskog suda u Novskoj, B.S. je podneo žalbu Županijskom sudu u Sisku 15. 9. 1999. godine, a taj sud je 31. 8. 2000. godine odbio žalbu kao neosnovanu i potvrdio rešenje Općinskog suda u Novskoj, sa obrazloženjem da je prvostepni sud pravilno primenio materijalno pravo. Naime, prvostepeni sud je po oceni drugostepenog suda pravilno primenio odredbe Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, kao i tačku 9. Programa povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba.

Od podnošenja zahteva za povrat imovine 1998. godine, B.S. čeka već tri i po godine kako bi mu kuća koja je njegovo vlasništvo bila vraćena u posed.²

(Iz Godišnjeg izveštaja Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za 2001. godinu)

² Predmet Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, kancelarija u Novom Sadu.

Prilog br. 23

Stanarsko pravo

Stanarsko pravo se u zaključcima hrvatske vlade ne spominje, iako predstavnici OEBS i drugih međunarodnih organizacija stalno upozoravaju da hrvatska vlada mora taj problem rešiti na način na koji je zakonskim aktima rešen i u BiH, što znači da se i izbjeglim Srbima moraju osigurati jednaka prava na otkup stana nad kojim su, pre nego što su napustili Hrvatsku, imali stanarsko pravo. OEBS zastupa stav kako su stanarska prava, oduzeta izbjeglicama iz Hrvatske, imovinsko pitanje, te da ga i u slučaju povrata kao takvo treba tretirati. Pitanje izgubljenih stanarskih prava, pored aspekta vezanog za ljudska prava, ima i aspekt koji se odnosi na povratak. Parlamentarna skupština Saveta Evrope, u svojoj Rezoluciji 1223, usvojila je preporuku Vladi da ostvari detaljne reforme pravnog režima koji se odnosi na imovinska pitanja, uključujući i pitanje stanarskih prava na cijelom području Hrvatske, a ne samo na područjima od posebne državne skrbi (STINA). Sanda Rašković-Ivić tvrdi da predstavnici hrvatskih vlasti izbjegavaju potpisivanje trilateralnih sporazuma kojima bi se uz posredništvo evropskih zemalja obezbedili uvjeti za povratak izbjeglica u Hrvatsku. "Veliki problem je i sa stanarskim pravima, u Hrvatskoj je ostalo oko 50 hiljada stanova čiji su korisnici bili Srbi, civili ili oficiri JNA. Oni su u međuvremenu otkupljeni i katastarski uknjiženi. Hrvatska predlaže da se izbjeglicama daju na korišćenje stanovi, ali da to bude regulisano ugovorom na deset godina. To je zapravo ideja kojom se podržava etničko čišćenje, jer je stanarsko pravo izjednačeno sa imovinom i onaj ko je ostao bez stana mora da dobije neku kompenzaciju", kaže ona (*Danas*, 2. jun). Prema procjeni predsjednika SDF u Hrvatskoj Veljka Džakule, između 35.000 i 50.000 srpskih izbjeglica računa na vraćanje stanarskih prava (Tanjug, 27. septembar).

Zapravo ne postoji precizna evidencija o broju "oduzetih stanarskih prava" u Republici Hrvatskoj. Verovatno najdrastičnija cifra kojom se javno operiše izneta je na seminaru, koji je održan u organizaciji OEBS-a u Beogradu 22. i 23. oktobra 2001. godine, pod nazivom "Seminar o praktičnoj primeni Evropske konvencije o ljudskim pravima u unutrašnjem pravu Republike Hrvatske na slučajevima imovinske prirode". U svom izveštaju nazvanom *Special Report on Occupancy/Tenancy Rights in Croatia*, koji je učesnicima seminara tom prilikom prezentiran, OEBS procenjuje da je između 50.000 i

60.000 nosilaca stanarskog prava izgubilo to pravo u Republici Hrvatskoj od 1991. godine. Ovaj podatak je OEBS dobio od nevladinih organizacija, mada se u izveštaju ne navodi koje su nevladine organizacije dostavile ove podatke.

Ono što se nesumnjivo može proveriti i utvrditi je da je sudskim putem u Republici Hrvatskoj, na osnovu Zakona o stambenim odnosima koji je usvojila Socijalsitička Republika Hrvatska 1985. godine (NN 51/1985), a koji je podrazumevao mogućnost raskida ugovora o korišćenju stana u slučaju da nosilac stanarskog prava u istom ne boravi duže od šest meseci, sudskim presudama "oduzeto stanarsko pravo" u oko 20.000 slučajeva. Postupci su pokretani i vođeni po pravilu bez prisustva tuženih, kojima su, da bi se koliko-toliko poštovala procesna procedura, postavljeni "staratelji za poseban slučaj".

Pri donošenju presuda kojima se raskidaju ugovori o korišćenju stanova, sud nikada nije ispitivao okolnosti pod kojima su nosioci stanarskog prava i njihove porodice napustili stanove. Dakle, nije uzimano u obzir da su ljudi u krajnjoj nuždi, pod velikim pritiskom i pretnjama morali napustiti stanove da bi izbegli svakodnevna maltretiranja i eventualne fizičke likvidacije.

Ovoj grupi od 20.000 nosilaca stanarskog prava koji su to pravo izgubili na osnovu sudskih presuda pripada i onaj broj nosilaca stanarskog prava koji je potpao pod "Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o stambenim odnosima", koji je stupio na snagu 15. 04. 1992. godine. Ovim Zakonom je član 102. Zakona o stambenim odnosima dopunjen članom 102a, kojim je ustanovljeno da će se sudskim presudama otkazivati stanarsko pravo onim licima koja su učestvovala u neprijateljskoj delatnosti protiv Republike Hrvatske.

Određen broj bivših nosilaca stanarskog prava, kojima je sudskim presudama raskinut ugovor o korišćenju stana, pokušava da putem vanrednog pravnog leka, zahteva za ponavljanje postupka, da ponovo otvori raspravu i kroz ponovljeni postupak, eventualno, izdejstvuje presude u svoju korist.

Pojačavanju straha i odustajanju doprinose i događaji poput ovih: jedan Hrvat je kod Oriolika ubio na njivi sumješanina Srbina uz obrazloženje da ga je morao ubiti jer mu je rodendan, u vrijeme kada su najavljene haške optužnice protiv nekoliko hrvatskih generala, zapaljen je jedan starac u Kistanjama kod Knina. Tako je hrvatska policija na osnovu potjernica uhapsila i Srpkinju Natašu Jankovic, državljanku Republike Srpske, koja je poslije četiri mjeseca provedenih u pritvoru oslobođena svih optužbi kojima ju je hrvatsko pravosuđe teretilo za navodno počinjene ratne zločine, i potom puštena iz ženskog zatvora u Slavanskoj Požegi (RTV B92, 13. jun). Kako saopštava "Veritas", Jankovićeva je jedno od 4.396 lica srpske nacionalnosti protiv kojih su organi u Hrvatskoj podneli prijave za ratne zločine, od kojih je, prema službenim podacima Državnog odvjetništva iz maja 2000. godine, optuženo 1.349, a osuđeno 554 lica (*Blic*, 3. februara). Osamnaest zatvorenika u

Okružnom zatvoru u Osijeku, uglavnom Srba optuženih za ratne zločine, odlučili su se na štrajk glada. Kako su naveli u pismu upućenom javnosti, oni na taj način izražavaju "protest zbog diskriminacije Srba, režije sudskih postupaka, tajnih optužnica, nepoštovanja Erdutskog sporazuma, sporazuma Granić – Jovanović i drugih na koje se obavezala Vlada Republike Hrvatske. Oni su zahtevali razgovor sa predstavnicima pravosudnih organa Hrvatske, predstavnicima međunarodnih institucija, predstavnicima Haškog tribunala u Zagrebu, predstavnicima hrvatskih i međunarodnih institucija za zaštitu ljudskih prava, kao i sa predstavnicima srpskih institucija u Hrvatskoj (*Politika*, 5. jun). Hapse se i Srbi koji su sve vreme bili dostupni organima gonjenja u Republici Hrvatskoj. Hrvatska policija uhapsila je Željka Lozanovića i Desimira Laćanina, obojica iz Branjine u Baranji, zbog sumnje da su u toku ratnih zbivanja počinili ratni zločin genocida. Lozanović, rođen 1957. godine, uhapšen je kod kuće, dok je Laćanin (1965) uhapšen u osiječkoj bolnici u koju je odveo povređenu majku. Obojica su od završetka rata živeli na svojim adresama u Branjini i bili su dostupni hrvatskoj policiji (*Tanjug*, 13. juni). Hrvatska policija uhapsila je Srbe Dragana Jakovovića (41) iz Gline i Ranka Kajganića (41) iz Vrginmosta, potvrdio je portparol Misije Ujedinjenih nacija u BiH za regione Banjaluke i Bihaća, Alun Roperts. Šef kancelarije "Veritasa" u Banjaluci, Milorad Pribičević, rekao je da je Jakovović u odsustvu osuđen na 20 godina zatvora. Županijski sud u Sisku osudio je Jakovovića na dve decenije robije, a suđeno mu je za ratni zločin počinjen prema optužnici 18. avgusta 1991. godine u selu Maje kod Gline. Obavešteni smo da je Jakovović išao u Glinu da obiđe svoju kuću, rekao je Pribičević (*Glas*, 8. februar). U Podravskoj Slatini uhapšen je Dragutin Šekuljica (70). Dragan Rađenović je optužen navodno za "maltretiranje ratnih zarobljenika na području bivše Republike Srpske Krajine" i prebačen u zatvor u Sisak. Dragutin Šekuljica je optužen da je u septembru 1991. godine granatirao "sa pripadnicima srpske paravojske" više sela u okolini Podravske Slatine (*Novosti*, 24. februar)

Komentarišući hapšenja Srba povratnika, Petar Ladević, savetnik predsednika SRJ za izbeglička pitanja, ocenio je da "među preprekama koje stoje na putu povratka izbeglih Srba u Hrvatsku, na prvom mestu je loša bezbednosna situacija za njih u Hrvatskoj. Loša bezbednost se odražava kroz česta hapšenja Srba, koja u Istočnoj Slavoniji ne samo da kočie povratak već doprinose i novom odlasku Srba iz tog područja". Prema Ladevićevim rečima, u "hrvatskim zatvorima trenutno se nalazi 86 Srba, za njih 51 izrečene su pravosnažne presude, a samo tokom prva tri meseca 2001. godine uhapšeno je 19 ljudi. Većina ovih ljudi je nevina". Savo Štrbac, predsednik Dokumentacionog informacionog centra "Veritas", svojevremeno je pokrenuo inicijativu da se dokumentacija o zatvorenicima prosledi Haškom tribunalu, koji bi utvrdio da li su krivi ili ne. Činjenica da u Hagu nisu pristali na taj predlog još više me uverava da većina njih u zatvoru čami nevina.

Međunarodna organizacija za uhapšena i nestala lica pokrenula je ideju da se ispita ko je sve osuđen u Hrvatskoj i da se oslobode oni koji su neđužni. Smatram da je ova ideja dobra i da je treba realizovati", rekao je Ladević (*Blic*, 29. mart). Predsjednik SNV dr Milorad Pupovac izjavio je da "način na koji su procesuirani Srbi u Hrvatskoj za ratne zločine diskreditira ideju, institut i smisao kažnjavanja za ratne zločine. Ni u jednoj državi na prostoru bivše Jugoslavije nema toliko zatvorenih i optuženih, kao što je to slučaj u Hrvatskoj. Ni u jednoj državi pravosuđe nije stavljeno u funkciju etničkoga čišćenja i revanšizma, kao što je u Hrvatskoj". On je rekao da se kampanja vodi svim sredstvima i optužio beogradske dnevne listove *Politika Ekspres* i *Ilustrovana politika*, koji su stampali u nastavcima liste navodno optuženih, da su ubačeni u mrežu specijalnog rata kome je cilj širenje straha, podsticanje daljeg progona i zaustavljanje povratka Srba (*Pravi odgovor*, 11. jul). On je istakao da je pobornik da se, kao prvo, izvrši revizija svih slučajeva lica koja su u zatvorima, kao i onih protiv kojih su podignute optužnice ili pak izrečene presude u odsutnosti. Takvih slučajeva je toliko mnogo, posebno onih sa grubim greškama, da ih je odavno trebalo podvesti pod Zakon o amnestiji (STINA).

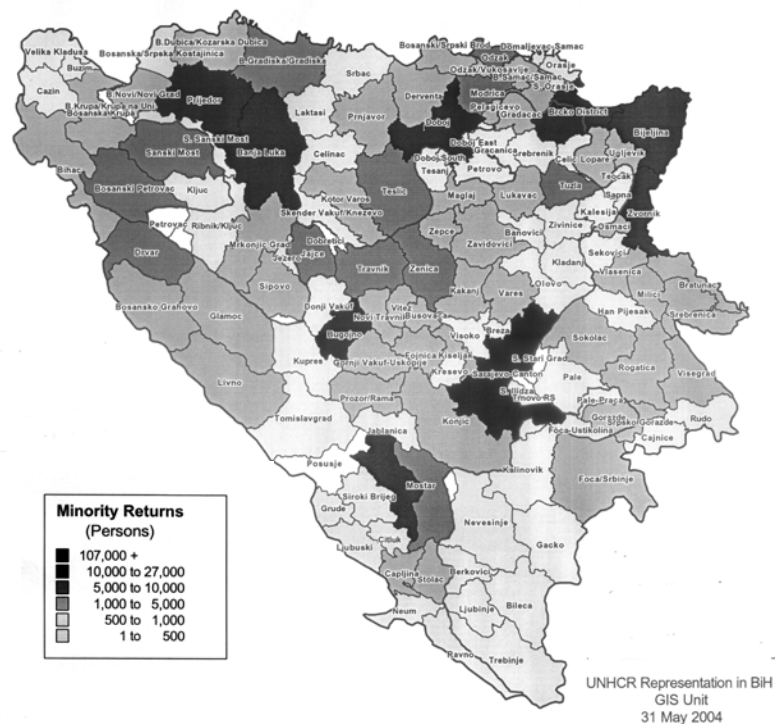
Visoki komesar UN za ljudska prava Meri Robinson optužila je, u svom godišnjem izveštaju, Republiku Hrvatsku za nepoštovanje prava manjina i neefikasnost sudstva. Povratnici nailaze na teškoće pri pokušajima da dođu do svoje imovine, izjavila je ona i dodala da se zakoni, posebno oni kada je riječ o suđenjima za ratne zločine, primjenjuju pristrasno (*Blic*, 5. 12. 2001).

(Iz Godišnjeg izveštaja Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za 2001. godinu)

Prilog br. 24

Ukupan broj manjinskih povrataka u/unutar BiH od 1996. do 31. maja 2004. godine

Godina	Federacija BiH	Republika Srpska	Brčko distrikt	Total BiH
1996-1997.	44.398	1.125		45.523
1998.	32.605	8.586		41.191
1999.	27.987	13.020		41.007
2000.	34.377	27.558	5.510	67.445
2001.	46.848	40.253	4.960	92.061
2002.	51.814	41.345	8.952	102.111
2003.	25.130	18.051	1.687	44.868
2004.	3.080	4.442	242	7.764
Total:	266.239	154.380	21.351	441.970

Prilog br. 25

Vojni stanovi

Opštinske stambene komisije u Federaciji Bosne i Hercegovine počele su sa izdavanjem rešenja o povratku stanova oficirima bivše JNA, pošto su na snagu stupile izmene Osnovnog stambenog zakona u tom entitetu. Sarajevski mediji, međutim, ocenjuju da se napušteni vojni stanovi neće vraćati onim pripadnicima JNA, koji su nakon 19. maja 1992. ostali u vojnoj ili civilnoj službi bilo kojih oružanih snaga izvan teritorije BiH. Izuzetak su raniji nosioci stanarskih prava, kojima je odobren izbeglički status u nekoj od zemalja bivše SFRJ pre stupanja Dejtonskog sporazuma o miru, odnosno pre 14. decembra 1995. Vojne stanove u BiH takođe neće moći da dobiju nazad ni one osobe koje us iz vojno-stambenog budžeta JNA, ili novoformiranih fondova oružanih snaga država nestalih na prostorima bivše Jugoslavije, stekle nova stanarska prava, odnosno dobili stanove.¹

Vojna lica iz Republike Srpske koja traže povraćaj nekoliko stotina stanova u Federaciji BiH, najavila su da će pravo na predratni dom tražiti pred Međunarodnim sudom pravde u Strazburu. Zvaničnici Ministarstva odbrane Federacije BiH demantovali su izjave, izrečene u Banjaluci, rekavši da je od oko 7000 vojnih stanova, koji su napušteni tokom rata, 80 odsto ili 5500 već vraćeno ili su u fazi povraćaja. Zvaničnik Ministarstva odbrane BiH rekao je da je "članom, čiju ustavnost pokušavaju osporiti Spirić i vojni penzioneri RS, regulisano da stanovi neće biti vraćeni oficirima JNA koji su početkom rata prešli u vojske drugih država, koji nisu državljani BiH, ili oficirima koji su iz istog vojnog fonda već dobili drugi stan". On je rekao da u BiH nema diskriminacije, jer pravo na povraćaj stana imaju građani Republike Srpske, oficiri Vojske RS kao i vojni penzioneri koji su pre rata otišli u penziju. "Svi mogu da vrate stan i da ga nakon deset godina korišćenja otkupe, osim oficira JNA, jer se ne smatraju izbeglicama. Tako je i u bivšoj SRJ, pa ne vidim onda razlog da Spirić ili bilo ko drugi štiti građane drugih država", tvrdeći da oficiri bivše JNA "neprestano pokušavaju da zloupotrebe vojni stambeni fond." "Otkup vojnih stanova u Bihaću, koji je pripadao Petoj armijskoj oblasti sa sedištem u Zagrebu, nije ni počeo pre rata, ali smo mi poslednjih godina dobili mnogo ugovora o otkupu stana, koje su nam doneli bivši oficiri JNA. Na kraju

¹ "Povraćaj vojnih stanova u BiH", *Danas*, 5-7. jul 2003.

smo otkrili da je 50 ugovora falsifikovano". On insistira da su odredbe Zakona o napuštenim stanovima jednake prema svim vojnim licima iz oba entiteta. Vojni penzioneri iz RS se, kažu, nadaju da će "Ustavni sud doneti pravičnu odluku o ustavnosti spornog Zakona".²

(Iz Godišnjeg izveštaja Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za 2003. godinu)

² "Oficiri iz Republike Srpske traže 900 stanova u Federaciji BiH", *Balkan*, 31. avgust 2003.

Prilog br. 26

Izjave o izbjeglicama

Slobodan Milošević: "Iza nas su nekoliko bolnih godina sankcija, izbeglica i rata koji se vodio u najbližem susedstvu. Srbija je materijalno i moralno pomagala sve Srbe u nevolji – one u ratu gde se ratovalo, miru gde se nije radilo, one u izbeglištvo ovde, u svojoj kući i sve to dok se i sama nalazila pod sankcijama, koje je uostalom i dobila zbog te materijalne i moralne pomoći Srbima van Srbije.

To su solidarnost i požrtvovanost koje srpski narod u celini, ma gde bio, treba da večno pamti. Malo je prilika u istoriji u kojima je neki narod bio suočen sa potrebom da ispolji takvu solidarnost i malo je prilika u istoriji u kojima je neki narod i supeo da takvu solidarnost pokaže. Ta solidarnost koju je pokazao srpski narod i svi građani Srbije, trajan je i najlepši spomenik njihovoj humanosti. A svi koji su bili predmet te solidarnosti treba da je pamte kao pouku o dobroti i kao dug koji će jednom možda biti potrebno da vrate nekoj budućoj generaciji. Pamteći takve pouke i takve dugove opstaju i narodi i ljudi.

Borislav Mikelić: "Ostvarećemo punu saradnju sa Vladom SRJ, međunarodnim humanitarnim organizacijama, kao i sa vlastima Republike Hrvatske u cilju rešavanja, pre svega, izbeglih i prognanin Srba čija je imovina ostala u toj bivšoj jugoslovenskoj republici, ali ćemo pomagati i svim drugim izbeglicama.

Komitet će se baviti i socijalizacijom izbeglica koji žele da ostanu u Jugoslaviji tako da se njihov radni i stave na raspolaganje ovoj državi, na obostrano zadovoljstvo i korist. Položaj invalida i isplata penzija su prioriteti kojima će se Komitet baviti.

U Jugoslaviji ima 35.000 penzionera koji su stekli penziju u Hrvatskoj, 10.000 boraca učesnika Drugog svetskog rata i više od 3.000 invalida poslednjeg rata sa prostora Krajine, koji u Jugoslaviji ne primaju ni penzije ni invalidnine i čiji je položaj najteži".

Dr Branislav Ivković: "Očekujem da se izbeglice vrate kućama u RS ili u Sremsko-baranjsku oblast, u kuće koje su im dodeljene.

Sve izbeglice kojima je međunarodna zajednica dovoljan garant mira i bezbednosti trebalo bi da to urade. Oni koji odluče da ovde ostanu slobodni su u tome, ali moraju da poštuju domaćina, koji je vekovina odlučivao ko će gde da spava... U Beogradu, recimo, samo kubik vode košta 10 – 20 odsto više nego u nekom drugom gradu i unutrašnjosti, što prevedeno znači da je ovde mnogo skuplje prihvatiti izbeglicu nego u nekom drugom mestu Srbije.

Jovo Kablar: "Veliki broj prognanika želi da trajno živi na Kosmetu jer je u svesti ovih ljudi još prisutan osećaj da su se Krajišnici posle šest vekova ponovo vratili na svoja ranija ognjišta.

Dr Mira Marković: "Ovih dana neki stranački lideri, koji planiraju ulično osvajanje vlasti uputili su poziv izbeglicama da u tom uličnom rušenju vlasti učestvuju zajedno sa njima.

Ako bi se desetero izbeglica odazvalo tom sramnom pozivu pala bi senka na sve ostale. A mislim, istovremeno, da niko od onih koji su za ovih četiri-pet godina našli utočište u Srbiji ne bi smeo da se odazove ovom pozivu. To jest, da ga ne nazove njegovim pravim imenom. Pozvati one koji su ostali bez doma, posla, sredstava za život, često, bukvalno bez hleba i kaputa, da stanu protiv onih koji su im sve to dali – i dom i sredstva za život i hleb i kaput, predstavlja biblijski primer nepoštenja. Ali, nije vlast u Srbiji obezbedila ovim očajnicima, za vreme tih pet strašnih ratnih godina, samo dom, sredstva za život, hleb i kaput. Bežeći od rata u Srbiju, oni su sačuvali svoje živote. Ta vlast u Srbiji im je obezbedila da žive".

Visoki funkcioner vladajuće partije u Srbiji, u jednom neformalnom razgovoru, objašnjavajući zašto SRJ ne protestira zbog kršenja prava povratnika i maltretiranja kojima su izloženi kad stignu u zavičaj, te zašto ne vrši pritisak na RH i njezino predstavništvo u Beogradu u vezi izdavanja dokumenata izbjeglim Krajišnjicima, rekao: "Kakvi dokumenti, kakav povratak! Mi smo procenili i usaglasili s Hrvatima da bi se moglo vratiti negde oko 30-ak hiljada ljudi, a za njih su već dokumenta izdata u Slavoniji."

Na zaprepaštenje novinara koji je čuo ovu izjavu i njegovo pitanje: "Zašto to onda vlast ne saopšti izbeglicama", SPS političar je odgovorio: "Gde ćeš, bre, to javno reći, sve činimo da oni to sami zaključe, valjda im je već jasno..." Citat iz knjige Milke Ljubičić i Vere Duduković "IZBJEGLI I PROGNANI SRBI IZ HRVATSKE U SRBIJI I JUGOSLAVIJI:

Tokom 2002. godine zabeležen je incident u Kraljevu kada je jedan Kraljevcin pucao u kola sa kosovskom registracijom kojom prilikom su povredene četiri osobe. Incidentu je prethodio kontraverzni intervju koji je Ljubiša Jovašević, gradonačelnik Kraljeva, dao listu Pravi odgovor. Janušević je izneo negodovanje zbog zapošljavanja raseljenih sa Kosova u carini, pošti,

EPS-u, s obzirom da na Zavodu za tržište rada posao čeka više od 13.000 kraljevcana. On je doslovno izjavio: "Kosovski Srbi doneli su sa sobom i određene navike koje su u direktnoj suprotnosti sa navikama i mentalitetom domicilnog stanovništva. Doneli su i velike količine oružija koje je smešteno u kolektivnim centrima. Mnogi od njih, bilo pljačkanjem, ili prodajom vlastite imovine, doneli su velike sume novca. Njime kupuju stanove i lokale, a od Crvenog krsta redovno dobijaju pomoć u hrani koja uglavnom završava na pijaci. Sve to iritira Kraljevčane i bojim se da bi moglo doći do nekih većih sukoba".¹

Ljubiša Tumbaković, bivši trener FK Partizan, izazvao je incident na konferenciji za štampu održanoj 16. 11. 2002. godine u Beogradu. On se sportskom novinaru RTS Nedljeku Kovinjalu obratio rečima: "Ja ću ti, izbeglico, doći glave u mom Beogradu!" Pored čelnika fudbalskog kluba koji su se ogradili i osudili izjavu trenera Tumbakovića i Udruženja novinara Srbije, povodom ovog incidenta oglasila se i Zajdnica Srba iz Hrvatske i BiH u Vojvodini, ocenivši da je Tumbaković ovom izjavom uvredio sve izbeglice u Srbiji.

Izjave su citirane prema navodima "Izbegličke povelje" i časopisa za izbeglice "Odgovor" a poslednji navod uzet je iz izveštaja Helsinškog odbora za 2002. godinu.

¹ Iz saopštenja za javnost Fonda za humanitarno pravo koje je objavljeno u listu *Danas* vikend izdanje 20–21. 04. 2002, pod naslovom "Gradonačelnik Kraljeva podstiče netrpeljivost".

Prilog br. 27

DEO INTEGRALNOG TEKSTA NACRTA SPORAZUMA O KRAJINI, SLAVONIJI, JUŽNOJ BARANJI I ZAPADNOM SREMU

Autonomija Krajine

Tekst dokumenta (u nezvaničnom prevodu sa engleskog) koji je "zagrebačka četvorka" predložila kao mirovni plan za Republiku Srpsku Krajinu. Dokument je u ponedjeljak pre podne uručen hrvatskom predsjedniku Franji Tuđmanu, a istoga dana po podne Milan Martić je odbio da ga primi. Zvaničan naziv dokumenta je "Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, Južnoj Baranji i Zapadnom Sremu".

PRVI DEO USTAVNI SPORAZUM, ZA KRAJINU

Poglavlje I: Uspostavljanje Srpske Krajine

Član I: 1. Granice

1. Biće uspostavljena autonomna Srpska Krajina (u daljem tekstu "Krajina") od teritorija označenih na mapi u Aneksu A*.

2. U svakom trenutku nakon stupanja na snagu ovog Sporazuma granice Krajine mogu biti promjenjene dogovorom vlade Republike Hrvatske (što mora biti ozakonjeno odgovarajućim pravnim propisima) i zakonodavnog tela Krajine. U periodu od šest meseci od stupanja na snagu ovog Sporazuma, Komisija za sprovođenje stvorena na osnovu Paragrafa 2 Člana XVII ovlašćena je da promeni granice u dužini ne većoj od 2 km u odnosu na Mapu 1 u Aneksu A, i pod uslovom da deluje na osnovu konsenzusa postignutog između vlada Republike Hrvatske i Krajine.

3. Između Krajine i drugih delova Republike Hrvatske neće biti granične kontrole.

Član I: 2. Primena zakona i vladinih uredbi

1. Zakoni usvojeni u Saboru Hrvatske primenjivaće se u Krajini samo u meri u kojoj spadaju u isključivu nadležnost centralne vlade, kao što je

precizirano u Paragrafu 1 Člana II. 1, ako su preneti na tu vladu u skladu sa Paragrafom 3 istog člana, ili ako ih je potvrdilo zakonodavno telo Krajine.

2. Ustav Republike Hrvatske i svi zakoni primenjivi na Krajinu, u skladu sa Paragrafom 1 biće verno sprovedeni i primenjivani od strane kompetentnog organa vlade Krajine.

3. Sve postupke koje preduzimaju odgovorna tela vlade Republike Hrvatske vlada Krajine će prihvatati kao važeće i sve postupke koje preduzimaju odgovorna tela vlade Krajine vlada Republike Hrvatske prihvataće kao važeće.

Član I: 3. Zastave i grbovi

1. Krajina može usvojiti svoj grb i zastavu koji se mogu isticati na njenoj teritoriji, uključujući sve njene granice u skladu sa zakonima koje je usvojila skupština Krajine.

2. Zastava i grb Republike Hrvatske mogu se isticati na teritoriji Krajine na objektima gde su smeštene institucije hrvatske vlasti, kao i na međunarodnim granicama.

3. Pojedinci na bilo kom delu Republike Hrvatske slobodni su da ističu grb i zastavu Republike Hrvatske i Krajine.

Član I: 4. Jezik

1. Skupština Krajine može omogućiti upotrebu srpskog jezika i ćiriličnog pisma, pod uslovom da su interesi manjina u Krajini potpuno zaštićeni u skladu sa Poglavljem XI.

Član I: 5. Domicil

1. Svaki građanin Republike Hrvatske sa stalnim mestom boravka u Krajini ima pravo da od vlade Krajine dobije dokumentaciju koja o tome svedoči i koja će se izdavati u skladu sa propisima dogovorenim sa vladom Republike Hrvatske.

Poglavlje II: Podela ovlašćenja između centralnih i krajinskih vlasti u pogledu Krajine

Član II: 1. Opšta podela

1. Vlada Republike Hrvatske (ovde "centralne vlasti") će, u pogledu Krajine, imati isključiva ovlašćenja u sledećem, izuzev ako nije drugačije precizirano ili dopušteno sadašnjim sporazumom:

- (a) Vođenju spoljne politike, uzimajući u obzir Član II.2;
- (b) Odbrani Republike Hrvatske protiv spoljnih pretnji;
- (c) Državljanstvu Republike Hrvatske, prema Članu XI;
- (d) Regulaciji, uz uslov da Krajina neće biti neravnopravna u odnosu na druge delove Hrvatske:

- (I) međunarodne trgovine, uključujući carinu;
- (II) unutrašnje trgovine preko granica Krajine, uključujući upotrebu glavnih putnih pravaca i pruga;
- (III) finansija;
- (IV) intelektualne svojine;
- (V) komunikacija;
- (e) Štampanju i kontroli novca, prema Članu II.3;
- (f) Raspodeli frekvencija za radio, televiziju i druge svrhe, uz uslov da Krajini bude dodeljeno najmanje onoliko frekvencija koliko ih trenutno koristi i za najmanje jednu televizijsku stanicu;
- (g) Poštanske poslove;
- (h) Zaštitu životne sredine, izuzev u okviru koji bi prelazio granice Krajine.

2. Krajinske vlasti će imati sva ovlašćenja koja nisu obuhvaćena gornjim stavom 1, a posebno sledeća, izuzev ako nije drugačije precizirano ili dopušteno sadašnjim sporazumom:

- (a) Obrazovanje;
- (b) Kultura;
- (c) Stanogradnja;
- (d) Javne službe;
- (e) Biznis;
- (f) Dobrotvorne aktivnosti;
- (g) Energija;
- (h) Lokalno raspolaganje zemljištem;
- (i) Zaštita životne sredine Krajine, u skladu sa podstavom 1 (h);
- (j) Prirodni resursi;
- (k) Radio i televizija;
- (l) Socijalna zaštita;
- (m) Turizam;
- (n) Potvrde o domicilu u Krajini, u skladu sa Članom 1.5;
- (o) Formiranje korporacija i drugih pravnih lica;
- (p) Policija, u skladu sa Poglavljem VI;
- (q) Poreska politika, u skladu sa Članom II.4.

3. Centralne i krajinske vlasti se mogu sporazumeti o međusobnoj razmeni svojih predstavnika ili zajedničkoj upravi ili koordinaciji za svako od navedenih ovlašćenja. U tu svrhu mogu formirati zajedničke komisije.

* Ova teritorija biće jedinstvena neprekinuta teritorija sastavljena od oblasti sa srpskom većinom u okviru Zona pod zaštitom UN (UNPA) Sektor Sever i Jug, kao što je definisano popisom stanovništva 1991. uz poštovanje geografskih i ekonomskih faktora.

(Plan Z – 4 je odbijen od strane vlasti tzv. RSK)

Prilog br. 28IZJAVA O ZAHTEVIMA HELSINŠKOG ODBORA ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
MIROVNOJ KONFERENCIJI O BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji obraća se Konferenciji o bivšoj Jugoslaviji u želji da doprinese da gorući problem izbeglica na tlu bivše Jugoslavije dobije svoje pravo mesto i pravo rešenje na tom skupu od sudbonosnog značaja za budućnost svih naroda na ovom prostoru.

Pitanje povratka izbeglica mora da bude jedan od bitnih elemenata rešenja krize na prostoru bivše Jugoslavije, integralni deo završnog akta Konferencije. Ovo je od značaja ne samo sa humanitarnog, već i sa političkog stanovišta. Stav međunarodne zajednice mora biti takav da eksplicite dezavuiše i proskribuje politiku i praksu nasilnog stvaranja etnički čistih zajednica. U suprotnom, na ovaj način se u međunarodnopravnu praksu uvodi značajan presedan u smislu odgovornosti i obaveza domicilne države da maksimalno doprinese otklanjanju posledica politike i prakse etničkog progona manjinskog stanovništva i nadležnosti međunarodne zajednice da nadzire i pomogne akciju povratka izbeglica.

To takođe znači da se na maksimalno efikasan način obezbedi svim izbeglim licima mogućnost što skorijeg povratka u svoje zavičaje i svoje domove; bezbedan i spokojan život u njima u uslovima potpuno zagwarantovanih ljudskih prava i osnovnih sloboda; restituciju uništene, otete ili napuštene imovine i naknadu pretrpljene štete. Ovo istovremeno podrazumeva i svestrano angažovanje pre svega neposredno odgovornih država, kao i međunarodne zajednice u pružanju neophodne pomoći ovim unesrećenim ljudima da ostvare svoje neotuživo pravo na povratak u svoje domove i svoj zavičaj.

Prava izbeglih lica, s jedne strane i obaveze odgovornih država, s druge, kao integralni deo sporazuma o miru, moraju biti striktno, konkretno i kategorički utvrđeni, a njihovo ostvarenje efikasnim merama obezbeđeno. Svako eventualno neispunjavanje ovih obaveza moralo bi da znači kršenje jednog od osnovnih postulata Pariskog sporazuma i samim tim da povlači ozbiljne posledice za državu prekršioca.

Kao što ni prekid neprijateljstva, pristupanje pregovorima i postizanje sporazuma o miru između strana u sukobu nisu bili mogući bez direktne intervencije međunarodne zajednice, tako se bez nje, sasvim sigurno, ne može

uspešno ostvariti ni implementacija odredbi o rešenju problema izbeglica. Neophodno je stoga da međunarodna zajednica – olična pre svega u Ujedinjenim nacijama i Organizaciji za bezbednost i saradnju u Evropi, koristeći pritom značajne potencijale i drugih regionalnih organizacija, kao i putem specijalno ustanovljenih follow-up tela same ove Konferencije – obezbedi punu pomoć i podršku u svim fazama i na svim pravcima realizaciju ovog zadatka.

Nužan je u tom cilju i efikasan međunarodni mehanizam za kontrolu implementacije preuzetih obaveza, uključujući i neposredan uvid na licu mesta, kako bi se sprečio svaki pokušaj nepridržavanja sporazuma. Sve obaveze u vezi sa rešavanjem problema izbeglica moraju biti autonomne i neposredno izvršne, bez ikakvog međusobnog uslovljavanja, bilo reciprocitetom bilo drugim nekim preduslovima, niti se sme dopustiti njihovo izvrđavanje i izvitoperavanje nakom pravnom sofistikom ili političkom akrobatikom, kao što je to do sada bio čest slučaj. Te obaveze moraju biti rigorozno i striktno postavljene i primenjene.

Posledice etničkog čišćenja i genocida moraju biti radikalno otklonjene koliko god je to moguće. U suprotnom međunarodna zajednica bi ovim sporazumom de facto sankcionisala to zločinom stvoreno stanje. Međutim, brojne žrtve ovog zločina upiru sve svoje nade u volju i rešenje međunarodne zajednice da se to ne desi i pravda zadovolji.

Ukoliko bi međunarodna zajednica izneverila ove nade i očekivanja nekoliko miliona unesrećenih ljudi, ona bi time izneverila i jedno od temeljnih načela poretka Ujedinjenih nacija – načelo poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, proklamovano u Povelji UN, kodifikovano i dalje razvijeno u Međunarodnim paktovima o pravima čoveka, Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, Helsinškom finalnom aktu, Pariskoj povelji za novu Evropu i svim drugim osnovnim relevantnim dokumentima KEBS.

Ovo je najveći ispit ljudskih prava i osnovnih sloboda koji međunarodna zajednica polaže u postblokovskoj eri međunarodnih odnosa. Praksa u danima koji će uslediti nakon Konferencije razrešiće ovu dilemu – nadamo se u korist čoveka i njegovih prava.

(Iz arhive Helsinškog odbora
za ljudska prava u Srbiji)

Prilog br. 29

Prava koja su od ključnog značaja za zaštitu izbeglica

Većina prava koja su od ključnog značaja za zaštitu izbeglica takođe su i osnovna prava sadržana u *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* iz 1948. godine.

- Pravo na život, slobodu i ličnu bezbednost.
- Pravo na traženje i uživanje azila.
- Sloboda od torture i surovog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja
- Sloboda od ropstva ili potčinjenosti.
- Priznavanje ličnosti pred zakonom.
- Sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti.
- Sloboda od proizvoljnog hapšenja i pritvora.
- Sloboda od proizvoljnog mešanja u privatnost, dom porodicu.
- Sloboda mišljenja i izražavanja.
- Pravo na obrazovanje.
- Pravo na učestvovanje u kulturnom životu zajednice.

Zakon o ljudskim pravima i zakon o izbeglicama: kako su povezani

Međunarodno izbegličko pravo deo je većeg mozaika međunarodnog prava koji se tiče ljudskih prava i međunarodnog prava. Zakon o ljudskim pravima čini širok okvir unutar kojeg treba sagledavati odredbe izbegličkog prava. Međunarodni sporazum o ljudskim i političkim pravima tumačen je da bi se sprečio povratak torturi. Uz to, gotovo sve njegove odredbe primenjuju se na lica bez državljanstva.

Izbeglicama pripadaju dva skupa prava koji se delimično preklapaju: ona prava koja im pripadaju kao pojedincima i zagarantovana su im u skladu sa međunarodnim normama ljudskih prava i nacionalnim zakonom, kao i posebna prava koja su vezana za njihov status izbeglica.

Dva međunarodna sporazuma o ljudskim pravima imaju posebno značajnu ulogu u međunarodnom izbegličkom pravu:

Konvencija protiv torture i drugih vidova surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja obezbeđuje zaštitu od refoulement, odnosno, prisilnog povratka, u situaciji gde postoji znatan rizik od torture. Odredba Konvencije protiv torture o zabrani prisilnog povratka apsolutna je, za razliku od odredbe o zabrani prisilnog povratka sadržane u Konvenciji o izbeglicama, koja zahteva da zaštita bude povezana sa strahom od proganjanja zbog rasne pripadnosti, veroispovesti, nacionalne pripadnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkih uverenja. Osim toga, nisu mogući nikakvi izuzeci od obaveze zaštite od prisilnog povratka u Konvenciji protiv torture. Za razliku od Konvencije o izbeglicama, Konvencija protiv torture ne sadrži nikakve odredbe koje počinioce posebno teških zločina ili druge osobe koje to ne zaslužuju isključuju iz zaštite koju ova Konvencija nalaže.

Konvencija o pravima deteta, koju su usvojile skoro sve države sveta, primenjuje se na svu decu bez razlike, uključujući tu i decu izbeglice i decu koja traže azil. Konvencija odnudi da svako dete koje podnese zahtev za sticanje izbegličkog statusa ima pravo na zaštitu i humanitarnu pomoć da bi moglo da uživa prava sadržana u toj Konvenciji i u drugim koje je potpisala država o kojoj se radi.

Zaštita izbeglica: vodič kroz međunarodno izbegličko pravo,
UNHCR, Beograd, 2003.

Prilog br. 3o

Poreklo najvećih grupa izbeglica 1999. godine

Deset najvećih grupa:

<i>Zemlja porekla</i>	<i>Glavne zemlje azila</i>	<i>Ukupno</i>
Avganistan	Iran, Pakistan, Indija	2.562.000
Irak	Iran, Saudijska Arabija, Sirija	572.500
Burundi	Tanzanija, DR Kongo	525.700
Sijera Leone	Gvineja, Liberija, Gambija	487.200
Sudan	Uganda, DR Kongo, Etiopija	467.700
Kenija	Cent. Afr. Republika, Čad Somalija Etiopija, Kenija, Jemen, Džibuti	451.600
Bosna i Hercegovina	SR Jugoslavija, Hrvatska, Slovenija	448.700
Angola	Zambija, DR Kongo, Kongo	350.600
Eritreja	Sudan	345.600
Hrvatska	Jugoslavija, Bosna i Hercegovina	340.400

Kakva prava i obaveze ima izbeglica?

Izbeglica ima pravo na bezbedno utočište. Međutim, međunarodna zaštita izbeglica više je od fizičke bezbednosti. Izbeglice treba da imeju bar ista prava i osnovnu pomoć kao i bilo koji stranac koji zakonito boravi u nekoj zemlji, uključujući tu i neka osnovna prava svakog pojedinca. Izbeglice imaju osnovna građanska prava, uključujući pravo na slobodno mišljenje, kretanje i slobodu od torture i ponižavajućeg tretmana.

Slično tome, ekonomska i društvena prava odnose se na izbeglice koliko i na druge ljude. Svaki izbeglica treba da ima zdravstvenu zaštitu. Svaki

odrasli izbeglica treba da ima pravo na rad. Nijedno dete izbeglica ne treba da bude lišeno školovanja.

U nekim okolnostima, recimo, prilikom velikog priliva izbeglica, države azila možda će se osećati obaveznim da ograniče neka prava, recimo pravo na slobodno kretanje ili pravo na školovanje za svu decu. Gde god je to moguće, takve praznine treba da popuni međunarodna zajednica.

Kada vlada države azila ili druge agencije ne raspolazu drugim resursima, UNHCR pruža pomoć izbeglicama i drugim licima od interesa koja ne mogu da zadovolje svoje osnovne potrebe. Ta pomoć može biti u vidu finansijskih davanja, hrane, opreme, kao što jekuhinjski pribor, alat, sanitarije i utočište, ili u vidu programa da se osnuju škole i klinike za izbeglice koje žive u logorima ili drugim naseljima zajedničkog tipa. UNHCR čini sve napore da obezbedi da izbeglice u što kraćem roku budu u stanju da se staraju o sebi; ovo može iziskivati delatnosti koje donose prihode ili projekte za obučavanje.

Izbeglice takođe imaju i određene obaveze. Naročito je važno da se ponašaju u skladu sa zakonima i propisima zemlje azila, kao i merama koje vlasti preduzimaju u cilju održavanja javnog reda.

Zaštita izbeglica: vodič kroz međunarodno izbegličko pravo,
UNHCR, Beograd, 2003.

Prilog br. 31**PLAN ZA POLITIČKO REŠENJE SADAŠNJE SITUACIJE
NA KOSOVU I METOHIIJ¹**

usvojen na zasedanju Narodne skupštine Republike Srbije
Beograd, 29. aprila 2004.

I. UVOD

Osnovni politički i pravni dokumenti savremene civilizacije potvrđuju i učvršćuju univerzalne vrednosti urođenog dostojanstva, jednakih i neotuđivih prava svih ljudi, koja su osnov slobode, pravde i mira u svetu. Ti dokumenti, kao što su: Poveća Ujedinjenih nacija, Opšta deklaracija o pravima čoveka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, utvrđuju da je zaštita ljudskog života, slobode i bezbednosti osnovna obaveza svake javne vlasti, kako državne vlasti, tako i međudržavnih vlasti – međunarodnih organizacija i njihovih bezbednosnih i pravnih mehanizama.

To mora biti još izraženije kada je mandat za garantovanje i efektivnu zaštitu tih vrednosti dodežen Ujedinjenim nacijama, kao što je slučaj sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 i prisustvom Ujedinjenih nacija u Pokrajini Kosovo i Metohija posle rata 1999. godine. Ujedinjene nacije stvorene su sa žeqom da "potvrde veru u osnovna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti". Međutim, navedene civilizacijske vrednosti se uopšte ne ostvaruju, ili je njihovo ostvarenje suštinski otežano, još od početka mandata Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji. Među mnogim istorijski nasleđenim, ali i skorašnjim, razlozima ovakvog stanja istaknuto mesto ovde ima velika etnička distanca koja se često pretvara u etničku mržnju i isklučivost. Ta mržnja se danas posebno izražava u potpunoj netrpeljivosti etničkih Albanaca, koji čine većinu stanovnika Pokrajine, prema Srbima, kojih danas ima jedva nešto više od trećine u odnosu na broj koji je u Pokrajini živeo pre njenog stvaranja pod mandate Ujedinjenih nacija juna 1999. godine.

¹ Tekst Plana preuzet sa zvanične web prezentacije Ministarstva inostranih poslova Srbije i Crne Gore: http://www.mfa.gov.yu/Srpski/Facts/plan_kim_s.html.

Srbija ne želi da umanjí napore međunarodne vojne i civilne misije na Kosovu i Metohiji usmerene ka smirivanju međuetničkih sukoba, ali usled navedenog razloga osnovni mandat Ujedinjenih nacija predviđen Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 nije objektivno mogao biti ostvaren. Taj mandate je zahtevao: "uspostavljanje i nadgledanje razvoja privremenih demokratskih institucija samouprave kako bi se obezbedili uslovi za miran i normalan život svih stanovnika Kosova... osiguranje bezbednog i slobodnog povratka svih izbeglica i rasejenih lica njihovim domovima... i zaštitu i unapređenje ljudskih prava."

Neuspeh mandata Ujedinjenih nacija da zaštiti živote, slobodu, bezbednost, imovinu, prosperitet, verske objekte i kulturnu baštinu srpske zajednice bio je očigledan u događajima od 17-19. marta ove godine koji su imali oblike pogroma i etničkog čišćenja sprovedenog nad Srbima. Smatramo da neuspeh nije posledica nedostaka dobre voje i savesnosti velikog dela pripadnika Ujedinjenih nacija u sprovođenju njihove misije. U pitanju je objektivna nemogućnost da par desetina hiljada vojnika zemaqa NATO pakta i drugih država fizički efikasno zaštite stotinak hiljada Srba, njihovu imovinu i crkve, u situaciji u kojoj oni žive na srazmerno velikoj i razudenoj teritoriji Pokrajine.

Nacionalistička isključivost velikog dela većinske zajednice je toliko snažna da bukvalno ugrožava fizičko opstajanje Srba na teritoriji na kojoj oni, u neprekidnom kontinuitetu, žive više od deset vekova. Na to Ujedinjene nacije i međunarodna zajednica nisu računale kada su odlučile da prihvate misiju očuvanja mira i zaštite ljudskih prava na Kosovu i Metohiji. Zato je neophodna promena institucionalnog okvira i politike obezbeđenja uslova za miran i normalan život za sve Srbe i druge stanovnike Kosova nealbanske nacionalnosti, kao i osiguranja njihovog bezbednog i neometanog povratka na teritoriju Pokrajine sa koje su nasilno proterani. Isto tako neophodna je efikasna zaštita i unapređenje ljudskih prava u skladu sa evropskim normama i standardima, s obzirom da su Pokrajina, državna zajednica Srbija i Crna Gora, kao uostalom i ceo region, prirodan deo evropske civilizacije.

Predložena promena treba da uvede principe, okvire i institucije teritorijalne autonomije za srpsku i ostale nealbanske zajednice. Promena neće ugrožavati teritorijalnu celokupnost Pokrajine, niti zakonita prava albanske etničke zajednice. Princip "autonomije unutar autonomije" ne predstavlja odustajanje od principa izgradnje multietničkog i multikulturnog društva u Pokrajini, već je, naprotiv, jedini način ostvarenja tih principa. Kosovo i Metohija i Srbija zauzimaju centralno mesto na Balkanu, koji je kao multietnički i multikulturni prepoznatljiv i istorijski jedino moguć. Teritorijalna autonomija stvoríće uslove da teško ranjeno društvo na Kosovu i Metohiji vremenom dospe u situaciju u kojoj je etničko, religijsko i kulturno pomirenje i međusobno poverenje realno i moguće.

Međunarodna zajednica je godinama pokušavala da ubedi Srbiju da autonomija Kosova i Metohije zahteva posebne i netipične elemente. Isto tako, ona danas mora priznati da autonomija Srba u Pokrajini, zbog objektivnih razloga i njihovog održanja i opstanka, zahteva to isto. Istovremeno, ona predstavlja oblik decentralizacije obavljanja javnih poslova i razvijanje principa po kome se javne potrebe stanovništva zadovoljavaju od strane njima najbližih organa. To su principi lokalne demokratije i samoadministriranja, koje podržavaju i podstiču Savet Evrope i Evropska unija.

Plan za političko rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji, koji se izlaže u ovom dokumentu, polazi od postojećeg stanja da je Kosovo i Metohija deo Republike Srbije pod civilnom i vojnom upravom Ujedinjenih nacija. Dokument pruža plan institucionalnih garancija za položaj srpske zajednice u Pokrajini. Dokument ne ulazi u pitanje statusa Kosova i Metohije, koji je utvrđen u Rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti UN.

II. TERITORIJALNA AUTONOMIJA

2.1. Dosadašnja teritorijalna organizacija Pokrajine pokazala je neuspeh političke i administrativne organizacije jednog multietničkog, ali i duboko podešenog društva. Ona počiva na pogrešnoj pretpostavci da je ostvarivanje pokrajinske autonomije u ustavnom poretku iz 1974. godine predstavljalo racionalno i pravедno rešenje etničkih odnosa dve dominantne zajednice – albanske i srpske. Niti su Albanci takvim stanjem bili zadovoljni – dokaz je široka pobuna u proleće 1981. godine, niti je za Srbe stanje na Kosovu i Metohiji bilo prihvatljivo, jer im prava nisu bila zaštićena, a najveći procenat srpskog stanovništva iselio se upravo u tom periodu (ne računajući period od 1999. godine).

Glavno etničko čišćenje Srba izvršeno je pre pogroma od 17. marta ove godine, njihovim brutalnim proterivanjem posle juna 1999. Srpsko i ostalo nealbansko stanovništvo svedeno je na beznačajne i rasute enklave u kojima ono polako, ali sigurno nestaje. Po toj "realnosti" nezavisnost Pokrajine postaje "logično rešenje", pri čemu se ne vodi računa o tome da to izaziva nesagledivu destabilizaciju celog regiona mogućom promenom granica Srbije i državne zajednice Srbija i Crna Gora. Narodna skupština Republike Srbije smatra jedino realnim, razumnim, ali i pravедnim stvarno i delotvorno razvijanje preduslova za multietičnost na Kosovu i Metohiji. Uslov za to je otklanjanje svih mogućnosti za ponavljanje pogroma i nasilja prema Srbima, kao i podjednako važno suštinsko omogućavanje svim interno rasećenim licima, da se u Pokrajinu vrate. Neprihvatljivo je odlaganje povratka prognanih usled nedostatka bezbednosti i slobode kretanja. Bezbednost qudi, zaštita njihovog života i imovine, uslovena je životom i opstankom u "svojoj" etničkoj zajednici, danas na Kosovu i Metohiji. To zahteva primerenu

teritorijalnu organizaciju Pokrajine koja omogućava teritorijalnu autonomiju srpske, ali i drugih zajednica koje za to izraze žegu (Romske, Goranske, Bošnjačke -Muslimanske itd). Teritorijalna autonomija ne predstavlja delu Pokrajine, niti je surogat za nju. Ona ne vodi promeni granica zbog stvaranja monoetničkih entiteta, jer upravo se to želi predupređiti stvaranjem održivih uslova za opstanak i povratak Srba i drugih nealbana da bi multietičnost, kao savremena civilizacijska vrednost, bila prvo obnovljena, a u budućnosti razvijana.

2.2. Područja buduće autonomije činile bi opštine, delovi opština i naseqa, u kojima su Srbi pre izгона 1999. godine bili većina stanovništva. Te teritorije bi obuhvatale i poqoprivredno zemqište i ostale površine koje su bile u vlasništvu Srba pre rata 1999. godine. S obzirom da je većina prognanih Srba živelu u gradskim centrima u kojima ih danas nema ili se njihov broj svodi na stotine (Priština, Peć, Gnjilane, Prizren, Uroševac, Istok, Lipqan, južni deo Kosovske Mitrovice itd), kao i da njihov povratak u te gradove u dogledno vreme nije moguć, neophodna je *pravедna nadoknada (compesatio iustum)*. To bi značilo da Srbi imaju pravo na delove teritorije koja prirodno povezuje srpska većinska naseqa, u kojima oni nisu prethodno bili u većini, ali na kojima se vraća stanovništvo prognano prilikom etničkog čišćenja. To je preduslov da buduća područja teritorijalne autonomije imaju karakteristike Regiona; da svojim geografskim i prirodnim karakteristikama, privrednim i poqoprivrednim resursima, postojećom i potencijalnom saobraćajnom, energetsom, komunalnom i drugom infrastrukturom, kao i drugim neophodnim elementima, predstavljaju zaokružene teritorijalne celine u kojima je moguć i život i održivi razvoj neophodan za repatrijaciju izbeglica.

Ta područja ne bi u prvom trenutku predstavljala urbane centre, ali bi imala objektivne mogućnosti da se u takve razvijaju. Područja sa urbanim centrima pružila bi sve elemente administrativnog, bezbednosnog, obrazovnog, zdravstvenog, kulturnog, sportskog i zabavnog sadržaja, primerenog broju i potrebama stanovništva. To zahteva civilizovani, prosperitetni i demokratski organizovan život i ako on ne bi mogao da se ostvari, unapred bi bila osuđena na propast ideja multietničkog i multikulturnog društva u kome jedne etničke i (ili) kulturne zajednice ne prosperiraju nauštrb druge. Teritorijalna povezanost autonomnih područja nije nužan uslov njihovog postojanja i razvoja, ali jeste požečan. Suštinsko pitanje bezbednosti života i imovine, kao i slobode kretanja u tako povezanim područjima se lakše i potpunije ostvaruje. Iz istog razloga bi, prilikom određivanja teritorijalnih celina, trebalo uzeti u obzir one koje se oslanjaju na ostatak centralne Srbije, jer bi one bile bezbednije od područja koja se nalaze u dubini Kosova i Metohije. Komunikacija sa svojim sunarodnicima, a time i opstanak, na taj način je neuporedivo olakšan.

Teritorijalnu autonomiju Srba na Kosovu i Metohiji činilo bi pet teritorijalnih celina – Oblasti, i to: Centralno-kosovska, Severno-kosovska, Kosovsko-pomoravska, Šarplaninska i Metohijska Oblast. Najvažniji verski objekti i spomenici, kao i kulturno-istorijski spomenici srpskog naroda koji bi prostorno mogli da se nađu ili povežu sa predloženim oblastima, predstavljali bi njihov deo. Oni koji to ne bi mogli, zahtevali bi odgovarajuće garancije države Srbije, međunarodne garancije i efektivnu fizičku zaštitu. Pomenute Oblasti bi sačinjavale Region koji bi bio politički i pravni nosilac teritorijalne autonomije u okviru Kosova i Metohije.

III. OBELEŽJA AUTONOMIJE SRPSKE AUTONOMNE ZAJEDNICE NA KOSOVU I METOHIJI

Ovaj Plan predviđa dvostruku zaštitu srpske zajednice na Kosovu i Metohiji: putem teritorijalne autonomije (osnivanjem Regiona), kojom bi se štiti najveći deo Srba, i putem kulturne i personalne autonomije, kojom bi se štiti prava Srba koji žive van područja teritorijalne autonomije (Regiona). Oba vida zaštite, uzeta zajedno, čine pojam Srpske autonomne zajednice na Kosovu i Metohiji.

3.1. Uređenje Regiona

Na područjima na kojima Srbi čine kompaktnu populaciju obrazuje se teritorijalna autonomija u obliku Regiona sa jedinstvenim pravima, nadležnostima i institucijama. U oblastima prava i nadležnosti navedenim pod 3.1.2. građani će raspolagati zakonodavnom, izvršnom i sudskomlašću. U svom delovanju organi vlasti dužni su da slede načela podele i demokratske kontrole vlasti, kao i načela etničke, kulturne i verske tolerancije.

3.1.2. Nadležnosti Regiona

U određivanju obima nadležnosti Regiona koristi se načelo supsidijarnosti. Po tom načelu određuje se krug nadležnosti koje će se u postojećim uslovima bolje i efikasnije obavljati u okviru teritorijalne autonomije, kao i u

okviru lokalne samouprave, nego na nivou celine Kosova i Metohije. Reč je o sledećim nadležnostima:

- organizacija Regiona (uređenje organa i izbornog procesa)
- bezbednost (policija) i civilna zaštita
- pravosuđe
- obrazovanje

- zdravstvo
- socijalna politika
- kultura, mediji i sport
- zaštita spomenika kulture
- brak i porodični odnosi, nasleđivanje i starateljstvo
- svojinsko-pravni odnosi na nepokretnostima
- sprovođenje privatizacije na području Regiona
- javni registri
- službena upotreba jezika i pisma
- sankcije za povrede propisa iz oblasti nadležnosti Regiona
- razvojni programi
- lokalna samouprava
- međunarodna regionalna saradnja u oblasti nadležnosti Regiona
- prostorno planiranje
- ekološka zaštita
- infrastruktura od značaja za Region
- utvrđivanje izvora prihoda (buxet i završni račun)
- upravljanje javnom imovinom
- industrija na prostoru Regiona
- prirodna i rudna bogatstva
- poljoprivreda, stočarstvo, šumarstvo, lov i ribolov
- usluge.

U nabrojanim oblastima nadležnost se vrši usklađivanjem sa politikom na Kosovu i Metohiji.

3.1.3. Organi Regiona

Organi teritorijalne autonomije (Regiona) su: Skupština Regiona, Izvršno veće Regiona, organi uprave i sudovi (osnovni i drugostepeni).

Skupština Regiona je najviši predstavnički i zakonodavni organ teritorijalne autonomije. Bira se na osnovu opšteg i jednakog prava glasa svih građana svih pet Oblasti koje čine Region, tajnim glasanjem. Sastoji se iz jednog doma sa približno proporcionalnim učešćem poslanika iz svake Oblasti. Ima zakonodavna i kontrolna ovlašćenja.

Izvršno veće Regiona je nosilac izvršne vlasti. Zajedno sa organima uprave ono sprovodi propise Skupštine Regiona, utvrđuje i vodi politiku u oblasti nadležnosti Regiona. Izvršno veće Regiona je, takođe, zaduženo da sprovodi propise Skupštine Kosova i Metohije u Oblastima koje čine Region.

Izbor Skupštine Regiona, Izvršnog veća Regiona, organa uprave i drugih organa i tela i način njihovog rada uređuje se propisima koje donosi Skupština Regiona.

Sudstvo. Region ima, pored zakonodavne i izvršne vlasti, i sudsku vlast koja deluje u Oblastima koje čine Region. Sudska vlast treba da na nezavisan, nepristrastan i pravedan način primenjuje opšte pravne norme na pojedinačne sporne situacije u kojima se građani, pravna lica ili organi javne vlasti spore o pravu. Kako je u etnički duboko podeqenim sredinama primena prava i utvrđivanje činjenica relevantnih za njegovu primenu podložna etničkoj pristrastnosti, to je na Kosovu i Metohiji ostvarivanje sudske funkcije dovedeno u pitanje. Zato je neophodno da se sudska funkcija, osim konačnog odlučivanja o zakonitosti, vrši u Regionu.

Prvostepeni sudovi opšte nadležnosti organizuju se za teritoriju jedne ili više opština unutar Regiona. Region bi imao i jedan **Regionalni sud** koji bi bio **drugostepeni sud opšte nadležnosti** za prvostepene opštinske sudove. Regionalni sud bi istovremeno imao i nadležnosti trgovinskog i upravnog sudstva za područje Regiona. Funkciju najvišeg suda u okviru nadležnosti Pokrajine, van ustavnosudske kontrole i zaštite ustavom i međunarodnim konvencijama zajemčenih qudskih prava i građanskih sloboda, imao bi Vrhovni sud Kosova i Metohije. Posebno veće Vrhovnog suda za pitanja Ustavnog okvira, obrazovalo bi veće koje se sastoji od troje sudija: jednog sudije Vrhovnog suda koji je etnički Srbin, jednog sudije Vrhovnog suda koji je etnički Albanac i trećeg, međunarodnog, sudije koga imenuje Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija. To veće odlučivalo bi u svim postupcima koji se tiču propisa i radnji organa Regiona i organa lokalne samouprave sa teritorije Regiona.

Postoje **opštinski javni tužioci i Regionalni javni tužilac**, koji obavljaju svoje dužnosti u skladu sa zakonom u primeni. Region bi imao suštinsku funkciju prilikom izbora sudija prvostepenih sudova i Regionalnog suda, kao i opštinskih javnih tužilaca i Regionalnog javnog tužioca. Sudije i tužioce imenuje Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, na predlog koji utvrdi Skupština Regiona sa liste kandidata koju joj predloži **Savetodavno veće za pravosuđe Regiona**. Skupština Regiona predlaže odgovarajućem Veću srpske zajednice u Skupštini Kosova i Metohije i dve trećine kandidata za sudije Vrhovnog suda Kosova i Metohije iz redova Srba. Skupština Regiona imenuje sudije za prekršaje na teritoriji Regiona. Privremene institucije samouprave na Kosovu i Metohiji prenele bi na Region funkcije finansiranja sudova i plata i drugih primanja sudija, javnih tužilaca i sudija za prekršaje na teritoriji Regiona.

3.2. Finansijska autonomija Regiona

Na Kosovu i Metohiji gradi se otvorena tržišna privreda i nijedna odredba ovog Plana ne ugrožava i ne sme ugroziti slobodu kretanja qudi, robe, usluga i kapitala na teritoriji Pokrajine. Buxet Regiona raspoláže dovoqnm sopstvenim prihodima za finansiranje sopstvenih nadležnosti. Izvori prihoda buxeta su porezi, takse, naknade i druge dažbine, prihodi od imovine, donacije i drugi prihodi. Centralna vlast daje dotaciju Regionu za obavljanje prenetih poslova. Region se može zaduživati radi investicionih ulaganja. O buxetu i završnom računu buxeta odlučuje Skupština Regiona. Centralnoj vlasti pripadaju prihodi od carina, poreza na dodatu vrednost, akciza i drugih sličnih dažbina. Regionu i opštinama koje ga čine pripadaju prihodi od neposrednih poreza, kao što su porez na dohodak građana i porez na dobit, kao i od poreza na imovinu, administrativnih i komunalnih taksi, naknada za korišćenje javnih dobara i drugih prihoda. U Regionu postoji autonomna

Poreska uprava

Region i opštine koje ga čine vlasnici su imovine koja služi za obavljanje njihovih funkcija. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija će u ime Kosova i Metohije zakqučiti bilateralne i regionalne ugovore o slobodnoj trgovini sa zemqama regiona.

3.3. Status Srba van teritorije Regiona

Srbi koji žive van teritorije Regiona moraju uživati, pored klasičnih qudskih prava zajemčenih svim građanima Kosova i Metohije, i posebna kolektivna prava, neophodna zarad očuvanja njihovog identiteta. Ona se ostvaruju ne samo kao prava negativnog statusa, u smislu obaveze Privremenih institucija samouprave da se uzdrže od uplitanja u njihovo slobodno vršenje, ili kao prava aktivnog statusa, omogućavajući Srbima učešće u javnom životu i ravnopravnost pri zapošqavanju u javnim službama – već i kao prava pozitivnog statusa, što podrazumeva dužnost Privremenih institucija samouprave da preduzmu mere kojima se unapređuje položaj srpske zajednice na onim delovima Kosova i Metohije na kojima je ona ugrožena. Polazeći od ovih pretpostavki, srpskoj nacionalnoj zajednici se moraju obezbediti sledeći pravni instrumenti: sloboda izražavanja nacionalnog identiteta; zabrana diskriminacije; preduzimanje mera za obezbeđenje ravnopravnosti; zabrana nasilne asimilacije; razvijanje duha tolerancije; zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje; pravo na očuvanje posebnosti (pravo na upotrebu srpskog jezika, izbor i upotreba ličnog imena, službena upotreba jezika i pisma, pravo na negovanje kulture i tradicije, ravnopravnost pri zapošqavanju

u javnoj službi, školovanje na srpskom jeziku, upotreba nacionalnih simbola, javno obaveštavanje na srpskom jeziku); pravo na udruživanje; pravo na saradnju sa sunarodnicima u Regionu i van teritorije Kosova i Metohije; zabrana narušavanja prava pripadnika srpske zajednice; sudska zaštita prava pripadnika srpske zajednice; osnivanje nacionalnog saveta srpske zajednice i Ombudsman za prava pripadnika nacionalnih zajednica. Prava pripadnika srpske nacionalne zajednice preciznije se navode u Aneksu ovog Plana.

3.4. Položaj ostalih nacionalnih zajednica u Regionu

Pripadnici ostalih nacionalnih zajednica koji žive u oblastima koje čine Region raspoložu svim pravima iz Poglavlja 4 (Prava zajednica i njihovih članova) Ustavnog okvira za privremenu samoupravu.

IV. ZAŠTITA I OČUVANJE SPOMENIKA KULTURE

4.1. Spomenici kulture na Kosovu i Metohiji zaslužuju posebnu zaštitu i očuvanje: Prvo, zato što predstavljaju jedinstvenu kulturnu baštinu čiji su vredni spomenici odavno priznati kao evropska baština. Drugo, zato što zaštita, konzervacija i prenošenje budućim generacijama kulturne baštine pripada državi "na čijoj se teritoriji nalazi" (čl. 4. Konvencije o zaštiti kulturne i prirodne baštine, 1972. godina).

Treće, zato što su, pored stanovništva i vlasništva zemljišta, treći nesporni kriterijum u utvrđivanju prava i srpske i albanske zajednice na teritorijama Kosova i Metohije.

4.2. Spomenici kulture Srbije predstavljaju jedinstvenu baštinu koja je, još između dva svetska rata, priznata kao neodvojivi deo evropske baštine. I ovom prilikom potrebno je istaći da ta baština:

- čuva arhitekturu, delom i umetnost, rimske i vizantijske imperije, srednjovekovne srpske države, turske imperije, potom i novije arhitekture Srba i Albanaca, u neprekinutom kontinuitetu vekova – što je jedinstvena pojava

- obeležava vrhunac vizantijske arhitekture i umetnosti svog vremena
- u znatnom delu njenih spomenika predstavljaju jedinstvenu integraciju arhitekture pravoslavne Vizantije i katoličke romanike, što je takođe jedinstvena pojava

- čuva spomenike koji svedoče o dva veka (od 1170. do 1371.) razvoja jedne od razvijenih evropskih država.

Ova jedinstvena baština Evrope mora biti sačuvana u svom izvornom obliku i nameni i unapređena predata budućim generacijama. To je imperativ po svim konvencijama o dobrima kulturne baštine.

4.3. Spomenici kulture Srbije sada su pod upravom Privremene misije Ujedinjenih nacija (UNMIK-a), na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244. Međutim, legitimni baštinik i zakoniti čuvar spomenika kulture na Kosovu i Metohiji je država Srbija:

- zato što je zaštitila i čuvala spomenike na osnovu zakona države
- zato što je njihov najvredniji i najveći deo podigla srednjovekovna srpska država

- zato što su, u znatnoj većini, vlasništvo Srpske pravoslavne crkve
- zato što je Srbija većinu ovih spomenika, u ruševinama i u napuštenom stanju, oslobodila od turske okupacije i tokom prošlog veka uložila ogromna sredstva i stručni potencijal u njihovu obnovu

- zato što Deklaracija Konferencije Ujedinjenih nacija o ljudskim naseqima (načelo 9, Vankuver, 1976. godina) utvrđuje da "Svaka zemlja treba da ima pravo da sa punim suverenitetom bude baštinik sebi svojstvenih kulturnih vrednosti koje su plod cele njene istorije", a to je upravo slučaj sa baštinom Srbije na Kosovu i Metohiji.

Od juna 1999. godine na delu je nastojanje administracije UNMIK-a i Privremenih institucija samouprave da nametnu pojam o "kosovskoj baštini", u nameri da je otuđe od Srbije. Baština, prema ukupnoj praksi u svetu i svim relevantnim međunarodnim konvencijama, pripada narodima ili državama. Teritorije nemaju baštinu. Poznato je da se u Izveštaju UNESKO-a o stanju baštine na Kosovu (2003. godina) nigde ne spominje "baština Kosova", nego uvek "baština na Kosovu".

4.4. Dosadašnji pristup zaštiti, očuvanju i održavanju spomenika kulture na Kosovu i Metohiji obeležile su dve činjenice:

- UNMIK nije obrazovao svoju službu za očuvanje spomenika kulture, na šta je bio obavezan prema čl. 7, stav 2. Konvencije o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (Hag, 1954. godina), niti je prihvatio odgovornost za zaštitu dobara "na teritoriji drugih strana ugovornica", u ovom slučaju Srbije, na šta ga je obavezivao član 4. Haške konvencije

- nasuprot toj obavezi UNMIK je, rukovodeći se političkim kriterijumima, nadležnost za zaštitu i čuvanje spomenika kulture preneo u nadležnost Privremenih institucija samouprave, iako je znao da one nemaju stručne reference da obavljaju tu nadležnost, a ničim nisu pokazale brigu da je delotvorno preuzmu.

Na taj način jedinstvena kulturna baština ostala je, više od četiri godine, bez odgovorne službe koja bi se o njoj brinula. Posledice su dramatične. Prepuštena je zubu vremena, što se svuda smatra necivilizacijskim postupkom. Celokupan period od juna 1999. godine, od kada je započelo vandalsko rušenje i uništavanje spomenika kulture na Kosovu i Metohiji, kao i

poslednji događaji od 17 – 19. marta ove godine pokazali su da garancije koje su date nisu delotvorne i da je fizičko obezbeđenje KFOR-a nedovožno. U svesti rušilaca to su spomenici bez zakonitog čuvara. Samo 17. i 18. marta ove godine srušeno je i oštećeno 35 crkava i manastira, od toga 16 spomenika kulture. Uništavanje je prevazišlo ona iz 1999. godine (posle rata), jer su spašena dva spomenika (manastir Sv. Arhandela, grobni hram cara Dušana i jedinstvena gradska crkva Bogorodica Qeviška) koja su, u Izveštaju misije UNESKO-a na Kosovu (2003. godina) kategorisana kao spomenici od univerzalne vrednosti (od ukupno šest takvih spomenika na Kosovu i Metohiji). Ako se ne promeni status ovih spomenika zločin se može ponoviti.

4.5. Poznato je da su spomenici kulture Srbije razmešteni na celoj teritoriji Kosova i Metohije. Ova činjenica nameće dva vida zaštite i očuvanja spomenika kulture. Jedan je status spomenika kulture unutar teritorije Regiona i drugi izvan teritorije Regiona. Unutar teritorije Regiona nadležnost očuvanja spomenika culture uvrštena je u nadležnosti autonomije i zaštita i očuvanje spomenika ostvaruje se na osnovu Zakona o spomenicima kulture Srbije. Izvan teritorije Regiona, spomenici koji su od izuzetnog značaja dobijaju status kulturnih dobara kojima neposredno upravlja Republika Srbija. Ovakav status obezbeđuje primenu čl. 6, aneksa 2. Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244, koji utvrđuje srpskom osobu "prisustvo na mestima srpske baštine". Treba utvrditi kriterijume po kojima se utvrđuju dobra sa navedenim statusom. To moraju biti dobra od posebnog značaja za istoriju i kulturu Srbije i Srpsku pravoslavnu crkvu, u osnovi podobna da se svrstaju u evropsku baštinu. Na primer, Pećka patrijaršija, Spomenik bitci na Kosovu, grobne zadužbine vladara Nemanjića, najveći grad srednjovekovne srpske države; za Srpsku pravoslavnu crkvu i svi živi manastiri. Razumno je pretpostaviti da se ovi spomenici utvrđuju od strane stručne komisije UNESKO-a na predlog Srbije.

V. ODNOS ORGANA TERITORIJSKE AUTONOMIJE (REGIONA) SA PRIVREMENIM INSTITUCIJAMA SAMOUPRAVE NA KOSOVU I METOHIJI

5.1. Principi na kojima se zasniva ovaj odnos

- princip supsidijarnosti
- princip jednakosti građana u pogledu uživanja i zaštite osnovnih sloboda i prava građana
- princip koordinacije
- princip usklađenosti (harmonizacije)
- princip subordinacije.

Odnos Privremenih institucija samouprave i Regiona trebalo bi normativno urediti tako da se Regionu obezbedi visoki stepen autonomije

(suštinska autonomija) u odnosu na Privremene institucije samouprave. To se ostvaruje utvrđivanjem širokog kruga izvornih i prenetih nedležnosti u kojima Region samostalno i autonomno postupa. Time se obezbeđuje puna efikasnost i odgovornost Regiona u vršenju poslova iz njegove nadležnosti. Uvođenjem principa supsidijarnosti i stvaranjem mehanizama za razrešenje eventualnih sukoba nadležnosti organa Regiona i Privremenih institucija samouprave maksimalno se otklanjaju negativne strane višestepenog odlučivanja koje su prisutne u složenim strukturama distribucije vlasti. U vršenju svojih ovlašćenja i odgovornosti, autonomija Regiona bila bi ograničena univerzalnim principom poštovanja ljudskih prava svih stanovnika Regiona. Ograničenje prava Regiona zasnivalo bi se i na primeni načela koordinacije tj. usklađivanja rada organa Regiona, kao i na harmonizaciji akata i postupaka uprave Regiona u primeni zakona i drugih opštih akata – putem aktivnosti Regionalnog administratora. Ograničeno bi se primenjivalo i načelo subordinacije – preko mera u postupku nadzora organa Privremenih institucija samouprave nad organima Regiona. Pored toga, značajno ograničenje autonomije Regiona predstavljala bi i mogućnost Privremenih institucija samouprave da neposredno izvršavaju neke opšte propise na teritoriji Regiona kad je to neophodno zbog same prirode tih propisa.

5.2. Sadržaj odnosa

5.2.1. Promena statusa teritorijalne autonomije (Regiona) nije moguća bez saglasnosti najmanje dve trećine od ukupnog broja poslanika u Skupštini Regiona.

5.2.2. U skladu sa principom supsidijarnosti, pored izvornih nadležnosti Regiona, sve nadležnosti koje nisu rezervisane za Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija i za Privremene institucije samouprave spadaju u nadležnost Regiona i opština.

5.2.3. U vršenju svojih nadležnosti organi Regiona ne mogu ograničavati slobode i prava građana utvrđene Ustavnim okvirom.

5.2.4. U slučaju postojanja propisa Regiona i propisa Privremenih institucija samouprave, prednost u primeni ima propis Regiona, a u slučaju sukoba između propisa Regiona i propisa Privremenih institucija samouprave, primenjivaće se propis Regiona do konačne odluke Posebnog veća Vrhovnog suda Kosova i Metohije.

5.2.5. U slučaju sukoba nadležnosti između organa Regiona i Privremenih institucija samouprave, odlučuje Posebno veće Vrhovnog suda Kosova i Metohije.

5.2.6. Izvršno veće Regiona ovlašćeno je da pokrene postupak pred Posebnim većem Vrhovnog suda Kosova i Metohije za utvrđivanje

nesaglasnosti akata Privremenih institucija samouprave sa Ustavnim okvirom, kad se njima zadire u nadležnost Regiona.

5.2.7. Propisi Regiona koji se donose u okviru nadležnosti Regiona moraju biti u saglasnosti sa osnovnim aktom, Statutom Regiona. Kontrolu njihove saglasnosti sa osnovnim aktom, Statutom Regiona, vrši Regionalni sud u upravnosudskom postupku.

5.2.8. Propisi Regiona koji se donose radi izvršenja propisa Privremenih institucija samouprave moraju biti u saglasnosti sa opštim propisima i Ustavnim okvirom Privremenih institucija samouprave.

5.2.9. Propise Privremenih institucija samouprave, na teritoriji Regiona, po pravilu izvršavaju odgovarajući organi Regiona.

5.2.10. Organi Privremenih institucija samouprave imaju pravo nadzora nad sprovođenjem propisa Privremenih institucija samouprave od strane organa Regiona. U postupku nadzora organi Privremenih institucija samouprave mogu ukazati na nepravilnosti u postupku sprovođenja akata Privremenih institucija samouprave. Ako i nakon ukazivanja organi Privremenih institucija samouprave ustanove da nepravilnosti nisu otklonjene, oni mogu pokrenuti postupak za poništenje opšteg akta organa Regiona pred Posebnim većem Vrhovnog suda Kosova i Metohije.

5.2.11. Propisi i odluke Privremenih institucija samouprave koje, zbog svoje prirode, neposredno izvršavaju Privremene institucije samouprave na teritoriji Regiona, ne mogu stupiti na snagu ukoliko većina poslaničke delegacije srpske nacionalne zajednice u Skupštini Kosova i Metohije zahteva posebnu proceduru predviđenu za pitanja koja su od vitalnog interesa za srpsku nacionalnu zajednicu.

5.2.12. Ukoliko se u postupku usaglašavanja ne postigne saglasnost, konačnu odluku donosi poseban panel koga čine predstavnici srpske nacionalne zajednice, predstavnici predlagača i član koga imenuje Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.

5.2.13. Regionalna skupština može da predlaže zakone iz nadležnosti Skupštine Kosova i Metohije.

5.2.14. Pre nego što Skupština Kosova i Metohije donese zakon od posebnog značaja za Region, dužna je da pribavi mišljenje Skupštine Regiona.

5.2.15. Skupština Regiona može da stavi apsolutni veto na sporazum međunarodnog karaktera koji postignu Privremene institucije samouprave, kad se on odnosi na pitanja iz nadležnosti Regiona.

5.2.16. Izmene i dopune Ustavnog okvira i zakona Skupštine Kosova i Metohije koje se odnose na regulisanje prava na nepokretnostima koje se nalaze na teritoriji Regiona, ne mogu da stupe na snagu na teritoriji Regiona bez saglasnosti Skupštine Regiona.

5.2.17. Za područje Regiona, Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija imenuje Regionalnog administratora u čijoj

nadležnosti je nadzor nad primenom akata Privremenih institucija samouprave, kao i usklađivanje rada uprave Regiona sa Privremenim institucijama samouprave.

5.2.18. Regionalni administrator imenuje se sa liste od pet kandidata koju predlaže Skupština Regiona.

VI. POSTUPAK USTANOVLJENJA SRPSKE AUTONOMNE ZAJEDNICE NA KOSOVU I METOHIJI

6.1. Da bi se ustanovila Srpska autonomna zajednica na Kosovu i Metohiji neophodno je da Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija donese posebnu Rezoluciju. Smisao i osnovni sadržaj takve rezolucije jeste ostvarivanje posebnih prava za srpsku zajednicu kao jedini i hitan način rešavanja pitanja njenog opstanka u Pokrajini i povratka na Kosovo i Metohiju dve trećine Srba (oko 220.000) prognanih u centralnu Srbiju. Iskustvo od gotovo pet godina prisustva civilne i vojne uprave Ujedinjenih nacija govori da su opstanak i povratak mogući samo primenom sličnog mehanizma privremene uprave unutar Kosova i Metohije kakav je tačkom 10. Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 predviđen za celu Pokrajinu "u okviru SR Jugoslavije", a to je model "suštinske autonomije".

Po svojim ciljevima i sadržaju nova Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija ne bi zamenila Rezoluciju 1244, već bi je samo dopunila odredbama kojima se načelno rešava najveći problem na Kosovu i Metohiji danas – zaštita prava srpske nacionalne zajednice.

6.2. Sprovođenje ove Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija izvršilo bi se izradom i usvajanjem Statuta Srpske autonomne zajednice na Kosovu i Metohiji. Statut bi utvrdio Oblasti Regiona. Postupak izrade Statuta zasnivao bi se na postupku izrade Ustavnog okvira za privremenu samoupravu. Jedina razlika sastojala bi se u tome što bi u izradi Predloga Statuta pored predstavnika UNMIK-a, kosmetskih Srba i Albanaca (tj. sadašnjih Privremenih institucija samouprave) učestvovali i predstavnici Srbije, odnosno Srbije i Crne Gore. Ovo je neophodno radi postizanja opšte saglasnosti oko sporazuma o osnivanju Srpske autonomne zajednice na Kosovu i Metohiji. Usvojeni tekst Statuta Srpske autonomne zajednice na Kosovu i Metohiji, posle odgovarajućih konsultacija legitimnih predstavnika svih zainteresovanih strana, proglasio bi odgovarajućom uredbom Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.

6.3. Sve predviđene proceduralne radnje trebalo bi obaviti što pre kako bi Statut Srpske autonomne zajednice na Kosovu i Metohiji počeo da se primenjuje odmah posle njegovog proglašenja. Usvajanje i primena Statuta dali bi dovođne garancije celokupnoj srpskoj zajednici na Kosovu i Metohiji, imajući u vidu i njen većinski deo koji se posle progona nalazi u centralnoj

Srbiji, da slobodno živi i učestvuje u javnom životu ne samo u oblastima novoosnovanog Regiona nego i na celom Kosovu i Metohiji. Njihovo učešće na izborima za nove organe Regiona znatno bi ih ohrabrilu i za učešće na predstojećim izborima za organe Kosova i Metohije. Ukratko, novo uređenje života srpske zajednice u Pokrajini otvorilo bi novu, mirnodopsku stranicu multietničkog Kosova i Metohije.

Aneks:

Status Srba van teritorije obuhvaćene teritorijalnom autonomijom (van Regiona)

Sloboda izražavanja nacionalnog identiteta

Jemči se sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti. Niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj pripadnosti.

Zabrana diskriminacije

Jemči se ravnopravnost pred zakonom i jednaka zakonska zaštita, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Zabranjuje se bilo kakva diskriminacija po osnovu nacionalne pripadnosti.

Mere za obezbeđenje ravnopravnosti

Obaveza je Privremenih institucija samouprave da, gde god je to potrebno, usvajaju odgovarajuće mere za unapređenje pune i efektivne ravnopravnosti između pripadnika različitih nacionalnih zajednica, u svim oblastima ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog života.

Zabrana nasilne asimilacije

Asimilacija pripadnika nacionalne zajednice protiv njihove vođe je zabranjena. Privremene institucije samouprave dužne su da zaštite pripadnike nacionalne zajednice od svake akcije usmerene ka takvoj asimilaciji.

Razvijanje duha tolerancije

U oblasti obrazovanja, kulture i informisanja Privremene institucije samouprave podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzimaju efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja i razumevanja i saradnje

među svim ljudima koji žive na Kosovu i Metohiji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet.

Zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje

Zabranjeno je i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne, verske ili druge neravnopravnosti, kao i izazivanje i raspirivanje nacionalne, rasne, verske i druge mržnje i netrpeljivosti.

Pravo na očuvanje posebnosti

Pripadnici nacionalnih zajednica mogu slobodno upotrebljavati svoj jezik i pismo, privatno i javno. Pripadnik nacionalne zajednice ima pravo da sopstveno ime i prezime koristi na maternjem jeziku uključujući tu i upisivanje ličnog imena u sve javne isprave prema jeziku i pravopisu svoje nacionalne zajednice. Na teritoriji jedinice opštinske samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih zajednica njihov jezik i pismo je u ravnopravnoj službenoj upotrebi. Službena upotreba jezika nacionalne zajednice podrazumeva naročito: vođenje sudskog i upravnog postupka na jeziku nacionalnih zajednica; upotrebu jezika nacionalne zajednice u komunikaciji organa sa javnim ovlašćenjima sa građanima; izdavanje javnih isprava i vođenje službenih evidencija na jezicima nacionalnih zajednica i prihvatanje tih isprava na tim jezicima kao punovažnih; upotreba jezika nacionalnih zajednica na glasačkim listićima i biračkom materijalu, kao i u radu predstavničkih tela.

Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo da tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica i naseqa, kao i topografske oznake budu ispisane i na jeziku tih zajednica. Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje, prenošenje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne, verske i jezičke posebnosti. Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo na odgovarajuću zastupčenost u javnim službama, organima Privremenih institucija samouprave i lokalne samouprave. Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo na vaspitanje i obrazovanje na svom jeziku u javnim ustanovama predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja. Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo na obrazovanje privatnih obrazovanih ustanova na svim nivoima. Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo izbora i upotrebe nacionalnih simbola i znamenja na javnim mestima. Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo na potpuno i nepristrasno informisanje na svom jeziku uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja, kao i pravo na osnivanje sopstvenih sredstava informisanja.

Pravo na udruživanje

Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo na osnivanje prosvetnih i kulturnih organizacija i udruženja, čije je finansiranje dobrovoljno. Organizacijama i udruženjima pripadnika nacionalnih zajednica se priznaje posebna uloga u ostvarenju prava pripadnika tih zajednica.

Saradnja sa sunarodnicima u regionu i van teritorije KiM

Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo da ostvaruju nesmetane veze i da saraduju sa svojim sunarodnicima koji žive u regionu i van teritorije KiM.

Zabrana narušavanja prava pripadnika nacionalnih zajednica

Zabranjuju se mere koje menjaju odnos stanovništva na područjima nasećenim pripadnicima različitih nacionalnih zajednica i koje otežavaju uživanje i ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih zajednica.

Sudska zaštita prava pripadnika nacionalnih zajednica

Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo da se obrate sudu radi zaštite svojih prava. Pošto iscrpe redovne sudske pravne lekove, pripadnik nacionalne zajednice, kada smatra da je neko njegovo pravo povređeno ili uskraćeno, može pokrenuti postupak zaštite svojih prava pred Evropskim sudom za ljudska prava.

Nacionalni savet nacionalne zajednice

Pripadnici nacionalne zajednice mogu izabrati nacionalne savete radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture. Nacionalni savet predstavlja nacionalnu zajednicu u oblasti službene upotrebe jezika, obrazovanja, informisanja i kulture, učestvuje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti i osniva ustanove iz ovih oblasti. Srpska nacionalna zajednica može odlučiti da funkcije njenog nacionalnog saveta obavljaju organi Regiona.

Ombudsman za prava pripadnika nacionalnih zajednica

Nadležnosti Ombudsmana su: da prati poštovanje prava pripadnika nacionalnih zajednica i da se stara o njihovom unapređenju; da prima

predstavke lica koja smatraju da su im prava pripadnika nacionalnih zajednica prekršena ili uskraćena i da se obraća Privremenim institucijama samouprave povodom tih predstavki; da priprema predloge propisa radi sprovođenja i unapređenja prava pripadnika nacionalnih zajednica i da ih, u svojstvu ovlašćenog predlagača, podnosi Privremenim institucijama samouprave na usvajanje; da pokrene postupak ocene ustavnosti pred Posebnim većem Vrhovnog suda Kosova i Metohije ako smatra da neki zakon ili opšti akt nije u skladu sa zajemčenim pravima pripadnika nacionalnih zajednica; da pokrene postupak, pred Posebnim većem Vrhovnog suda Kosova i Metohije, kojim bi se utvrdilo da li postoje pojave sistematskog kršenja ili uskraćivanja prava pripadnika nacionalnih zajednica.

Prilog br. 32

Osnove programa povratka interno raseljenih
sa Kosova i Metohije¹

Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija br. 1244, Ustavnim okvirom i Zajedničkim dokumentom (SRJ-UNMIK) potvrđene su obaveze vezane za bezbednost i ljudska prava, povratak svih interno raseljenih i prognanih lica, kao i nesporni autoritet i odgovornost UNMIK-a da sprovede u ime međunarodne zajednice ove obaveze.

Interno raseljena i prognana lica sa Kosova i Metohije

Preko 800.000 ljudi i dalje žive kao raseljena lica širom SRJ, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Od ovog broja, preko 280.000 interno raseljenih i prognanih lica je sa Kosova i Metohije i već tri godine su svoje privremeno prebivalište našli na teritoriji SRJ, van Kosova i Metohije.

Raseljena lica prema okrugu porekla**Tabela 1**

Okrug	Srbija	Crna Gora	Ukupno
Kosovski	87.420	8.135	95.555
Pečki	44.986	18.180	63.266
Kosovsko-pomoravski	32.042	245	32.287
Kosovsko- mitrovački	18.423	1.835	20.258
Prizrenski	29.910	1.105	31.015
Ukupno	212.781	29.500	242.381

¹ Tekst Programa preuzet sa zvanične web prezentacije Koordinacionog centra Srbije i Crne gore i Republike Srbije za Kosovo i Metohiju: http://www.kc.gov.yu/A-latinica/aktuelno/program_povratka.html; svi linkovi u vidu brojeva u zagradama, koji upućuju na dodatne reference, nisu bili dostupni.

Raseljena lica prema nacionalnoj pripadnosti**Tabela 2**

Nacionalna pripadnost	Srbija	Crna Gora	Ukupno
Srbi	207.500	18.500	226.000
Romi	30.000	7.000	37.000
Muslimani	13.500	1.500	15.000
Ostali	6.500	2.500	9.000
Ukupno	257.500	29.500	287.000

Na ovaj broj treba dodati i oko 20.000 interno raseljenih lica unutar Kosova i Metohije koji su iz etnički mešovitim sredina prešli u većinske, skoro jednoetničke enklave.

Broj registrovanih raseljenih i prognanih lica u Srbiji je 212.781, a U Crnoj Gori 29.500.

Napominjemo da broj registrovanih lica (Tabela 1) podrazumeva samo ona interno raseljena lica koja su se lično pojavila radi registracije, a procena je da blizu 50.000 interno raseljenih i prognanih lica (Tabela 2) koja se nalaze na teritoriji Srbije i Crne Gore nisu pristupila registraciji. (Slike: 1, 2 i 3)

Mada se najbrojnije raseljavanje dogodilo u leto 1999 godine, situacija u kojoj se nalazi većina Srba i ostalog nealbanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji ostaje neizvesna, pa se zbog toga proces raseljavanja nastavio kroz ceo vremenski period sve do današnjeg dana.

Ovi podaci jasno pokazuju da kršenje osnovnih ljudskih prava (uključujući i pravo na raspolaganje i uživanje imovine) na način na koji je ovo garantovano po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, koči proces povratka na Kosovo i Metohiju. Strah, pomanjkanje bezbednosti i slobode kretanja i nefunkcionisanje zakonodavnih mehanizama i privremenih institucija na Kosovu i Metohiji, stvaraju političku klimu koja ne pogoduje povratku. Nemogućnost da se ponovo dođe u posed svoje imovine i da se ostvare druga prava po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i Rezoluciji 1244 SB UN, predstavljaju najveću brigu i veliko opterećenje za demokratske vlasti u SRJ i Srbiji.

Primer Bosne i Hercegovine nedvosmisleno pokazuje da se dobri rezultati mogu postići samo kada se izgrade posebni uslovi za realizaciju dostojanstvenog i održivog povratka. Zajednički dokument UNMIK-a i SRJ (5. novembra 2001. godine) utvrdio je, kao prioritet "obezbeđenje sigurnog i nesmetanog povratka svih izbeglica i raseljenih lica u svoje domove" (RSBUN 1244, tačka 11k).

Osim povratka izbeglica i raseljenih lica i opstanak Srba i nealbanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji je od prioritarnog značaja. UNMIK i Koordinacioni centar SRJ i Republike Srbije za KiM su se obavezali Zajedničkim dokumentom da primene iste principe, kriterijume, mere i

sredstva, po potrebi i specifične, kojima bi se obezbedili svi uslovi da se spreči proces iseljavanja.

Geneza iseljavanja Srba i drugog nealbanskog stanovništva sa Kosova i Metohije do juna 1999. godine

Poznato je da je pretvaranje Kosova i Metohije u većinski albansku teritoriju posledica sledećih procesa:

I demografska ekspanzija albanskog stanovništva koja je promenila etničku strukturu pokrajine,

II iseljavanje Srba i ostalih nealbanaca pod pritiskom,

III kupovina nepokretne imovine Srba i ostalih nealbanaca po uvećanim – atraktivnim cenama.

Ove procese ilustruju slike [4](#), [5](#), [6](#), [7](#), [8](#) i [9](#).

Iseljavanje Srba i ostalih nealbanaca posle juna 1999. godine

IV Proces iseljavanja Srba i ostalog nealbanskog stanovništva nastavio se intenzivno i nakon ulaska međunarodnih mirovnih snaga (posle 10. juna 1999. godine). Pored njihovog angažovanja, strah i nesigurnost Srba i ostalog nealbanskog stanovništva su rasli usled nemogućnosti zaštite od albanskog ekstremizma i osвете,

Ovaj proces ilustruju slike [10](#) i [11](#).

V Posle 10. juna 1999. godine intenziviran je i proces uništavanja kulturne baštine Srba i nealbanaca, kao i hrišćanskih pretežno pravoslavnih grobalja. Ovaj proces intenziviran je formiranjem OVK i predstavlja jedan od osnovnih pokazatelja, zajedno sa rušenjem srpskih i nealbanskih kuća uz uzurpaciju

imovine, da je na delu koncept etničkog čišćenja Srba i ostalih nealbanaca na Kosovu i Metohiji. Ovim procesom su evidentno prekršena i ugrožena ljudska, istorijska i kulturna prava Srba i ostalih nealbanaca na Kosovu i Metohiji.

Na slici [12](#) prikazana su mesta na Kosovu i Metohiji u kojima su skrnavljena, oštećena ili potpuno uništena hrišćanska groblja.

Slika [13](#) prikazuje etničku strukturu stanovništva na Kosovu i Metohiji 1981. godine, kao i srpsku kulturnu baštinu.

Detaljan prikaz posledica petog procesa dat je u [Izveštaju o uništavanju kulturne baštine na Kosovu i Metohiji](#).

Četvrti i peti proces su u jednom vremenskom periodu pravdani režimom Miloševića sa kojim međunarodna zajednica nije mogla da uspostavi saradnju po pitanju sprovođenja Rezolucije SB UN 1244. Nakon demokratskih

promena u SRJ i Srbiji (05. oktobar 2000. godine) ovi procesi su se nastavili, a da međunarodne mirovne snage nisu preduzele adekvatne i zadovoljavajuće mere za suzbijanje i sprečavanje ovih procesa. Ovakva situacija doprinosi daljem iseljavanju i nepovratku Srba i nealbanaca na Kosovo i Metohiju. Sve ovo povećava stepen nepoverenja i međuetničke tenzije, te time ne doprinosi procesu poverenja i stvaranju multietničkog Kosova i Metohije.

Koncept povratka Srba i ostalog nealbanskog stanovništva na Kosovo i Metohiju

Da bi se "uspostavilo bezbedno okruženje u kojem izbeglice i raseljena lica mogu da se vrate kućama" (RSBUN 1244, tač. 9c) dosadašnju situaciju sitnih enklava treba prevazići stvaranjem grupacija naselja. Do ovakvog zajedničkog (UNMIK i Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju) zaključka došlo se nakon neuspešnog i neadekvatnog povratka Srba u Osojane (Osojanska dolina).

U uslovima stalnih bezbedonosnih problema, nedostatka slobode kretanja, niskog ili nepostojećeg stepena saradnje vezane za povratak od strane albanske populacije i politizacije pitanja povratka Srba, 13. avgusta 2001. organizovan je prvi povratak Srba na Kosovo i Metohiju u Osojane, na jugu opštine Istok. Potvrđujući svoju odlučnost da se vrati i opstane na svom vekovnom ognjištu, 70 povratnika, nosioca domaćinstava, dočekuje zimu u kontejnerima, pod jakim obezbeđenjem KFOR-a. Danas, u proleće 2002. godine, 250 povratnika Srba, sa nesmanjenom verom u situaciji marginalne promene uslova na terenu – u enklavi očekuje kako rešenje stambenog prostora, tako i mogućnosti sticanja dohotka u socijalnom, političkom, ekonomskom i bezbedonosnom okruženju. Neodrživost, nerealnost i nesprovodljivost povratka Srba i nealbanaca u enklave prikazana je na slici [14](#), Okvirni dokument za povratak 2001 godine, gde je planiran povratak 2000 lica, a obezbeđen za 127 lica.

Sa ograničenim sredstvima u okviru dramatično smanjenih fondova za interno raseljena lica, a u okviru sveobuhvatne strategije čiji je cilj fundamentalna promena situacije Srba i nealbanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji, Koordinacioni centar Vlade Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, u cilju uspostavljanja mehanizama saradnje, uz uvažavanje rezultata međunarodne zajednice, koji su postignuti na planu rekonstrukcije i izgradnje 55 kuća u Osojanskoj dolini (koje su još u toku) sačinio je detaljan projekat i program rekonstrukcije i izgradnje još 93 objekta za povratak. Polazeći od izražene želje povratnika da se vrate u svoje domove, Koordinacioni centar Vlade Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, u tom smislu, postigao je dogovor sa predstavnicima međunarodne zajednice i kancelarije za povratak zajednica UNMIK-a, a u skladu sa sporazumom

postignutim Zajedničkim dokumentom o angažovanju svojih sredstava i operative u cilju razvoja, kako ovog projekta, tako, nadamo se i novih projekata povratka koji bi se ostvarili tokom 2002. godine. Tek nakon osam meseci patnje i problema povratnika u Osojansku dolinu napravljen je realan zajednički pristup između UNMIK-a i Koordinacionog centra (KC), usaglašen sa THV-om. Dogovor podrazumeva da nema kolizije u pristupima i da svako snosi odgovornost za deo posla za koji je zadužen. Zbog eventualnih razlika u projektima kuća, dogovorom i međusobnim dopunjavanjem izbegnuta je opasnost od socijalne diskriminacije povratnika. Dogovoren je dinamički plan, izgradnja temelja i infrastrukture i izbor izvođača.

Stvaranje multietničkog i multikulturnog Kosova i Metohije ne može se graditi samo povratkom seoskog stanovništva, jer bi to dovelo do etničke podela Kosova i Metohije na mozaik seoskih enklava nealbanskog stanovništva i ostatak teritorije sa albanskim stanovništvom. Bez multietničkog urbanog stanovništva nema multietničkog Kosova i Metohije. Na slikama: [15](#), [16](#), [17](#), [18](#), [19](#), [20](#) i [21](#) jasno se vidi promena etničke strukture u gradovima na Kosovu i Metohiji nakon 10. juna 1999. godine. Ovaj proces pokazuje da se pod pritiskom i ugroženom bezbednošću od strane albanskih ekstremističkih grupa dogodio brutalan progon i etničko čišćenje Srba i ostalih nealbanaca iz gradova na Kosovu i Metohiji, uz drastičnu uzurpaciju i zloupotrebu njihove imovine.

Ključni cilj programa povratka interno raseljenih i prognanih lica je stvaranje pogodnih uslova uz stalno unapređenje odnosa između etničkih zajednica kako bi se zaustavio odlazak Srba sa Kosova i Metohije. Elementi strategije povratka zasnovani su na neophodnom unapređenju celokupnih uslova za održiv povratak. Za ovo je neophodna prisna saradnja sa UNMIK-om i KFOR-om radi ostvarivanja pune bezbednosti i slobode kretanja, a u cilju reintegracije Srba i nealbanaca u sve segmente života na Kosovu i Metohiji. Ova strategija nastala je uz punu saradnju i koordinaciju sa UNMIK-om – kancelarija za povratak i zajednice. Na osnovu izvršenih snimanja i analiza uz usaglašavanje sa UNMIK-om došlo se do plana povratka i programa reintegracije za 2002. i 2003. godinu na za sada 24 grupacije naselja. Pri izboru grupacija naselja imalo se u vidu da ne mogu postojati diskriminatorska ograničenja etničkog karaktera. U grupacijama naselja lakše je obezbediti elementarna ljudska prava, posebno životnu bezbednost stanovnika, zadovoljenje osnovnih životnih potreba, potpunu slobodu kretanja, zdravlje, obrazovanje, mogućnost privređivanja... Osnov za ovaj pristup dat je u Zajedničkom dokumentu SRJ i UNMIK-a, potpisan 05. 11. 2001. godine.

U Zajedničkom dokumentu POSTAVLJENE SU OSNOVE SARADNJE I OBLASTI OD ZAJEDNICKOG INTERESA U IMPLEMENTACIJI REZOLUCIJE 1244 SB UN I OBRAZOVANA VISOKA RADNA GRUPA "DA BI OSIGURALA PRAVOVREMENE I REDOVNE KONSULTACIJE I SARADNJU". Principi i

kriterijumi povratka usaglašeni su i potvrđeni na sastanku Visoke radne grupe Koordinacionog centra i UNMIK-a, 21. 01. 2002. godine uz osnovnu orijentaciju na: poštovanju ljudskih prava po Evropskoj konvenciji, utvrđivanju i obezbeđenju vlasništva zemljišta i imovine kao neotudivog prava na privatnu svojinu; ponavlja se čvrsta rešenost da se imovina vrati zakonskim vlasnicima u slučajevima u kojima to nije učinjeno; očuvanju kulturne baštine; održiv povratak.

Principi povratka:

- Dosadašnju situaciju izolovanih enklava treba prevazići u korist grupacija naselja
 - Pri izboru naselja ne mogu postojati diskriminatorska ograničenja etničkog karaktera
- Stvaranje multietničkog i multikulturnog Kosova ne može se graditi samo povratkom seoskog stanovništva. Bez urbanog stanovništva nema multietničkog, multikulturnog i multikonfesionalnog Kosova i Metohije.

Kriterijumi povratka:

- Kod definisanja grupacija naselja, treba dati puno mesto:
 - bezbednosti stanovništva i slobodnom kretanju, kao i
 - očuvanju kulturne baštine
 - utvrđivanju i obezbeđivanju vlasništva zemljišta i imovine
- Kada se neko vrati, morate biti sigurni da su mu obezbeđeni neophodni uslovi: medicinski centar, škole, snabdevanje vodom, strujom i ostale potrebe bez kojih se ne može živeti. Morate obezbediti uslove da se ljudima koji su se vratili pruži budućnost.

Na slici [22](#) prikazane su 24 grupacije naselja za povratak Srba i nealbanaca na Kosovo i Metohiju. Sa slike se potpuno jasno sagledava da ideja povratka nije zasnovana na bilo kakvoj podeli Kosova i Metohije, već na poštovanju osnovnih ljudskih prava da se svako interno raseljeno i prognano lice može vratiti na svoje ognjište. Svaka od navedenih grupacija naselja je u potpunosti razrađena i detaljno analizirana, u smislu faznog povratka interno raseljenih lica. Na slici [23](#) dat je primer dela razrade grupacije naselja Prizren. Grupacije naselja, razvrstane su po opštinama i okruzima na Kosovu i Metohiji.

Preduslovi realizacije plana povratka

Da bi se realizovao plan povratka, neophodno je obezbediti značajna finansijska i materijalna sredstva kako bi se pokrila ulaganja za: sveobuhvatnu

rekonstrukciju grupacija naselja, obezbeđivanje normalnog života povratnika, ostvarivanje uslova povratnicima za privređivanje i time samoizdržavanje i balans između međuetničkih zajednica. Neophodna sredstva moguće je obezbediti iz: međunarodnih donacija, budžeta Kosova i Metohije i budžeta SRJ i Republike Srbije. Značajna sredstva treba obezbediti od Evropske agencije za rekonstrukciju. Neophodno je da Evropska agencija za rekonstrukciju bude fleksibilnija i poveća svoju kvotu. Naime, ako se zna da je kvota Evropske agencije za rekonstrukciju u proteklim godinama bila 4000 objekata godišnje, a od toga 10% za manjinske zajednice, i ako se zna da je od ove kvote za manjinske zajednice vrlo malo urađeno; potpuno je nelogično da se za ovu godinu planira 1000 objekata, a od toga 10% (100) za manjinske zajednice. Nema opravdanja da se broj kuća-objekata za ovu godinu smanjuje za 1 i to sada kada se intenzivno radi na povratku i kada se obezbeđuju uslovi za povratak. Očekujemo da će Evropska agencija za rekonstrukciju imati puno razumevanje i da će povećati godišnje kvote, a time i kvote za manjinske zajednice za kuće – objekte.

U pripremi je zajednička kampanja u cilju detaljnog obaveštavanja interno raseljenih i prognanih lica, takođe i obilazak raseljenih i prognanih u cilju anketiranja njihovih opredeljenosti za povratak. Formirana je zajednička radna grupa koja će mesečno pratiti aktivnosti i izveštavati o njihovoj realizaciji kroz namensku publikaciju. Ovaj presudni zadatak može se ostvariti samo pod uslovom značajnog održivog povratka uz potpuno poštovanje principa i kriterijuma usvojenih na sastanku Visoke radne grupe, 21. januara 2002. godine.

U skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN, uspostavljene su privremene institucije za demokratsku i autonomnu samoupravu na opštinskom nivou, na način kojim bi se obezbedili uslovi za miran i normalan život za sve stanovnike Kosova i Metohije. Sadašnje Uredbe 2000/43 i 2000/45 daju mogućnost za unapređenje lokalne samouprave što je od ključnog značaja za održanje, opstanak, povratak i razvoj svih etničkih zajednica u pokrajini. Evropska povelja o lokalnoj samoupravi kojom su definisana prava i pravne nadležnosti lokalnih vlasti pruža mogućnost lokalnoj samoupravi da u zakonskim granicama uredi i upravlja delom javnih delatnosti pod njihovom sopstvenom odgovornošću i u interesu lokalnog stanovništva. Neophodno je pre lokalnih izbora na Kosovu i Metohiji izvršiti analizu teritorijalne organizacije lokalne samouprave u cilju decentralizacije vlasti kojom bi se obezbedila prava etničkih zajednica, a u skladu sa evropskim standardima. Ovim bi se poboljšali uslovi za opstanak i povratak nealbanskih etničkih zajednica na Kosovo i Metohiju, a ujedno bi bili i ohrabreni da ulože još veće napore i uz pomoć međunarodne zajednice ostvare multietničko Kosovo i Metohiju. Na slici 24 data je karta teritorija opština Kosova i Metohije do 27. 07. 2000. godine, a na slici 25 posle 27. 07. 2000. – nakon donošenja uredbe

2000/43. Na slici 26 data je uporedna karta granica starih i novih opština na Kosovu i Metohiji.

Da bi povratak bio održiv i dostojanstven potrebno je svim građanima Kosova i Metohije obezbediti normalne uslove privređivanja. To podrazumeva jačanje ekonomskog sektora i stvaranje uslova za zapošljavanje velikog broja nezaposlenih. Privatizacija je sigurno značajan proces za podsticanje ekonomskog razvoja, međutim u nju se moraju uključiti i SRJ i Republika Srbija. Država SRJ i Republika Srbija, mnoga preduzeća i svi njeni građani, imaju značajna ulaganja u privredu Kosova i Metohije. Mora se imati u vidu da SRJ duguje 1,3 milijarde dolara stranim kreditorima na ime duga privrede Kosova i Metohije. Ne može se zanemariti ni trenutni dug prema penzionerima, ljudima koji su časno i pošteno radili i gradili privredu i zemlju, uključujući i Albance. Neophodan je usaglašen pristup i za povezivanje radnog staža svim radnicima koji su iz neekonomskih razloga ostali bez posla.

Sve prethodno navedeno nedvosmisleno nameće potrebu dogovora između UNMIK-a i Koordinacionog centra u vezi sa zajedničkim naporima za aktiviranje i reintegraciju privrednih procesa kao i njihovo uvođenje u legalne tokove. Na slici 27 dat je pregled značajnih preduzeća korisnika inostranih kredita i kapitala iz Srbije. Na slici 28 daje se uporedni pregled lokacija značajnijih preduzeća u odnosu na grupacije naselja za povratak, na Kosovo i Metohiju.

Prilog br. 33

Memorandum SPC o Kosovu i Metohiji – rezime

Crkva Hristova u Srpskom narodu, koja deli sudbinu svoga naroda kroz čitavo njegovo istorijsko, kulturno i duhovno trajanje, pokazuje se i danas kao najpouzdaniji svedok njegovih iskušenja, koja su pogubnija sada možda no ikada. Ta iskušenja su najveća i najtragičnija na Kosovu i Metohiji, toj *Svetoj Zemlji* Srpskog naroda. Ono što je Jerusalim za Jevrejski narod, to je Kosovo za Srpski narod. A Kosovo, kao i Jerusalim, nije samo geografija, ni demografija. To je pitanje identiteta: narodnog, duhovnog, kulturnog, hrišćanskog i ljudskog, to jest bogočovečanskog. Zato je Srpska Crkva i u ovom momentu duboko zabrinuta za sudbinu Kosova i Metohije, i svih ljudskih bića koja tamo žive, i svih Svetinja koja tamo postoje. Ovaj *Memorandum* je zaista nepristrasno *potsećanje*, po već ko zna koji put, na punu istinu i pravdu o Kosovu i Metohiji u prošlosti i sadašnjosti, a radi zajedničke budućnosti svih na Kosovu.

Naziv i teritorija

Naziv KOSOVO, koji je nametnut od komunističkog režima posle 1968. g., umesto dotadašnjeg punog naziva KOSOVO I METOHIIJA, nije adekvatan za teritoriju koja se pod tim nazivom podrazumeva. Geografski i istorijski, naziv Kosovo označava pre svega *Kosovo POLJE*, ravnicu koja se proteže od Zvečana na severu do Kačanika na jugu. Od dreničke visoravni sve do visokih planina koje graniče sa sadašnjom Albanijom, nalazi se ravničarska oblast Metohija, koja obuhvata uglavnom sliv Belog Drima.

Sadašnja Pokrajina Kosovo i Metohija zahvata prostor od 10.850 kvadratnih kilometara. Namerno potiskivanje i brisanje imena Metohija iz naziva ove srpske Pokrajine je bilo u funkciji istiskivanja i negiranja srpskog crkvenog karaktera ove oblasti u cilju njenog potpunog otepljenja od Srbije.

Istorija Srba na Kosovu i Metohiji

Srbi su se tokom Velike seobe indoevropskih naroda konačno nastanili na prostore današnjeg Kosova i Metohije u 7. veku, i uskoro potom, krštenjem i ucrkovljenjem ušli su u hrišćansku civilizaciju Pravoslavne

Vizantije. O tome svedoči preko 1.300 crkava i manastira, naročito oko Prizrena, Peći, Istoka, Kline, planine Čičavice, Novog Brda, kao i na prostoru Pomoravlja. Među Kosovsko-Metohijskim zadužbinama nalazi se nekoliko vrhunskih crkvenih, kulturno-istorijskih spomenika kao što su: Pečka Patrijaršija, Visoki Dečani, Gračanica i Bogorodica Ljeviška, kakvih malo ima u čitavoj svetskoj duhovnoj i kulturnoj baštini. Na ovim prostorima, koji će tek od Srba dobiti naziv *Kosovo*, pre dolaska Srba živeli su uglavnom romanizovani Dardanci, a bilo je i Grka, Romana, Vlaha, Aromuna, Cincara i ostataka Ilira i Tračana, tj. onih predaka koji učestvuju u kasnijem formiranju Albanaca. Doseljavanjem Slovena ovi starosedeooci su se povukli prema primorskim gradovima, ili u teško pristupačne planinske oblasti. I pre stvaranja samostalne države Srpski narod je na kosovskometohijskim prostorima živeo još od vremena samog naseljavanja, što jasno pokazuje ovdašnji slovenski toponimi, kojih ima u velikom broju, čak i u predelima današnje severne Albanije. O ulasku Kosova i Metohije u sastav samostalne Srpske države u 12. veku jasno svedoči Nemanjino Žitije koje je napisao Sveti Sava, u kojem se među Nemanjinim tekovinama "od grčke zemlje" nabrajaju najpre metohijski i zatim kosovski krajevi.

Srpska Crkva na Kosovu i Metohiji

Od ukupno 10 Episkopija autokefalna Srpska Crkva, koju je organizovao Sv. Sava Srpski (1219-1221. g.), tri su se nalazile na prostoru Kosova i Metohije, što znači da su u to vreme ove oblasti bile gusto naseljene srpskim pravoslavnim življem. Već 1253. godine sedište Srpske Crkve (koja od Arhiepiskopije 1346. g. postaje Patrijaršija) biva preneseno u Veliku Crkvu Hrista Spasa u Peći. Padom srpske srednjovekovne države pod tursku vlast (1455) gubi se i državna i crkvena samostalnost. Međutim, sto godina posle toga dolazi opet do obnove Srpske Pećske Patrijaršije, 1557. godine, kada su mnoge crkve i manastiri obnovljeni i sagrađeni. Velike posede širom Metohije, a dobrim delom i Kosova srpski srednjovekovni vladari i plemići darovali su velikim manastirima-zadužbinama: Hilandar, Studenici, Banjskoj, Gračanici, Bogorodici Ljeviškoj, Dečanima, Svetim Arhandelima, o čemu rečito govore sačuvane do danas srpske vladarske povelje. U ovim vladarskim poveljama, izdatim za ovdašnje Manastire, imena ljudi, baš kao i imena mesta, pokazuju da je zemljoradničko stanovništvo u Metohiji i na Kosovu bilo u celini srpsko. U poveljama se tek od 14. veka spominju i Vlasi i Arbanasi, mada u vrlo malom broju. Iz toga, kao i iz drugih podataka jasno proizilazi da u srednjovekovnoj Srbiji nije postojao nikakav sukob između Srba i Albanaca, nego će ti problemi nastati tek od kraja 17. veka zbog pojačane islamizacije doseljenog albanskog stanovništva.

Bitka na Kosovu Polju 1389. g. i dalja istorija Srpskog Kosova

Poseban događaj koji je obeležio srpsko prisustvo na Kosovu i Metohiji bila je Bitka na Kosovu polju, na Vidovdan 15. juna 1389. Ona je bila i ostala u narodnoj svesti svih Srba centralni događaj čitave srpske istorije. Oko Kosovskog boja nastale su najbolje srpske rodoljubive i slobodarske tradicije i najlepše narodne epske pesme, u kojima se, kao što je poznato, narodni pesnik ne zadržava toliko na srpskim pobedama, koliko opevava srpsko staradnje "za Krst časni i Slobodu zlatnu". Po rečima Vladimira Ćorovića: "*Ne peva o svom porazu onaj koji ima uverenje da je taj poraz konačan. Svojim se porazom bavi onaj koji veruje da ga može okajati i kome je on, ma koliko inače bolan, ipak po uloženom časnom i visokom naporu u isti mah i uteha i potstrek*".

Pojava Albanaca u Metohiji i na Kosovu i dolazak Turaka

Kada su Turci zauzeli Kosovo i Metohiju (1455. g. padom Novog Brda) i susedne krajeve, popisali su na njima zatečeno stanovništvo koje je skoro isključivo bilo srpsko, sa svega 2-3% Arbanasa zapadno od Đakovice. Njihovi i dalji popisi, česti u 16. veku, pokazuju da se tu etnički, pa i verski odnosi nisu brzo menjali. Hrišćansko stanovništvo, uglavnom srpsko, bilo je u neuporedivoj brojčanoj prednosti, čak i u gradovima. U 17. veku nastupa period islamizacije Arbanasa, najpre u Srednjoj Albaniji (preko 50%), a onda i šire, i od tada počinju problemi za Srpski hrišćanski narod u Metohiji i na Kosovu, iako se ni u 17. veku demografski odnosi tu nisu znatno promenili. Srpski je živalj, i pored ratova, epidemija, povećanog nasilja i pljačkanja, u sveukupnom broju na Kosovu i Metohiji izgubio samo nekoliko procenata. Odsudni poremećaj nastao je sa Velikom seobom 1690. godine i potom silaskom Arbanasa u većem broju na prostore Metohije i Kosova i, takođe, delimičnom islamizacijom i potom (prvih decenija 18. veka) albanizacijom Srpske kosovskometohijske obespravljene raje. Kada je Turska imperija počela da slabi, tada je sve više pojačavana nasilna islamizacija, a Arbanasi su, nažalost, postali u tom procesu glavna otomanska udarna pesnica i krvavi bič po hrišćanskoj pravoslavnoj raji Kosova i Metohije i šireg Balkana.

Velika Seoba 1690. godine i dalje seobe Srba

Velika Seoba Srbalja 1690. g. dovela je do dvostruke tragedije kosovskometohijskih Srba, jer ih je seoba s jedne strane tamo proredila, a s druge strane ostatak, koji je tamo bio još uvek većinski, dalje je zlostavljan i zatiran i od Turaka i od pridošlih Arbanasa. Naime, posle slamanja hrišćanske, austrijsko-srpske vojske kod Kačanika, početkom 1690. g. gde su uz Turke, a protiv Srba i Austrije učestvovali u većem broju i Tatari i Arbanasi, došao je

njihov osvetnički upad u zemlje Stare Srbije, sa najviše rušilačkog divljanja na Kosovu. Prostor Kosova i Metohije tada je napustilo 37.000 srpskih porodica (tj. oko 185.000–200.000 duša). Treba priznati da su ti doseljeni na sever Srbi znatno pojačali dotadašnji srpski živalj preko Save i Dunava i preneli tamo žive i nezaboravne Kosovsko-metohijske tradicije.

Pa i posle ove Velike seobe, i pored svih istrebljenja i seoba, srpsko stanovništvo na Kosovu i Metohiji i na čitavom prostoru Stare Srbije ostalo je još uvek u velikoj većini. Sve do sredine 18. veka Kosovo i Metohija su još uvek homogene većinski srpske sredine. Ali, već u prvim decenijama 18. veka Arbanasi masovno silaze sa svojih planina u pitome krajeve Metohije i Kosova i, obrazujući poznate po zločinima čete, ili se prijavljujući dobrovoljno kao janičari, čime su sticali posebne privilegije od Turaka, tako su onda pljačkali i plenili srpska sela, crkve i manastire, a potom se tu i naseljavali. Neki od tih Arbanasa dolazili su i kao rimokatolici, pa su se tek na Kosovu i Metohiji islamizirali. Tako se i danas zna kad su koja sela ili čitavi krajevi Kosova i Metohije zaposednuti od Arbanasa i zatečeno srpsko hrišćansko stanovništvo prisilno islamizirano, a onda i albanizovano. Druga takođe brojna seoba Srba sa Kosova i Metohije bila je 1737. godine, u vreme Patrijarha Arsenija IV Jovanovića-Šakabente, posle drugog velikog Austrijsko-turskog rata.

Stradanje Srba na Kosovu i Metohiji nastavilo se tokom 18. i 19. veka, sve do oslobođenja Kosova 1912. godine. Brojni su primeri zuluma koji su načinjeni nad srpskim stanovništvom, posebno u drugoj polovini 19. veka. Srpski narod je živio pod teškim jarmom Turaka i Arbanasa, o čemu svedoče brojni zapisi, među kojima je i poznati "Plač Stare Srbije", Dečanskog igumana Serafima Ristića, i zapisi gračaničkog učitelja Janićija Popovića. Stradanje Srba na Kosovu i Metohiji bilo je naročito povećano posle Berlinskog Kongresa (1875)

Kosovo i Metohija od oslobođenja 1912. do kraja Drugog svetskog rata

Sa oslobođenjem Kosova i Metohije 1912-13. godine, nije bilo nikakvog progona albanskog živilja sa tih prostora, niti je bilo srpske osvete nad njima. Tada je od velikih sila stvorena država Albanija, u koju, naravno, nisu ušli Kosovo i Metohija, pošto su evropske države priznale Kosovo i Metohiju kao istorijsku Srpsku oblast.

Stradanje srpskog živilja Kosova i Metohije tokom Prvog svetskog rata i austrijsko-albanske okupacije bilo je takođe veliko, još tokom povlačenja srpske vojske preko Albanije i dalje tokom čitave okupacije; naročito pri ugušivanju srpskog Topličkog ustanka 1917. godine, kada su se Albanci aktivno borili na strani Nemaca, Austrijanaca i Bugara. U toku okupacije 1915-18. g. na Kosovu i Metohiji zverski su ubijena 22 srpska sveštenika.

Po oslobođenju 1918. godine i stvaranju Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, a potom Kraljevine Jugoslavije, srpski živalj Kosova i Metohije, proređen tokom prethodnog rata i okupacije, pojačan je delimičnom kolonizacijom. Međutim, ona nije sistematski sprovedena, niti je o stanovništvu Kosova vodena prava državna briga, što je dalo povoda i mogućnosti komunističkoj propagandi, dirigovanoj od Kominterne, da tih međuratnih godina na Kosovu i Metohiji vodi antisrpsku i antipravoroslavnu propagandu, koju su Albanci itekako pomagali i koristili. Zbog toga je u međuratnom periodu došlo do nekoliko manjih "pobuna" albanskih kačaka, od kojih Srpski živalj nije imao mira ni spokojstva. Posle sloma Jugoslavije i nacifašističke okupacije u aprilu 1941. došlo je do rasparčavanja srpskih zemalja. Kosovo i Metohiju podelili su međusobno Nemci, Italijani i Albanci, koji su tokom okupacije imali svoju oružanu vojsku zvanu "balisti", koja je izvršila velike zločine nad Srbima, srpskim svetinjama, sveštenstvom, monaštvom i narodom. Nacisti su formirali Veliku Albaniju u čiji je sastav ušao i prostor Kosova i Metohije.

U toku okupacije za vreme Drugog svetskog rata na Kosovu i Metohiji pobijeno je oko 15.000, a proterano oko 100.000 Srba. Porušen je i spaljen veliki broj srpskih sela i crkava, naročito u Metohiji. Balisti su takođe ubili 24 sveštenika Srpske Pravoslavne Crkve, a episkopa Serafima raško-prizrenskog internirali u Albaniju, gde je umro u zatočenju.

Kosovo i Metohija pod komunističkom vlašću 1945-1990.

Posle završetka rata, Titova FNRJ zabranila je na Skupštini 6. marta 1945. g. povratak prognanih kosovsko-metohijskih Srba, kako bi umirila Albance i zadobila njihovu lojalnost. Ova nepravedna odluka nije do danas ukinuta, čime je ozbiljno bio narušen etnički odnos stanovništva na štetu Srba.

Srbi su postepeno, ali sistematski, progonjeni sa Kosova i Metohije, naročito od 1965. g., te je tako od 1966. do 1971. g. proterano oko 35.000 Srba. Od posle rata pa do 1961. godine ravno 338 kosovsko-metohijskih naselja etnički je očišćeno od Srba, a od 1961. g. do 1989. g. proterano je 220.000 Srba, dok je od 1961. do 1981. godine ravno 606 kosovsko-metohijskih naselja ostalo bez srpskog živilja. Istovremeno broj albanskog stanovništva se rapidno povećavao uz najviši prirodni priraštaj u Evropi.

Poznate velike albanske demonstracije 1968. i 1981. godine imale su za posledice sve veće i češće progone srpskog stanovništva i sve brutalnije nasrtaje na Srpske crkve, manastire i groblja. Sistematski je zatirano sve što ima srpski karakter i obeležje, o čemu je pisala i zapadna štampa. (O svemu ovome Srpska Pravoslavna Crkva je 1987 g. objavila veliku knjigu dokumenata: Zadužbine Kosova.) Cilj albanskih secesionista bio je izdvajanje Pokrajine iz sastava Srbije i Jugoslavije i konačno sjedinjenje sa Enver Hoxinom

Albanijom. Neposredno nakon velikih demonstracija u Prištini, 16. marta 1981. g. noću, tačno u Nedelju Pravoslavlja, zapaljen je konak Pečke Patrijaršije.

Kosovo i Metohija pod vlašću Slobodana Miloševića do bombardovanja NATO saveza

Režim koji je Milošević uspostavio na Kosovu i Metohiji od 1990. godine samo je formalno imao za cilj da spreči secesiju Pokrajine. U stvarnosti se nastavio težak život srpskog stanovništva, koji je većinom živio u siromaštvu. Jedinu neposrednu korist od nove uprave imali su simpatizeri režima, dok su i Srbi i Albanci koji nisu podržavali režim živeli pod represijom. Režim nije radio na stvaranju dugoročnih preduslova za opstanak srpskog naroda, niti je ispravljao istorijske greške komunističke vlasti.

Tragika kosovsko-metohijske drame pojačana je naročito krajem devedesetih godina, kada su kosovski Albanci, uz intenzivno delovanje svojih lobija u dijaspori i dopremanjem oružja nakon državne krize u Albaniji 1997. g., stvorili potrebne uslove za organizovanje oružanog ustanka. Nažalost, pogrešna politika korumpirane Miloševićeve državne vlasti dala je neposredan povod i još veći zamah decenijama starim planovima Albanaca, koji se zasnivaju na ideji da sve Albance širom Balkana treba ujediniti "u jednu državu" čija bi nova matica bilo Kosovo, kao najbogatiji i najrazvijeniji region u kome oni žive.

Iako su prve ozbiljnije oružane akcije albanskih separatista počele još 1996, a sporadično nasilje se nastavljalo tokom 1997, godine 1998. konačno je počeo oružani sukob na Kosovu i Metohiji, koji će postepeno prerastati u otvorenu pobunu i rat. Zapadne zemlje na čelu sa Amerikom sav uzrok problema jednostrano su gledale u Srbima koji i dalje Miloševića "drže na vlasti" ne dajući "prava albanskoj manjini". U tom periodu na Zapadu je sve više izgrađivan stav da se Milošević mora zaustaviti, ako je to potrebno čak i vojnom intervencijom NATO-a. Zato su usledili sve jači politički i diplomatski pritisci na vlasti SRJ, koji su doveli do bombardovanja SRJ od strane NATO saveza.

Sukob NATO saveza i SRJ započeo je masovnim bombardovanjem SRJ 24. marta 1999. i trajao punih 78 dana, a završen je 10. juna iste godine potpisivanjem diktiranog od NATO-a Vojnotehničkog sporazuma u Kumanovu. Bombardovanjem SRJ nastupila je robusnija faza konflikta na Kosovu i Metohiji. U ovom periodu su snage bezbednosti SRJ krenule u obračun sa albanskim pobunjenicima. Iako je jedan deo Albanaca samovoljno napustio Pokrajinu u strahu od represalija, a i podstican od zapadnih prijatelja i saveznika, da bi se stvorio što negativniji utisak o "humanitarnoj katastrofi", znatan deo Albanaca – svega oko 700.000 izbeglica, koliko je napustilo

Pokrajinu po statistikama UNHCR-a do juna meseca 1999. – iselio se pod pritiskom državne policije i vojske.

Tragično stanje Srba i Srpske Pravoslavne Crkve na Kosovu i Metohiji od juna 1999. do danas

Kada je Vlada iz Beograda konačno prihvatila plan međunarodne zajednice o razmeštanju KFOR-a i povlačenju snaga VJ i MUP-a potpisivanjem tzv. Vojnotehničkog sporazuma u Kumanovu, među srpskim narodom u Pokrajini zavlada je prava pometnja i panika. U toku nekoliko dana povlačenja Jugoslovenske vojske, zajedno sa snagama bezbednosti, Kosovo i Metohiju je u strahu napustio i znatan broj Srba i Roma, blizu 30.000 ljudi u prvom talasu, da bi nakon prvih nekoliko meseci ukupan broj prognanika premašio broj od 250.000.

Iseljavanje je intenzivirano posle niza zločina koji su pripadnici tzv. UČK počinili u prisustvu mirovnih snaga KFOR-a. Širom Pokrajine ubijani su i kidnapovani srpski civili, starci i žene, paljene su srpske kuće i rušene svetinje. Među postradalim u prvom talasu nasilja bili su i jeromonah Stefan Puljić iz Budisavaca i monah Hariton Lukić iz manastira Sv. Arhangelij kod Prizrena.

Pripadnici OVK su upali u manastir Devič 10. juna i ostali do 12. juna, do dolaska francuskog KFOR-a, i tri dana pljačkali manastir i maltretirali monahinje i jeromonaha Serafima, koji je tučen u oltaru crkve, tako da je krvario od povređenih zuba i vilice.

Za samo nekoliko meseci od početka "mirovne misije" bilo je uništeno ili oštećeno preko stotinu pravoslavnih crkava i manastira. (O tome je Crkva izdala tri puta štampanu dokumentaciju, u boji.) Manastiri Svetih Vrača u Zočištu i Svete Trojice u Mušutištu su bili već zapaljeni u leto 1999. godine. U samom selu Mušutište, nedaleko od Suve Reke, uništena je drevna crkva Presvete Bogorodice iz 1315. godine, sa dragocenim freskama. Samo 24. jula 1999 g. ubijeno je 14 Srba žetelaca na njivi u selu Staro Gradsko.

U celoj novonastaloj situaciji Srpski narod je delovao potpuno obezglavljeno, jer su državni rukovodioci Miloševićeve vlasti među prvima napustili Kosovo i Metohiju proglašivši "pobedu". Jedina je, iako pod teškim uslovima, zaista funkcionisala Crkva, koja je preko svojih parohija okupljala narod i hrabrila ga da opstane u takvim teškim uslovima. Pod vođstvom episkopa Artemija, u septembru 1999. godine, formirano je Srpsko nacionalno veće Kosova i Metohije (SNV KIM) kao vanstranačka organizacija, koja je trebalo da koordiniše rad Srba u Pokrajini zajedno sa Crkvom, kao jedinom institucijom delujućom u svim srpskim krajevima i koja uživa moralni ugled i uticaj.

Broj ubijenih i kidnapovanih Srba zajedno premašio je uskoro 2.000 lica. UNMIK i KFOR nisu pokazali spremnost da stanu na kraj nasilju, izbegavajući svaki mogući konflikt sa albanskim ekstremistima. Nisu pomogli brojni usmeni i pismeni protesti, apeli, zvanična pisma Srpskog Patrijarha i episkopa Artemija.

Srbi su opstali uglavnom u nekoliko enklava, dok su veći gradovi osim Mitrovice ostali gotovo bez srpskog stanovništva. U nekim gradovima, kao što su Priština, Gnjilane i Orahovac, ostale su samo raštrkane grupice koje su stavljene pod zaštitu snaga KFOR-a.

Početkom 2000. godine, u Međunarodnoj zajednici je izgleda počelo da sazreva uverenje da albanski napadi nisu samo posledica gnevne osvete za nasilja počinjena za vreme rata, nego očiglednog plana da se isteraju svi ne-albanci sa Kosova i Metohije. Međutim, nisu preduzimate nikakve konkretne mere kako bi se situacija na terenu promenila. O nepostojanju osnovnih ljudskih prava za Srbe svedoče i izveštaji ombudsmena za Kosovo.

Uništenje srpskih pravoslavnih crkava i manastira, zatiranje globalja i kulturnih spomenika, deo je jedne šire albanske strategije, čiji je cilj da se promeni ne samo demografski, već i kulturno-istorijski identitet Pokrajine. Istovremeno se u novoj albanskoj historiografiji i obrazovnom sistemu nameće pseudo-identitet nekim našim velikim svetinjama, kao što su Dečani, Patrijaršija i Bogorodica Ljeviška. U ovom procesu vrlo nečasnu ulogu igraju i neki rimokatolički krugovi, prvenstveno među samim Albancima, koji tvrde da su Srbi okupirali tobožnje albanske katoličke crkve koje su podizali ilirski i albanski kraljevi.

Promena političke situacije u Srbiji 5. oktobra 2000. godine i odlazak sa vlasti Slobodana Miloševića u prvi mah su dali velike nade Srpskom narodu u Pokrajini, ali ubrzo su se svi suočili sa realnošću da država, nakon deset godina razgradnje, nije u stanju da situaciju promeni preko noći. Albanci su postali nestrpljiviji, tako da je krajem 2000. i početkom 2001. godine intenzivirano nasilje, koje je paralelno praćeno pobunom u južnom delu Srbije oko Bujanovca i Preševa, kao i u severnoj Makedoniji. U tom periodu se nastavio proces sknavljenja crkava i globalja, kao i učestalih napada na preostalo srpsko stanovništvo. U februaru 2001. godine albanski ekstremisti su digli u vazduh srpski autobus, pri čemu je poginulo 11, a ranjeno 40 srpskih civila. Kao i u brojnim drugim slučajevima počinitelji ovog zločina nikada nisu pronađeni.

U avgustu 2001. godine dolazi do prvog uspešnog povratka Srba u selo Osojane, opština Istok, gde se odmah krenulo sa obnovom porušenih kuća. Ovaj projekat je nastavljen i naredne 2002. godine povratkom nekoliko desetina srpskih porodica u obližnja sela Biča, Grabac i Tučep, bliže Klini. Međutim, ubrzo se pokazalo da povratnici mogu da opstanu samo u enklavama koje čuvaju vojne snage KFOR-a.

U toku jeseni i zime 2002. i prve polovine 2003. godine desilo se više oružanih napada, kojima su albanski ekstremisti želeli da zaplaše srpsko stanovništvo i proteraju ga sa svojih ognjišta, kao i da spreče povratak prognanih. Posebno su bili na udaru područja oko Vitine i Obilića. Najviši predstavnici Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija u svom junskom izveštaju morali su da konstatuju da je bezbednost i sloboda života za Srpsko stanovništvo i nealbanske manjine ostao glavni problem na ovim prostorima.

Zaključak:

Za nas Srbe Kosovo nije neka imaginarna, mitska prošlost, već stvarnost jedne istorijske, hrišćanske sudbine koja traje, i koja do danas, pa ni danas ovom najnovijom tragedijom nije završena. "To je naše sveto mučeničko Kosovo i Metohija, koje je naš Sveti Jerusalem, koje je duša naše duše, koje je naš obraz, koje je koren našeg bića, koje je naša sudbina, bez kojeg mi prestajemo da budemo ono što jesmo, jer smo mi na Kosovu i Metohiji postali zreo istorijski narod i, kroz usta Sv. Velikomučenka Kosovskog Lazara, opredelili se jednom za svagda za Carstvo Nebesko." (*Mitropolit Crnogorsko-promorski Amfilohije, na Blagovesti, 25. marta / 7. aprila, leta Gospodnjeg 1999*).

Ipak, još verujemo i u dobru volju Međunarodne zajednice i moćnih država zapadnog sveta, Evrope i Amerike, da će vaspostaviti pravdu i slobodu, mir i koegzistenciju svih koji žive na Kosovu i Metohiji. Zato apelujemo, molimo i tražimo od Međunarodne zajednice i Srpske države najosnovnije potrebno:

1. Da se prizna stav Srpskog naroda i Crkve: da niko nema pravo da se odrekne Kosova i Metohije kao neotuđivog dela teritorije Srpskog naroda, Srpske države i Crkve; da se ispoštuje princip nepovredivosti i nepomerivosti državnih granica, garantovanih međunarodno državnopravnim aktima, i Rezolucijom Saveta Bezbednosti br. 1244, koja garantuje celovitost i suverenitet države Srbije na Kosovu i Metohiji.

2. Da se smesta zaustavi stradanje i etnička diskriminacija Srpskog pravoslavnog naroda na Kosovu i Metohiji i omogući bezbedan i dostojanstven život za sve stanovnike Pokrajine bez obzira na njihovo poreklo.

3. Da se omogući povratak svih prognanika i raseljenih lica, posebno 230.000 Srba koji već četiri godine ne mogu da se vrate svojim domovima, kao i svih onih koji su pod raznim pritiscima bili prinudeni da napuste svoje domove nakon Drugog svetskog rata, a žele da se vrate na svoja ognjišta.

4. Da se zaštiti srpska imovina od dalje uzurpacije ili uništavanja i omogući zakonitim vlasnicima da ostvare svoja imovinska prava, kao i da se spreči rasprodaja srpske imovine pod pritiskom.

5. Da se zaustavi varvarsko rušenje i skrnavljenje pravoslavnih crkava i grobalja na Kosovu i Metohiji i da se Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi omogući obnova porušenih i oštećenih svetinja i manastira i nesmetan duhovni i pastirski rad sveštenstva.

6. Da se zaštiti od nekontrolisane privatizacije zemlja koja je trenutno u društvenom vlasništvu, a koja je nezakonito i bez naknade oduzeta Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi nakon Drugog svetskog rata, kao i da se pokrene proces restitucije oduzete zemlje ili odgovarajuće kompenzacije.

Ostaje nam da se nadamo u Boga Pravde, Istine i Slobode, u Trojičnog Boga jevandelske ljubavi i krsnopashalnog vaskrsenja i spasenja, da će nam pomoći u ovom našem golgotskom raspeću. A jedino nam Bog danas može pomoći. Mi pak nikome se nećemo svetiti, nego ćemo sa pravednim Jovom govoriti: "Ako smo dobro primili od ruke Gospodnje, zar nećemo i zlo primiti?" I još sa desnim pokajanim razbojnikom na Krstu Golgotskom moliti se: "Pomeni nas, Gospode, u Carstvu Tvome!"

(<http://www.spc.org.yu/Vesti-2003/08/memorandum-c.html>)

Prilog br. 34

Princip Lozane

Multietničnost, teritorij i budućnost kosovskih Srba

Berlin/Priština

7. juni 2004. godine

"Od 1. maja 1923. godine doćiće do obavezne razmjene turskih građana grčke pravoslavne vjere koji žive na teritoriji Turske, i grčkih građana islamske vjeroispovijesti koji žive na teritoriji Grčke. Ove osobe se neće vratiti da žive u Turskoj, odnosno Grčkoj bez odobrenja Turske, odnosno Grčke Vlade."

Sporazum iz Lozane, 1923. godina

Sažetak

Pet godina od ustanove Međunarodne uprave na Kosovu, dva dana nasilja u martu 2004. godine snažno su testirala opredjeljenje Međunarodne zajednice za multietničko Kosovo. Usmjerenost protiv kosovskih manjina i protiv same Međunarodne zajednice, nasilje je ostavilo mnoge da se pitaju da li UNMIK posjeduje kapacitete da postigne svoje ciljeve ako je suočen sa otvorenim otporom.

Ovo je opasan trenutak za Međunarodnu politiku u regiji. Prvi prioritet za misiju na Kosovu i novog SRSG je da ponovo potvrdi Međunarodnu opredijeljenost za multietničko društvo, i na diplomatskom i na praktičnom nivou.

Ovaj dokument tvrdi da politike koje su neophodne kao odgovor na martovske neredne moraju biti zasnovane na praktičnim potrebama Srba koji danas žive na Kosovu. Ovaj dokument primjećuje da se trenutna stvarnost kosovskih Srba bitno razlikuje od uobičajene percepcije. Još uvijek ima gotovo 130.000 Srba koji danas žive na Kosovu i predstavljaju dvije trećine prijeratnog srpskog stanovništva. Od pomenutih, dvije trećine (75.000) žive južno od rijeke Ibar u područjima sa albanskom većinom. Gotovo svi Srbi su

napustili urbana područja, dok je sjeverna Mitrovica zadnji preostali urbani istureni položaj. Međutim, većina Srba iz ruralnih područja nije nikada napuštala svoje domove. Realnost kosovskih Srba danas su male zajednice samoodrživih poljoprivrednika koje su raštrkane širom Kosova.

Zasnovano na ovim informacijama, ovaj dokument tvrdi da je plan vlade Srbije da se stvore autonomne srpske enklave na Kosovu opasno manjkav. Kosovski Srbi ne mogu biti podijeljeni u enklave bez masovnih raseljavanja i Srba i Albanaca, što bi povećalo neprijateljstva i dalje ugrozilo sigurnost Srba. Svaki pokušaj da se sprovede ova vizija vodi neizbježno ka obnavljanju nasilja. Ako je, a to se čini vjerovatnim, plan Beograda taktički trik čiji je cilj da se osigura podjela Kosova, on se onda svodi na izdaju velike većine kosovskih Srba.

Ovaj dokument tvrdi da održivo rješenje za Kosovo ne može biti zasnovano na **Principu Lozane**: dogovorena razmjena teritorije i stanovništva uobičajena u poslijeratnim sporazumima na Balkanu na početku dvadesetog vijeka. Srpske zajednice na Kosovu bile bi održive jedino ako teritorij ostane unificiran, a Srbi budu mogli učestvovati u multietničkim institucijama kao punopravni građani. Ulozi su izuzetno visoki, i za kosovske Srbe i za Međunarodnu zajednicu, čija je sveukupna strategija za regiju u posljednjoj deceniji bila zasnovana na opredjeljenju za multietničko društvo.

Osnova pristupa 'Standarda prije statusa' je da samoupravne institucije Kosova moraju preuzeti odgovornost da osiguraju manjinskim zajednicama život na Kosovu u sigurnosti i dostojanstvu. Ovaj dokument predlaže tri praktične mjere da bi ovaj Standard postao stvarnost:

1. udvostručavanje napora da se postigne povratak ljudi i ponovno uspostavljanje vlasništva nad imovinom, sa ciljem da se proces završi do kraja 2005. godine;

2. osiguravanje da su multietničke sigurnosne strukture na Kosovu ojačane, odgovarajuće opremljene i stavljene pod političku nadležnost izabranih kosovskih vlasti, kroz Ministarstvo za javnu sigurnost;

3. pažljivo ciljanu reformu lokalnih upravnih struktura da bi se osiguralo da kosovski Srbi dobiju adekvatne javne usluge u mjestima i uslovima u kojima trenutno žive.

Dotatno, ovaj dokument tvrdi da bi obnovljeni napori da se prevaziđe podjela Mitrovice bili najpozitivniji odgovor na martovske neredne, uklanjaju i tako najopasniju kosovsku tačku i otvaraju i mogućnosti za pronalaženje rješenja niza izrazito spornih pitanja.

Međutim, osnovni preduslov je da Međunarodna zajednica eksplicitno isključi bilo koje rješenje za Kosovo zasnovano na pregovorima o podjeli teritorije ili progonu manjinskog stanovništva. Šta god da mu bude konačni status, Kosovo mora ostati cijelo i nepodjeljeno, dajući siguran dom za sve svoje tradicionalne zajednice. Kontakt-grupa i Evropska unija trebaju jasno

reći da će Vijeće sigurnosti staviti veto na bilo kakvu šemu podjele. Oni također trebaju jasno staviti do znanja da etnički isto Kosovo nikada neće biti smatrano prikladnim za suverenitet. Svima bi trebalo biti jasno da je "anti-Lozana" stav koji vodi politiku Evrope danas suviše čvrst da bi ga uzdrimala ljuta gomila.

PRINCIP LOZANE MULIETNIČNOST, TERITORIJI I BUDUĆNOST KOSOVSkih SRBA

A. Mart 2004. Godine

Pet godina od uspostave UN uprave na Kosovu, dva dana puna nasilja u martu 2004. godine snažno su testirala najosnovniji princip Međunarodne politike na Balkanu – opredjeljenje za Međunarodno društvo. Neredi od 17. i 18. marta, organizovani od strane albanskih tvrdolinijaša protiv kosovskih manjina i Međunarodne misije došli su kao šok. Gomila se okrenula na UNMIK-ove administrativne zgrade, uništila brojna vozila UN policije, jedinice KFOR-a uključene su u ulične borbe. Rijetki preostali Srbi koji žive u urbanim centrima (Priština, Gnjilane, Prizren) su protjerani. Nekoliko sela u koja su se vratila raseljena lica, uključuju i Belo Polje pored Peći i Svinjare pored Mitrovice, su spaljena. Crkve širom Kosova, napuštene od strane KFOR trupa koji su ih trebali zaštititi, uništila je gomila. Dva mjeseca nakon nereda, 2.638 tom prilikom raseljenih nisu bili u mogućnosti da se vrate u svoje domove.¹

Zatečena veličinom pobijanja njene ovlasti, Međunarodna zajednica još uvijek posrće. Njena vjera u vlastite ciljeve i strategije je oslabljena. Kako su ponovo uvedene premije na rizik i skinuta prašina sa planova za evakuaciju, osoblje UNMIK-a rizikuje da izgubi pouzdanje u svoju sposobnost da provede ključni mandat misije.

Neredi su bili direktni napad na multietničko društvo na Kosovu. Oni su pokazali kontinuirani uticaj ekstremista koji su voljni i u stanju da orkestriraju nasilje radi političkih ciljeva. Ono što je alarmantno je da je ovo pokazalo podložnost velikog broja mladih Albanaca njihovim uticajima, jer je prema KFOR procjenama i do 50.000 pojedinaca učestvovalo u neredima.

Za Vladu Srbije, erupcija nasilja je bila dokaz onoga što su mnogi u Beogradu tvrdili godinama: multietničnost na Kosovu je nemoguća. Jedan

¹ UNHCR Priština, "IDP lokacije", 7. maj 2004. godine. Nova interno raseljena lica uključivala su 892 Srba iz regije Mitrovice, 1.139 Srba iz regije Prištine i 151 Srba iz grada Gnjilana. Također je raseljeno 227 Aškalija iz Novog Sela pored Mitrovice.

komentator je izjavio da bi trebala "neodgovorna naivnost ili okrutno pomanjkanje interesa da bi se tvrdilo da je multietničko Kosovo pod terorom albanske većine moguće i ostvariv projekt."² Premijer Koštunica je izjavio:

"Verujem da je svima jasno da je multietnički raj na Kosovu nemoguć, čak i više nego što je nemoguća komunistička utopija društva bez klasa. Čak i da to još uvek ostvarivo, multietničko društvo na Kosovu nije."³

Mnogi glasovi iz vana su se složili sa tim. Kako je jedan komentator rekao u magazinu *Financial Times*:

"I sama EU vizija multietničkog Kosova nema demografsku osnovu... Podjela izgleda kao jedno od dva jedina rješenja koje će omogući Srbima da uopšte ostanu na Kosovu. Drugo je vraćanje srpskih sigurnosnih strana na Kosovo."⁴ Nikada prije nije osnovni Međunarodni cilj na Kosovu – stvaranje multietničkog i demokratskog društva – toliko doveden u pitanje kao sada.

Ovaj dokument preispituje stvarnost života za Srbe na Kosovu danas. On daje nekoliko osnovnih demografskih činjenica koje se dramatično razlikuju od uobičajenih shvatanja.

Zasnovano na ovoj stvarnosti, ovaj dokument pažljivo razmatra skori prijedlog od strane Vlade Srbije o odvajanju kosovskih Srba u njihove vlastite enklave. Dokument također razmatra opciju podjele Kosova, koja je ponovo postala privlačna nekim od promatrača.

Dokument zaključuje da bi teritorijalna rješenja poput ovih pogoršala sigurnosne probleme i rezultira izdajom velike većine kosovskih Srba.

Dokument postavlja alternativnu strategiju za to kako Međunarodna zajednica može reafirmisati i praktično provesti svoje opredjeljenje za multietničko Kosovo. Predlaže davanje nove energije politici "Standarda prije statusa", zasnovano na:

1. udvostručavanju napora da se postigne povratak ljudi i ponovno uspostavljanje vlasništva nad imovinom, sa ciljem da se proces završi do kraja 2005. godine;

2. osiguravanju da su multietničke sigurnosne strukture na Kosovu ojačane, odgovarajuće opremljene i stavljene pod političku nadležnost izabranih kosovskih vlasti, kroz Ministarstvo za javnu sigurnost;

3. pažljivo ciljanoj reformi lokalnih upravnih struktura da bi se osiguralo da kosovski Srbi dobiju adekvatne javne usluge u mjestima i uslovima u kojima trenutno žive. Međutim, nijedan od ovih programa nije ostvariv ukoliko Međunarodna zajednica jasno ne isključi mogućnost podjele Kosova.

² Branislav Milošević u *Reporteru*, citiran u VIP-u, 23. mart 2004. godine.

³ VIP, 29 mart 2004. godine.

⁴ Christopher Caldwell, "San Nato-a za Kosovo je mrtav", *Financial Times*, 27. mart 2004. godine.

B. DVIJE STVARNOSTI SRBA

Iako se nakon martovskog nasilja osjećaju manje sigurnim, većina kosovskih Srba nastavlja da žive i rade na svojoj tradicionalnoj zemlji, rame uz rame sa albanskom većinom. Kosovo u proljeće 2004. godine nije multietnički raj, ali je definitivno multietničko društvo. Za Srbe iz Štrpca, Gnjilana, Kamenice ili Gračanice, multietničnost je jednostavna demografska činjenica. Veliki dijelovi ruralnog Kosova su multietnički jer su ljudi koji tamo žive ostali u svojim domovima kroz nemire protekle decenije.

Mada ne postoje službene cifre o broju stanovništva na Kosovu, podaci i srpskih i kosovskih vlasti sugeriraju da trenutno oko 130.000 Srba živi na Kosovu. Koordinacioni centar za Kosovo (KCK) sa sjedištem u Beogradu, koji je srpsko upravno tijelo odgovorno za pitanja Kosova, objavilo je detaljni izvještaj u januaru 2003. godine koje daje cifru od 129.474 Srba na Kosovu u 2002. godini.⁵ Ovaj broj je u skladu sa procjenama ESI-ja zasnovanim na broju upisanih u osnovne škole, dobivenom od Ministarstva za obrazovanje Kosova. Broj učenika u osnovnim školama gdje se nastava odvija na srpskom jeziku za 2004. godinu je 14.368.

Korištenje podataka o dobnoj strukturi kosovskih Srba iz nekoliko poslijeratnih anketa, ovo predlaže da je ukupni broj srpskog stanovništva 128.000.⁶ Prema posljednjem jugoslavenskom popisu stanovništva, 194.000 Srba je živjelo na Kosovu 1991. godine.⁷ Tokom osamdesetih godina, broj kosovskih Srba je opao. Malo je vjerovatno da se broj Srba povećao ponovo u toku devedesetih godina. U stvari, u toku devedesetih, srpska vlast je osjetila potrebu da uvede razne mjere kojima je bio cilj da zaustave emigriranje Srba sa Kosova.⁸

Broj raseljenih Srba sa Kosova dakle vjerovatno iznosi oko 65.000. Nasuprot široko rasprostranjenom shvatanju, dvije trećine prijeratnog srpskog stanovništva sa Kosova još uvijek živi na Kosovu.

⁵ Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju (vlada Srbije), *Principi organizovanja samouprave nacionalnih zajednica na Kosovo i Metohiji*, Beograd, januar 2003. godine.

⁶ 14.368 učenika u osam godina osnovne škole predlaže da je broj stanovnika ispod 15 godina 25.150. Prema Ispitivanju mjerenja životnog standarda iz 2000. godine, 19,7 procenata srpskog stanovništva na Kosovu ima ispod 15 godina. Vidi također: Statistički ured Kosova, *Kosovo i njegovo stanovništvo*, 5. juni 2003. godine.

⁷ Ovaj izvještaj se fokusira na situaciju kosovskih Srba, daleko najveće manjine. Postoje, međutim, također i druge raseljene manjine, uključujući Rome, Crnogorce i mali broj Goranaca i Bošnjaka.

⁸ Vlada Srbije je pokušala da zaustavi stalan egzodus Srba sa Kosova tako što su ograničili prodaju nekretnina između etničkih grupa – vidi Zakon o ograničenju prometa nepokretnosti (Službeni glasnik SRS 30/89, 42/89 & 22/91).

Tabela 1: Gdje žive kosovski Srbi, zasnovano na upisu u osnovne škole⁹

Opština	Učenici osnovnih škola	Procenat ukupnog broja
Gjilan / Gnjilane	1.936	13,5
Leposaviq / Leposavi	1.819	12,7
Severna Mitrovica	1.630	11,3
Kamenice / Kamenica	1.325	9,2
Pristina / Priština	1.229	8,6
Shterpce / Strpce	1.217	8,5
Zveqan Zvečan	981	6,8
Lipjan / Lipljan	969	6,7
Zubin Potok	869	6,0
Vushtrri / Vučitrn	619	4,3
Viti / Vitina	474	3,3
Obiliq / Obili	408	2,8
Fushe Kosove/Kosovo Polje	348	2,4
Peja / Peć	180	1,3
Novoberde / Novo Brdo /	164	1,1
Rahovec / Orahovac	137	1
Istok / Istok	33	0,2
Skenderaj / Srbica	30	0,2
Ukupno	14.368	100,0

KCK vjeruje da većina Srba na Kosovu živi sjeverno od rijeke Ibar, koja protječe kroz Mitrovicu. Ovaj podatak se ne dobiva iz dostupnih podataka. Zbog toga što djeca pohađaju osnovne škole lokalno, brojevi o upisanim daju dobru sliku raspodijeljenosti Srba po Kosovu. Kako pokazuje tabela 1, samo trećina kosovskih Srba živi sjeverno od Ibra, u opštinama Zvečan, Zubin Potok i Leposavić i sjevernoj Mitrovici. Preostali broj – više od 75.000 ljudi – žive na jugu u područjima sa većinskim albanskim stanovništvom. Postoje koncentracije srpskog stanovništva u opštinama Gnjilane, Novo Brdo, Vitina i Kamenica na jugo-istoku, na jugu u Štrpcu sa većinskim srpskim stanovništvom, i u naseljima koja okružuju Gračanicu pored Prištine. Dakle,

⁹ Ministarstvo obrazovanja i kulture Kosova, *Spisak osnovnih i srednjih škola na Kosovu u kojima se nastava odvija na srpskom nastavnom jeziku*, Priština 2004. godina. Ni jedna od ovih škola nije u području sa velikim brojem Goranaca (kao što je Dragaš) ili prijeratnog crnogorskog stanovništva (npr. zapadno Kosovo). Međutim, neki od ovih učenika, posebno u sjevernoj Mitrovici, vjerovatno su Romi ili Bošnjaci.

nasuprot još jednom široko rasprostranjenom shvatanju, gotovo dvije trećine trenutne srpske populacije na Kosovu živi južno od Ibra.

Možda je najbitnija činjenica koja se pojavljuje iz ovih podataka upravo izrazita razlika između urbanih i ruralnih Srba. Danas, ne postoji ni jedna osnovna škola sa nastavom na srpskom jeziku u bilo kojem od velikih urbanih centara. Od 63 srpske osnovne škole na Kosovu, 47 se nalazi u selima sa manje od 5.000 stanovnika.¹⁰ Velika većina kosovskih Srba žive u malim selima raštrkanim širom Kosova.

Prije rata iz 1999. godine, postojale su dvije različite zajednice kosovskih Srba, koje su živjele u veoma različitim socijalnim i ekonomskim uslovima. U ruralnim područjima, ljudi su živjeli u malim zajednicama, često na zemlji na kojoj su njihove porodice radile generacijama. Kao i svi seljaci poljoprivrednici širom bivše Jugoslavije, ovo su bile politički marginalne zajednice koje niti su očekivale niti dobivale mnogo od države. Za razliku od toga, urbani Srbi u Prištini i većim gradovima držali su izabrana radna mjesta u vladi i preduzećima u društvenom vlasništvu. Oni su uživali status i privilegije koji dolaze od povezanosti sa državom – posebno nakon 1989. godine kada su Albanci izbačeni sa poslova iz javnog sektora.

Kosovski rat i povlačenje srpske države uticali su na ruralne i urbane srpske zajednice na veoma različite načine. Sa izuzetkom zadnjeg isturenog položaja u sjevernoj Mitrovici svijet urbanih Srba je u potpunosti nestao. Ne postoji više od šačice Srba koji su ostali u Prištini, Peći, Prizrenu ili bilo kojem većem gradu. Nasuprot tome, velika većina ruralnih Srba nikada nije napustila Kosovo, čak i u vrijeme najproblematičnijeg perioda 1999/2000. Većina živi od samoodržive poljoprivrede, iako su uslovi teški oni su relativno dovoljni za život. Samo u regiji Metohije/Dukagjini došlo je do značajnog egzodusa i ruralnog i urbanog stanovništva.¹¹

Ukratko, efekat rata iz 1999. godine je bio taj da su gotovo svi urbani Srbi otišli, ostavljajući sjevernu Mitrovicu kao zadnji preostali urbani položaj. Međutim, velika većina ruralnih Srba je ostala.

Preostale srpske zajednice na Kosovu značajno variraju u geografskim, ekonomskim i političkim uslovima. Kao zadnja urbana enklava, sjeverna Mitrovica preživljava zahvaljujući masivnim subvencijama u obliku plata za javni sektor i socijalnih transfera, koje dolaze i iz srpskog i Kosovskog budžeta. Politika u sjevernoj Mitrovici je usmjerena ka Beogradu, i cilj joj je da osiguraju kontinuiranu podršku. Plaćeni rad u sjevernoj Mitrovici dolazi gotovo isključivo iz njenih javnih institucija, posebno univerziteta i bolnice.

¹⁰ Izuzeci su Mitrovica, Gračanica, Kamenica, Vitina, Orahovac, Kosovo Polje, Lipljan i Obilić.

¹¹ U toku 1991. godine, gotovo 50.000 ljudi (25 procenata svih Srba na Kosovu) su živjeli na zapadu Kosova. Sada, prema ciframa iz osnovnih škola, samo 2,4 procenta srpskog stanovništva žive u ovom području.

Njih finansira Beograd, a veliki broj profesionalnog osoblja prima duple plate kao poticaj da ostanu na Kosovu. Gotovo da ne postoje druge ekonomske aktivnosti, osim nekih malih poduzetnika. Ovo ostavlja preostale urbane zajednice u izuzetno nesigurnom položaju; ako promjena u političkoj klimi zaustavi ove subvencije, pokrenuo bi se rapidni egzodus stanovništva. Čak i ako se trenutne subvencije nastave, nedostatak javnih i privatnih investicija izuzetno otežava život pošto infrastruktura i javne stambene jedinice propadaju a zaposlenost se smanjuje.

Gračanica, selo blizu Prištine koje okružuje poznati pravoslavni manastir također se pojavilo nakon 1999. godine kao mali centar javne službe za kosovske Srbe, koji se diči univerzitetom, srednjom školom, zdravstvenim objektima i malim privatnim sektorom. U Štrpcu, gradu sa većinskim srpskim stanovništvom na jugu, većina preduzeća koja su prije bila u društvenom vlasništvu prestala su sa proizvodnjom.

Opština Gnjilane, dom najveće zajednice kosovskih Srba južno od rijeke Ibar, ilustrira na dramatičan način sudbine ruralnih i urbanih Srba u poslijeratnom Kosovu. Prema posljednjem jugoslavenskom popisu stanovništva bilo je 19.370 Srba u opštini 1991. godine, od kojih je nešto ispod 6.000 živjelo u gradu.¹² Danas, urbani Srbi su otišli; prema predstavnicima lokalnih Srba, bilo ih je 250 prije marta 2004. godine, a sada samo 25. Međutim, pošto još 12.123 Srba živi u opštini, jasno je da su gotovo svi ruralni Srbi ostali.¹³

U usporedbi sa drugim dijelovima Kosova, Gnjilane je pošteđeno ozbiljnog međuetničkog nasilja prije i u toku rata iz 1999. godine. Međutim, nakon povlačenja srpske policije, pad u nasilje je bio, prema OSCE-u, "brz i široko rasprostranjen."¹⁴ Od 10. do 18. jula 1999. godine, srpske i romske kuće u Gnjilanima su spaljene, a ubistva i otmice su bili široko rasprostranjeni. Do dolaska prve UN policije u augustu,¹⁵ urbani Srbi su protjerani, zajedno sa većinom Roma. Van grada međutim, postoje samo dva sela iz kojih je otišao značajni broj Srba: Žegra, koje je sada napuštena, i Cernica, koja je još uvijek dijelom naseljena. Opšti sigurnosni uslovi ne nude dovoljna objašnjenja za različite reakcije urbanih i ruralnih Srba, posebno nakon 2000. godine kada su se uslovi značajno stabilizovali. Jer ipak, nijedno selo u Gnjilanu nije posebno

¹² U zadnje vrijeme, dokumenti Koordinacionog centra navode 38.353 Srba u opštini Gnjilane za 1999. godinu. Ovi brojevi nisu vjerodostojni, uzevši u obzir da je popis stanovništva iz 1981. godine naveo 19.212 Srba u Gnjilanu, a popis iz 1991. godine 19.370.

¹³ Ovi podatke je ESI dobio od šefa Mjesne zajednice sela Kusce, Radovana Denića, 2004. godine. Ranija registracija koju je proveo ARC dala je nešto niže brojeve.

¹⁴ OSCE, *Ispričano kako je viđeno*, dio II, 1999. godina, str. 27.

¹⁵ *Ibid.*, str. 24.

udaljeno od grada ili susjednih albanskih zajednica, a nekoliko godina nije bilo preglednih tački. Razlika mora biti pripisana drugim faktorima. Jedan je bio do nedavno nedostatak mehanizama za ponovno uspostavljanje vlasništva nad nekretninama u urbanim područjima. Možda je najbitniji faktor razlika u ekonomskoj poziciji između urbanih i ruralnih Srba iz Gnjilana.

U toku socijalističkog perioda, Srbi su bili uveliko previše zastupljeni u poslovima u javnoj upravi i preduzećima u državnom vlasništvu. Nakon 1989. godine, kada su Albanci izbačeni iz javnog sektora, broj poslova za Srbe dramatično se povećao. Po prvi put, značajne prilike za zapošljavanje u preduzećima u društvenom vlasništvu stvorene su za ruralne Srbe. U srpskom selu Parteš pored Gnjilana, na primjer, gdje gotovo da i nije bilo zvanične zaposlenosti u osamdesetim godinama, do devedesetih godina je oko 100 ljudi putovalo autobusom na posao u grad svaki dan. Međutim, ruralni Srbi su ostali na svojoj zemlji i nastavili su da je obrađuju. Kada su i činovnički i poslovi u fabrikama u javnom sektoru nestali sa povlačenjem srpske države, urbanim Srbima nije preostao način za preživljavanje.

Ruralni Srbi u selima oko Gnjilana su se mogli vratiti samoodrživoj obradi zemlje. Ovo nije lagan život. U većini sela, posebno onim bliže gradu, postoji stvarni nedostatak zemlje. U Koretištu, na primjer, oko 270 domaćinstava dijele samo 300 hektara zemlje – što je nedovoljno čak i za samoodrživu poljoprivredu. Ovi poljoprivredni proizvođači prodaju neke od svojih proizvoda na pijaci u Gnjilanu, ali im i dalje očajni ki nedostaju pihodi u gotovini, što tjera neke od domaćinstava da prodaju zemlju u malim parcelama Albancima iz dijaspore. U drugim mjestima, međutim, ruralne porodice su u mogućnosti da prežive kroz kombinaciju samoodržive poljoprivrede i nešto gotovine od socijalnih transfera ili rodbine iz dijaspore.

Preostali Srbi iz Gnjilana uspjeli su postići sporazum o zaposlenju sa opštinskim institucijama u kojima dominiraju Albanci. Oko 75 Srba bivših zaposlenika opštine sada rade u lokalnim kancelarijama Koordinacionog centra za Kosovo koji finansira Srbija, u selu Gornje Kusce.

Drugi Srbi iz susjednih sela zaposlili su se u administraciji i u kosovskoj policijskoj službi. Albanski gradonačelnik, Lufti Hazir, napravio je iskren pokušaj da uključi vođe lokalnih Srba u vođenje opštine, i u dobrim je odnosima sa lokalnim direktorom Centra za koordinaciju Kosova. Iako je školski sistem podijeljen, postoji pristup osnovnim školama i na srpskom i na albanskom jeziku širom opštine, gdje se srpske škole i lokalna zdravstvena klinika financiraju zajedno iz kosovskih i srpskih budžeta. Jedno od svega nekoliko opštinskih preduzeća u društvenom vlasništvu koje funkcioniše, podružnica kompanije Jugoterm, nalazi se u srpskom selu Donja Budriga, i upravo im je isplaćen dug iz opštinskog budžeta. Postoje dnevni kontakti između dvije zajednice: Srpski poljoprivrednici donose svoje proizvode u grad

da bi ih prodali Albancima, a albanski prodavci pozdravljaju srpske mušterije na srpskom jeziku bez oklijevanja.

U Gnjilanu, kao i u drugim mjestima na Kosovu multietničko društvo nije aspiracija već demografska stvarnost. Iako teško potreseni martovskim neredima, ruralni Srbi su ostali u svojim domovima, upravo kao što su to uradili i u toku nasilja 1999. godine. Oni su ostali jer, iako su uslovi izuzetno teški, samostalna poljoprivreda im pruža relativne uslove za preživljavanje i, osim toga, oni nemaju gdje drugo da odu. Dok god nemaju političkog nasilja i primaju adekvatne javne usluge, oni će vjerovatno ostati. Međutim, gledano na duži period, očekivali bismo da vidimo emigraciju ruralnog stanovništva iz sela u potrazi za plaćenim poslovima u urbanim područjima. Ako ne bude prilika unutar Kosova, oni će se neizbježno uputiti u Srbiju, kako i kada ekonomski uslovi tamo to budu dozvoljavali. Budućnost Srba na Kosovu tako zavisi od razvijanja kredibilnih alternativa emigraciji, kao što su pojačavanje produktivnosti poljoprivrede, stvaranje prilika za razvoj u ruralnim područjima i izgradnja urbanog okruženja sposobnog da podrži nove generacije.

C. NAROD I TERITORIJA

1. "Ispravna teritorijalna organizacija"

Dana 2. marta 2004. godine, u svom prvom govoru pred parlamentom kao novoizabrani premijer, Vojislav Koštunica se obavezao da nikada neće dopustiti Kosovu da postane nezavisno, i u tu svrhu prezentovao program za "kantonizaciju" Kosova. Ova ideja je bila poznata beogradskim političkim institucijama. Već 1998. godine, poštovani sociolog Aleksa Đilas je, predviđajući da će Međunarodni pritisak dovesti do ponovnog uspostavljanja autonomije Kosova, zaključio da "rešenje, ako još uvijek ima vremena za neko, mora uključivati neku autonomiju unutar Kosova za područja sa većinskim srpskim stanovništvom i najsvetija srpska sedišta, koji zajedno čine oko četvrtine Kosova."¹⁶ U isto vrijeme, srpski istoričar Dušan Batakovi je prvi prezentovao plan kantonizacije koji je predlagao pet ruralnih srpskih regija na Kosovu, kao i posebnu upravu za etnički izmiješane gradove.¹⁷

Danas se mnogi u Beogradu slažu sa Đilasom da "socijalni i ekonomski problemi Kosova su tako ogromni da mu se mora dodeliti značajna autonomija jednostavno zbog toga što Srbija ne može priuštiti da ga subvencionise."¹⁸ S

¹⁶ Aleksa Đilas, "Zamišljaju i Kosovo", *Foreign Affairs*, septembar/oktobar 1998. godine.

¹⁷ Vidi www.bglink.com/bgpersonal/batakovic.

¹⁸ *Op. cit.*

druge strane, također postoji široko rasprostranjeno zajedničko mišljenje da kosovskim Srbima ne mogu vladati Albanci. Ovo ostavlja samo dvije alternative: stvaranje autonomnih srpskih enklava unutar Kosova – o kojima se nekada govori kao "autonomiji unutar autonomije" – ili podjela Kosova na srpski sjever i albanski jug.

Dana 29. aprila Parlament Srbije jednoglasno je odobrio detaljniji plan za teritorijalnu autonomiju kosovskih Srba. Navedeni cilj tog plana je da se "iskorijeni bilo kakva mogućnost srpskog pogroma." Plan navodi da je izazov dvostruk. Prvo, albanski ekstremizam "je toliko snažan da doslovno pretil fizičkom postojanju lokalnih Srba." Drugo, Srbi su trenutno raštrkani širom Kosova, pa ih je zbog toga teško odbraniti.

Rješenje je, prema beogradskom planu, da se razdvoje kosovski Srbi od albanske većine kroz "odgovarajuću teritorijalnu organizaciju provincije." Ovo bi se postiglo stvaranjem pet autonomnih srpskih enklava unutar Kosova, koje bi bile koordinirane kroz zajedničku regionalnu skupštinu i izvršno vijeće. Enklave bi preuzele široke upravne odgovornosti, uključujući sigurnost (policija), obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, socijalnu politiku, prirodne i mineralne izvore, šumarstvo, poljoprivredu, i upravljanje i privatizaciju društvenih nekretnina unutar njihove teritorije. Ove funkcije nisu lako primjenjive na lokalnom nivou.

Iako oni to ne kažu direktno, ono što tvorci ovog plana, kako se čini, imaju na umu je da bi zakoni Srbije važili u enklavama, a primjenjivali bi ih lokalne podružnice centralnih institucija.¹⁹ Iako plan koristi jezik "decentralizacije", u stvari on bi stavio Beograd u centar visoko centralizovanog sistema vlasti.

Međutim, ono što najviše otkriva o ovom planu je njegov opis kako bi autonomne regije trebale biti stvorene. Postojala bi tri koraka. Prvo, bio bi identifikovan tradicionalno srpski teritorij, uključuju i sva područja u kojima su Srbi bili većina prije rata iz 1999. godine, zajedno sa religijskim centrima. Slijedeće, dodatna zemlja bi bila uključena da bi spojila ove teritorije i načinila ih pogodnim za odbranu. Treće, ovaj dodatni teritorij naselili bi raseljeni kosovski Srbi koji se vraćaju iz Srbije.

Svaki korak u ovom nizu je problematičan, počevši od ideje "većinski srpske teritorije". Prema popisu stanovništva iz 1991. godine (koji su bojkotovali Albanci), Srbi su imali većinu u samo pet od trideset kosovskih opština: Štrpce, Novo Brdo, Leposavić, Zubin Potok i Zvečani (posljednje dvije su odvojene od Mitrovice u osamdesetim godinama da bi se osigurala lokalna srpska većina). Ovo nastavlja da bude slučaj i danas. Tri od ovih opština čine relativno kompaktno područje sa srpskom većinom sjeverno od rijeke Ibar.

¹⁹ Uzmite u obzir da je Srbija u procesu ukidanja svog sistema *okrug*a regionalne vlade unutar Srbije.

Međutim, Štrpce i Novo Brdo su izolirani džepovi okruženi područjima sa albanskom većinom. Najbitnije, ne više od 40 procenata Srba koji trenutno žive na Kosovu, žive u ovih pet opština. Ako se računaju interno raseljeni Srbi koji su trenutno u Srbiji, onda je taj procenat još i manji.

Da bi se zaobišao ovaj problem, beogradski plan naglašava značaj uključivanja susjednih teritorija iz područja sa albanskom većinom.

"Srbi bi imali pravo na delove teritorije koja na prirodan način povezuje naseljena područja sa većinskim srpskim stanovništvom, u kojima pre nisu inili većinu, ali u koja se Srbi nakon što su bili proterani iz svojih domova imaju nameru vratiti. Ovo je osnovni predušlov da buduća područja teritorijalne autonomije imaju karakteristike regije."

Kako bi ovaj dodatni teritorij bio dobiven? Plan predlaže da bi bio dobiven "samo kao kompenzacija" za srpsku imovinu u urbanim područjima, na koju povratak "nije moguć u doglednoj budućnosti." Kako bi takav mehanizam kompenzacije radio u praksi teško je zamisliti, s obzirom da većina zemlje koju predlaže beogradski plan u privatnom vlasništvu, i morala bi biti oduzeta od albanskih poljoprivrednika prije nego što bi mogla biti ponovno raspodijeljena.

KARTA 1. – OPŠTINA GNJILANE

Najneubjedljivija pretpostavka iza prijedloga je ideja da bi urbani Srbi, koji su nekada držali prestižne poslove u vladi i preduzećima u društvenom vlasništvu, pristali na život samostalnog poljoprivrednika u ruralnom Kosovu. Neki od autora plana su se pozvali na izraelsko iskustvo na Zapadnoj Obali, naglašavajući da je Izrael bio u stanju da napravi "umjetne" ekonomske jedinice u izoliranim lokacijama. Drugi su naglasili presedan komunističke Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata, gdje su centralni tvorcii planova "stvorili" nove urbane centre kroz masivne programe javnih investicija. Budžetske implikacije takvih planova nikada nisu razmatrane, ali uzevši u obzir stalnu ekonomsku slabost Srbije, jasno je da su neizvodivi.

Čak i kada bi taj plan mogao biti proveden, nemoguće je vidjeti kako bi rezultat bio veća sigurnost za kosovske Srbe južno od Ibra. Pet srpskih enklava bi međusobno imale ogromnu granicu, koja bi prolazila blizu glavnih centara sa većinskim albanskim stanovništvom i prelazila preko kosovskih glavnih transportnih ruta. Svako ko bi putovao kroz Kosovo morao bi prelaziti u i iz srpske i albanske teritorije – uključujući same sigurnosne snage, koje bi stalno prolazile međusobne blokade na putevima. Da bi odbranio enklave, beogradski plan zamišlja stvaranje "civilnih odbrambenih snaga" – vjerovatno lokalne paravojne formacije naoružane i finansirane iz Srbije, one vrste koja je odigrala značajnu ulogu u prošlim balkanskim ratovima. Ovo je zaista rješenje tipa Zapadne Obale, sa naoružanim doseljenicima koji žive u utvrđenim selima u stalnom strahu od napada. To je recept za sukobe, a ne za sigurnost. Jedna od srpskih enklava koja je predviđena beogradskim planom je "Kosovskopomoravski Okrug", koji obuhvata Novo Brdo, Kamenicu i ruralna područja u Gnjilanu i Vitini. Kako karta 1 pokazuje, šest srpskih i deset mješovitih sela oko Gnjilane okružuju grad na jugu, zapadu i sjeveru. Stvaranje koherentne srpske enklave, u dodiru sa Srbijom, značilo bi uključivanje oko dvadeset albanskih sela, a s druge strane isključivanje nekoliko srpskih sela. Pošto mnogi poljoprivrednici unutar enklave imaju jedva jedan hektar zemlje po domaćinstvu, ne postoji višak zemlje koja bi mogla biti ponudena Srbima koji bi se preselili iz drugih dijelova opštine, a kamoli raseljenim licima iz Srbije. Albanci bi vjerovatno bili protjerani ili nagovoreni da odu, da bi se dobila dodatna zemlja koja bi osigurala da je enklava "odbranjiva".

Ideja posebnih policijskih snaga koje bi štatile kosovske Srbe tako ne prolazi pregled. Prema autorima plana, najveća potreba je da se zaštite kosovski Srbi od kriminalnih djela albanskih ekstremista koji bi ulazili u enklave. U podijeljenom Kosovu, srpska policija ne bi mogla nadgledati aktivnosti albanskih ekstremista, niti izvršavati hapšenja na albanskim teritorijama gdje su bazirani. Isto tako, isto albanska Kosovska policijska služba ne bi mogla istražiti mjesto zločina unutar srpskih enklava. Prirodno je da kosovski Srbi očekuju da im usluge pružaju srpski policajci unutar

multietničkih snaga. Ali ako Kosovo bud podijeljeno u dvije odvojene pravne jurisdikcije, efikasno rješavanje međuetničkog kriminala postaje nemoguće.

U finalnoj analizi, na beogradski plan najviše liči "Republika Srpska Krajina" u ratnoj Hrvatskoj. Hrvatski Srbi su napustili svoje domove širom Hrvatske da bi živjeli u prisvojenim kućama iza vojne linije fronta. Izolirani od većih urbanih centara i bez slobode kretanja, oni su u potpunosti zavisili od Srbije za finansijsku i vojnu pomoć. Na kraju, krajiški Srbi su brutalno protjerani iz Hrvatske kada je Beograd zaboravio svoje obećanje da će ih zaštititi. Uzevši u obzir demografsku sliku južnog Kosova i stalnu ekonomsku slabost Srbije, bilo kakav pokušaj da se provede beogradski plan doveo bi do sličnih rezultata – tragičnog rezultata za zajednice ruralnih Srba koji su ostali u svojim domovima kroz sve turbulentnosti proteklih pet godina.

2. Podjela

Prepreke za provođenje beogradskog plana toliko su velike da je teško izbjeći zaključak da je to jednostavno pregovarački manevar – maksimalistička pozicija dizajnirana da se osigura taktička prednost. Ako je tako, šta je u pozadini tog plana? Uslovi samog plana predlažu odgovor.

Postoji samo jedno područje na Kosovu gdje bi ovaj prijedlog mogao biti proveden bez nasilnih pobuna – relativno kompaktno područje sa srpskom većinom sjeverno od Ibra. Kako to sam plan navodi, "time što je blizu centralnoj Srbiji" sjever Kosova je sigurniji i lakši za odbraniti od unutrašnjosti Kosova. Stvaranje autonomne provincije u sjevernom Kosovu uključivalo bi poništavanje nekih od skorih uspjeha politike UNMIK-a, posebno osnivanje multietničkog suda i Kosovske policijske službe u sjevernoj Mitrovici. Međutim, mnoge od institucija neophodnih za nezavisnu upravu već postoje.

Postoje oni, i među političkom klasom u Beogradu i u Međunarodnoj štampi, koji vjeruju da su kompleksni institucionalni mehanizmi potrebni za "autonomiju unutar autonomije" nepraktični i radije bi vidjeli jednostavnije rješenje: podjelu Kosova na potpuno nezavisan albanski jug, i sjeverni dio koji bi ostao unutar Srbije. Oni vjeruju da je ovo rezultat sa kojim bi se obje strane mogle složiti – vlada Kosova da bi osigurala nezavisnost velikog dijela Kosova, a vlada Srbije kao kompromis kojim bi sačuvali obraz.

Kao što je rekao jedan komentator u srpskim dnevnim novinama *Kurir*: "Mi ili treba da kažemo preostalim kosovskim Srbima da ne mogu preživjeti tamo i da se presele u centralnu Srbiju, ili treba da pokušamo da podelimo ono što se još uvijek podeliti može, tako da barem deo Kosova zaista bude deo Srbije."²⁰ Čedomir Antić, istoričar i član liberalne grupe G17 Plus, je

²⁰ VIP, 6. april 2004. godine.

predložio povlačenje "zelene linije" poput one na Kipru. On predlaže da Vijede Evrope podijeli provinciju prema popisu stanovništva iz 1991. godine. Antić pogrešno pretpostavlja da ako "srpski kanton uključuje severni deo Kosova plus deo oko Gračanice", onda će "90 procenata Srba biti unutar entiteta."²¹

Postoje također komentatori na Međunarodnoj strani koji smatraju podjelu neizbježnim, ako ne poželjnim rezultatom. Kako je Ian Traynor rekao u novinama *The Guardian*: "Srpska elita nije toliko obeshrabrena zbog toga što kosovske Srbe protjeruju iz njihovih sela. Oni misle da to ide u prilog podjeli. Albanci na kraju također mogu podržati podjelu koja maksimizira teritoriju i utvrđuje nezavisno Kosovo. Sa nekoliko izuzetaka oni žele Kosovo etnički čisto. U sredini stoji NATO-m vođena Međunarodna uprava, koja pet godina pokušava da progura multietničko, multikulturalno Kosovo koje ni jedna strana ne želi."²²

Oni koji se protive podjeli ukazali su na opasnost za Preševo ili Makedoniju, ako Međunarodna zajednica popusti pred daljim promjenama granice. U stvari, najneposrednija opasnost prijeti mnogim Srbima (do 75.000) koji žive na jugu sa albanskom većinom. Ako Međunarodna zajednica prihvati podjelu popuštaju i pred zahtjevima ekstremista sa obje strane za teritorijalnom podjelom, našla bi se u izuzetno slaboj poziciji da zaštiti preostale manjine na jugu. Ovo je upravo scenarij koji bi doveo do pojačavanja nasilja gomile na Kosovu, i protjerivanja preostalih Srba.

Nije vjerovatno da će Međunarodna zajednica otvoreno pristati na podjelu Kosova, niti čak da će srbijanska Vlada zvanično zagovarati napuštanje Srba koji žive na jugu Kosova. Stvarna opasnost je da će uporni razgovori o teritorijalnom rješenju, po linijama beogradskog plana, pokrenuti lanac događaja koji će učiniti ovaj rezultat neizbježnim.

3. Princip Lozane

Na početku 19. vijeka, kada su nacije jugoistočne Evrope počele izranjati iz posrnutog Otomanskog Carstva, izgradnju država često je pratio brutalni progon etničkih i religijskih manjina. Kada su Velike sile sjele zajedno da preurede kartu regije nakon velikih sukoba, uzeli su nasilnu razmjenu stanovništva kao legitimnu tehniku za rješavanje "pitanja manjina". Godine 1913, sporazum koji je potpisan nakon Drugog balkanskog rata je uključivao Protokol o razmjeni stanovništva. Godine 1919, Grčka i Bugarska su odobrile *Konvenciju o poštivanju recipročne emigracije njihovih rasnih manjina*.²³

²¹ VIP, 24. mart 2004. godine.

²² *The Guardian*, 23. mart 2004. godine.

²³ Porema ovom sporazumu, oko 30.000 Grka je napustilo Bugarsku dok je 53.000 Bugara napustilo Grčku.

Godine 1934, 100.000 Muslimana je preseljeno iz Dobrudja (Rumunija) u Tursku. To je bio brutalni pristup: rješavanje problema manjina eliminisanjem tih istih manjina.

Najozloglašeniji od ovih sporazuma bio je Sporazum iz Lozane iz 1923. godine, koji je okončao Grčko-Turski rat u Maloj Aziji. U Lozani, grčka i turska vlada i Velike sile su dale u prvom članku sporazuma princip preventivne razmjene stanovništva:

"Od 1. maja 1923. godine doćiće do obavezne razmjene turskih građana grčke pravoslavne vjere koji žive na teritoriji Turske, i grčkih građana islamske vjeroispovijesti koji žive na teritoriji Grčke..."²⁴

Rezultat je bio prisiljeno raseljavanje gotovo 1,5 miliona ljudi, što je uništilo zajednice koje su postojale još od antičkih doba. Dok su mnogi već raseljeni u toku sukoba, postojalo je još uvijek više od 200.000 Grka u Anatoliji, i više od 354.000 Turaka u Grčkoj. Mnogi od njih su živjeli "prosperitetno i zadovoljno, osjećali se sigurnim i nisu imali želje da napuste svoje domove".²⁵ Kako je grčki premijer tada rekao, "i grčko i tursko stanovništvo o kojem se ovdje radi... protestuje protiv ove procedure... i izražavaju nezadovoljstvo svim sredstvima koja su im na raspolaganju."²⁶ Ipak, sa principom teritorijalne podijeljenosti prihvaćenom na međunarodnom nivou, nije se imalo kome žaliti, i protjerivanje je nastavljeno do svog gorkog završetka.

U prvoj polovini devedesetih godina, sjena Lozane široko se nadvila kada su se evropske demokratske vlade sastale još jednom da odluče sudbinu jugoistočne Evrope. U toku beskrajnih pregovora o bosanskohercegovačkom ratu vođe zaraćenih strana pokušavale su da ojačaju svoje teritorijalne zahtjeve protjerivanjem manjinskog stanovništva. Kao što je jedan bh. građanin primijetio u to vrijeme "karte podijeljene Bosne i Hercegovine koje kruže na međunarodnim konferencijama postale su više kontinuirani *uzrok* za tragediju koja nas je snašla nego *rješenje*."²⁷ Međunarodna zajednica se suočila sa izborom između popuštanja pred teritorijalnim rješenjem zasnovanim na etničkom čišćenju, ili pronalaženja načina da preokrene 'činjenice na terenu' koje su se pojavile iz konflikta.

Godina 1995. je, sa užasom srebreničkog masakra i potpisivanjem Daytonskog sporazuma, označila i najnižu tačku ali i prekretnicu u

²⁴ Psomiades, Harry, *Eastern Question: Final Phase*, (Pella, 2000. godina), str. 120.

²⁵ Dimitri Pentzopoulos, *Balkanska razmjena manjina i njen uticaj na Grčku*, prvo izdanje iz 1962. godine, izdanje iz 2002. godine, str. 249, str. 57.

²⁶ *Ibid.*, str. 66.

²⁷ Kurspahić, K., 'Postoji li budućnost?' u Ali, R. i Lifschultz, L. (izd.), *Zašto Bosna? Pisanja o Balkanskom ratu* (Stony Creek, Conn.: Pamphleteer's Press, 1993. godina), str. 16.

međunarodnom pristupu ovoj regiji. Mirovni sporazum nije mogao odmah ispraviti sve nepravde rata. Međutim, on je stvorio okvir za multietničku državu i obećanje da će oni protjerani iz svojih domova moći birati da li žele da se vrate ili ne. Aneks 7 Daytonskog mirovnog sporazuma sadrži odredbu koja je sušta suprotnost člana 1 Sporazuma iz Lozane: "Sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate u svoje prvobitne domove. Oni će imati pravo da im se vrati imovina koje su lišeni u toku neprijateljstava."²⁸

U neposrednom poslijeratnom okruženju u Bosni i Hercegovini, za počinocima etničkog čišćenja čvrsto na vlasti, prospekt reintegriranja zajednica se činio dalekim. U toku 1996. godine, kontinuirano raseljavanje bilo je znatno brojnije od povratka manjina. U 1998. godini, rekonstruisane kuće i dalje su spaljivale ljute gomile huškane od strane likova iz sjene.

Mnogi su vjerovali da je ideja ponovnog uspostavljanja multietničke BiH opasna iluzija koja će samo donijeti dalje nasilje. Oni su tvrdili da je podijela zemlje jedini 'realistični' put u sigurnost. Ipak, međunarodni odgovor je bio nevjerovatan. Sa svakim nasilnim napadom na povratnike jačala je međunarodna odlučnost da se ponovo uspostavi multietnička Bosna i Hercegovina. SFOR je poduzeo snažniji pristup podržavanju povratka. Međunarodni programi za rekonstrukciju postali su brži i fleksibilniji. Godine 1999. pokrenuta je ogromna međunarodna kampanja da se provedu imovinski zakoni koji omogućavaju raseljenim licima da povrate domove koje su izgubili u toku rata. Do 2000. godine, plima se okrenula. Bošnjaci i Hrvati su se vraćali u domove širom Centralne Bosne, ruše i naoružane enklave koje su ostale nakon rata. Do 2002. godine, Bošnjaci su se u značajnom broju vraćali u Republiku Srpsku. Do 2004. godine, više od 200.000 porodica (oko milion ljudi) povratilo je prava na svoju imovinu. Sa uspjehom povratka, podmukla ideologija Miloševića, Karadžića i Tuđmana je duboko diskreditovana. Danas, kako se međunarodne trupe i policija konstantno smanjuju, lokalne, multietničke policijske snage pružaju sigurnost manjinama širom BiH. Činilo se da je međunarodna zajednica konačno pronašla principijelan i efikasan odgovor na podmuklu logiku etničke podjele. Na Kosovu 1999. godine i u dolini Preševa u južnoj Srbiji 2000. godine, međunarodna zajednica je odlučno odgovorila. Kada je oružana buna u Makedoniji 2001. godini prijetila da se proširi u građanski rat, odmah je došlo do intervencije da bi se sačuvalo multietničko društvo. Svaki put, sporazum je zasnovan na ubjeđenju da različite etničke zajednice mogu živjeti zajedno. Uvijek su bili oni koji su vjerovali da je multietničnost naivna utopijska ili opasna, i da je podjela jedini put u stabilnost. Oni su, međutim zanemareni.²⁹ Ne samo da je etničko

²⁸ Član 1, Aneks 7: Sporazum o izbjeglicama i raseljenim licima: www.ohr.int.

²⁹ Još krajem aprila 2003. godine, vođa makedonske opozicije i bivši premijer, Ljubčo Georgijevski, predložio je "povratak na teze o razmjeni teritorije i

čišćenje osuđeno kao gnusno, već su razvijeni sistematski programi za povrat imovinskih prava i slobode kretanja da bi preokrenuli nove stvarnosti stvorene kroz nasilje. Sama ideja da stabilnost može biti postignuta kroz razmjenu stanovništva odlučno je odbijena i na moralnim i na pragmatičnim osnovama. Od Srebrenice, međunarodna politika na Balkanu zasnovana je na *anti-Lozana koncenzusu*. Postoje oni koji vjeruju da bi popuštanje pred podjelom Kosova bilo jednostavnije i pragmatičnije rješenje umjesto nastavljanja odbrane multietničkog društva. Međutim, beogradski plan, ili bilo koji prijedlog podjele zasnovani su na masovnom raseljavanju stanovništva – minijaturnoj verziji razmjene stanovništva dogovorene između Turske i Grčke u Lozani. Oni niti su jednostavni niti pragmatični. Nasilna protjerivanja (bez obzira da li su službeno odobrena ili provedena od strane ljute gomile) podigla bi tenzije na nemoguću nivo.

Ljudi o kojima se ovdje radi – ruralne zajednice samoodrživih poljoprivrednika – pokazale su kroz proteklu deceniju da su duboko vezane za svoje tradicionalne domove i zemlju, i otišli bi samo pod direktnom prijetnjom nasiljem. Kako je jedan student ranijih razmjena stanovništva na Balkanu napomenuo:

"Povezanost pojedinca za zemlju na kojoj je rođen je toliko duboko ukorijenjena da samo strah od neposredne opasnosti za život ga može natjerati da emigrira... Na osnovu prethodnih iskustava, moramo zaključiti da je transfer stanovništva usko povezan sa prevladavanjem znatnih političkih potresa."³⁰

Svaka teritorijalna razmjena mogla bi se postići samo kroz prevrate mnogo veće od onih koje je Kosovo vidjelo do danas. Rješenje izgrađeno na daljem etničkom čišćenju bilo bi dramatični neuspjeh za jednu od najbitnijih ikada poduzetih postkonfliktnih intervencija i veliki gubitak u kredibilitnosti za multilateralne institucije – Ujedinjene Narode, NATO, OSCE i EU – koje su odgovorne.

Mjerilo krize pouzdanja na Međunarodnoj strani je doček srpskog prijedloga za etničku podjelu kao "dobre osnove za nastavljanje dijaloga" od strane bivšeg Specijalnog predstavnika generalnog sekretara (SRSG), Harrija Holkerija.³¹ Sad ne više sigurna u svoju sposobnost da odbrani multietničko društvo, Međunarodna zajednica ponovo flertuje sa principom iz Lozane. Ovo je opasan trenutak za Međunarodnu politiku u regiji. Ponovno artikulisanje opredijeljenosti i obavezanosti multietničkom Kosovu je najbitniji prioritet za nove SRSG i širu međunarodnu zajednicu.

stanovništva, tj. razgraničavanje između Makedonaca i Albanaca." On je također predložio da se "ostali problemi na Balkanu riješe na isti način" (*Dnevnik*).

³⁰ Dimitri Pentzopoulos, op. cit., str. 249.

³¹ RFE/RL, "Koštunica traži podršku EU za plan kantonizacije Kosova", 23. mart 2004. godine.

D. MULTIETNIČKA ALTERNATIVA

Srž pristupa 'Standardi prije statusa' je da on zahtijeva od kosovskih institucija samouprave da demonstriraju da su voljne i u stanju da zaštite prava svih etničkih zajednica Kosova. Ovaj osnovni uslov dijelom je zamućen tendencijom da se uključi svaki mogući cilj reforme u osam standarda i 484 pojedinačne akcije u Planu za provedbu standarda. Međutim, osnovni princip je jasan: ukoliko nije multietničko, Kosovo ne može težiti nezavisnosti.

Visoki predstavnik Solana pozvao je na "ponovno unošenje energije" u politiku Standarda prije statusa. U praksi, ovo znači postavljanje prioriteta – fokusiranje na ključne principe zaštite manjina i njihove praktične implikacije. Ovo zahtijeva jasnu raspodjelu odgovornosti, koja bi bila podržana bliskim nadgledanjem i objektivnim mjerama napretka. Odmah mora biti jasno da li postizanje datog standarda zavisi od međunarodne misije, kosovskih vlasti ili nekog drugog subjekta (kao što je Beograd ili zajednica kosovskih Srba).

Postoje dva osnovna fronta na kojima su potrebne međunarodne akcije da bi se odbranila multietničnost na Kosovu. Prvi je osiguravanje svim izbjeglicama i interno raseljenim licima (IRL) koji to žele istinski priliku da se vrate u svoje domove. Drugi je osiguravanje da su postojeće kosovske zajednice Srba (i drugih manjina) – i razbacane seoske zajednice i urbani istureni položaji – u mogućnosti da prežive na dugoročnoj osnovi.

1. Povratak

Neke od najjačih kritika usmjerene na UNMIK, posebno iz Beograda fokusirale su se na neuspjeh raseljenih Srba da se vrate na Kosovo. U 2002. godini, ured (tadašnjeg) predsjednika Koštunice je citiran da je rekao da "se samo 100 od više od 200.000 raseljenih lica do sada vratilo."³² Neposredno nakon martovskih nereda, Parlament Srbije je izdao deklaraciju koja zaključuje:

"Proces povratka izbjeglica i interno raseljenih lica bio je u potpunosti neuspješan, s obzirom da se manje od dva procenta izbjeglica i interno raseljenih lica iz srpske etničke zajednice vratilo za četiri godine."

Tvrđnja da postoji 200.000 IRL sa Kosova u Srbiji, što predstavlja gotovo čitavo srpsko stanovništvo s Kosova, postala je ortodoksija, koju čak ponavljaju međunarodni dužnosnici. Konstantna je tema u govorima srpskih političara da su kosovski Srbi bili podvrgnuti nemilosrdnim kampanjama nasilja od 1999. godine, stvaraju i povratak nemogućim i uzrokuju i kontinuirani egzodus Srba. Jedina zvanična brojka o raseljenosti Srba sa

³² AFP, 16. decembar 2002. godine.

Kosova dolazi iz registracije koja je provedena od strane srbijanske Vlade početkom 2000. godine. Rezultati, objavljeni u aprilu 2000. godine, kažu da je bilo 187.129 IRL sa Kosova, od kojih je 141.396 Srba, 19.551 Roma i 7.748 Crnogoraca.³³

Tabela 2: Procjena IRL kosovskih Srba u Srbiji

Izvor	Broj
Registracija srbijanske vlade (april 2000. godine)	141.396
Izvještaj Koordinacionog centra za Kosovo (januar 2003)	110.287
ESI procjene (zasnovano na popisu stanovništva 1991. godine, KCK podacima o stanovništvu, upisu u osnovne škole)	65.000

Međutim, ograničene informacije dostupne unutar Kosova daju veoma drugačiju sliku. Kao što smo već napomenuli, ako uporedimo broj Srba koji su ostali na Kosovu sa jugoslavenskim statističkim podacima od prije 1999. godine, širina raseljenosti Srba sa Kosova vjerovatno je bliža broju 65.000. Ovo predstavlja otprilike trećinu stanovništva kosovskih Srba. Kako je moguće tako veliko odstupanje u brojevima? To ne mora biti rezultat svjesne manipulacije, iako beogradski političari i državne institucije imaju očit poticaj da 'naštimaju' brojeve. U okruženju u kojem nijedno zvanično tijelo nije provelo ozbiljan popis ili analizu, postoji tendencija za sve subjekte – uključujući međunarodne organizacije kao i domaću i međunarodnu štampu – da prenesu bilo koje brojeve koji su pušteni u javnost, koliko god da su provizorni, nepouzdati ili zastarjeli, dok ne postanu kvazi-zvanični koncenzus.

Od početka, IRL su bila raštrkana širom Srbije. Manje od 7 procenata se preselilo u kolektivne centre koje je vodila srbijanska Vlada.³⁴ Većina je već imala smještaj u Srbiji, ili su ostali kod rodbine ili prijatelja, ili su iznajmili stanove. Rasipanje stanovništva načinilo je veoma teškim dalje praćenje kretanja IRL, ili verificiranje brojeva koji su dobiveni u toku početne registracije.

³³ Komesarijat za izbjeglice Republike Srbije i UNHCR, "Registracija interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije", 2001. godina, str. 25. Interesantno obilježje ovog dokumenta je da, prema izjavama koje su dali sama IRL, većina (125.653) je napustila Kosovo između aprila i juna 1999. godine, u toku NATO-vih zračnih napada dok su Srpske sigurnosne snage još uvijek bile na Kosovu. 35.532 je otišlo između jula i oktobra 1999. godine, nakon što se Jugoslavenska armija povukla da bi je zamijenile NATO trupe (str. 14).

³⁴ 14.231 je imalo vlastiti smještaj u Srbiji, 74.523 su stanovali kod porodice ili prijatelja, a 76.149 su iznajmljivali stanove: *ibid.*, str. 29.

Potreba za revizijom brojeva vidi se iz crnogorskog iskustva, gdje je druga registracija interno raseljenih lica sa Kosova provedena u septembru 2003. godine smanjila prvobitnu procjenu od 29.132 za više od jedne trećine na 18.047.³⁵ U stvari, dokument koji je napravio Centar za koordinaciju Kosova u januaru 2003. godine naveo je broj od samo 110.287 interno raseljenih kosovskih Srba u Srbiji, bez daljeg objašnjenja.³⁶

UNHCR-ovi vlastiti dokumenti ponavljaju rezultate registracije srbijanske vlade. UNHCR, koji radi na teritoriji Srbije na poziv Vlade, nije proveo nezavisno istraživanje. U sitnim slovima nekih od ovih dokumenata, međutim, izražena je ozbiljna sumnja u zvani ne brojeve.

"Zbir procijenjenog broja manjina koje žive na Kosovu i broja trenutno registrovanih IRL u Srbiji i Crnoj Gori, daju rezultat koji je znatno viši od ukupnog broja stanovništva manjina koje su ikada živjele na Kosovu... Neutvrđen broj povratnika iz manjinskih grupa koji su se vratili na Kosovo, uključuju i one koji su otišli u toku NATO bombardovanja ali su se odmah nakon toga vratili, nikad nisu isključeni iz broja dobivenog prvom registracijom. Realno, dakle, mnogo niži brojevi onih ne-Albanaca trenutno registrovanih kao IRL u Srbiji su zaista IRL, ili ostaju IRL u potrazi za trajnim rješenjem, ili čekaju dobrovoljni povratak."³⁷

Veličina inicijalnog raseljavanja je jedna tačka neslaganja. Druga je koliko od Srba raseljenih u Srbiji su još uvijek potencijalni kandidati za povratak. Po bilo kojoj definiciji, oni koji izaberu da prodaju svoje nekretnine na Kosovu i za stalno se presele u Srbiju prestaju biti IRL. Niko nije napravio nikakve pokušaje da se uprati ovaj proces. Kao rezultat, jednostavno je nemoguće procijeniti veličinu zadatka povratka na Kosovo. Međutim, jedna stvar je jasna. Da je pravilno procijenjen, ovaj zadatak bi djelovao puno izvoldljiviji nego što se to uobičajeno pretpostavlja.

UNMIK je do sada zauzeo poziciju da ti brojevi nisu kritični za proces, i da fokus treba staviti na podcrtavanje uslova i individualnih prava. Izvještaj iz decembra 2003. godine je odgovorio na optužbe da se samo pet procenata IRL vratio na Kosovo ne dovodeći u pitanje brojeve srbijanske vlade, već tvrde i da "napredak u povratku ne može biti izmjeran na tako apstraktan način – on mora biti zasnovan na stvarnim slučajevima onih koji žele da se vrate a još uvijek nisu bili u mogućnosti da to urade zbog mnogih razloga."³⁸

³⁵ Vlada Crne Gore i UNHCR, *Popis izbjeglica i interno raseljenih lica u Crnoj Gori*, Podgorica, mart 2002. godine.

³⁶ Koordinacioni centar za Kosovo, januar 2003. godine.

³⁷ UNHCR, Kritička procjena mehanizama reakcije koji funkcionišu na Kosovu radi povratka manjina, Priština, februar 2004. godine, str. 14.

³⁸ UNMIK, *Strategija za održivi povratak iz 2004. godine*, 15. decembar 2003. godine, str. 4.

Ovo je bila taktička greška čija je cijena postala posebno očita nakon martovskih nereda. Suočeni sa onim što se činilo ogromnim brojem slučajeva, minimalnim napretkom i opadanjem sigurnosti okruženja, mnogi u međunarodnoj zajednici dovedeni su u iskušenje da jednostavno odustanu od ideje povratka. Bez bilo kakvog načina prezentovanja ispravnije slike, UNMIK je u slabom položaju da motivira međunarodnu misiju da vjeruju da je uspjeh moguć.

Povratak zaista nije apstraktno pitanje. On može biti kvantificiran, sa destinacijama povratka i osama raseljenosti označenim na karti. Samo kroz prolazak kroz ovaj proces kvantifikacije, obeshrabrujuća kategorija "povratka" dijeli se u specifične, dostižne zadatke. Koliko potencijalnih povratnika ima za gradove, a koliko za ruralna područja? Da li su mjesta povratka koncentrisana na određenu lokaciju, ili su raširena širom provincije? Da li raseljena lica žive u privremenom smještaju u Srbiji, ili su se integrisali? Koliko od onih koji potražuju svoje nekretnine su u procesu prodaje?

Tačni brojevi i kredibilne analize bi dozvolile da se zadatku pristupi sa puno više uvjerenja. Ako je većina Srba još uvijek na Kosovu, a potencijalni broj povratnika se mjeri u desetinama a ne stotinama hiljada, onda ono što se činilo nemogućim zadatkom odjednom postaje ostvarivo. Korisna uporedba može biti povučena sa Bosnom i Hercegovinom, gdje su vitalno sredstvo za savladavanje mnogo većeg broja potražioca bile tabele za provedbu imovinski zakona. Objavljivane mjesečno u nacionalnim novinama, ove tabele su izlistavale broj zahtjeva, koliko ih je riješeno i mjesečnu stopu napretka u svakoj od 149 bh. opština. Detaljne informacije ove vrste smanjuju kompleksni proces na diskretne zadatke i omogućava da im se pristupi metodično. Tabele su brzo otkrile gdje se pojavljuju prepreke i omogućile koncentraciju izvora i političkih pritisaka na lokacije gdje je to bilo potrebno. Tabele su stvorile pozitivno natjecanje između opština, jer se svaka trudila da ostane u odgovarajućem prosjeku da bi izbjegla da bude označena kao opština koja stvara opstrukciju. Ono što je izgleda shvatila samo nekolicina kritičara UNMIK-ove strategije povratka je da tek sada, nakon nekoliko godina izgradnje mehanizma za povratak, postoji stvarni potencijal za prodor u ovom području. Za najveći broj potencijalnih povratnika – urbani Srbi raseljeni iz kosovskih većih gradova – tek nedavno se stvorio kredibilni proces za rješavanje imovinskih zahtjeva, da bi im se dozvolilo da ponovo dođu u posjed svojih nekretnina iz urbanih dijelova.

U svoje prve tri godine Direkcija za stambena pitanja i nekretnine (HPD), tijelo koje je stvoreno pod UNMIK regulativom da bi se riješili sporovi oko nekretnina, imala je bolno spor početak, uzrokovan hroničnim nedostatkom sredstava, slabom upravom i svadama unutar institucije. Međutim, od 2002. godine, HPD je izgradio kredibilan proces za zahtjeve. Do aprila 2004. godine, registrovano je ukupno 27.033 zahtjeva za povrat

imovine. Od tog broja, 4.185 zahtjeva se pokazalo da je van nadležnosti HPD-a (obično zbog toga jer je nekretnina uništena i niko nije živio u njoj), a 1.634 zahtjeva su podnosioci povukli nakon uspješnog posredovanja. U 9.979 slučajeva, Komisija za zahtjeve je izdala formalnu odluku o vlasništvu nad nekretninom, ostavljajući 11.235 zahtjeva (nešto iznad 40 procenata) koji tek trebaju biti odlučeni.³⁹

Nakon što se pravno utvrdi vlasništvo, HDP kontaktira podnosioca zahtjeva da pita šta treba biti učinjeno sa nekretninom. Ovaj proces je još uvijek u početnom stadiju. HPD je dobila samo 1.939 odgovora od svojih podnosioca. Neki su tražili deložaciju da bi im se omogućilo da ponovo dođu u posjed svojih nekretnina, neki su dozvolili HPD-u da koristi nekretnine privremeno u humanitarne svrhe, a neki su obavijestili HPD da su riješili svoj problem nezavisno i da ne trebaju dalju pomoć. Čini se da su mnogi podnosioci zahtjeva već prodali svoje nekretnine, ili prolaze kroz proces podnošenja zahtjeva da bi to mogli uraditi. Međutim, HDP ne pokušava da prati ovu praksu i jednostavno nema čvrstih informacija koje bi ukazale na to koliko je to široko rasprostranjeno u različitim dijelovima Kosova.

Proces HPD-a dakle tek dolazi do tačke iz koje bi mogao napraviti značajnu razliku. Sedamdesetjedan procenat zahtjeva HPD-a (19.275 zahtjeva) je još uvijek 'živo' – odnosno, podnosioci zahtjeva mogu biti kandidati za povratak. Dodatno, postoji kontinuirani potencijal za povratak u ruralna područja. Sa blizu 100.000 Srba koji još uvijek žive u ruralnom Kosovu, jasno je da sigurnosni problemi nisu nesavladivi.

Centar za koordinaciju Kosova je proizveo kartu kojom se označavaju stvarna i potencijalna mjesta povratka u petnaest opština sa albanskom većinom na Kosovu. Karte pokazuju 19 sela gdje je povratak u procesu, i još 66 sela gdje se povratak planira. Međunarodna misija treba razviti kompletnu kartu potencijalnih destinacija povratka, a donatori trebaju reagovati sa programima za rekonstrukciju rapidno i dovoljno fleksibilnu da bi se prilike za povratak mogle iskoristiti kako se pojave. Sada je od kritične važnosti da se međunarodna zajednica ponovo pokrene nakon martovskih nereda sa pojačanim naporima da se promoviše povratak. Ona mora izmjeriti i razraditi proces, podijeliti ga u komponente, jasno dodijeliti odgovornosti i osigurati da se proces dovrši. KFOR treba demonstrirati svoju predanost tome da proces povratka uspije. Treba postojati mehanizam uz pomoć kojeg će se identifikovati potencijalni povratnici u urbana područja iz HPD podnosioca zahtjeva, te da im se da ohrabrenje i podrška. Trebaju postojati karte "završetka povratka" napravljene za svaku opštinu na Kosovu, koje bi navodile ukupan broj zahtjeva i ukupan broj potencijalnih povratnika u uništene

³⁹ Sve HPD podatke ESI-ju je dao direktno HPD, i ažurirani su do aprila 2004. godine.

stambene jedinice. Realističan je cilj završiti sve zadatke vezane za povratak iz Plana za provedbu standarda do kraja 2005. godine, a međunarodna misija bi trebala napraviti zajedničku obavezu sa vlastima Kosova i srbijanskom Vladom da se ovo postigne. Postavljajući jasne ciljeve i objavljujući javno svoje napore da se oni ostvare, međunarodna misija bi poslala poruku potencijalnim povratnicima da im davanje stvarnog izbora toga da li žele da se vrate na Kosovo ostaje centralni cilj misije.

2. Sigurnost

Mi smo primijetili veliki procjep između percepcije i stvarnosti u polju povratka. Također smo primijetili da je, u nedostatku tačnih podataka, teško fokusirati napore međunarodne zajednice ili ih braniti od njenih kritičara. U stvari, primjećujemo veoma sličan problem u polju sigurnosti. Prema Ministarstvu za unutrašnje poslove Srbije, od dolaska KFOR-a i UNMIK-a 10. juna 1999. godine, "Albanski teroristi su izveli 6.535 napada, koji su kao rezultat imali smrt 1.201 osobe", kojih su velika većina, 991, Srbi i Crnogorci.⁴⁰ Postoji široko rasprostranjena percepcija kod kosovskih Srba - koju pojačavaju konstantne poruke srpskih vlasti i medija - da je Kosovo okruženje u kojem vlada bezakonje, i da su kosovski Srbi žrtve kontinuirane kampanje nasilja provedene od strane Albanaca od 1999. godine.

Stvarnost opisana u službenim brojevima je prilično drugačija. Snažno nasilje iz 1999/2000. godine praćeno je dugim periodom normalizacije, kada se sigurnosna situacija za manjine značajno popravila. Brojevi koje je objavila UN civilna policija pokazuju da je u 2002. godini bilo 68 ubistava na cijelom Kosovu - što je sličan broj onome iz Stockholm Okruga, koji je sličan po broju stanovništva.⁴¹ Samo šest žrtava bili su kosovski Srbi, od kojih su četvoricu ubili drugi Srbi. Ovo je ostavilo samo dva slučaja u kojima su žrtva i počinitelj bili različite nacionalnosti - što je impresivno niska stopa međuetničkog nasilja za okruženje u postkonfliktnom periodu.⁴² Daleko od posmatranja kako Kosovo propada u anarhiju, UNMIK civilna policija i stvaranje Kosovske policijske službe su ostvarili značajan uspjeh u dovođenju veoma teške situacije pod kontrolu.

Međutim, u toku protekle godine pojavili su se neki uznemirujući trendovi. U 2003. godini došlo je do serije napada na policiju i međunarodne zvaničnike, koji su, prema UNMIK-u, bili generalno "povezani sa uspješnim

⁴⁰ Novinska agencija Tanjug, 20. august 2003. godine, www.kosovo.com.

⁴¹ UNMIK, Zapisnik sa policijskog brifinga, 22. juli 2003. godine: www.unmikonline.org/civpol.

⁴² *Ibid.*

operacijama policije ili povezani za političke događaje."⁴³ Također je došlo do povećanja broja zločina protiv manjina. Ukupni broj ubijenih Srba (13) je duplo veći od onoga iz 2002. godine, iako policija još uvijek nije utvrdila koliko je od ovih slučajeva politički motivisano. U prvoj polovini 2004. godine, broj međuetničkih ubistava se očito ponovo povećao.

Dakle, koliko je Kosovo opasno? Da li sigurnosni mehanizmi ne uspijevaju? Kao u polju povratka, ključ je biti precizan o onome šta se zaista dešava. U periodu od 2000. do 2003. godine, UN policijska misija i kosovska policijska služba je uspjela da svede stopu kriminala na nivo iz vremena mira. Velika većina ruralnih Srba ostala je u svojim domovima u tom periodu. Ovo daje indikaciju da problem nije stalni kriminalni val protiv Srba, ili generalni problem bezakonja.

Međutim, od avgusta 2003. godine došlo je do porasta politički motiviranog kriminala, što je kulminiralo katastrofalnim neredima iz marta 2004. godine. Neredi su demonstriali sasvim jasno da niti međunarodne sigurnosne strukture (UN CIVPOL i KFOR) niti Kosovska policijska služba nisu bili u stanju da predvide ili reaguju na nasilje gomile. Suočeni sa veoma jasnim osporavanjem njihove ovlasti, oni su brzo prevladani. Ovo ukazuje na institucionalne nedostatke i operativne neuspjehe u veoma specifičnim područjima provođenja politike.

Nedavni izvještaji Međunarodne krizne grupe o martovskim neredima stvaraju sliku uglavnom spontanog protesta, koji su motivirani nezadovoljstvom zbog međunarodne misije i nedostatkom političkog pravca za Kosovo, a koji su postali nasilni kad su ih vodili ekstremisti koji su iskoristili priliku za demonstraciju sile.⁴⁴ Ne treba biti iznenađujuće da kosovsko društvo ostaje izuzetno promjenjivo, i da sadrži ekstremne elemente koji su voljni i u stanju da orkestriraju nasilje u političke svrhe. Kosovo nije jedino društvo koje se suočava sa ovakvim prijetnjama za sigurnost. Rasni neredi u Los Angelesu u ranim devedesetim godinama bili su znatno smrtonosniji od događaja iz marta 2004. godine. Slični problemi postoje u etnički podijeljenoj Sjevernoj Irskoj ili u Baskijskoj regiji Španije. Ova vrsta političkog nasilja predstavlja ozbiljnu prijetnju budućim demokratskim vlastima na Kosovu isto kao i međunarodnoj misiji i kosovskim manjinama. Očito, Kosovu su potrebne policijske snage koje su u stanju da odgovore na te prijetnje.

Međutim, kada je došlo do erupcije nasilja u martu, policajci KPS-a nisu imali niti štitove niti zaštitnu opremu. Oni su komunicirali otvorenim analognim radio vezama što je učinilo njihove operacije jednostavnim za

⁴³ UNMIK, "Pregled analize kriminala i operacija", 8. januar 2004. godine i "Godišnji pregled" (bez datuma).

⁴⁴ Međunarodna krizna grupa, *Kolaps na Kosovu*, 22. april 2004. godine, str. 15: www.crisisweb.org.

predvidjeti. Imali su neadekvatan prevoz i nije bilo ambulantne službe koja bi se pobrinula za povrijeđene policajce. Nije jasno da li su policajci KPS-a imali ili obuku ili plan akcije u slučaju ovakve vrste prijetnje.

Izazov za UNMIK je dakle da osigura da je istinski multietnička KPS adekvatno pripremljena za bilo kakva ponavljanja martovskog nasilja. Treba da se pokrene detaljna (i javna) istraga oko toga gdje se zaista pogriješilo u martu, i koji su to institucionalni nedostaci koji moraju biti ispravljani. Postoji nekoliko kategorija koje treba ispitati. Prva je oprema. Već neko vrijeme jasno je da je KPS u nedostatku osnovnih investicija kapitala. Nije jasno koliko će materijala, od namještaja do komunikacijske opreme, UN policijska misija ostaviti KPS-i nakon svog planiranog povlačenja 2006. godine. Napori da se identifikuju potrebe investiranja KPS za srednjoročni period do sada nisu dovele do dovoljnog finansiranja.⁴⁵ Postoji stvarni rizik da će pojačavanje budžetskih ograničenja unutar konsolidiranog budžeta za Kosovo još pogoršati situaciju u budućnosti.

Drugo, da li je broj kosovske policije dovoljan za ovaj zadatak? U Sjevernoj Irskoj, na vrhuncu problema, bilo je oko 13.500 policajaca na stanovništvo od 1,8 miliona. Od tada, broj je smanjen na 7.500, što je odraz smanjivanja u nasilju.⁴⁶ Na Kosovu neposredno prije nereda bilo je 6.252 KPS policajaca i 3.501 međunarodni UN CIVPOL policajac.⁴⁷ Da li je ovo dovoljno da se pokrije prijetnja političkog nasilja? Da li će se broj KPS policajaca povećati kada se povuče UN misija? Postoji li potreba da se izgradi više specijalnih jedinica koje bi služile za kontrolu nereda?

Treće, da li kosovske sigurnosne snage imaju odgovarajuće obavještajne kapacitete da nadgledaju i odgovore na aktivnosti ekstremista? Samo sigurnosne strukture kosovskih Albanaca imaju kapacitet da se suoče sa i kontroliraju nasilne elemente unutar društva kosovskih Albanaca. Ako izabrana kosovska Vlada ne razvije ovaj kapacitet, onda će ostati talac ekstremnim elementima u nedogled.

Drugi problem koji se veoma jasno pojavio iz martovskih nereda je pitanje *političke odgovornosti* za sigurnost manjina. U ovom trenutku, međunarodna misija nosi punu odgovornost za sigurnosna pitanja na Kosovu, gdje lanac komande ide direktno do šefa Stupa I. Iako UN policijska misija ulazi u svoju konačnu fazu, sigurnost i zaštita manjina su i dalje međunarodne "rezervne ovlasti", van mandata kosovskih Privremenih institucija samouprave.

⁴⁵ ESI intervju sa Richardom Warrenom, Kosovska policijska služba, maj 2004. godine.

⁴⁶ ESI intervju sa Valom Stewardom, Direktorom operacija policije, UNMIK Policija, mart 2004. godina.

⁴⁷ UNMIK, Policijski izvještaj, 15. mart 2004. godine.

Ne postoji kosovsko ministarstvo za javnu sigurnost. Kosovska policijska služba je još uvijek formalno dio međunarodne misije, bez nezavisnog pravnog statusa pod kosovskim zakonom. Od marta, bilo je jasno da je, sa konačnim odgovornostima u rukama međunarodne misije, međunarodna zajednica nije u poziciji da kosovsku vlast smatra odgovornom za osiguravanje manjina na Kosovu. Zbog ovoga je teško shvatiti političku argumentaciju iza Plana za provedbu standarda. Sigurnost manjina je, kao što i treba biti, ključni standard. Dokument jasno navodi cilj: "Nema nekažnjavanja za počinioce. Postoje jake mjere za borbu protiv etnički motivisanog kriminala, kao i ekonomskog i finansijskog kriminala." Dokument navodi 89 pojedinačnih akcija koje se moraju poduzeti da bi se ovo postiglo. Međutim, odgovornosti kosovskih institucija su samo indirektno ili retoričke u prirodi. Vlada Kosova se poziva da pruži podršku UNMIK-ovom Stubu I kroz "javne izjave", koje će "potaći" građane Kosova da rade sa policijom, da "osude" izjave koje će vjerovatno potaći na nasilje, i da daju "podršku" za ICTY. Osim ovih izjava, jedina aktivna obaveza izabranih vlasti je davanje dijela budžetskih sredstava potrebnih za provođenje zakona. Sve ostale odgovornosti ostaju na UNMIK-u, uključuju i istraživanje zločina, stvaranje i upravljanje Kosovskom policijskom službom, izrada i proglašavanje legistative za krivična djela i policiju, osnivanje tima za nadgledanje koji će pregledavati istrage krivičnih dijela počinjenih protiv etničkih manjina, te nadgledanje odnosa prema manjinama unutar krivičnog sudskog sistema. Podjela posla je jasna: UNMIK djeluje, institucije Kosova daju izjave. U ovom najosnovnijem području, Standardi su u stvari mjera međunarodnog djelovanja.

Kako se čini, najviše kosovske vođe su davale izjave. U martu, premijer Kosova Bajram Rexhepi i predsjednik Ibrahim Rugova su pozvali na suzdržavanje, a potomji se čak i suočio sa nasilnom ruljom lično i ubijedio ih da se razidu. Obojica su djelovala da bi spriječila da sahrane u Mitrovici 21. marta budu pokretači novog nasilja. Drugi političari su bili manje eksplicitni u osuđivanju nereda, a sve izjave nisu bile uvjerljive. Međutim, pokušaj da se procijeni da li su kosovski političari iskreni u svojim javnim izjavama teško da je efikasna strategija za poboljšanje sigurnosti.

Lekcije iz drugih dijelova Balkana su pokazale da se sigurnost popravlja samo onda kada je lokalnim institucijama data direktna politička odgovornost, a ne da je ona zaobidena međunarodnim institucijama. Ovo je ponekad uključivalo "skok vjere" – na primjer, dozvoljavanje Biljani Plavšić, sada osuđenoj za ratne zločine, da postane saveznik u otvaranju Republike Srpske povratku manjina u 1997. godini, ili uvođenje albanskih pobunjeničkih vođa u političku arenu neposredno nakon nasilja u Makedoniji. Nikad nije bilo sumnje da rješenje za etničke tenzije u Preševskoj dolini u južnoj Srbiji moraju biti efikasnije, multietničke srbijanske policijske snage.

Iako nekima može djelovati protuintuitivan, odgovor koji pruža najviše obećanja za povećanje osiguranja nakon martovskih nereda bio bi da se počne sa procesom izgradnje multietničkog ministarstva za javnu sigurnost unutar Privremenih institucija samouprave sa odgovornostima za potpuno domaće KPS. Ovo bi napravilo kosovsku Vladu jasno odgovornom za ispunjavanje najosnovnijeg od svih standarda: garantovano pravo manjina da žive, putuju i rade slobodno širom Kosova. To je u potpunosti kompatibilno sa "snažnom autonomijom" koja je obećana Kosovu rezolucijom 1244. Vijeća Sigurnosti – čak i kantoni u BiH imaju vlastita ministarstva unutrašnjih poslova. Očito da će trebati vremena da se izgrade efikasne, multietničke institucije, i bit će neophodan vremenski mandat za transfer odgovornosti sa međunarodne misije na kosovsku Vladu. Zadatak će biti težak, jednako kao što je bio težak u Makedoniji ili Bosni i Hercegovini nakon sukoba. Međutim, planirano povlačenje UN policijske misije zna i da ne postoji održiva alternativa. Što prije proces počne, više vremena će biti za ozbiljnu izgradnju institucija i uredan transfer odgovornosti.

Alternativa – velika revizija međunarodnih sigurnosnih struktura na Kosovu i uvođenje novih Međunarodnih trupa i policije – ne bi dovela do održivog rješenja. Međunarodne sigurnosne strukture se suočavaju sa očitim hendikepima u rješavanju specifičnih izazova koje su postavili martovski neredi. Većina trupa KFOR-a nisu opremljene niti obučene da se suoče sa gomilom a neke od iskusnijih trupa koje bi za to bile u stanju, već su otišle u Afganistan ili Irak. Snage pod međunarodnim vodstvom se suočavaju sa značajnim poteškoćama u osnivanju efikasne obavještajne službe koja bi nadgledala ekstremizam unutar društva kosovskih Albanaca. Njima također nedostaje legitimitet demokratskog mandata da se suprotstave političkom nasilju u ime većine. Umjesto toga, treba se napraviti postepenu transformaciju međunarodne policijske misije iz izvršne sile u misiju za izgradnju kapaciteta, sličnu trenutnim misijama u BiH i Makedoniji. NATO trupe će ostati da intervenišu u slučajevima zaštite manjine ako bude neophodno, ali bez nekih ovlasti, upravo kao što su to radili u BiH. Bit će potrebno detaljno nadgledanje kosovskih institucija, zasnovano na vrstima informacijama i transparentnim sistemima odgovornosti. Zajedno, ove akcije bi stvorile stvarni pritisak na Vladu Kosova da demonstrira da je ozbiljna u odbrani multietničkog društva i ispunjavanju najosnovnijeg od svih standarda.

3. Decentralizacija

U skorim mjesecima, vlada Srbije je prezentovala svoj prijedlog za Kosovo pod naslovom "decentralizacije", umjesto izraza "kantonizacije" koji je ranije favorizirao premijer Koštunica. Ovo izgleda kao retorički ustupak međunarodnim senzibilitetima. Decentralizacija ima progresivan prizvuk, i

zaista, 2003. godine Vijeće Evrope je prezentovalo prijedlog za decentralizaciju Kosova kroz stvaranje "pod-opštinskih jedinica". U stvari, beogradski plan nema ništa zajedničko sa vrstom opštinskih reformi koje je predlagalo Vijeće Evrope. Sam Koštunica je objasnio: "bez obzira kako mi to zovemo – decentralizacija, kantonizacija, nema razlike – neka vrsta autonomije mora biti data Srbima na Kosovu."⁴⁸

Međutim, od marta, međunarodni dužnosnici željni novog pravca politike uhvatili su se za "decentralizaciju" kao moguću osnovu za kompromis sa Beogradom. Neki su povukli paralele sa Ohridskim sporazumom u Makedoniji, koji uključuje reforme lokalnih vlasti kao odgovor na zahtjeve Albanaca za većim učešćem u vlasti i poštenijom raspodjelom javnih sredstava.

Decentralizacija na Kosovu postala je tema diskusija na visokim diplomatskim nivoima i u radnim grupama u međunarodnoj misiji. Reforma opštinskih vlasti kojom bi se pokrile potrebe kosovskih manjinskih zajednica možda jeste vrijedna inicijativa, ali uz određeni broj bitnih opomena. Prvo, to nije odgovor na sigurnosne potrebe kosovskih Srba. Kako smo već raspravljali, sigurnost se može poboljšati samo stvaranjem efikasnih, multietničkih institucija koje su u stanju da djeluju na cijeloj teritoriji. Podjela policije ili sudstva u različite etničke ili teritorijalne komponente samo bi oslabila zaštitu Srba. Drugo, ako će taj proces rezultirati značajnim promjenama za kosovske Srbe, on mora početi od trenutnih potreba, a ne od apstraktnih principa. Treće, svaka inicijativa za reformu mora imati iskrenu podršku od onih od kojih će se zahtijevati da je provedu. Ovo neće biti slučaj ako se vidi da međunarodna zajednica pregovara sa Beogradom o tome ko kontroliše teritoriju Kosova.

Dokument Vijeća Evrope iz 2003. godine počinje napominjući da je tradicionalni nivo podopštinske vlasti na Kosovu (*mesna zajednica* na srpskom ili *bashkesia lokale* na albanskom jeziku) preživio u različitim oblicima u poslijeratni period. Stručnjaci Vijeća Evrope predložili su nadogradnju na ovu tradiciju stvaranjem 280 "pod-opštinskih jedinica" (POJ), od kojih bi svaka imala svoje izabrano vijeće i predsjednika. Oko 60 bolje dotiranih POJ preuzele bi određene opštinske funkcije ("posebno delegirane ovlasti"), kao što su civilna evidencija, odlaganje otpada, održavanje lokalnih puteva i upravljanje javnom imovinom, koje bi također izvršavali i za susjedne POJ. Granice POJ bile bi povučene na osnovu geografskih osobina i etničkih veza, ali ne bi obično rezultirali jedno-etničkim jedinicama. Etnički izmiješane POJ bi imale posebne Komisije za posredovanje u rješavanju sporova. Iako prijedlog nije detaljan po pitanju finansija, on predlaže da će se POJ finansirati kroz kombinaciju lokalnih prihoda i grantova iz kosovskog budžeta.

⁴⁸ VIP, 5. april 2004. godine.

Plan Vijeća Evrope nije dobro prilagođen okolnostima na Kosovu, i teško je vidjeti zašto bi bio privlačan kosovskim Srbima na lokalnom nivou. Tvorci dokumenta su koristili opštinu Gnjilane kao primjer kako bi njihov plan mogao raditi u praksi. Oni su predložili da se opština spoji sa susjednom Novo Brdo (sa srpskom većinom) i onda podjeli u 16 POJ. Uzevši u obzir demografiju ovog područja, samo jedna od dobivenih POJ bi bila u potpunosti srpska. POJ bi dobile autonomiju nad nekim lokalnim službama, ali odgovornosti bi bile dijeljene između susjednih srpskih i albanskih sela. Lokalni Srbi bi također morali da rade blisko sa opštinskom vlasti koja je pod albanskom kontrolom, a većinu svojih sredstava bi dobivali iz kosovskog budžeta. Umjesto stvaranja lokalnih jedinica koje su dovoljne same sebi, povećala bi se potreba da srpske zajednice pregovaraju sa institucijama pod kontrolom Albanaca. U mjestima poput Gnjilana, gdje lokalna saradnja funkcioniše, detaljnije razrađene lokalne strukture nisu potrebne; tamo gdje saradnja nedostaje, nije jasno kako bi ove reforme pomogle. Ukratko, plan Vijeća Evrope bi uključivao ogromnu institucionalnu reorganizaciju, koja bi upijala energiju lokalnih vlasti dug vremenski period, ali na kraju ne bi ponudila srpskim zajednicama bilo kakvo značajno povećanje u lokalnoj autonomiji, kako to oni shvataju.

U stvari, uzevši u obzir da većina kosovskih Srba živi u nerazvijenim ruralnim zajednicama, ovaj oblik decentralizacije nosi ozbiljne opasnosti za njih gledano dugoročno. Da bi se vidjele zamke, dovoljno je pogledati preko granice na reforme lokalnih vlasti provedene u Makedoniji u 1996. godini, kada je broj opština povećan sa 34 na 123. U Makedoniji je albansko stanovništvo predominantno ruralno. Praktični efekat decentralizacije bio je da se albanska sela administrativno i finansijski razdvoje od svojih tradicionalno urbanih centara, stvarajući od njih odvojene opštine. U nemogućnosti da prikupe značajne prihode od stanovništva koje su samostalni poljoprivrednici, nove ruralne opštine su ostale bez kredibilnih lokalnih struktura vlasti. U opštini Zajas, na primjer, domu Ali Ahmetija, vođe gerile koji je postao političar, uprava ima samo sedam zaposlenih i nalaze se u privremenom smještaju ne većem od porodične kuće. Sa godišnjim budžetom od 55.000, oni ne pružaju gotovo nikakve usluge za svojih 11.600 stanovnika. Okreću se centralnoj vladi da bi osigurali finansije za lokalnu infrastrukturu, ali ovi mehanizmi finansiranja su izuzetno nepravedni i favoriziraju politički povezane urbane centre. U Zajasu i mnogim drugim ruralnim opštinama, efekat decentralizacije bio je taj da je država jednostavno nestala za mnoge praktične svrhe.⁴⁹

⁴⁹ Vidi Evropsku inicijativu za stabilnost, "Ahmetijevo selo: Politička ekonomija međuetničkih odnosa u Makedoniji", oktobar 2002. godine: www.esiweb.org.

Zamjeranje zbog rezultirajućih nejednakosti bilo je jedan od doprinosećih razloga pobunama u Makedoniji iz 2001. godine. Jedna od obaveza iz Ohridskog sporazuma, koja tek treba biti implementirana, bila je u stvari da se ponovo nacrtaju opštinske granice i restrukturiraju opštinske finansije da bi se postigla poštenija distribucija sredstava.⁵⁰ Na Kosovu, lokalna vlast je također bila tradicionalno strukturirana tako da veže ruralna područja za urbane centre gdje je koncentrisana ekonomska i politička moć. Kosovskim Srbima bi bilo pametno da budu oprezni po pitanju bilo kojeg plana decentralizacije koji će ih u stvari ostaviti same sa njihovim već oskudnim sredstvima.

Dakle, kakve lokalne institucije su potrebne da se odgovori na konkretne potrebe kosovskih Srba? U našoj analizi, postoje tri dimenzije koje se trebaju razmotriti, u odnosu na različite situacije u kojima kosovski Srbi trenutno žive.

Prvo, postoji pet opština na Kosovu u kojima je već srpska većina, gdje je interes da se ojača postojeća opštinska vlast, a ne da se ona fregmentira. U skorijim budžetima Kosova došlo je do progresivnog napretka u transferima na opštinski nivo, da bi se stvorile efikasnije lokalne uprave. Nedavno uvođenje poreza na nekretnine će kroz vrijeme osigurati opštine sa pouzdanim izvorom vlastitih prihoda. Međutim, postoji nekolicina drugih mjera koje se mogu poduzeti da bi se ojačala autonomije opština. Kontrola nad korištenjem lokalne zemlje u društvenom vlasništvu bila bi i izvor prihoda i bitno sredstvo za lokalnu razvojnu politiku. Ponovno uspostavljanje opštinske nadležnosti nad lokalnim preduzećima za pružanje javnih usluga, kojima trenutno, sa značajnim poteškoćama, upravlja Kosovska agencija povjerenja, bilo bi još jedna korisna alternativa. Ojačavanje postojeće opštinske uprave, umjesto stvaranja novih lokalnih struktura, ima očigledne prednosti. To nije niti blizu toliko zahtjevno kao reorganizacija u velikom obimu, pa će stoga brže pružiti rezultate. Najbitnije, interesi uključenih se ne razdvajaju po etničkoj liniji. Ono što je dobro za Štrpce i Leposavić također treba biti privlačno za Uroševac/Ferizaj ili Gnjilane. U trenutnoj političkoj klimi, pronalaženje inicijativa za reforme koje mogu privući podršku svih strana političkog spektra je jedini praktični put naprijed.

Drugo, mogu postojati neki slučajevi promjene opštinskih granica, gdje bi to pomoglo da se osigura preživljavanje srpskih zajednica na Kosovu. Opseg za ovo je u stvari striktno ograničen uzevši u obzir distribuciju srpskog

⁵⁰ Sporazum iz Ohrida kaže: "Strane pozivaju Međunarodnu zajednicu da pomogne u procesu ojačavanja lokalne samouprave. Međunarodna zajednica treba prije svega pomoći u pripremanju neophodnih zakonskih amandmana koji se odnose na mehanizme finansiranja za ojačavanje finansijske osnove opština i izgradnju njihovih sposobnosti upravljanja finansijama, i u promjenama zakona o granicama opština." Aneks C, para. 4.

stanovništva. Kako smo tvrdili, nema vrijednosti u stvaranju novih mikro-opština u ruralnim područjima. Međutim, postoje dva mjesta gdje može biti dovoljna koncentracija urbanih Srba koja bi mogla opravdati razdvojene opštine. Jedna je mali srpski grad Gračanica, u opštini Priština. Opština Priština ima jako velik broj stanovnika, i prirodno u njoj dominiraju interesi glavnog grada. Gračanička zajednica od 10.000 Srba ima dovoljno poseban ekonomski i socijalni profil da bi osnovala vlastitu opštinu, ako je to želja njenih građana. Drugi slučaj, opisan u slijedećem poglavlju je sjeverna Mitrovica, za koju je ESI predložio da joj se dozvoli da se spoji sa opštinom Zvečan sa srpskom većinom koja se nalazi sjeverno od nje, kao dio paketa mjera da se riješi status Mitrovice.

U trenutnoj političkoj klimi, političari kosovskih Albanaca će vjerovatno biti veoma oprezni kada su u pitanju inicijative koje izgledaju kao teritorijalni ustupci Beogradu. Jedini način da se dobije njihova saglasnost promjenama opštinskih granica bilo bi ako ih bude pratilo eksplicitno odbijanje beogradskog plana i mogućnosti podjele. Tada može biti moguće da se ubijedi kosovska Vlada da su promjene način integrisanja srpske zajednice u Kosovo, a ne njihovo izdvajanje.

Ove prve dvije mjere se odnose na potrebe opština sa srpskom većinom, odnosno dvije preostale srpske urbane enklave. Treća kategorija kosovskih Srba je daleko najbrojnija: oni koji žive u malim selima unutar opština sa albanskom većinom. Ovdje, kako smo tvrdili, malo vrijedi eksperimentisati sa elaboriranim lokalnim strukturama samouprave, dalje od seoskih vijeća koja već postoje u mnogim područjima. Fokus treba biti na konkretnim potrebama ovih zajednica za adekvatnim pružanjem usluga u područjima kao što su obrazovanje i zdravstvo. Ove usluge moraju biti dostupne na srpskom jeziku, razumno dostupne cijeloj zajednici i finansirane iz prihoda čiji se transfer vrši iz centra, a ne da se lokalno prikuplja. To je od ključne važnosti i za uspjeh pokreta povratka i za dugoročnu održivost Srba na Kosovu.

U ovom trenutku osnovne škole na srpskom jeziku i institucije za zdravstvenu zaštitu na lokalnom nivou se finansiraju zajednički iz srpskog i kosovskog budžeta. Dodatno, Sjeverna Mitrovica ima veliki univerzitet i bolnicu, koje finansira Srbija. U praksi, ove institucije (posebno u ruralnim područjima) imaju poteškoća u privlačenju osoblja, a srbijanska vlada još uvijek nudi dodatke na plate nekim kategorijama profesionalaca kao poticaj da ostanu na Kosovu.

Postojala je tendencija od strane međunarodne zajednice da sa sumnjom sagleda sve zvanične akte srbijanske vlade na Kosovu, kao primjere "ilegalnih paralelnih struktura". U stvari, finansijska potpora koja dolazi iz Srbije kritična je za preživljavanje kosovskih Srba, i treba se nastaviti. Srbija treba postati strateški donator za kosovske institucije, osiguravajući ciljanu

budžetsku potporu na način na koji zadovoljavaju potrebe zajednice kosovskih Srba. Nadalje, vlasti Kosova trebaju sa dobrodošlicom prihvatiti potporu iz Srbije u izgradnji dva urbana centra – sjeverne Mitrovice i Gračanice – u centre javnih službi za kosovske Srbe. Priroda i oblik ove podrške je dakle očita tema pregovora između Beograda, međunarodne misije i vlade Kosova. Ključni interes međunarodne misije i vlade Kosova jeste da se osigura da transferi iz Srbije postanu redovni i transparentni, tako da mogu biti uključeni u strategije za koherentnu izgradnju institucija.

Međunarodna zajednica treba dakle shvatiti "decentralizaciju" ne kao "jedna veličina odgovara svima" vrstu rješenja za kosovske Srbe, već kao paket institucionalnih reformi napravljen da odgovori na specifične potrebe različitih zajednica kosovskih Srba.

4. Mitrovica

Martovski neredi pokazuju da Mitrovica ostaje kosovska najopasnija tačka, gdje jedna varnica može pokrenuti široko rasprostranjeno nasilje. Dok god mogućnost podjele Kosova ostaje stvarna, Mitrovica je sporni teritorij, gdje obje strane nude povremene podsjetnike da nasilno rješenje vrebata odmah ispod površine.

Postoje oni koji vjeruju da pitanje Mitrovice ne može biti riješeno dok se ne odluči o većem pitanju statusa Kosova. Mi se uopšte ne slažemo sa tim. Dok god je Mitrovica razdvojena, podjela Kosova i dalje je najvjerovatniji rezultat bilo kojih pregovora o statusu. Međutim, ako Mitrovica bude uspješno integrisana u kosovske institucije, ona će poslužiti kao snažan pokazatelj da je mirni suživot dvije zajednice moguć, otvaraju i opcije za rješenja koja nisu zasnovana na cjenkanju oko teritorije. Trenutno je razdvojenost Mitrovice stalni podsjetnik da podjela Kosova stoji kao mogućnost, a to stoji na putu održivog napretka u stvaranju multietničkog Kosova.

Područje sjeverne Mitrovice koje je pod direktnom međunarodnom upravom nije veće tri kvadratna kilometra. Međutim, sva pitanja koja se raspravljaju u ovom dokumentu dostižu kritičnu tačku u Mitrovici. *Povratak i imovina* je kritični izvor tenzija, jer je veliki broj Albanaca odlučan da dobiju nazad svoje stanove u sjevernoj Mitrovici. *Sigurnosna struktura* je doživjela sveukupni neuspjeh u Mitrovici u toku martovskih nereda. *Lokalne institucije* koje su u stanju da zadovolje potrebe i Srba i drugih građana još uvijek nisu razvijene. Pokušaj bivšeg SRSG Michaela Steinera da "decentralizira" opštinu Mitrovica na nivo pod-opštinskih jedinica nije uspio da dobije nikakvu političku podršku, primoravaju i tako UNMIK da preuzme ulogu direktne vlasti. *Paralelne institucije* su efikasno riješene u ključnim područjima, sa uspješnim inicijativama od strane UNMIK-a da se izgrade multietnička policija i sudovi. Međutim, glavne službe za pružanje usluga u sjevernoj

Mitrovici finansiraju se iz Srbije, posebno univerzitet i bolnica, a srpska zajednica je u potpunosti ovisna o ovoj budžetskoj podršci za svoje ekonomsko preživljavanje. Ova kombinacija faktora čini Mitrovicu najkompleksnijim političkim okruženjem na Kosovu. To također znači da, ako su uključeni mnogi različiti interesi, postoji stvarna mogućnost da se pronađe paket mjera koje bi predstavljale odgovarajući kompromis. Ono što podvlači cijelu situaciju je svjesnost na obje strane da se socijalni i ekonomski uslovi u podijeljenom gradu konstantno pogoršavaju, i da ako se životna linija stranih subvencija prekine, Mitrovica će imati malo toga za očekivati osim kontinuiranog rasipanja stanovništva. Kako je premijer Rexhepi, bivši gradonačelnik Mitrovice, rekao: "Mitrovica je grad čije svjetlo treperi, sa perspektivom umiranja, i to važi za obje strane."⁵¹

U februaru 2004. godine, ESI je predložio paket kao rješenje za Mitrovicu.⁵² Mi smo predložili da sjevernoj Mitrovici bude dozvoljeno da se spoji sa susjednim Zvečanom da bi se oformila jedinstvena opština sa srpskom većinom, ali koja je u isto vrijeme multietnička. Ovo bi bilo uslovljeno nekolicinom drugih mjera koje bi osigurale da promjena granica opštine ne pojača odvajanje sjevera, već da ga uključi u kosovsku strukturu. Mi predlažemo trenutnu inicijativu da se vrate imovinska prava i sloboda kretanja kroz cijeli grad. Mi smo također predložili kontinuiranu integraciju sjevera u Privremene institucije samouprave, u isto vrijeme priznavajući značaj Srbije kao strategijskog donatora i značaj sjeverne Mitrovice kao centra za pružanje javnih usluga. Konačno, mi naglašavamo značaj razvijanja zajedničke vizije za regiju, uključujuju i zajedničke donatorske inicijative koje se tiču onih dijelova rudarskog kompleksa Trepča koji još uvijek mogu imati budućnost. Detalji prijedloga su priloženi kao Prilog B.

Reakcije na prijedlog ESI bile su široko pozitivne. Došlo je do žive rasprave o idejama iz ESI prijedloga. Neki, poput premijera Rexhepija, su prepoznali da promjena opštinskih granica može biti pošten kompromis ako rezultat bude uključivanja sjevera u institucije Kosova.

"Moramo utvrditi šta je u najboljem interesu Kosova. Da li je u našem interesu da UNMIK i Vlada Kosova upravljaju pravima širom teritorije, ili je u našem interesu da imamo sistem paralelnih struktura u postojećim enklavama?"⁵³

U martu, samo nekoliko dana prije nereda premijer se pridružio Oliveru Ivanoviću, vodi lokalnih Srba iz sjeverne Mitrovice, u raspravama o ESI prijedlogu u Briselu sa tvorcima politike iz Evrope. Drugi albanski

⁵¹ Zeri, 27. februar 2004. godine.

⁵² Prijedlog je prvi put predstavljen na Konferenciji u Wilton Parku u februaru 2004. godine, koja je uključivala mnoge predstavnike lokalnih Srba i Albanaca iz Mitrovice, kao i Međunarodne donatore.

⁵³ *Ibid.*

političari, međutim i dalje su shvatali ovo pitanje u svjetlu "nultog rezultata" konflikta oko teritorije, i bili su protiv bilo kakvog popuštanja Srbima. Neki ekstremisti još uvijek gaje nade preuzimanja sjeverne Mitrovice silom, iako su martovski neredi jasno pokazali da se ovo ne može uraditi.

Od Steinerove neuspješne inicijative za decentralizaciju u 2002. godini, UNMIK-ov pristup Mitrovici je bio u osnovi pasivan, jednostavno održavaju i *status quo* dok ne počnu razgovori o statusu Kosova. Mart je demonstrirao da *status quo* može postati neodbranljiv, i da međunarodna zajednica ne može priuštiti da izgubi inicijativu.

Mi vjerujemo da bi jaka inicijativa da se riješi pitanje Mitrovice bila najpozitivniji odgovor koji bi međunarodna zajednica mogla dati u odnosu na martovske neredne. Ona nudi priliku da se riješe neka teža pitanja na Kosovu bez njihovog stavljanja u kontekst većeg pitanja o statusu. Ona bi također stvorila priliku da se postigne napredak u cijelom skupu inicijativa koje su razmatrane u ovom dokumentu, u kontekstu stvarnog političkog kompromisa.

E. ZAKLJUČAK

Godine 1955, glasina, koja se naknadno pokazala neistinitom, proširila se Istanbulom da je rodno mjesto Ataturka u Solunu vandalizirano od strane grčkih nacionalista. Rezultat su bili ozbiljni neredi u ostalim multietničkim područjima grada, što je dovelo do brojnih ubistava i stotina opljačkanih i uništenih kuća. Kako je jedan grčki svjedok sa lica mjesta rekao tada:

"Trajalo je manje od dvadeset četiri sata... Svi su se zatvorili u svoje kuće. Neki su ozlijeđeni. Oni (masa) su uništili sveštenikovu kuću. Pokušali su zapaliti crkvu, ali nije gorila... Naniželi su još štete na drugim mjestima. Mi (Grci) smo bili njihova glavna meta. Ali također su napali i armenske i jevrejske kuće, vjerovatno bez znanja. Bilo nas je strah da će opet napasti. Tada su ljudi počeli postepeno da emigriraju."

Ova i mnoge slične epizode su bile neizbježni proizvod principa iz Lozane: proces protjerivanja etničkih grupa – Grka iz Turske, Turaka sa Balkana – nastavljene su u narednim decenijama dok nisu dosegle svoj neizbježni, tragični završetak. Do šezdesetih godina, ideja etničke podjele se proširila Kiprom, sa predvidivim rezultatima. Bilo je izuzetno teško duha Lozane vratiti u bocu.

Da li će neredi iz marta 2004. godine, koje je također započela nepotvrđena glasina i koji su rezultirali besmislenim uništavanjem, pokrenuti sličan proces na Kosovu? Svaki student istočnoevropske istorije pronašao bi dosta razloga za pesimizam. Nakon svega, danas nema Grka u Varni ili Istanbulu, nema Turaka u Beogradu ili Solunu, nema Bugara ili Čerkeza u sjevernoj Dobrudji, nema Nijemaca u Vojvodini. Kada transferi stanovništva

postanu prihvaćeni kao legitimno rješenje za etničke konflikte, to praktično osigurava da je to način na koji će svi etnički konflikti na kraju biti riješeni.

Ipak, gledajući unazad kroz proteklu deceniju od pada Srebrenice i Daytonskog mirovnog sporazuma, također postoji razlog za optimizam. Međunarodna opredijeljenost na pravo povratka ne samo kao pravni princip već također i kao praktičnu stvarnost, ponudila je stvarnu alternativu principu iz Lozane. Kao direktna posljedica, uprkos užasnog nasilja iz devedesetih godina, danas žive Hrvati u Travniku, Bošnjaci koji su ponovo izgradili džamije u Prijedoru, velike zajednice Srba u Drvaru, Makedonci i Albanci koji žive rame uz rame u Tetovu, Albanci i Srbi koji žive jedni pored drugih u Bujanovcu. Ništa od ovoga nije bio lagan uspjeh.

Nije bilo manjka nasilnih izazova multietničnosti: paljenje bošnjačkih kuća širom Republike Srpske 1996. godine, neredi u Brčkom 1997. godine koji su protjerali međunarodne dužnosnike, ubistva Hrvata u centralnoj Bosni u 1998. godini, neredi protiv Srba povratnika u Drvar u 1998. godini, uništavanje džamija i crkvi u Preševu i zapadnoj Makedoniji u skorija vremena. Nasilje je pokazalo kako su visoki ulozi. Ipak, nijedan od tih događaja nije poljuljao međunarodno uvjerenje da stabilan Balkan ne može biti zasnovan na principu iz Lozane. Stoje i čvrsto protiv teritorijalnih rješenja, međunarodna zajednica je uspjela u stabiliziranju velikih dijelova regije.

Da li je opredjeljenje međunarodne zajednice za multietničnost uništeno martovskim neredima, što bi dovelo do postepenog popuštanja u podjeli Kosova? Ili da li će dovesti do ojačavanja međunarodnog stava opredijeljenosti multietničkim institucijama i nepovredivom pravu na povratak? Mnogo toga će zavisiti od odgovora međunarodne zajednice u nadolazećem periodu, i lekcijama koje UNMIK izvuče iz ovog iskustva. Mnogo će također zavisiti i od političkih izbora koje načine političari iz Beograda i Prištine.

Dok se većina jugoistočne Evrope raduje pridruživanju Evropi koja je veoma različita od one iz vremena Lozane, logika etničkog separatizma i dalje pronalazi pristaše u dijelovima bivše Jugoslavije. Popuštanje pred njima u ovom kasnom stadiju ne bi bilo samo izdaja manjinskih zajednica širom regije, već bi također kompromitovalo osnovne vrijednosti na kojima je Evropska Unija izgrađena.

Da bi se osiguralo da destruktivni duh Lozane ostane u boci, neophodne su tri stvari. Napori da se da podrška povratku i ponovnoj uspostavi vlasništva nad imovinom trebaju biti udvostručeni. Multietničke sigurnosne strukture na Kosovu trebaju biti ojačane, odgovarajuće opremljene i biti politički odgovorne. Institucije koje su u stanju da pruže efikasne javne usluge kosovskim manjinama u mjestima i uslovima u kojima trenutno žive moraju biti osnovane.

Osnovni preduslov da se sve ovo odigra je, međutim, da međunarodna zajednica eksplicitno isključi bilo koje rješenje za Kosovo zasnovano na pregovorima o podjeli teritorije ili progonu manjinskog stanovništva. Šta god da mu bude konačni status, Kosovo mora ostati cijelo i nepodijeljeno, dajući siguran dom za sve svoje tradicionalne zajednice. Kontakt-grupa i Evropska unija trebaju jasno reći da će Vijeće sigurnosti staviti veto na bilo kakvu podjelu.

Oni također trebaju jasno staviti do znanja da etnički čisto Kosovo nikada neće biti smatrano prikladnim za suverenitet. Svima bi trebalo biti jasno je da je "anti-Lozana" stav koji vodi politiku Evrope danas suviše čvrst da bi ga uzdrmla ljuta gomila.

PRILOG I - DEMOGRAFSKI PODACI I IZVORI

Srbi na Kosovu, 1981 – 2002			
Opština	Srpsko stanovništvo popis iz 1981	Srpsko stanovništvo popis iz 1991	Srpsko stanovništvo 2002. (CKK)
Regija Gjilan-Uroševac	60.963	58.475	34.324
Kaçanik/Kaçanik	284	223	0
Štrpce/Shterpce		8.138	8.123
Uroševac/Ferizaj	18.285	8.314	0
Vitina/Viti	8.369	7.002	3.226
Gnjilane/Gjilan	19.212	19.370	11.623
Kos. Kamenica/Kamenice	14.813	12.762	10.039
Novo Brdo/Noveberde	*	2.666	1.273
Regija Priština-Lipjan-Podujevo	56.403	52.653	28.335
Lipljan/Lipjan		9.713	8.518
Štimlje/Shtime	10.259	971	0
Priština/Prishtina		26.893	12.405
Kosovo Polje/Fushe Kosove	43.875	8.445	4.201
Obilić/Obiliq		5.490	3.211
Podujevo/Podujeve	2.242	1.118	0
Glogovac/Glllogovc	27	23	0
Regija Mitrovica	48.101	43.889	64.083
Vučitrn/Vushtrri	6.091	5.522	4.294
Srbica/Skenderaj	1.104	713	390
Kos. Mitrovica/Mitrovicë		9.482	15.596
Zvečan/Zveqan	25.929	7.591	14.984
Zubin Potok		6.282	8.859
Leposavi/Leposaviq	14.997	14.299	19.960
Regija Peć	24.632	20.931	1.371
Istok/Istog	7.736	5.968	496

Klina/Kline	6.829	5.209	25
Peć/Peje	7.995	7.815	850
Dečan/Deqan	234	188	0
Đakovica/Gjakove	1.838	1.751	0
Regija Prizren	19.338	18.242	1.361
Mališevo/Malisheve	-	475	0
Orahovac/Rahovec	4.026	3.795	1.148
Prizren	11.651	10.911	213
Gora – Dragash	93	60	0
Suva Reka/Suhareke	3.568	3.001	0
UKUPNO	209.437	194.190	129.474

* U toku ovog perioda, Novo Brdo je bilo dio opštine Priština.

Izvori:

Popis stanovništva Jugoslavije iz 1981. godine

Popis stanovništva Jugoslavije iz 1991. godine

Koordinacioni centar za Kosovo (vlada Srbije), *Principi organizovanja samouprave nacionalnih zajednica na Kosovu i Metohiji*, Beograd, januar 2003. godine.

Dušan Batakovi: Stanovništvo u kosovskim multietničkim gradovima

Multietnički i gradovi	Srbi i Crnogorci	Etnički Albanci	Muslimani	Romi	Ukupno stanovništvo
Gnjilane				2.821	
Istok	5.644+143	25.619	107	377	35.229
Klina	1.312+190	2.413	153	107	4.478
Kosovska	928+262	3.156	37		4.512
Kamenica				229	
Kosovska	1.679+46	3.333	42		5.386
Mitrovica				4.29	
Orahovac	8.933+1.503	32.390	4.082	9	52.866
Peć	2.037+141	10.515	83	219	13.134
Priština	3.847+7.039	36.660	4.153	2.272	54.497
Prizren	16.989+4.169	75.803	2.504	5.101	108.083
Uroševac	7.709+470	39.412	5.144	2.592	61.801
Vučitrn	5.202+262	28.365	1.525	1.813	37.659
	1.046+142	17.903	28	947	20.204
UKUPNO	55.235 + 14.367				

Izvori:

Tabelu objavio Dušan Batakovic:

www.bglink.com/bgpersonal/batakovic, zasnovano na: Savezni zavod za statistiku, Etni ka struktura stanovništva SFR Jugoslavije od 1981. godine, Dio I, Podaci po naseljima i zajednicama, Beograd, 1991. godina.

PRILOG II: PRIJEDLOG ESI-JA IZ BRISELA ZA MITROVICU

Razvijeno na Konferenciji u Wilton Parku u februaru i aprilu 2004. i prezentovano u Fondaciji kralja Boudouina, Brisel 11. mart 2004. godine.

1. Ponovno uspostavljanje imovinskih prava i slobode kretanja

Preduslov za napredak u Mitrovici je puno razrješenje stambenih imovinskih prava i ponovno uspostavljanje slobode kretanja u Mitrovici i Zvečanu.

Direkcija za stambena pitanja i imovinu (HPD) je registrovala ukupno 2.585 imovinskih zahtjeva u Mitrovici i Zvečanu, od kojih se 1.266 odnosi na južnu Mitrovicu, a 1.287 na sjevernu Mitrovicu. Ako se mobilišu odgovarajuća volja i izvori, ovi zahtjevi mogu biti riješeni u kratkom vremenskom periodu.

Mi predlažemo sljedeće mjere:

- Sve odgovorne vlasti trebaju raditi zajedno da bi stvorili funkcionalan sistem za vraćanje imovinskih prava u prvobitno stanje, sa ciljem da se značajno riješi problem povratka u 2004. godini.

- Osnivanje lokalne Radne grupe za povratak i rekonstrukciju (RRTF) za Mitrovicu, modelirane prema uspješnim sporazumima za organizovanje povratka i rekonstrukcije u Bosni i Hercegovini. Njeni zadaci bi uključivali:

a) osiguravanje značajnih sredstava za rekonstrukciju koji bi bili pomoć značajnom procesu povratka u 2004. godini;

b) pomaganje opštinama i HDP-u da identifikuju stambena rješenja za one od kojih se zahtjeva da napuste potraživane nekretnine, u skladu sa osnovnim humanitarnim kriterijima;

c) stvaranje snažnih mehanizama za planiranje, provođenje i praćenje procesa povratka, koji će omogućiti da se identifikuju i brzo prevaziđu prepreke.

2. Razvoj strategije za zajednički razvoj i pomoć za Mitrovicu i Zvečane

Jedini način da se postigne stabilna i prosperitetna budućnost za regiju je da sve zajednice i institucije rade zajedno da formulišu i provedu vjerodostojnu, zajedničku strategiju za poboljšavanje ekonomske i socijalne situacije. Institucije Kosova već daju značajan doprinos lokalnim zajednicama i u Mitrovici i Zvečanu dajući subvencije za operacije kompleksa Trepča.

Vjerodostojna strategija razvoja za područje Mitrovice može biti izgrađena oko sljedećih elemenata:

(a) višegodišnji program investiranja da bi se poboljšala propadaju a infrastruktura u Mitrovici-Zvečanu;

(b) oživljavanje komercijalno održivih dijelova Trepče, zajedno sa programom kojim će se rješavati opasno ekološko naslijeđe u okruženju regije;

(c) razvoj Mitrovice-Zvečana u centar višeg obrazovanja na Kosovu, uključujući moguće osnivanje višejezičnog Univerziteta za jugoistočnu Evropu u Mitrovici.

Vjerodostojna strategija ekonomskog oživljavanja za Mitrovicu bila bi moguća samo uz značajnu podršku međunarodne zajednice. Ovaj prijedlog je napravljen tako da omogući međunarodnoj zajednici da preusmjeri svoje izvore prema razvoju, umjesto prema sigurnosti.

Mi predlažemo sljedeće mjere:

- Osnivanje zajedničke Agencije za razvoj za Mitrovicu-Zvečan, u kojoj bi odbor činili predstavnici obje opštine, lokalne poslovne zajednice i građanskog društva. Agencija bi pripremala zajedničke strategije razvoja za regiju Mitrovice-Zvečana, i promovisala bi potrebe regije međunarodnoj donatorskoj zajednici. Agencija bi također istraživala kako uspostaviti Mitrovicu kao centar višeg obrazovanja u regiji.

- Osnivanje Jedinice za oživljavanje Trepče, koja bi navela relevantne kosovske i opštinske institucije da daju podršku naporima uprave Trepče da prevaziđu prepreke oživljavanju održivih operacija.

- Mi pozivamo međunarodne donatore – uključujući Vladu Srbije – da daju podršku stvaranju Razvojnog fonda za Mitrovicu-Zvečan, da bi se poboljšala efikasnost i kosovske i međunarodne potrošnje na razvoj.

3. Transfer upravne ovlasti za sjevernu Mitrovicu sa UNMIK-a na multietničku opštinu Zvečan-Mitrovica

Mi predlažemo da se, nakon značajnog napretka u povratu nekretnina, području južne Mitrovice kojom trenutno rukovodi UNMIK pridružiti opština Zvečan da bi se oformila multietnička opština Zvečan-Mitrovica. UNMIK bi

dao potporu stvaranju funkcionalne i multietničke opštinske uprave, koja bi služila svim stanovnicima Zvečana-Mitrovice.

Mi predlažemo sljedeće mjere:

- Bilo kakve promjene opštinskih granica mogle bi se izvršiti samo ako se zadovolje sljedeći uslovi:

a) HPD potvrđuje da je barem 60 posto imovinskih zahtjeva za sjevernu Mitrovicu riješeno i da je proces samoodrživ;

b) UNMIK potvrđuje da više ne postoje paralelni sudovi ili institucije za provedbu zakona koje djeluju van okvira samoupravnih institucija Kosova.

- Kada se ovo završi specijalni predstavnik generalnog sekretara treba pokrenuti promjene u granicama opština, odobriti opštinske izbore u Mitrovici i Zvečanu i pokrenuti osnivanje multietničke opštinske uprave za Zvečan-sjevernu Mitrovicu.

Provođenje kompromisnih rješenja koja su ovdje navedena odmah bi pružilo koristi građanima Mitrovice i Zvečana, i po prvi put bi stvorilo stvarnu perspektivu za bolju budućnost. Također bi značilo bitan korak ka ispunjavanju standarda i stvaranju efikasne i integrisane institucionalne strukture za cijelo Kosovo.

(European Stability Initiative, Berlin/Priština,
7. juni 2004. godine, www.esiweb.org)

Sadržaj

UVOD ... 5

• <i>Sonja Biserko:</i> Instrument stvaranja srpske etničke države.....	5
• <i>Boris Delić:</i> Zatočenici zločina	19
• <i>Drago Kovačević:</i> Pogled iznutra	32
• <i>Safeta Biševac:</i> Iseljavanje Srba sa Kosova	43

IZBEGLIICE U SRBIJI ... 63

• Izbeglištvo, etnički sukobi i savremeni svet	63
• Regionalni podaci (posledice i štete)	67
• Izbeglice u Srbiji (SCG) – statistika i realnost	68
• Pravni položaj izbeglica	75
• Izbeglice, vlast i javnost u Srbiji	78
• Mobilizacija	84
• Povratak i opstrukcije	88
• Kraj manipulacija i kriza rešenja	95
• Povratak	97
• Hrvatska – prepreke koje još nisu otklonjene	99
• Bosna i Hercegovina – pomak u pozitivnom pravcu	106
• Integracija i nacionalna strategija	110
• Aktuelni problemi	113

PRILOZI ... 119

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.151.3-054.73(497)
323.17:172.4(4-12)
316.662-054.73(4-12)
364-22-054.73(4-12)
341.48:17(4-12)
321.01:323.1(497.11)

ДЕЛИЋ, Борис

Izbeglice – žrtve etničkog inženjeringa
/ [autori Boris Delić, Safeta Biševac, Drago
Kovačević ; priredio Boris Delić] . –
Beograd : Helsinški odbor za ljudska prava u
Srbiji, 2004 (Beograd : Zagorac). – 270
str. ; tabele ; 20 cm. – (Biblioteka
Svedočanstva / [Helsinški odbor za
ljudska prava u Srbiji ; br. 21])

Podaci o autorima preuzeti iz kolofona. –
Tiraž 500. – Str. 5-18: Instrument stvaranja
srpske etničke države / Sonja Biserko. –
Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 86–7208–096–3

1. Тл. ств. насл. 2. Бишевац, Сафета 3.

Ковачевић, Драго

а) Избеглиштво – Југоистична Европа б)

Социјална интеракција – Избеглице –

Југоисточна Европа с) Избеглице – Балканске

државе д) Етничко чишћење – Југоисточна

Европа е) Национална држава – Србија

COBISS.SR-ID 116668172